

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ АЛЬМАНАХ

РІК 1971 • СОЮЗ

ALMANAC
of the
Ukrainian
National
Association

FOR THE YEAR

1971

SVOBODA PRESS
Jersey City — New York

Альманах

УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДНОГО
СОЮЗУ

НА РІК

1971

РІЧНИК 61-ий

ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА”

Джерзі Сіті — Нью Йорк

*Обкладинка і мистецьке оформлення заголовків статей
роботи артиста-маляра
БОГДАНА ТИТЛИ*

Керівник друкарні: *Анатоль Домарацький*
Складачі: *Евген Гарасимчук, Ярослав Сидоряк, Степан Чума,*
Роман Ференцевич
Верстальник: *Мілан Печіва* Друк: *Роман Падковський*
Наклад: *20 000 прим.*

Printed in U.S.A.

Svoboda — 81-83 Grand Street, Jersey City, N.J. 07303

ДЕРЖАВНІ ГИМНИ

THE STAR-SPANGLED BANNER

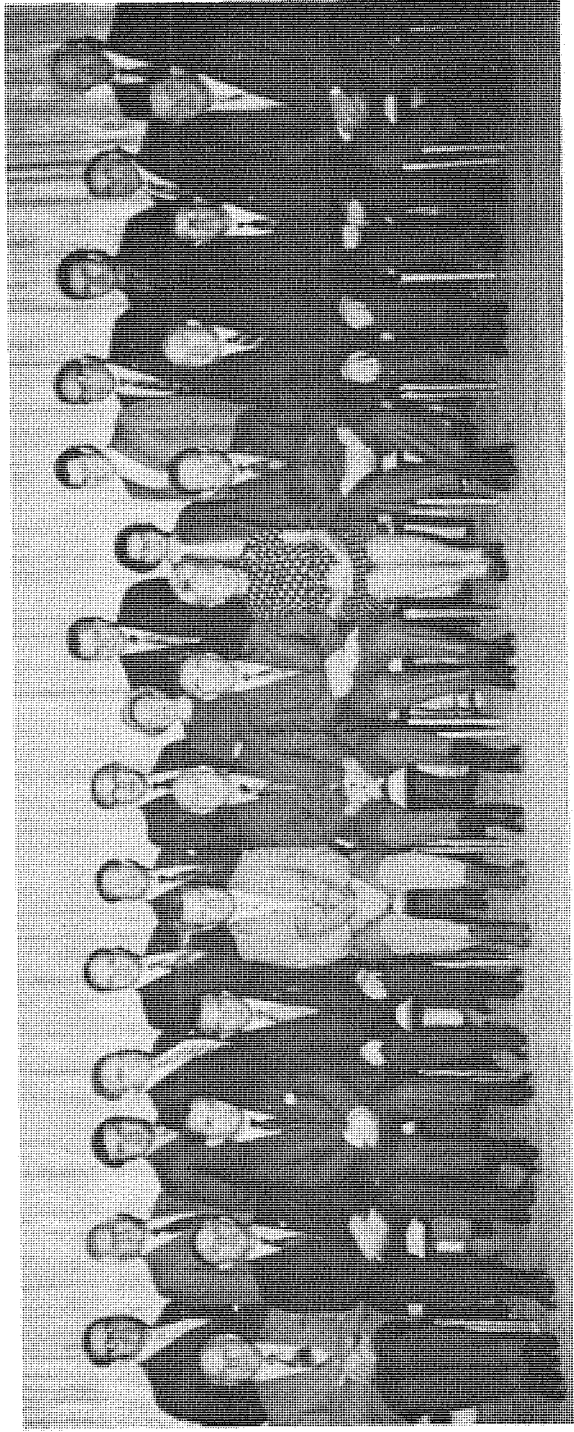
*O say, can you see, by the dawn's early light,
What so proudly we hail'd at the twilight's last gleaming?
Whose broad stripes and bright stars, thro' the perilous fight,
O'er the ramparts we watch'd, were so gallantly streaming?
And the rockets' red glare, bombs bursting in air,
Gave proof thro' the night that our flag was still there.
O say, does that star-spangled banner yet wave
O'er the land of the free and the home of the brave?*

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ГИМН

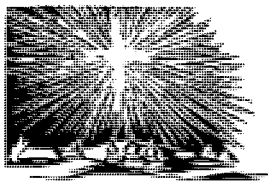
*Ще не вмерла Україна і слава і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці, —
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.
Душу-тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.*

О CANADA!

*O Canada! Our home and native land!
True patriot-love in all thy sons command.
With glowing hearts we see thee rise,
The True North, strong and free,
And stand on guard, O Canada,
We stand on guard for thee.
O Canada, glorious and free!
We stand on guard, we stand on guard for thee.
O Canada, we stand on guard for thee!*

В травні 1970-го року відбулася в місті Клівленді 27-ма з черги Конвенція Українського Народного Союзу, найстаршої і найбільшої української установи в Новому Світі, яка в 1969-му році відзначала своє 75-річчя. Ця Конвенція, як і кожна попередня, вибрала новий Головний Уряд, передавши під його керму і його відповідальність працю і розвиток УНСоюзу на найближчі чотири роки. На ф о т о : новообраний Головний Уряд Українського Народного Союзу. У першому ряді сидять (з л і в а): головні контролери проф. д-р Богдан Гнатюк і м-р Іван Геврик, головний секретар д-р Ярослав Падох, заступник головного представника і ректордовий секретар Володимир Сохан, заступник головного представника проф. Іван Телюк, головний представник Йосип Лисогір, заступник головного представника на Канаду сенатор Павло Юзик, заступниця головного представника Марія Душник, головний касир дир. Петро Пуцило та головні контролери м-р Іван Винник, д-р Іван Скальчук і д-р Михайло Данилюк. В другому ряді стоять (з л і в а): головні радні проф. Тарас Шмагаля, Андрій Дзюла, д-р Богдан Футей, м-р Мирослав Кальба, Василь Дідюк, Степан Гавриш, Дмитро Попадинець, д-р Анна Чопик, Тарас Шнісула, Анна Гарас, проф. МIRON Куронась, Володимир Запаранюк, інж. Анатолій Дорошенко, Свен Ренета і ред. Антн Дразан.

Счень - January

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 П	Боніфатія, мч.	Наймен. Господнє. Вас. В. Сильвестра, папи
2 20 С	Ігнатія Богон., свщмч.	
3 21 Н	Отців. Юліянії, мч.	Перед Богоявл. Малахії Собор 70 Апостолів Навеч. Богоявл. Теопемп. Богоявлення Господнє Собор св. Ів. Христ. Юрія і Еміліяна, мч. Полієвкта, мч. (суб. по Б.)
4 22 П	Анастасії, мч.	
5 23 В	10 мч. в Криті	
6 24 С	Навеч. Різдва, Євгенії, мч.	
7 25 Ч	Різдво Г.Н.І.Хр.	
8 26 П	Собор Пресв. Богородиці	
9 27 С	Степана, первмч.	Н. після Богоявл. Григорія † Теодосія, преп. Татіяни, мч. Єрмила й Стратоніка, мч. Отців уб. в Синаї. (Відд. Різ.) Павла й Івана, преп. Покл. оковам а.л. Петра
10 28 Н	Після Різдва. Мч. в Ніком.	
11 29 П	Дітей уб. Вифл.	
12 30 В	Анісії, мч.	
13 31 С	Меланії, преп. (Відд. Різ.)	
14 1 Ч	Наймен. Господнє. Василия	
15 2 П	Сильвестра, папи. (Предп. Б.)	
16 3 С	Малахії, прор.	
17 4 Н	Перед Богоявл. Соб. 70 Ап.	Н. 31 п. Сшестя. † Антон. Атанасія й Кирила, св. Макарія, преп. † Евтимія В., преп. Максима, ісп. Тимотея, ап. Климентія, свщмч.
18 5 П	Навеч. Богоявл. Теопемпта	
19 6 В	Богоявлення Госп. Водохр.	
20 7 С	Собор Ів. Христ.	
21 8 Ч	Юрія й Еміліяна, мч.	
22 9 П	Полієвкта, мч.	
23 10 С	Григорія Нис., св.	
24 11 Н	Після Богоявл. † Теодосія	
25 12 П	Татіяни, мч.	Н. 32. Про Закхєя. Ксені † Григорія Богосл. Ксенофонта, преп. † Перен. мщ. Ів. Золот. Єфрема, преп. Перен. мщ. Ігн. Богон. † Трьох Святителів
26 13 В	Єрмила й Стратоніка, мч.	
27 14 С	Отців у Син. (Відд. Богоявл.)	
28 15 Ч	Павла й Івана, преп.	
29 16 П	Покл. оковам ап. Петра	
30 17 С	† Антонія В., преп.	
31 18 Н	32 про Закхєя. Атан. Кир.	
		Н. про Мнтаря та Фарисєя

Лютий - February

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 П	Макарія, преп.	Трифона, мч.
2 20 В	† Евтимія В.	Стрітєння Господнє
3 21 С	Максима, ісп.	Симеона й Анни, прор.
4 22 Ч	Тимотея, ап.	Ісидора, преп.
5 23 П	Климентя, свщмч.	Агафії, мч.
6 24 С	Ксені, преп.	Вукола, прп.
7 25 Н	Н. про Митаря й Фар. † Гр. Б.	Н. про Блуди. Сина. Парт.
8 26 П	Ксенофонта, преп.	Теодора, преп.
9 27 В	† Перен. мщ. Ів. Золот.	Никифора, св. (відд. Ст.)
10 28 С	Єфрема, преп.	Харлампія, мч.
11 29 Ч	Перен. мщ. Ігн. Бог.	Власія, свщмч.
12 30 П	Трьох Святителів	Мелетія, св.
13 31 С	Кира й Івана, безсрб.	Мартиніяна, преп.
14 1 Н	Н. про Блуд. Сина. Трифона	Н. Мясопусна. † П. Кир.
15 2 П	Стрітєння Госп.	Онисима, ап.
16 3 В	Симеона й Анни, прор.	Памфила, Порфира, мч.
17 4 С	Ісидора, преп.	Теодора Тир., влмч.
18 5 Ч	Агафії, мч.	Лева, папи
19 6 П	Вукола, преп. (Відд. Стріт.)	Архи́па, ап.
20 7 С	Партенія, преп. (Зауп. суб.)	Лева, еп. катанського
21 8 Н	Мясопусна. Теодора Т.	Н. Сиропусна. Тимотея
22 9 П	Никифора, св.	Відн. мщ. муч. в Євгенії
23 10 В	Харлампія, мч.	Полікарпа, свщмч.
24 11 С	Власія, свщмч.	† 1 і 2 відн. гол. Ів. Хр.
25 12 Ч	Мелетія, св.	Тарасія, св.
26 13 П	Мартиніяна, прел.	Порфірія, св.
27 14 С	† Пам. смерті Кирила	Прокопія, преп.
28 15 Н	Сиропусна, Онисима	1 В. Посту. Васи́лія, преп.

Березень — March

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 16 П	Памфила, мч. (Вел. Піст)	Евдокії, препмч.
2 17 В	Теодора Тир.	Теодота, свцмч.
3 18 С	Лева, папи	Евтропія, мч.
4 19 Ч	Архипа, ап.	Герасима, преп.
5 20 П	Лева, еп. Кат.	Конона, мч.
6 21 С	Тимотея, преп.	42 мч. в Аморії
7 22 Н	1 В. Посту. Відн. мщ. мч.	Н. 2 В. Посту. Василя, св.
8 23 П	Полікарпа, свцмч.	Теодіякта, преп.
9 24 В	† 1 і 2 відн. гол. І. Христ.	† 40 Мч. в Севастії
10 25 С	Тарасія, св.	Кондрата, мч.
11 26 Ч	Порфірія, св.	Софронія, св.
12 27 П	Прокопія, преп.	Теопана й Григорія В. п.
13 28 С	Василя, преп.	Перен. мщ. Никифора
14 1 Н	2 В. Посту. Евдокії, мч.	Н. 3 В. Посту. Венедикта
15 2 П	Теодота, свцмч.	Агапія і інш. мч.
16 3 В	Евтропія, мч.	Савина, папи
17 4 С	Герасима, преп.	Олексія, преп.
18 5 Ч	Конона, мч.	Кирила Єрус., св.
19 6 П	42 мч. в Аморії	Хрисанта, мч.
20 7 С	Василя, свцмч.	Отців уб. в обит. Сави
21 8 Н	3 В. Посту. Теодіякта	Н. 4 В. Посту. Якова, ісп.
22 9 П	† 40 Мч. в Севастії	Василя, свцмч.
23 10 В	Кондрата, мч.	Никона, преп. (Поклони)
24 11 С	Софронія, св.	Захарії, преп.
25 12 Ч	Теопана й Григ. В. папи	Благовіщення Пр. Богор.
26 13 П	Перен. мщ. Никифора	Гавриїла, арханг.
27 14 С	Венедикта, преп.	Матрони, мч. (Акаф. сүб.)
28 15 Н	4 В. Посту. Агапія, мч.	Н. 5 В. Посту. Іларіона
29 16 П	Савина, папи	Марка, еп. і Кирила
30 17 В	Олексія, преп.	Івана Ліств., преп.
31 18 С	Кирила Єрус., св. (Поклони)	Іпатія, преп.

Квічень - Април

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні

Старого Стилю

Нового Стилю

1 19 Ч Хрисанти, мч.
2 20 П Отців убі. в обит. Синаї
3 21 С Якова, ісп. (Акаф. суб.)

4 22 Н 5 В. Посту. Василя, свщмч.
5 23 П Никона, преп.
6 24 В Захарії, преп.
7 25 С Благовіщення Пресв. Бог.
8 26 Ч Гавриїла, арханг. (Відд. Бл.)
9 27 П Матрони, мч.
10 28 С Іларіона, преп. (Лаз. суб.)

11 29 Н Вербна-Квітна Неділя
12 30 П Івана Ліств. прел.
13 31 В Іпатія, преп.
14 1 С Марії, преп.
15 2 Ч Тита, преп. (Страсті)
16 3 П Велика Пятниця
17 4 С Велика Субота

18 5 Н Воскресіння Г. Н. І. Хр.
19 6 П Світлий Понеділок
20 7 В Світлий Вівторок
21 8 С Іродіона і інш. ап.
22 9 Ч Евпсихія, мч.
23 10 П Терентія і Помп.
24 11 С Антипи, мч.

25 12 Н Неділя ап. Томи
26 13 П Антемона, свщмч.
27 14 В Мартина, папи
28 15 С Аристарха, ап.
29 16 Ч Агапії, мч.
30 17 П Симеона, преп.

Марії Єгип., преп.
Тита, преп.
Никити, ісп. (Лаз. суб.)

Вербна-Квітна Неділя
Теодула, Агатопода, мч.
† Методія, Евтихія, св.
Георгія Мел., преп.
Іродіона і інш. ап.
Велика Пятниця. Евпс.
Велика Субота. Терент.

Воскресіння Г. Н. І. Хр.
Світл. Понед. Василя
Світл. Вівтор. Антемона
Мартина папи
Аристарха, ап.
Агапії, мч.
Симеона, преп.

Неділя ап. Томи
Івана, преп.
Теодора, преп.
Януарія, свщмч.
Теодора Сикеот., прп.
† Юрія, великомуч.
Сави Стат., мч.

Неділя Мирон. † Марка, ап.
Василія, свщмч.
Симеона, сп.
Ясона, ап.
9 Мч. в Кизиці
† Якова, ап.

Травень - Мау

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 18 С	Івана, преп.	Єремії, прор.
2 19 Н	Неділя Жінок-Мироносиць	Неділя про Розслабленого
3 20 П	Теодора, преп.	† Теодосія Печ., преп.
4 21 В	Януарія, мч.	Пелагії, мч.
5 22 С	Теодора Сик., преп.	Ірини, мч. (Переп. Пятдес.)
6 23 Ч	† Юрія, великомч.	Йова Многостр.
7 24 П	Сави Страт., мч.	Явл. Ч. Хр. в Єрус. Акакія
8 25 С	† Марка, а.л. св.	† Івана Богосл., ап. св.
9 26 Н	Неділя про Розслабленого	Неділя про Самарянку
10 27 П	Симеона, сп.	† Симона Зилоти, ап.
11 28 В	Ясона, ап.	† Кирила й Методія, а. с.
12 29 С	Мч. в Кизиці (переп. Пятд.)	Епіфанія, св. (відд. Пер.)
13 30 Ч	† Якова, ап.	Глікерії, мч.
14 1 П	Єремії, прор.	Ісидора, мч.
15 2 С	Атанасія Вел.	Пахомія, преп.
16 3 Н	Неділя про Самарянку	Неділя про Сліпороджен.
17 4 П	Пелагії, мч.	Андроніка і інш. ап.
18 5 В	Ірини, мч.	Теодота і інш. мч.
19 6 С	Йова Многостр. (Відд. Пер.)	Патрікія, свцмч. (відд. П.)
20 7 Ч	Явл. Ч. Хр. у Єрус.	Вознесіння Господне
21 8 П	† Івана Богосл., ап. св.	† Константина й Єлени,
22 9 С	† Перен. мщ. св. Миколи	Василиска, мч.
23 10 Н	Неділя про Сліпородженого	Неділя св. Отців
24 11 П	† Кирила й Методія, ап. сл.	Симеона, преп.
25 12 В	Епіфанія, св.	† Третє відн. гол. І. Хр.
26 13 С	Глікерії, мч. (відд. Пасхи)	Карпа, ап.
27 14 Ч	Вознесіння Господне	Терапонта, свцмч.
28 15 П	Пахомія В., преп.	Никити, преп. (відд. Возн.)
29 16 С	Теодора Освщ.	Теодосії, препмч. (Зауп. с.)
30 17 Н	Неділя Отців	Сшестя Св. Духа
31 18 П	Теодота і інш. мч.	Пресв. Трійці. Єрмія

Червень - June

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 В	Патрикія, свщмч.	Юстина Філ., мч.
2 20 С	Талалея, мч.	Никифора, св.
3 21 Ч	† Константина й Єлени	Лукиліяна, мч.
4 22 П	Василиска, мч. (відд. Вozn.)	Митрофана, св.
5 23 С	Михайла й Евфросинії	Доротей, свщмч.
6 24 Н	Сшестя Св. Духа — Зел. Св.	Неділя Всіх Святих
7 25 П	Пресв. Трійці	Теодота, св.
8 26 В	Карпа, ап.	Теодора Тир., преп.
9 27 С	Терапонта, свщмч.	Кирила Олекс. св.
10 28 Ч	Никити, преп.	Тимотея, свщмч. Пр. Євх.
11 29 П	Теодосії, препмч.	† Вартоломея й Варнави
12 30 С	Ісаака, преп.	Онуфрія Вел. преп.
13 31 Н	Неділя Всіх Святих	2 п. Сшестя. Акилини, мч.
14 1 П	Юстина Філ. мч. (червень)	Єлисея, прор.
15 2 В	Никифора, св.	Амоса, прор.
16 3 С	Лукиліяна, мч.	Тихона, еп.
17 4 Ч	Митрофана, св. (Пресв. Євх.)	Мануїла, мч. (відд. Євх.)
18 5 П	Доротей, свщмч.	Леонтія, мч. Христа Чел.
19 6 С	Висаріона й Іларіона, преп.	† Юди Тадея, ап. (Состр. Б.)
20 7 Н	2 п. Сшестя. Теодота, свщмч.	3 п. Сшестя. Методія свщ.
21 8 П	Теодора Тир., преп.	Юліяна Тарс., мч.
22 9 В	Кирила Олекс., св.	Євсевія, мч.
23 10 С	Тимотея, свщмч.	Агрипіни, мч.
24 11 Ч	† Вартоломея й Варнави, ап.	Різдво Івана Хр.
25 12 П	Онуфрія В., Христа Человік.	Февронії, препмч.
26 13 С	Акилини, мч. Состр. Пр. Б.	Давида, преп.
27 14 Н	3 п. Сшестя. Єлесея	4 п. Сшестя. Самсона, пр.
28 15 П	Амоса, прор.	Перен. мщ. Кира й Івана
29 16 В	Тихона, еп.	Петра й Павла, В. ап.
30 17 С	Мануїла, мч.	† Собор 12 Апостолів

Липень - July

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 18 Ч	Леонтія, мч.	Косми й Даміана, безсреб.
2 19 П	† Юди Тадея, ап.	† Положення Ризи Пр. Б.
3 20 С	Методія, свщмч.	Якента, мч.
4 21 Н	4 п. Сшестя. Юліана	5 п. Сшестя. Андрея Кр.
5 22 П	Євсевія, мч.	† Атанасія Атон., св.
6 23 В	Агрипіни, мч.	Сісоє Вел.
7 24 С	Різдво Ів. Хрис.	Томи, преп.
8 25 Ч	Февронії, препмч.	Прокопія, влкмч.
9 26 П	Давида, преп.	Панкратія, свщмч.
10 27 С	Сампсона, преп.	† Антонія Печ., преп.
11 28 Н	5 п. Сшестя	6 п. Сшестя. Ольги, Євф.
12 29 П	Петра й Павла	Прокла, мч.
13 30 В	† Собор 12 Апостолів	Собор Арх. Гавриїла
14 1 С	Косми й Даміана (липень)	Акили, ап.
15 2 Ч	† Пол. Ризи Пр. Богородиці	† Володимира В., укр. кн.
16 3 П	Якента, мч.	Антиногена, свщмч.
17 4 С	Андрея Крит., Марти	Марини, влкмч.
18 5 Н	6 п. Сшестя. † Атан.	7 п. Сшестя. Якента, Еміл.
19 6 П	Сісоє Вел.	Макрини, преп.
20 7 В	Томи, преп.	† Іллі, прор.
21 8 С	Прокопія, влкмч.	Симеона, преп.
22 9 Ч	Панкратія, свщмч.	Марії Магдал., преп.
23 10 П	† Антонія Печ., преп.	Трофима й Теофіла, преп.
24 11 С	Ольги й Євфимії	† Бориса й Гліба, мч.
25 12 Н	7 п. Сшестя. Прокла	8 п. Сшестя. † Усп. Анни
26 13 П	Собор Арх. Гавриїла	Єрмолая, мч.
27 14 В	Акили, ап.	† Пантелеймона, влкмч.
28 15 С	† Володимира В., укр. кн.	Прохора, ап.
29 16 Ч	Антиногена, свщмч.	Калиніка, мч.
30 17 П	Марини, мч.	Сили, ап.
31 18 С	Якента й Еміліана, мч.	Євдокима, преп.

Серпень - August

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н ст. Дні

Старого Стилю

Нового Стилю

1 19 Н 8 п .Сшестя. Макрини, пр.
2 20 П † Іллі, прор.
3 21 В Симеона, преп.
4 22 С Марії Магд.
5 23 Ч Трофима, мч.
6 24 П † Бориса й Гліба, мч.
7 25 С † Успення Анни

8 26 Н 9 п. Сшестя. Ермолая
9 27 П † Пантелеймона, влкмч.
10 28 В Прохора, ап.
11 29 С Калиніка, мч.
12 30 Ч Сили, ап.
13 31 П Евдокима, преп.
14 1 С Проісх. Ч. Хр. Брат. Мак.

15 2 Н 10 п. Сшестя. Степана
16 3 П Ісаакія, мч.
17 4 В Сім молод. у Ефесі
18 5 С Евсигнія, мч.
19 6 Ч Преображення Госп.
20 7 П Дометія, прпмч.
21 8 С Еміліяна, ісп.

22 9 Н 11 п. Сшестя. † Матія, ап.
23 10 П Лаврентія, мч.
24 11 В Євпла, мч.
25 12 С Фотія, мч.
26 13 Ч Максима, ісп. (відд. Преоб.)
27 14 П † Перен. мщ. Теод. Печ.
28 15 С Успіння Пресв. Богор.

29 16 Н 12 п. Сшестя
30 17 П Мирона, мч.
31 18 В Флора, мч.

9 п. Сшестя. Проісх. Ч. Хр.
Степана, перн. мщ.
Ісаакія, мч.
Сім молод. у Ефесі
Евсигнія, мч.
Преображення Госп.
Дометія, преп. Пасива мч.

10 п. Сшестя. Еміліяна, іс.
† Матія, ап.
Лаврентія, мч.
Євпла, мч.
Фотія, мч.
Максима, ісп. (відд. Пр.)
† Перен. мщ. Теодосія П.

11 п. Сш. Успіння Пр. Бог.
Перен. неруктв. образа
Мирона, мч.
Флора, мч.
Андрія Страт., мч.
Самуїла, прор.
Тадея, ап.

12. п. Сшестя. Агетоніка
Луца, мч. (відд. Усп.)
Евтиха, свщмч.
Тита, ап. Пер. мщ. св. Вар.
Адріана, мч.
Пімена, преп.
Августина, св.

13 п. Сшестя. † Ус. г. Ів. Х.
Олександра, Івана, Павла
† Пол. Пояса Пр. Богор.

Вересень — September

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

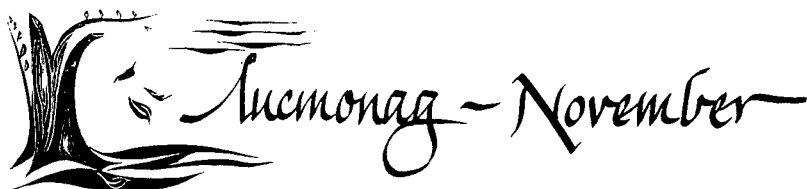
н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 С	Андрея Страт., мч.	Симеона Ст. † Нов. Ц. Рік
2 20 Ч	Самуїла, прор.	Маманта, мч.
3 21 П	Тадея, ап.	Антима, свщмч.
4 22 С	Агатоніка, мч. (відд. Усп.)	Вавили, свщмч.
5 23 Н	13 п. Сшестя. Лупа	14 п. Сшестя. Захарії
6 24 П	Евтиха, свщмч.	Чудо Арх. Михаїла
7 25 В	Вартоломея, Тита, ап.	Созонта, мч.
8 26 С	Адріана, мч.	Різдво Пр. Богор.
9 27 Ч	Пімена, мч.	Йоакима й Анни, прав.
10 28 П	Августина, св.	Минодори, мч.
11 29 С	† Усікн. гол. Івана Христ.	Теодори, преп.
12 30 Н	14 п. Сшестя. Олексан.	15 п. Сшестя. Автонома
13 31 П	† Пол. Пояса Пр. Богор.	Корнилія, мч.
14 1 В	† Н. Церк. Рік. Симеона Ст.	Воздвиження Ч. Хр.
15 2 С	Маманта, мч.	Никити, влкмч.
16 3 Ч	Антима, свщмч.	Євфимії, влкмч.
17 4 П	Вавили, свщмч.	Софії, Віри, Надії, Люб.
18 5 С	Захарії, прор.	Євменія, преп.
19 6 Н	15 п. Сшестя. Ч. Арх. Мих.	16 п. Сшестя. Трофима
20 7 П	Созонта, мч.	Евстатія, влкмч.
21 8 В	Різдво Пресв. Богор.	Кондрата, ап. (відд. Возд.)
22 9 С	Йоакима й Анни, прав.	Фоки, свщмч.
23 10 Ч	Минодори, мч.	Зач. Ів. Христ.
24 11 П	Теодори, преп.	Теклі, первмч. і рівноап.
25 12 С	Автонома, свщмч. (відд. Р.)	Євфросинії, преп.
26 13 Н	16 п. Сшестя. Корнилія	17 п. Сшестя. † Ів. Богосл.
27 14 П	Воздвиж. Чесн. Хр.	Калістрата, мч.
28 15 В	Никити, влкмч.	† Харитона, преп. ісп.
29 16 С	Євфимії, влкмч.	Киріяка, преп.
30 17 Ч	Софії, Віри, Надії, Любови	Григорія, свщмч.

Жовтень ~ October

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст.	Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1	18 П	Евменія, преп.	† Покрова Пр. Богородиці
2	19 С	Трофима, мч.	Кипріяна, свщмч.
3	20 Н	17 п. Сшестя. Євстатія	18 п. Сшестя. Діонісія А.
4	21 П	Кондрата, ап. (відд. Воздв.)	Єротея, св.
5	22 В	Фоки, свщмч.	Харитини, мч.
6	23 С	Зач. Ів. Христ.	† Томи, ап.
7	24 Ч	Теклі, првмч.	Сергія й Вакха, мч.
8	25 П	Євфросинії, преп.	Пелагії, преп.
9	26 С	† Смерть Ів. Богосл.	† Якова, ап.
10	27 Н	18 п. Сшестя. Калистр.	19 п. Сшестя. Євлампія
11	28 П	† Харитона, преп. ісп.	Филипа, діяк.
12	29 В	Киріяка, преп.	Прова, мч.
13	30 С	Григорія, свщмч.	Карпа, мч.
14	1 Ч	† Покрова Пр. Бог. (жовт.)	Параскеви, преп.
15	2 П	Кипріяна, свщмч.	Євтимія, Лукіяна, преп.
16	3 С	Діонісія Аероп.	Лонгіна, мч.
17	4 Н	19 п. Сшестя. Єротея свщмч.	20 п. Сшестя. Осії, прор.
18	5 П	Харитини, мч.	† Луки, ап.
19	6 В	† Томи, ап.	Іоїла, прор.
20	7 С	Сергія й Вакха, мч.	Артемія, вклмч.
21	8 Ч	Пелагії, преп.	Іларіона Вел., преп.
22	9 П	† Якова, ап.	Аверкія, св.
23	10 С	Євлампія, мч.	Якова, ап.
24	11 Н	20 п. Сшестя. Филипа	21 п. Сшестя. Арети, мч.
25	12 П	Прова, мч.	Маркіяна й Мартирія, мч.
26	13 В	Карпа, мч.	† Д м и т р і я, вклмч.
27	14 С	Параскеви, преп.	Нестора, мч.
28	15 Ч	Євтимія, преп.	Параскеви Ікон.
29	16 П	Лонгіна, мч.	Анастасії, препмч.
30	17 С	Осії, прор.	Зиновія й Зиновії, мч.
31	18 Н	21 п. Сшестя. † Луки ап. св.	22 п. Сшестя. Стахія і ін.

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 19 П	Йоїла, прор.	Косми й Дамяна, преп.
2 20 В	Артемія, мч.	Акиндина, мч.
3 21 С	Іларіона В., преп.	Акепсима, мч.
4 22 Ч	Аверкія, св.	Йоанікія Вел. преп.
5 23 П	Якова, ап.	Галактіона, мч.
6 24 С	Арети, мч.	Павла, св.
7 25 Н	22 п. Сшестя. Марк., Март.	23 п. Сшестя. 33 мч. в Мел.
8 26 П	† Дмитрія, влкмч.	† Арх. Михайла
9 27 В	Нестора, мч.	Матрони, преп.
10 28 С	Параскеви Ікон.	Ераста, ап.
11 29 Ч	Анастасії, препмч.	Мини, мч.
12 30 П	Зиновія й Зиновії, мч.	† Йосафата, свщмч.
13 31 С	Стахія і інш. ап.	† Івана Золотоуст., св.
14 1 Н	23 п. Сшестя. Косми й Дам.	24 п. Сшестя. † Филипа
15 2 П	Акиндина, мч.	Гурія, мч.
16 3 В	Акепсима, мч.	† Матея, ап.
17 4 С	Йоанікія Вел., преп.	Григорія, св.
18 5 Ч	Галактіона, мч.	Платона й Романа, мч.
19 6 П	Павла, св.	Авдія, прор.
20 7 С	33 Мч. в Мелетії	Григорія Декапол., преп.
21 8 Н	24 п. Сшестя. Михайла	25 п. Сшестя. Введ. П. Б.
22 9 П	Матрони, преп.	Филимона, ап.
23 10 В	Ераста, ап.	Амфілохія, св.
24 11 С	Мини, мч.	Катерини, влкмч.
25 12 Ч	† Йосафата, свщмч.	Климента, папи (відд. Вв.)
26 13 П	† Івана Золотоустого	Аліпія, преп.
27 14 С	† Филипа, ап.	Якова Перс., мч.
28 15 Н	25 п. Сшестя. Гурія, мч.	26 п. Сшестя. Степана
29 16 П	† Матея, ап.	Парамона й Філомена, мч.
30 17 В	Григорія, св.	† Андрея Первозв., ап.

Грудень - December

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Старого Стилю	Нового Стилю
1 18 С	Платона й Романа, мч.	Наума, прор.
2 19 Ч	Авдія, прор.	Авакума, прор.
3 20 П	Григорія Декап., преп.	Софонія, прор.
4 21 С	Введення Пр. Богор.	Варвари, мч.
5 22 Н	26 п. Сшестя. Филимона, ап.	27 п. Сшестя. † Сави Осв.
6 23 П	Авфілохія, св.	Миколая, св.
7 24 В	Катерини, влкмч.	Амвросія, св.
8 25 С	Климента, папи (відд. Вв.)	Патапія, преп.
9 26 Ч	Алипія, преп.	Зачаття Непор. Богор.
10 27 П	Якова Перс., мч.	Мини, мч.
11 28 С	Степана, препмч.	Даниїла, преп.
12 29 Н	27 п. Сшестя. Парамона, мч.	Н. Праотців. Спиридона
13 30 П	† Андрея Первозв., ап.	† Евстратія, мч.
14 1 В	Наума, прор. (грудень)	Тирса, мч.
15 2 С	Авакума, прор.	Елевтерія, свцмч.
16 3 Ч	Софонія, прор.	Аггея, прор. (відд. Н. Зач.)
17 4 П	Варвари, влкмч.	Даниїла, прор.
18 5 С	† Сави Освщ., преп.	Севастіяна, мч.
19 6 Н	28 п. Сшестя. Миколи	Н. Отців — Перед Різд.
20 7 П	Амвросія, св.	Ігнатія Бог. (Предп. Різд.)
21 8 В	Патапія, преп.	Юліанії, мч.
22 9 С	Зачаття Непор. Бог.	Анастасія, мч.
23 10 Ч	Мини, мч.	10 Мч. у Криті
24 11 П	Даниїла, преп.	Навеч. Різдва, Євгенії
25 12 С	Спиридона, преп.	Різдво Г. Н. І. Хр.
26 13 Н	Н. Праотців. † Евстратія	Н. після Різдва. С. Пр. Б.
27 14 П	Тирса, мч.	Степана, архид. і прв.
28 15 В	Елевтерія, свцмч.	Св. Мч. у Нікомидії
29 16 С	Аггея, прор. (відд. Неп. Зач.)	Дітей убитих у Вифлеємі
30 17 Ч	Даниїла, прор.	Анісії, мч.
31 18 П	Севастіяна, мч.	Меланії, преп.

Урядові свята у ЗСА в 1971 р.

1 січня: Новий Рік. — 12 лютого: Уродини Лінкольна. — 15 лютого: Уродини Вашингтона. — 9 квітня: Велика П'ятниця. — 31 травня: Поминковий День. — 5

липня: День Незалежності. — 6 вересня: День Праці. — 11 жовтня: День Колумба. — 25 жовтня: День Ветеранів. — 25 листопада: День Подяки. — 25 грудня: Різдво Христове.

Урядові свята в Канаді

Новий Рік, Велика П'ятниця, Великодній Понеділок, День Вікторії — 24 травня, День Народження Королеви — дату проголошується, День Домінії (Держави) 1-го липня, День Праці — 1-ий понеділок у вересні, День Подяки — назначується, День

Замирення — 11-го листопада, Різдво — 24-го грудня.

У римо-католицькій провінції Квебек святкують ще й ці свята: Богоявлення, Попелева Серeda, Вознесення, св. Івана Хрестителя, Всіх Святих, Непорочне Зачаття.

Державні свята в інших країнах

Австралія — 26 січня — День Австралії.

Англія — 7 червня — День уродин королеви Єлисавети II.

Аргентина — 25 травня — Травнева Революція, 1910. — 9 червня — Деклярація Незалежності, 1816.

Бельгія — 21 липня — День Незалежності, 1831.

Бразилія — 7 вересня — День Незалежності, 1822.

Голляндія — 30 квітня — День уродин королеви Юліяни. — 5 травня День Визволення, 1945.

Греція — 25 березня — День Незалежності, 1821.

Домініканська Республіка — 27 лютого — День Незалежності, 1844.

Індія — 26 січня — День Республіки, 1950.

Ірляндія — 17 березня — День св. Патрика.

Італія — 4 листопада — День Перемоги, 1918.

Китай — 17 лютого — Новий рік. — 10 жовтня — День Республіки, 1911.

Куба — 20 травня — День Незалежності, 1902.

Мехіко — 16 вересня — День Незалежності, 1810.

Нова Зеландія — 26 вересня — День Домінії, 1907.

Норвегія — 17 травня — День Конституції, 1814.

Пакістан — 14 серпня — День Пакістану, 1947.

Перу — 28 липня — День Незалежності, 1821.

Південна Африка — 31 травня — День Унії, 1910.

Польща — 3 травня — Конституція 3-го травня, 1791. — 11 листопада — День Визволення, 1918.

СССР — 7 листопада — Жовтнева Революція, 1917.

Туреччина — 29 жовтня — День Республіки, 1923.

Франція — 14 липня — Збурення Бастилії, 1789.

Чехо-Словаччина — 28 жовтня — День Незалежності, 1918.

Швайцарія — 1 серпня — Національне Свято.

Швеція — 6 червня — День Конституції, 1809.

Виказ слов'янських святих

- Богодар 9. листопада.
Богомир 13. січня.
Богуслав 29. квітня.
Богухвал 18. березня.
Богдан 19. березня.
Богданна 6. лютого.
Богдар 27. травня.
Бойомир 6. січня.
Божена 14. березня.
Божеслава 31. травня.
Болеслав 22. липня і 19. серпня.
Борис і Гліб 9. серпня.
Боян 28. березня.
Бронислав 16. жовтня.
Будислав 1. березня.
Ванда 23. червня.
Вислав 7. червня і 9. грудня.
Витослав 22. січня.
Вірослав 27. лютого.
Властимир 23. жовтня.
Войтіх 23. квітня.
Володимир 16. I., 9. IV. і 28. VII.
Володимира 9. січня і 11. серпня.
Володислав 3. квітня.
Володислава 13. грудня.
Всеволод 6. листопада.
Вячеслав 15. квітня і 28. вересня.
Гліб 2. травня, 24. липня, 5. вересня.
Годислав 22. березня.
Годимир 31. жовтня.
Горислав 28. листопада.
Гнівомир 8. лютого.
Гримислав 12. жовтня.
Дам'ян 27. вересня.
Держислав 16. липня.
Добриня 20. лютого, 2. березня.
Добромир 4. січня і 5. червня.
Доброслав 10. січня.
Довгослав 18. червня.
Домослав 15. січня.
Збігнєв 17. березня і 1. квітня.
Збоїслав 28. червня.
Здислав 29. січня.
Здобислав 30. липня.
Земислав 13. жовтня.
Зимовит 19. жовтня.
Ізяслав 6. липня.
Казимир 4. березня.
Казимира 21. серпня.
Красислав 17. квітня.
Любомир 1. травня.
Любомира 21. III., 24. III. і 24. VII.
Любослав 12. квітня.
Любомир 10. листопада.
Людослав 30. листопада.
Лютослав 26. жовтня.
Мечислав 1. січня.
Милослав 3. липня.
Милош 25. січня.
Миرون 17. серпня.
Мирослав 26. лютого.
Мирослава 26. липня.
Мстислав 8. січня.
Мстислава 9. березня.
Олег 7. серпня.
Ольга 24. липня.
Остромир 4. серпня.
Пребислав 22. жовтня.
Предислав 23. лютого.
Перемислав 13. квітня і 30. жовтня.
Прибислав 27. січня.
Радивой 10. липня.
Радомир 28. січня і 16. листопада.
Радослав 15. липня.
Ратимир 19. січня.
Ратислав 2. червня.
Радослав 2. березня і 8. квітня.
Ростислав 17. січня і 4. вересня.
Світлана 20. лютого.
Слабовій 25. лютого.
Славомир 17. травня і 5. листопада.
Славомира 23. грудня.
Станислав 5. II., 8. V. і 18. XI.
Станомир 2. жовтня.
Судомир 2. квітня.
Святополк 1. червня і 25. вересня.
Святослав 7. січня і 3. травня.
Святош 12. березня.
Томир 27. листопада.
Томира 24. травня.
Томислав 21. грудня.
Щастибог 14. грудня.
Щастислава 1. лютого.
Яромир 11. квітня і 28. травня.
Ярополк 18. січня.
Ярослав 21. січня і 25. квітня.

ЗАКЛИК СКВУ ПРО СТОРІЧЧЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

25 лютого 1971 року сповниться сто років з дня народження найвидатнішої української поетеси і громадської діячки Лесі Українки (Лариси Косач - Квітки).

Леся Українка зайняла в українській літературі місце поруч Тараса Шевченка та Івана Франка і своєю творчістю у значній мірі причинилася до оформлення духовости українського народу та до поширення і скріплення серед нього національної свідомости та гордості. Творчість Лесі Українки, як і творчість Шевченка та Франка, по сьогодні є дороговказом для всього нашого народу у його змаганні за національну волю й політичну незалежність.

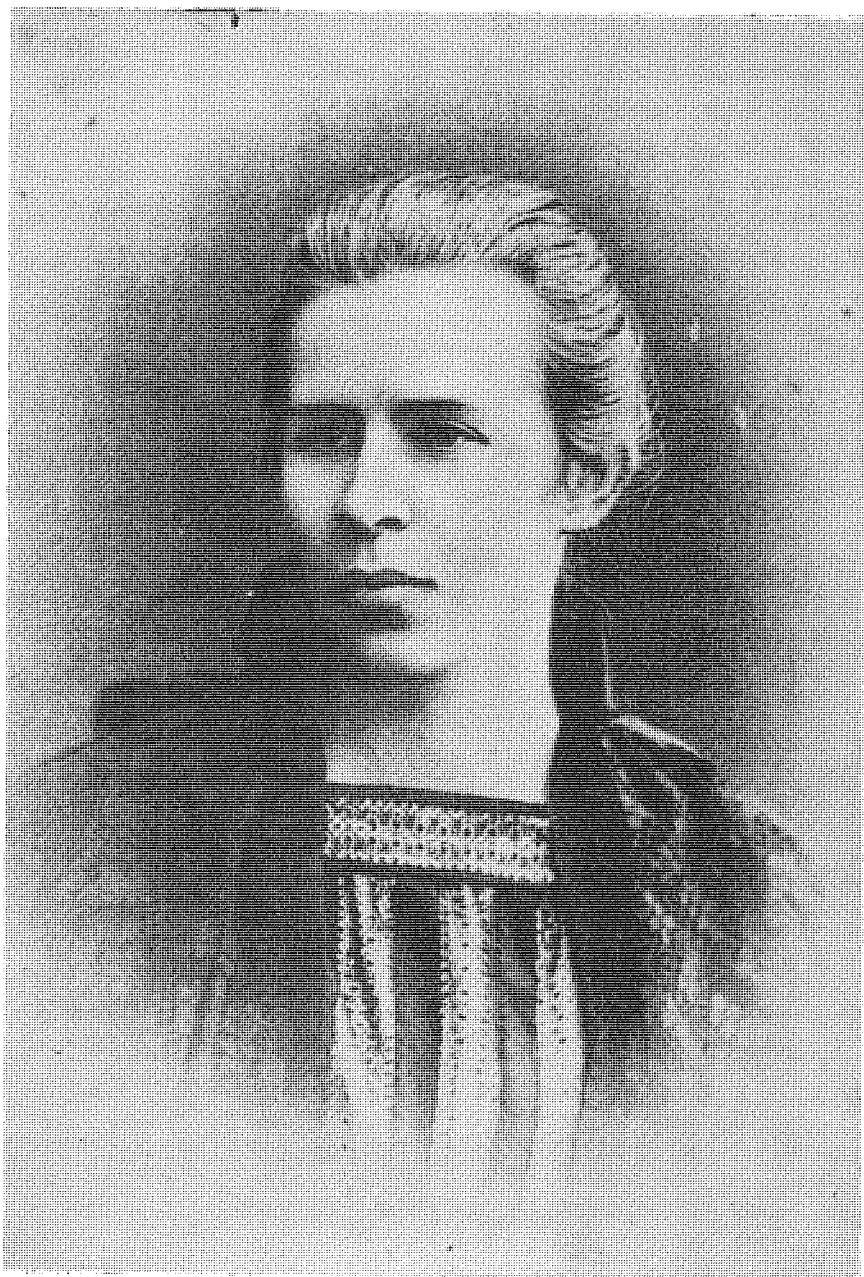
Сторіччя з дня народження Лесі Українки — велике свято всього українського народу в Україні та за її межами. Це теж видатна подія в культурному житті цілого людства, бо ідеї та ідеали, які голосила та за які змагалася Леся Українка, є ідеями та ідеалами всіх тих, хто цінить свободу та гідність людини і народів.

Щоб відзначування цих великих роковин мало загальноукраїнський характер в усіх країнах нашого поселення, Президія Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців проголошує 1971 рік — ювілейним роком Лесі Українки та закликає всю українську громадськість та всі українські крайові організації й центральні репрезентації прийняти якнайактивнішу участь у підготовці та переведенні ювілейних святкувань.

Нью Йорк, 25 жовтня 1970.

**ПРЕЗИДІЯ
СЕКРЕТАРІАТУ СВІТОВОГО КОНГРЕСУ
ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ**

У СТОРІЧЧЯ
ПОЕТКИ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

* 27 лютого 1871 — † 1 серпня 1913

І ТИ КОЛИСЬ БОРОЛАСЬ...

І ти колись боролась, мов Ізраель,
Україно моя! Сам Бог поставив
супроти тебе силу неблаганну
сліпої долі. Оточив тебе
народами, що мов леви в пустині
рикали, прагнучи твоєї крові,
послав на тебе тьму таку, що в ній
брати братів не пізнавали рідних,
і в темі з'явився хтось непоборимий,
якийсь дух часу, що волав ворожо:
„Смерть Україні!” Та знялась високо
Богданова правиця і народи
розбіглися, немов шакали ниці.

Брати братів пізнали і з'єднались.
І Дух сказав: „Ти переміг, Богдане,
тепер твоя земля обітованна!”

І вже Богдан пройшов по тій землі
від краю і до краю. Свято згоди
між ним і Духом гучно відбулося
в золотоверхім місті. Але раптом
Дух зрадив. Знову тьма, і жаж,

[і розбрат.

І знов настав єгипетський полон,
та не в чужій землі, а в нашій

[власній.

А далі розлилось червоне море
і розділилося по половині
і знов злилось до купи й затопило
кого? Ой, леле! Новий фараон
пройшов живий поміж Червоне море,
але козак з конем пропав на віки.
Співай, радій, ненависна чужинко,
бий в бубон і лети в танок з нестями,
кінь і їздець в Червонім морі згинув,
тобі зостався спадок на прикраси,
бо зносиш ти України клейноди,
святкуючи над нею перемогу.

Такий для нас був вихід із Єгипту...
немов потоп. Заграло та й ущухло
Червоне море, висохло й осталося
безрадісна пустиня після нього,

і став по ній блукати новий Ізраель,
по тій своїй землі обітованній,
немов якась отара безпричальна.
З отарою блукали й пастухи,
в ночі за тінню йшли, а в день

[з вогнем.

Коли ж у їх з'явився дух величний,
що вогняним стовпом палав у темі,
а в день ішов, мов туча грізно-біла,
вони не вірили своїми очам
і в розтіч розбігались манівцями,
і попадали ворогам в полон.

Чи довго ще, о Господи, чи довго
ми будемо блукати і шукати
рідного краю на своїй землі?

Який ми гріх вчинили проти Духа,
що він зламав свій заповіт великий
той, взятий з бою волі заповіт?
Так доверши ж до краю тую зраду,
розбий, розсій нас геть по цілім

[світі —

тоді, либонь, журба по ріднім краю
навчить нас, де, і як, його шукать.

Тоді покаже батько своєму сину
на срібне мариво у далині
і скаже: „Он земля твого народу!
Борись і добувайся батьківщини,
бо прийдеться загинуть у вигнанні
чужою-чуженицею в неславі”.

І може дасть нам заповіт новий
і Дух нові напише нам скрижалі.

Але тепер? як маємо шукати
свого народу землю? хто розбив нам
скрижалі серця, духа заповіт?
Коли скінчиться той полон великий,
що нас зайняв в землі обітованій?
і доки рідний край Єгипетом буде?
Коли загине новий Вавилон.

1904

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Написав Микола Євшан

....**Л**еся Українка належить до тих постатей в літературі, які поза своєю творчою діяльністю не мають своєї „біографії”. Їх особи стоять неначе віддалені, вони не стараються зацікавлювати публіки собою, не лише не роблять шуму своєю особою, але навіть ховають її перед широким загалом. Їх життя тихе, без яких виступів, інтимне. В їх творчості вся їх біографія, тут вони концентрують своє духове життя. І так стоїть перед нами Леся Українка. Очевидно, це шкодить її популярності, вона стає таким чином до певної міри недосяжною для широкої публіки, — але власне тому її творчість незалежна від духа часу, вона не йде в широку публіку, аби її духові вартості розмінювалися в популяризації і через те трапили свій блиск і красу — йдуть тільки ті до храму поетеси, які дійсно хочуть і вміють читати в тому духовому багатстві. Достойна пані сидить спокійно на престолі і приймає поклони тих, які відчують потребу дійсно піти з поклоном до неї за подякою за ті багатства творчої думки, якими вона обдарувала українську поезію...

Той аристократизм Лесі Українки і її віддалення від нашого щирого громадського життя — це не втеча від нього і не відчуження. Її, переважно античні й чужі теми, особливо в останні роки, не відчужували від Укра-

їни; вглиблюючись в душу старинного грека чи гебрея, вона думала про Україну, серцем була при нас, писала навіть про наш час і наші обставини. А що вибрала такий власне екзотичний одяг для своїх творчих задумів — то не тому, щоб віддалюватися від нас, а тому, що так їй було краще, мала більше внутрішньої свободи. І винне в тому найбільше хіба наше життя, яке не розвиває, а вбиває радше прояви внутрішнього чоловіка, Примушує його бути плитким та дріб'язковим і заслонює його характер.

Талант Лесі Українки був неначе спутаний і фарби блідли, скільки раз не пробувала вона в своїх новелістичних пробах зблизитися до сучасного життя і малювати всю його дріб'язковість. На тім вона могла найкраще переконатися, що українська дійсність не дуже то стоїть в згоді з творчими аспіраціями та вірлиним полетом поетичної думки. Обсервуючи те життя і ту дійсність, вона мусіла побачити, що нашому існуванню національному треба скріплення зсередини; що пульс

---

*) Скорочений передрук із „Літературно-Наукового Вістника”, книжка 10 за жовтень 1913 р. Автор статті — відомий український літературний критик Микола Євшан-Федюшка, старшина Української Галицької Армії, померлий передчасно внаслідок тифу у Вінниці 1919 року.

духовного життя і культури мусить бути більше інтенсивний та приспіваний, що *membra disiecta* національної душі мусять бути зорганізовані в одну гармонійну цілість, — що мусить бути визволений чоловік наперед з неволі духової, поки зможе стати вільним горожанином, полюбити в собі красу, одухотворити своє життя, позбувшись своїх нижчих інстинктів. Очевидно, не могла поетка переводити тої організації культурної психіки, наприклад, української дійсності, і шукала собі за своїм світом за своїми темами. На „крилах пісні” полетіла в чужі країни, поки не віднайшла свій терен і рівновагу духову.

Треба сказати, що 80-ті роки, коли дванадцятилітня Леся вперше виступила на літературне поле — то був для української літератури, спеціально для поезії мертвий час. В тодішній літературній продукції не було пориву творчого, люди занадто ходили по землі, реакція занадто їх прибивала до землі. Трудно було добути якусь мелодію в душі, бо все життя було дисонансом. Тож Росія, де культурне життя плило тоді вже цілою струєю, видала в той час такий „безкрилий” і сумний талант, як Чехов! А в нас треба було всі сили напружувати, аби оживити свою струйку, щодня натрапляти на перешкоди, апатію, сповняючи бодай дрібний національний обов’язок, щодня кривавити свою душу і попадати в розпуку. А коли люди все таки борсалися, не покладали рук — то тільки тому, що мали відвагу вірити проти надії, робити наперекір самому життю.

Інші письменники подали факти тої епохи нашого духового життя, кидали кличі — але настрої того часу знайдемо в поезії Л. Українки. Я не говорю тут про її перші проби, коли вона писала такі твори як „Русалка” і була ще під впливом етнографічно-романтичної школи наших поетів; я говорю про той стан — кінець 90-их рр. — коли вона свідомо йшла своєю дорогою і критично ставилася до життя. Вона не могла в ньому знайти ме-

лодії тої, якою відізналася її пізніша творчість. Вона не знала, як реагувати на нього, якими способами протиставити себе йому. Це період досить значної різnorodності в діяльності Лесі Українки, час, коли вона писала, крім лірики: оповідання, поеми для дітей, робила переклади наукових творів, деб’ютувала в публіцистиці. Це все показує, що вона уміла орієнтуватися в житті нашого громадянства і тверезо дивитися на нього.

Але власне та тверезість та щирість думки мусіла в ній збудити тривогу. Вона почала бачити невірників тільки, в серцях людей читати невірничі думи, бачити не віру і запал, а безсильну боротьбу з „бридкими гадюками”, яка настільки висилувала організм, що не чути було ніякого непокірного слова. І от псетка не може вже позбутися якоїсь внутрішньої „химери” в своїй душі, бажання сказати те „непокірне слово”, внести світло в задушливу атмосферу землянок, піснею перемогти всі дисонанси життя, стогони і брязкіт кайданів. І „крила пісні” для Лесі Українки — це не поетична фраза, не декораційний додаток, а потреба душі, потреба мелодії, рівноваги над життям, прометеїстичний порив і перемога темних сил. Поезія для неї це —

„тая країна, де щастя і горе
[однаково милі,
тая країна, де усміх і сльози
[однаково ясні,
тая країна, де чола підводять похилі,
де не сльозами, а співом ридануть
[нещасні...”

так остаточно сформувався її талант. З початком нового століття вона вже твердо стояла на своїм ґрунті і знайшла рівновагу повну, клясичну. Тільки це не рівновага, яка йде впарі з філософічним стоїцизмом, яка спиняє розвій. Вона еволюціонувала далі, розвивала свій талант і сили, йшла щораз вище і захоплювала щораз ширший круг. Вона тільки знайшла в собі ту певність, яка нічого не боїться. *Contra spem spero!* — кликала вона, як давніше Вірю, хоч не маю ніяких

аргументів; але я їх не потребую, — певність свого шляху я маю в собі, в почутті своєї правди внутрішньої, хоч ви її назвете іраціональним! — Така логіка всякого прометеїзму і його правда.

Бо тут треба відвойовувати чоловіка, треба його збудити, показати йому дальшу мету. Чоловік мусить мати свою внутрішню свободу, з раба буденщини переродитися в слугу вищої справи. Так тільки скінчиться „вавилонський полон“, воскреснуть руїни і буде збудований „в новім Єрусалимі храм новий“. А там не буде анархії та неволі душ, животіння старими брязкалами не буде називатися народними святощами, не буде крику товпи: не треба арфи — і закон буде не мертвою буквою, а організуючою силою, яка й пророкам дає місце...

Те все мусить вчитати і до себе віднести сучасний українець — з творів Лесі Українки. Бо для кого ж писані такі твори, як „Вавилонський полон“ або „На руїнах“, про кого пише вона, зображуючи прострацію, духову розтіч та рабство гебреїв „над вавилонськими ріками?“ Про кого говорить пророція Тірца, коли каже про святі руїни, що служать нашій ганьбі, про струни, що тяжко стогнуть під мертвим доторканням мертвих рук, про шелест безсилив слів в плохих устах?

І ще раз кажу: це не „поезія“ тільки. Це протиставлення живого чоловіка, його потреб душі і серця всяким абстрактним ідеалам, рабству, який скував чоловіка — це, коли хочете, ціла програма духового і культурного відродження, вогонь, який має розпалити глухороджений люд і зробити його видючим! І не в бездушних і механічних вигуках: „куйте мечі!“, а власне тут, в цих творах Лесі Українки, я бачу найсильніше слово нашої поезії, найсильніший вислів нової національної душі після Шевченка!

Коли тепер з цього пункту приглянутися всій творчості Лесі Українки, то побачимо, що вся вона — це не моментальні реакції поетичного ду-

ха, не якісь фрагментаричні картини, писані „в такі хвили“, коли приходить на поета „надхнення“. Це відносно свідомий акт творчої волі, це консеквентна реалізація творчих задумів, на яку не здобувся ні один сучасний український поет. Взагалі на „надхнення“ наших поетів ми не збили великого культурного капіталу. Те „надхнення“ по найбільшій часті чисто мимовільна реакція, одноразовий і нестрашний вистріл без дальшої мети, слабосиле квиління, авторська поза, безглузда екзальтація, яка виливається в рими...

І на тім тілі нашої сучасної поезії постать Лесі Українки виростає до величезних просто розмірів. З правдивою жіночою „впертістю“ і витривалістю вона вдиралася на вершини творчі, з подивугідною енергією здобувала собі ґрунт, не ослабаючи ані на хвилину. Її творчий шлях — це беззастанне наростання тої енергії, безперервне збагачування свого духа новими набутками. В результаті вона дійшла в тім своїм змаганні до того, що перетворила себе, сама стала артистичним типом, тим, що називається артистичний організм в повнім того слова значенні. Ще довго наші поети — з нечисленними винятками не будуть того знати; не будуть розуміти, що значить віддихати „повітрям гір“, серед тої холодної, але зате чистої атмосфери. Витримати її можуть тільки сильні духи, — як замітив Ніцше — тому вона убиває нижчі організми. Леся Українка могла її витримати і полюбила її, як любить її кожний, хто може стояти власними силами. І творчість Лесі Українки має тому свій стиль, зовсім окрему фізіономію, по якій відразу її пізнаємо. Інтелект, поетична інтуїція, глибока ніжність жіночої психіки, сильна творча воля, орлинний полет душі, яка вміє відмежувати себе від життєвої торгівниці і без галасу творити собі високохудожні образи, творити в собі образ вищої людини, вільної людини, — оте, все сплелось в творчості Лесі Українки в одну гармонійну цілість...

СТЕФАНИК

— сам з собою

Написав Василь Косташук

Вікторія Кольонна, велика приятелька велетня італійського ренесансу Мікель-Анджеля, сказала раз до нього: „Ті, що Вас знають, цінять Мікель -Анджеля ще більше як його твори, а ті, що Вас особисто не пізнали, цінять найслабшу Вашу частину, а саме твори рук Ваших”. Ці самі слова з повною відвагою можна було звернути до Василя Стефаника. Бо було це велика особистість з великим серцем і великою душею. Такі поста-ті родяться раз на століття і нале-жать до безсмертних. Як великим в творах, так великим був він і в житті.

В чому лежав секрет цієї притяга-ючої сили Стефаника? Велике серце і геніяльна інтуїція. Стефаник не раз по кількох хвилинах розмови з пер-шим ліпшим стрічним скаже щось та-кого, що пам'ятає співбесідник ціле життя. Одним словом скреслив ха-рактер, або витяг другому з серця те, що дрімало ще у півсвідомості і хто зна, чи коли б й вийшло на денне світло. Через те мав багато приклон-ників і беззастережних приятелів. Наймитам поводилося у Стефаника добре і з жалем відходили від нього. В 1928 р. зголошується до Стефаника молодий 15-літній сирота і проситься

на службу. Про себе не знає нічого сказати, ані звідки родом, чи має батьків, ані свого прізвища. Одне знає, що його кличуть „Михайло”. Стефаник прийняв і заопікувався ним. Пише листи по всіх усядах і по довгих зусиллях найшов для Михай-ла і рідню, і належне йому поле. На весні 1931 року, перед ювілеєм Сте-фаника, приїжджає до мене той Ми-хайло і каже: „Пан казали, аби я вас забрав на фіру і завіз до Русова. Во-ни завтра роблять своє свято... Їх всі селяни повинні на руках носити”.

В Русові померла вдова. Ціле її життя — це безперервний ланцюг горя. Її ніхто не розумів за життя, то й смерть не зробила на нікого вели-кого враження. Крім сусідів ніхто не прийшов віддати останньої прислуги. Стефаник прийшов... Або інший об-разок. На могилу в Русові прямує дуж-е скромний похід. Священик, дяк, хрест і чотири люди, що несуть з чор-них дощок збиту домовину. За домо-виною йде, підпираючись палицею, Стефаник. Це був похорон старої са-мітньої циганки. Русівські газди ди-вились, дивувались і різно толкували собі Стефаника. Одного не розуміли, як може поступати так син найбіль-

Передрук без змін із видаваного у Львові за редакцією д-ра Дмитра Донцова журналу „Вістник”, книжка 7-8 за липень-серпень 1937.

шого багача, перед яким були отворені двері до всіх панів.

Ніхто в нас по Шевченкові так пристрасно, без застережень і без претенсій не любив нашої землі, як Стефаник. Це відчувається з кожного слова його новель, з кожного кроку в його приватному житті. Стефаник розрізняв дві любові: таку, що лишає вічний слід, і таку, що її треба щодень як „закришки”. Ця остання призначена для пересічних людей. В одному листі (без дати) писав Стефаник:

Таких людей, що годніби таку славу [велику любов] нести є так мало. Такі люди звичайно під гнетом своєї любови калічують.

До тих, що окалічили, належав Стефаник. Той веселий, бажаний в кожному товаристві Стефаник, носив у своєму серці гріб. Бо він з мільйонів губ зливав слова, з мільйонів чол вичитав мислі, а з мільйонів сердець висав почування. Бо це серце, яке як в горнилі перетоплювало трагедії мільйонів, мусіло боліти, мусіло зносити бурі.

Любов спалювала Стефаникове серце на вуголь. Ніхто в нас не пірнув так глибоко в селянське серце і не виніс з нього таких цінностей, як Стефаник. Селянський стан має вироблені форми життя, свої звичаї і традицію. Там знаходив Стефаник характери, які потраплять і мовчки терпіти і тішитися. Нова інтелігенція творилася лише на очах Стефаника. Це сини Марії і Максима. І Стефаник журився тим, що інтелігенція відбилася від свого берега, від селян, а доплісти до другого не годна. Не може ще створити тривкого, сильного другого стану. Для Стефаника стан — це беріг над рвучкою рікою. Хто не тримається берега, того пірве течія і він згине. Тому для мужика:

Держися землі, пустиш її, то пропадеш!

Не любив Стефаник таких, що пустилися землі, а нічого іншого не

зловили. Цей елемент хиткий, до всякої підлоти готовий. Це роля наших півінтелігентів, від яких зарілося по наших селах. Всяке творення чогось нового порівнював Стефаник до болів, серед яких приходить людина на світ. У великих болях, які переходить наша інтелігенція, шукаючи нових доріг, нових ідей для розвитку нації, бачив Стефаник заповідь повстання нового інтелігентського стану, свідомого своєї цілі і післанництва. Та про це не лишив Стефаник нічого ані в творах, ані в приватних листах. Це його думки, висказані нераз в розмовах в останніх роках перед смертю. Тому вернімо до селян.

В листі до товаришки, потім дружини Ольги Гаморак з 1899 року зі Львова, в дорозі до Кракова, пише:

Русини мене витають і як бачу, ніби з пошанівком злосливим. Не знають, що з мене ще може бути і не вміють ще мене в рахунок взяти. Всі вони безпредметові, бо маленькі в бажаннях і любити мужиків не можуть. Всім їм без того зле. І робота через те у них зла.

А любов Стефаника не була декляматорська, потрібна на щодень, але та друга, яка свою жертву нищить.

В далекому Кракові видить Стефаник русівський лан і бабу, що збирає ковеньки. Вухами чує шелест ковеньок у бабиній горботці і має великий біль у плечах від тягару бабиних ковеньок. Ріже його в поясі від колосків, які баба ховає у пазуху, скаржитися Стефаник в іншому листі до Ольги Гаморак. Брати чужі болі на себе і то так душевні як і фізичні болі може цілого народу, можуть тільки вибранці, обдаровані якоюсь вищою силою.

Стефаник болів над тим, що підхід до так званого „селянлюбства” був фальшивий, через що приніс нам великі втрати. Зворот до селянства був поверховий і тому любов до селянина перемінилася в зворушливо-слізливий, але не щире пожалування.

У СТОРІЧЧЯ АВТОРА „СИНІВ” І „МАРІЇ”

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

* 14 травня 1871 — † 7 грудня 1936

В листі до Віктора Гаморака, брата своєї дружини (Краків, 29. III. 1899), Стефаник пише:

Біда, що мужиків кривдять, але вже найбільша біда, що всі їх жалують. Нема одного русина інтелігентного, аби не жалував, нема такої подлої душі руської, аби не жалувала „простолюдина”. Сей головний тон нашої інтелігенції глупо-жалісливий видає всяку силу в молодих душах і робить з них декламаторів і калік. Бачу нині на двірці руських мужиків, що йдуть до Канади — громада, що сунеся як в сні кудись далеко. Дітей жінок і бабів досить. І не жалую їх тому, що то великі, чорні руки шукають плуга, аби орати. А всі інтелігенти будуть співати „помарніла наша доля” — нічого не зроблять аби їм хоть дорогу показати до того плуга. Дозне їх половина, але друга буде орати і орючи співати „воли мої половії, чому не орете”.

Для Стефаника любов — це любов матері, яка любить, навчає своїх дітей, але і картає за злі вчинки. В нас цього не вільно було робити, ані в літературі, ані в суспільнім житті. Хто не декламує і не жалує, той ворог народу. В листі до Ольги Гаморак Стефаник пише:

З такого виховання вийшло в літературі таке, що нема писателя, щоби правдивого мужика описав, лиш є мужики яко додатки до січкарень або соціалізму.

Таке відношення Стефаника зродило велику творчість, яка стала тяжким присудом долі для поета. Бо в Стефаника всякі народини получені з великим болем. Без болю нема нічого тривкого, без болю нема людини. І тому Стефаник писав кров'ю свого серця і то чорною, спаленою великою гарячкою. В листі до Лизанівського з дня 1. VIII. 1924 р. так пише Стефаник про себе:

Я все встидався бути письменником, я погорджую всіми письменниками. Сам процес писання є для мене катастрофою. З мене вибухнуть останні соки і моя творчість, яку я не високо ціню, се моє правдиве нещастя.

Кожна новеля Стефаника — це втрата його здоров'я, це самоспалення. Кожний образ довго бушував в його душі, аж приходила хвилина, коли мусів вижбурхнути все — і тоді поставав архитвір — його новеля. Тітка п-і Олена Плешканова оповідає, що коли писав Камінний Хрест змінився за короткий час до невпізнання. Приїхав з Кракова до Трійці і тут на очах зачав випадати його буйний чорний волос. Мав тоді 28 років. Коли писав *Синів*, то скаржився, що пече його кожний волос на голові сильним вогнем.

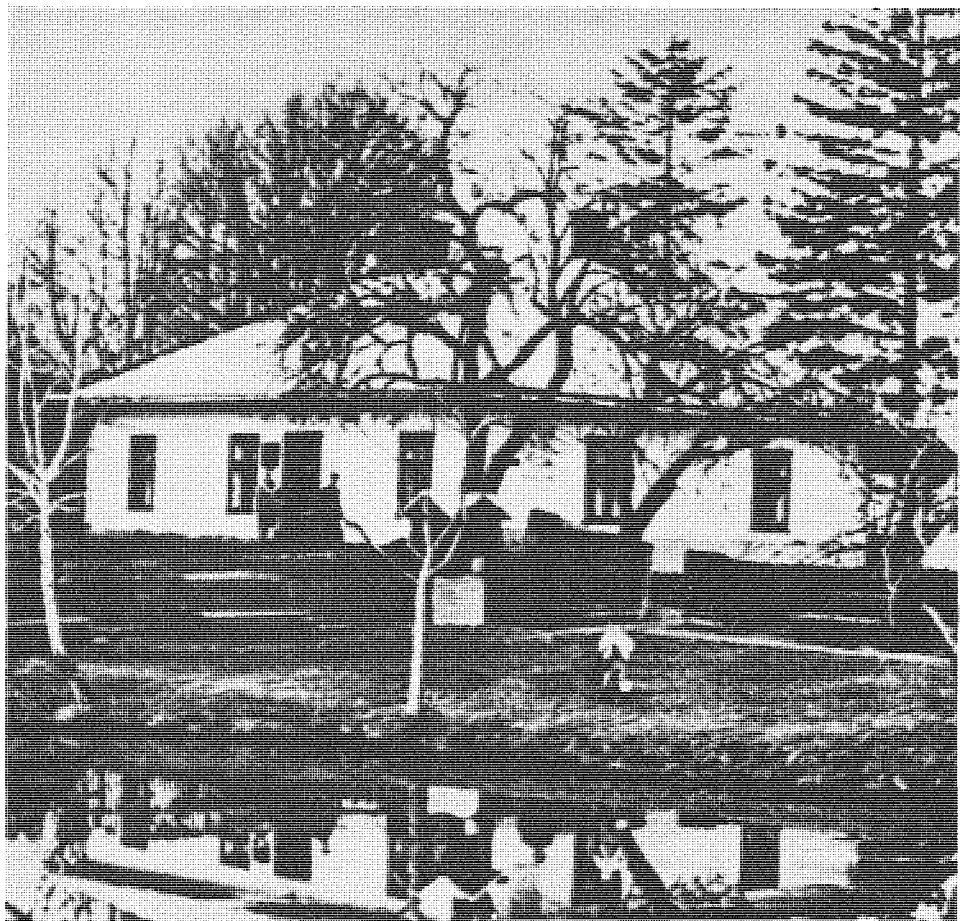
Насипте студеної роси на мій сивий волос, бо він мене пече кожний, як розжарений дріт. Моя голова горить від сього вогню...

— кричав в розпучі Максим. Тоді то Стефаник, ще в силі віку, на очах постарівся.

Коли писав *Межу*, то довгими днями ходив нервовий, зворушений по своїй кімнаті і правдався з Богом. Пані Олена Плешканова, яка була при смерті поета, сказала: „Бідний Стефаник, він умирав два рази, перший раз тоді, коли писав свій *Скін*. Я аж тепер зрозуміла його новелю, зовсім так западався в другий світ і виринав з нього, як описано в *Сконі*”.

В листі з 5. IV. 1900 р. пише Стефаник до Ольги Гаморак:

Моє серце так як дитина або як Ви боїтеся за мене. Як вчує тон музики, або якийсь крик, або зачує якусь неспокійну думку в голові, то зараз боїться, тріпочеться як пташина і б'є в грудях як вогнем. Мені смішно з него і якби я міг то я його рукою погладивби, що воно так за мене боїться.

Хата Василя Стефаника в Русові, що в ній він прожив двадцять і шість років. Сьогодні в ній приміщений Музей Василя Стефаника, що його директором є син письменника Кирило. Кімната, що в ній Василь Стефаник працював, зберігається в тому вигляді, який був за його життя.

Коли нервовість перейде і придуть нові сили, то Стефаник знов підіймається і знов летить у висоти. Але коли почує кривду, що серце в кусні крає, то —

... хотівбим найти таку тихеньку, мохом порослу церкву, десь на забутім пересілку. Притуливбим коліна до її нерівних плит і губами своїми розп'якбим студений камінь на вогонь, так просиббим пощади і помилування для серця, що в кусні розкравується.

Для Стефаника людина і його талант то річ осібна. Талант то річ більша і незалежна від людини, вища сила керує ним. Коли прийде відповідна хвилина, то серед мук кидає людину в гирло творення нових доріг, нових ідей для своєї землі. Стефаник не може опертися цій силі. Коли та сила за великим тягарем впаде на Стефаника, то йому вириваються слова Христа на Голгофі.

В листі з 15. II. 1902 р. до Ольги Гаморак пише:

*Боже, Ти прокляв мене, боє нака-
зав за моєї душі зробити кухню і ку-
вати в ній чистий метал людського
слова і його любови. І Ти сьогодні
завертаєш давню гірку чашу і кажеш
пити. Ох, відійми від уст, бо гірка
чаша. Молюся, чолом буду молитву
по камінні писати, Твою молитву, ві-
дійми!*

Терпіння є безконечне і прибирає
різні форми. Його причиною буває
або сліпе насильство зовнішніх об-
ставин — нужда, хвороба, людська
злоба, або його іскра криється в нут-
рі людини у власній її істоті. Та дру-
га форма терпіння сталася долею Ва-
сила Стефаника.

В одному листі без дати до Ольги
Гаморак пише:

*Треба мати болі або радості. По
моему то так само тяжко біль вели-
кий нати як радість. Але обоє вони
сходяться і є майже то само — є най-
вищим виразом життя. Того життя,
що точиться цвітистими нивами і
пнеться на камінні скали. Там ті-
шиться, а тут обкровавлене пнєся в
гору.*

Хто був Стефаник? Для одних спів-
цем неолі і песимістом, для других
поетом твердої душі, для третіх по-
етом вигибаючого села. Широка ска-
ля різних світоглядів, які себе вза-
ємно виключають. Стефаник був пе-
редусім поетом-мистцем з Божої лас-
ки. Земля, Божа донька, а він її лю-
бив. За цю любов Земля розкрила пе-
ред ним свої тайни і свої суворі пра-
ва. Відують люди, діти землі, то не
винна вона, але люди. Бо певно не всі
пізнали її закони. Треба її не покида-
ти, а в потребі то і життя віддати в
її обороні.

Є зле, бо нема у людей Бога. Ні
скарги, ні смутку, ні радості в слові
не чуйте, заповів поет, коли писав
Моє Слово. Стефаник розумів повагу
життя і бачив, що нема життя без
болю і радості. Тому не оскаржував
нікого. Стояв на становищі, що мис-
тецтво не повинно стояти на услугах

партії. Стефаник не раз повторяв дум-
ку, що нам більше треба міцних слів
як всяких повістей і новель. Тому так
важив кожне слово, тому так довго
і з тяжким боєм виконував його, за-
ки вийшов чистий метал.

В житті любив тверді, мужицькі
типи, одушевлявся ними. Ті в тяжкій
стилю вбрані, що вросли по коліна в
землю, були для нього уосіблення на-
шої сили. Таких 600 років посувають,
але з місця рушити не можуть. Коли
вийшла *Синя Книжечка*, Стефаник у
листі (під датою Краків, 29. XI 1900)
до Ольги Гаморак пише:

*Цілість добра, є певна твердість в
цілій книжці і сила. Крім двох нове-
льок слабших є порядні. Говорю се
безпартійно.*

Слабшими вважав Стефаник *Такий
панок і Побожна*. По опрацюванні
Камінного Хреста пише до о. Гамо-
рака під датою: Краків, 8. VI. 1899
таке:

*Ті мужики були дітьми невинними,
іза достатку землі вони могли щось
любити і носити повні пазухи ясного
ідеалізму. Тепер вони не сміють ні-
чого любити. Хліба лишень, їди, оде-
жі вони прагнуть, аби душу погоду-
вати. За сими брутальними вимогами
пропадає їх ідеалізм, бо втікає в са-
му глибину душі. Зо дна душі я його
винесу на світ Божий і буду його по-
казувати як силу і спасення для нас.*

Кожний великий мистець шукає
підстави, на якій опирає і з якої, як з
джерела, черпає свою творчість. Шев-
ченко шукав опертя на традиції та
історичних правах, Франко на науко-
вих теоріях. Стефаник оперся на зем-
лі, на якій стояв. Життя ближчих і
дальших сусідів, ближчих і дальших
кравчих, навіть переживання свого
роду підсували йому теми, з яких ро-
дилася велична пісня землі. Проста і
сувора, але до подробиць правдива.
Коли приготувалися твори Стефани-
ка до друку Державним Видавницт-

вом України в Харкові — російська більшовицька цензура поробила довільні пропуски в текстах новель і скреслила всюди слово *жид*, а заступила його словом *пан* або *євр* *ей*. Це Стефаніка дуже обурило і він в згаданому вже листі до Лизанівського пише:

Ви упорядкували мою книжку прегарно, але цензура — то инша річ. Чому жидівський Бог є ворогом України, а Його жиди на Україні нетикальні? Я сего не розумію. Взагалі пропуски свідчать про невисокий рівень артистичного смаку. — В. Дорошенкові раз вихопилося, що я поет загибаючого світа і що я, як сирота, стою поміж двома класами. Чи село загине і чи я лишень є поетом якогось суспільного кадавера, се требаб удовіднити. Я писав тому, аби струни нашого селянина так кріпко настроїти і натягнути, щоби з того вийшла хочби велика музика Бетговена. Се мені вдалося, а решта література.

А в іншому листі без дати до Ольги Гаморак пише:

Я хотівбим сильно вдарити в серце людське, так сильно, як часом грім лупить об скалу.

Зараз по смерті Стефаніка розгорілася боротьба за душу поета. З'явилися в нас люди, які думають, що Стефаніка можна замкнути в рямці якоїсь партії. Забувають, що така робота понижує таку особистість, якою був Стефанік. Він є власністю цілого народу, він думав за долю цілої землі. На свіжу могилу кинуто камінчик, що церковні круги робили безцеремонні заходи, щоб знислувати душу поета. Коли зачала правда виходити наверх, тоді у відвороті збудовано нову оборонну позицію: „Стефанік не був при повній свідомості”. Значить Стефанік мав свідомий і несвідомий стан. Свідомий тоді, коли був нам вигідний; несвідомий, коли казав нам правду в очі. В ім'я доброї пам'яті

поета і в ім'я правди заявляю, що Стефанік все мав бистрий розум і геніальну свідомість. Стратив її, і то лише частинно, на шість годин перед смертю.

Про що ходить? Брати Стефанікові за зло, або не брати до відома, що він офіційально помирився з Богом? Таж він ціле життя не розставався з Ним, знісся на такі висоти людського духа, де лиш той абсолют правди перебуває.

В одному листі до Ольги Гаморак без дати в роках 1889-1890 зі Львова Стефанік нарікає:

...що інтелігенти радикали перестали існувати. Молодіж не приходить, не відбуває така, аби пристала до партії, яка опинилася там, відки вийшла, т. є у Франка і Павлика. Радикальна партія яко гурт інтелігентних людей розвіялася.

Але з партії офіційно не виступав. Зробив це аж на три тижні перед своєю смертю. Чому? Бо Стефанік не любив своєю особою робити розголошу. Був свідомий того, що в перспективі віків буде сіяти не як партійний діяч, а як безсмертний поет нашої землі. Світогляд Стефаніка ілюструє такий лист до Ольги Гаморак (без дати):

Мозок має бути всім, що кермує нами. Так каже матеріалізм. Але мозок ніколи наперед не знає, чому ми так робимо, або поступаємо. Як вже чин є, то мозок аналізує вчинок, але відмінити вчинку не годен. Є отже щось більше як мозок, щось таке, від чого ми залежні і мозок також. Найсе буде душа, найсе буде Бог, найсе буде природа. Все одно, але є!

Крок Стефаніка перед смертю є логічним висновком цілого його життя.

Стефанік понад усе любив свою матір, яка дала йому таке велике і гаряче серце. Пам'ять її увіковічний у своїх творах. В одному листі, без дати, до Ольги Гаморак по смерті матері пише:

І знаходжу в тих споминах про маму стільки гарного і пречудного, скільки великого і глибокого, що мені ні науки людей, ані цілого світа вже не треба. Бо до кінця мого життя є чим жити. Тепер мої чувства і моя фантазія лишень на її послугі. Я так довго буду працювати, аж її гріб замкну в своїй голові тай тоді вона ме мати найкращу могилу.

Коли Стефаник відчув, що його життєвий шлях кінчиться, на три тижні перед катастрофою, дня 12. XI. 1936 р. отверто погодився з Церквою.

Ромен Ролян пише: „Великі душі

— то так як високі верхи гір. Смалить їх вітер, заслонюють хмари, але віддихається на тих верхах глибше і сильніше аніж деінде... Коли хмари розступляться, тоді відчуває людина, що взнеслася понад людський рік”.

Такою велетенською горою на нашому овиді був Василь Стефаник. Щоб відновити легені і відсвіжити кров в своїх жилах, треба час до часу відвідати ті височини. Дорога на верх веде через Стефаникові безсмертні твори, в які треба уважно вчитуватися.

Тулова, 26 квітня 1937.

Леонід ПОЛТАВА

СЛОВО ІВАНА ФРАНКА

...В тобі дух мій, будуче мє,
І краса, і держава.

Іван Франко.

*В темні дні, домовинно-нічні,
Понад вежами Львова
Спалахнули бентежні вогні
Українського слова.*

*Наростали вони і цвіли,
Впарі з сонцем, в зеніті,
Хоч згїрдливо всміхались „орли”,
Адже з кузні вогні ті...*

*Посміхнувся і син коваля,
Чорнорукого Яця:
Він збагнув, що одвічна земля —
Кузня вічної праці,*

*Що на ній найніжніші квітки
І найтяжчі будови —
Це плід сонця, твердої руки
Ще й вогненного слова!*

*І летіли слова з-під пера,
Як з-під молота — жаром,
Біля Сяну і біля Дніпра
Виростали пожаром.*

*Глянь: над прахом „орлів” устає
Той вогонь величавий,
В ньому дух твій, будуче твоє
І краса і держава!*

УНС Сягає Хмар

Написав А. Драган

Усі народи світу позначили шлях свого історичного розвитку більше чи менше монументальними творами свого ума і своїх рук, що залишаються виразниками і характеристикою кожночасної доби. До таких ознак часу належать не тільки твори великих мислителів, книги письменників і поетів, образи і різьби мистців, не тільки досягнення науковців і винахідників та діла державних мужів і подвиги стратегів, але й архітектурні твори, що з усіх інших досягнень чи не найвидніші і найбільш маркантні. Могутні піраміди фараонів у Єгипті, базиліка св. Петра в Римі, Лювр у Парижі, св. Софія в Києві і св. Юр у Львові, імперіальний стейтовий будинок в Нью Йорку — щоб згадати тільки деякі для прикладу — хоч і збудовані з „мертвого каменю”, вони таки справді є „живими свідками” і говорять найголосніше про досягнення людського розуму і людських рук, як і про прагнення людської душі в даній добі.

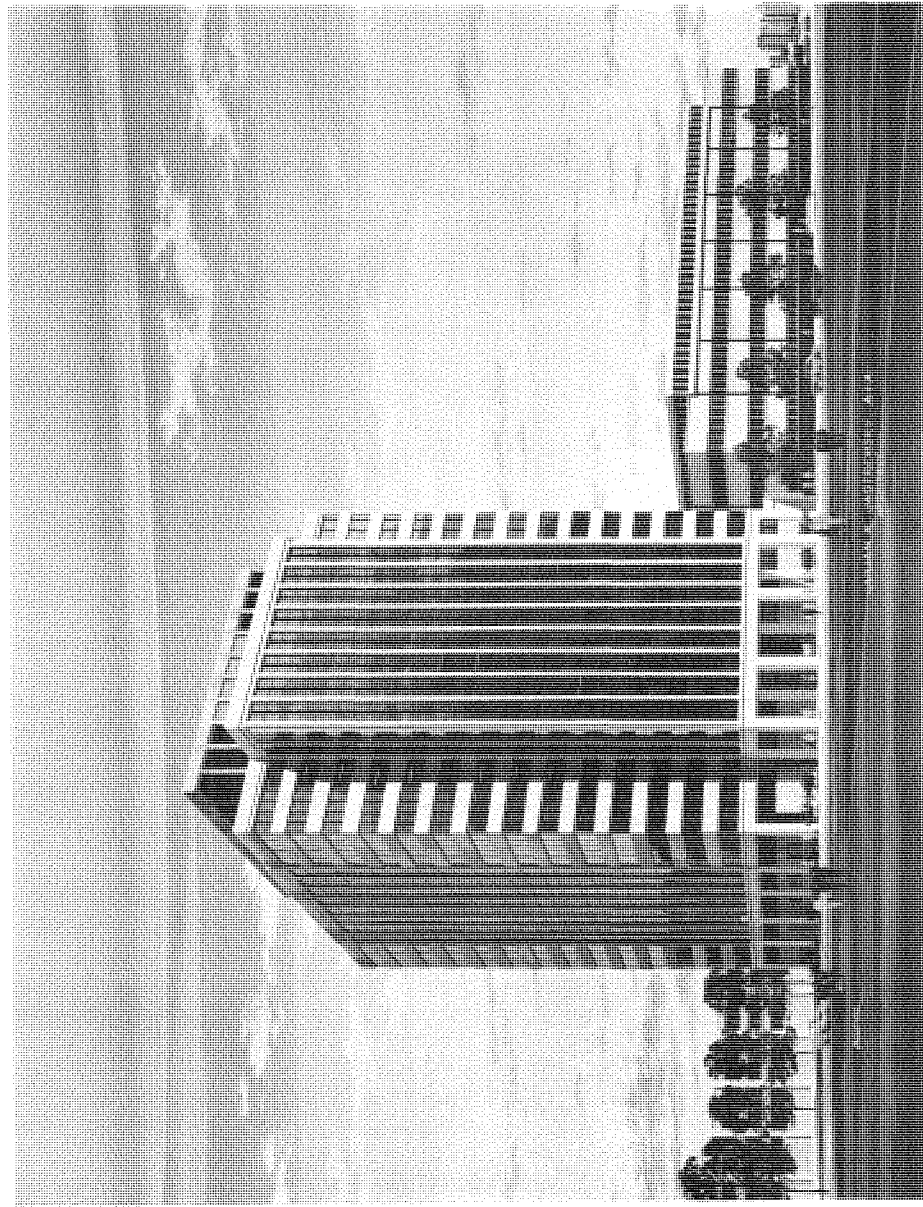
Це відноситься не тільки до поодиноких народів, але у відповідній мірі

також до поодиноких груп та установ і навіть до поодиноких людей, що їм такі архітектурні твори завдячуються.

Можна сподіватись, що таким архітектурним твором, що гсворитиме своєю мовою і буде живим свідком на бодай одне сторіччя, буде новий хмаросяг Українського Народного Союзу, що почне рости на правому березі могутнього Гудсону в Джерзі Ситі, ще заки цей альманах дійде до рук читачів.

Коротко про сам хмаросяг:

Він, як згадано, стоятиме у безпосередньому віддалені від Гудсону та першої зупинки підземної, чи радше підводної, залізниці Ек с ч е й н д ж Плейс, яка лучить Джерзі Ситі із „волл-стрітським” долішнім Мангетеном Нью Йорку. Стоятиме на площі, що має 25,000 квадратних стіп (понад пів акра) між трьома вулицями: Монтгомері, Рейлровд і Грін. Дві перші вулиці в цьому місці вже перебудовані на широкі бульвари. На вулиці Монтгомері є тут кінцева зупинка для багатьох автобусових ліній. Підзем-

Архітектурний проєкт змарослягу УНСоюзу

ною залізницею до Нью-Йорку три хвилини їзди.

Сам будинок займатиме 19,554 квадратні стопи площі і матиме 15 поверхів над землею і два підвальні поверхи та приміщення для машинерії. Разом усі поверхи матимуть 362,453 квадратні стопи ужиткової площі, включно з 40,282 квадратними стопами, призначеними для постою автомобілів. Висота будинку виноситиме кругло 200 стіп.

Один підвальний та перші три поверхи займатимуть УНСоюз і „Свобода”. У підвалі стоятимуть великі газетна і книжкова друкарські машини, матиме місце експедиція, склади паперу тощо. На першому поверсі, що в Європі називають партером, буде вхід до будинку: велична аркада, вестибюль вінди, адміністраційні бюро. Другу частину цього поверху займатиме складальний відділ друкарні „Свободи”: ліноти́пи, підручні машини, клішарня і подібне. Частина цього поверху і підвалу призначена на постійні автомобілі.

Другий поверх від землі займатиме видавництво УНСоюзу: редакція „Свободи”, англомовного „Українського Тижневика” та журналу „Веселка”, окреме бюро призначене для англомовної Енциклопедії Українознавства та інших книжкових видань, тут же буде приміщена адміністрація видавництва і книгарня, будуть приймальні і конференційні залі, великі приміщення для бібліотеки й для архіву.

Третій поверх займатиме Головна Канцелярія УНСоюзу з канцеляріями головного предсідника та інших ексекутивних урядовців, які працюють в канцелярії, і бюроми для працівників рекордового, касового і організаційного департаментів. Тут буде й велика зала на збори і подібні імпрези. Для порівняння згадаємо, що один поверх в новому будинку матиме більше місця і простору, ніж цілий теперішній будинок УНСоюзу, отже УНСоюз і „Свобода” матимуть

у чотири рази більше місць, ніж мають його тепер.

Всі інші поверхи винайматиметься виключно для бюр. До речі, три поверхи вже винайняв на 15 років суцідній великий банк, дальші поверхи замовляють різні великі фінансові фірми. Сміливо можна сказати, що частина фінансового Волл-Стріту перейде до нового, найбільш модерного хмаросягу УНСоюзу в Джерзі Сіті.

Будинок буде „останнім криком” модерної архітектурної техніки. Уся будова матиме наймодерніші центральністичні охолодження і огрівання, матиме шість автоматичних і швидкобіжних вінд та всі можливі тільки вигоди і угодіннення.

Завершений хмаросяг коштуватиме дев'ять з половиною мільйонів доларів і приносить річно один і три чверті мільйона доларів прибутку титулом чиншу від винаймлених приміщень. Згідно з існуючими податковими законами, від такого будинку треба було б платити містові приблизно 600,000 доларів податку. Проте, УНСоюз перший у стейті скористав із новосхваленого закону, який передбачає поважні податкові полегші для таких будівель, що включаються в програму відбудови, зглядно відновлення міст. На підставі цього закону УНСоюз створив свою Українську Національну Корпорацію для відновлення міста і підписав з містом фінансове домовлення, яке передбачає, що впродовж найближчих 20 років УНСоюз платитиме містові, замість гіпотечного податку, 15% від тієї суми, яку одержить титулом чиншу від винаймлених приміщень. Це значить, що, замість 600,000 доларів річного податку, УНСоюз платитиме містові дещо понад чверть мільйона доларів, якщо всі приміщення будуть винаймені. Приблизно такої ж суми вимагатиме річно адміністрація і вдержання хмаросягу, а решта призначена на оплату відсотків від інвестованого в будинок капіталу та поступове повертання самого капіталу. При такій калькуляції УНСоюз за кільканад-

Архітекти інж. Юліян Ястремський і інж. Аполінарій Осадца

цять років відбере інвестовані в будинок гроші і матиме будинок, що приносить величезні прибутки для добра членів УНСоюзу.

Це тільки коротка і нефахова інформація про хмаросяг УНСоюзу над Гудсоном. Проте, вартість цього першого українського хмаросягу на американській землі не тільки в ньому самому і у фінансових калькуляціях, але й не менше в тому, що він собою репрезентує і що він „дає”, крім приміщень і фінансових прибутків. Саме на цей аспект хочеться звернути окрему увагу.

Хмаросяг УНСоюзу є українським твором в повному розумінні цього слова. Поперше — його буде українська установа за українські гроші і в першу чергу для українських потреб. Подруге, для будови цього хмаросягу використано максимально наявні українські фахові уми і сили.

Проект і детальний план хмаросягу є твором двох із найбільш кваліфікованих і найбільш заавансованих

наших архітектів: інженера Юліяна Ястремського та його співпрацівника, інженера Аполінарія Осадци. Обидва вони мають у своєму архітектурному доробку школи, церкви та будівлі, що здобули собі подив і найвищі признання. Перший з них, інж. Ю. Ястремський, є уродженцем Канади, а другий, інженер А. Осадца, уродженцем Західної України. Їхня співпраця при плануванні хмаросягу УНСоюзу наче віддзеркалює ідеологію УНСоюзу, як союзу ідей, праці та інтересів.

Тільки фахівець міг би описати той величезний комплекс, що ним є проектування такої будівлі, як її ставить УНСоюз. Напевно не буде перебільшенням, якщо сказати, що в такому плануванні є мільйон складових частин, бож усе мусить бути уплановане до найменших подробиць, від самого проекту будівлі починаючи, а на — можна б сказати — клямці від дверей кінчаючи. До всього мусять бути висококваліфіковані фахівці:

крім архітектів, потрібні інженери для структури, для планування та інсталяції світла й каналізації, як і для багатьох інших підвідділів будови.

В усіх цих випадках, відповідаючи настанові УНСоюзу, як української установи, використано наявні українські фахові сили. Архітект Ю. Ястремський заангажував до співпраці фірму структуральних інженерів, співвласником якої є і при плануванні будови хмаросягу працює інж. Роман Волчук та його співробітник інж. Ярослав Ткач. Для планування та інсталяції електричного освітлення та всіляких механічних інсталяцій заангажували архітекти електро-механічну інженерську фірму Карлсона і Света, співпрацівником якої є інж. Роман Галібеї і під наглядом якого над цим проєктом працюють у більшості українські фахівці.

При співпраці українських мистців і артистів будуть влаштовані аркада і вестибюль.

Українських будівельників-контракторів не заагажовано тільки тому, що їх для будови таких хмаросягів немає.

ПЕРЕДІСТОРІЯ ХМАРОСЯГУ

Згідно з домовленнями, будова хмаросягу УНСоюзу має бути закінчена в березні 1972-го року, але вона має свою передісторію, що сягає бодай чверть сторіччя назад.

Теперішній будинок Головної Канцелярії УНС і в-ва „Свобода” при Гренд вулиці був збудований на місці попереднього в 1928-му році. На ті часи його можна було вважати до деякої міри „репрезентативним”, хоча він стоїть у безпосередньому сусідстві з найбільшою в світі фабрикою мила і споріднених продуктів „Колгейт”, головною поштою і великими банками. В кожному разі за такий вважали його тоді редактори „Свободи”, примістивши його фотознімку на редакційних листових блянетках. Але УНСоюз ріс і розвивався, збіль-

шувалась праця і кількість працівників у Головній Канцелярії і у видавництві, накопичувались архівні матеріали і вже в сорокових роках відчувалось брак відповідного простору та потреба нових приміщень. Про це заговорили на конвенціях УНСоюзу та на річних нарадах його Головного Уряду. І не тільки говорили, але й рекомендували та вирішували. До конкретних рішень у цій справі прийшло на 24-ій Конвенції УНСоюзу, що відбулася в травні 1958-го року в Клівленді. На тій Конвенції запропоновано аж три резолюції в цій справі. У першій резолюції сказано:

„Тому, що теперішнє приміщення Головної Канцелярії УНС та редакції, адміністрації і друкарні „Свободи” при 81-83 Гренд вулиці в Джерзі Ситі, Нью Джерзі, є рідучо замале і не відповідає ані потребам, ані престижеві УНСоюзу, 24-та Конвенція рішає: доручити Головному Екзекутивному Комітетові поробити всі потрібні заходи для купна, будови чи перебудови такого приміщення для Головної Канцелярії і В-ва, включно з перенесенням їх до іншого міста або стейту, яке найбільше відповідало б потребам та служило інтересам УНСоюзу”.

В другій і третій резолюціях сказано те саме, з тим додатком, що рекомендується перенести Головну Канцелярію УНС і В-во до Нью Йорку.

Що сталося з тією резолюцією?

Справу вияснив головний президент Йосип Лисогір у своєму звіті на черговій, 25-ій Конвенції УНС, що відбулася в травні 1962-го року в Нью Йорку. В тому звіті сказано:

„Не здійснено також резолюції, прийнятої 24-ою Конвенцією, в справі перенесення нашої Головної Канцелярії в більш відповідну дільницю. Наші зусилля знайти задовільну будівлю в місті Нью Йорку або в Джерзі Ситі були безуспішні. З огляду на можливість здійснення домовлення з Українським Робітничим Союзом про злуку, яка змінить наші потреби що-

до приміщення, ми тимчасово припили наші активні переговори в справі нового осідку. У міжчасі ми закупили будинок при 79 Гренд вулиці, який притикає до нашого головного будинку, і використовуємо його, щоб полегшити умови праці, спричинені тісною наших приміщень...”

На черговій, 26-й Конвенції УНС, що відбулася в травні 1966-го року в Чикаго, головний передсідник Йосип Лисогір знову забрав у цій справі голос, пишучи в своєму звіті:

„Ще одна справа, що її не заторкнено на попередній Конвенції, але що була обговорена на попередніх конвенціях — це купно нового будинку. Теперішнє приміщення нашої Головної Канцелярії і сусідній будинок, що ми його закупили в 1961-му році, вже не задовольняють наших потреб. Ми потребуємо більше місця для наших працівників і нашого устаткування. Впродовж останніх чотирьох років ми брали під увагу середмістя Нью Йорку і околиці Великого Нью Йорку та північної частини Нью Джерзі. В останньому часі ми зосередили свою увагу на Джерзі Ситі в околиці, де тепер є наша канцелярія, бо ця околиця переходить основну перебудову, як також околицю Джорнал Скверу, що також є в перебудові. На нашу думку, район, в якому ми маємо наш будинок, має великі плюси, задля яких варто вибрати саме цей район для розбудови нашої канцелярії: дуже вигідні комунікаційні сполуки з Нью Йорком і північною частиною Нью Джерзі, суцідство великого поштового уряду та зростаюча вартість самої посылости з уваги на щораз кращі приміщення. Ми плянуємо розв'язати цю проблему впродовж одного року...”

ЗА І ПРОТИ

Були ще інші дебати, думки і рішення, справу заторкувано на річних нарадах Головного Уряду, на нарадах Екзекутиви і на останній конвенції в травні 1970-го року, як і на

нарадах новообраного Головного Уряду, який окремою резолюцією, запропованою головним контролером д-ром Михайлом Данилюком, так сказати б „припечатав” усі дотеперішні розмови, дебати і ухвали, уповноваживши Головний Екзекутивний Комітет будувати цей хмаросяг у запланованій формі і за передбачену ціну.

До чого відносилися дебати і розмови? Насамперед треба сказати, що не було двох думок щодо самої потреби нових приміщень для Головної Канцелярії УНС і „Свободи”. В цій справі була повна однодушність. Натомість були різні думки і суперечності щодо того, де цей будинок ставити і який він повинен бути.

Одною з пропозицій, яку ще й тепер час від часу „відігрівається”, було побажання, щоб Головну Канцелярію УНС і „Свободу” перенести до Нью Йорку. Аргументів за і проти Нью Йорку було багато. Прихильники цієї пропозиції аргументували, що Нью Йорк є світовою метрополією, в ньому мають свій осідок Об'єднані Нації, що в Нью Йорку „Свобода” матиме більший вплив і більше оголошень тощо. Самі ньюйоркчани сподівалися, що як УНС перенесеться до Нью Йорку, то це розв'яже їм уже майже 75-літню проблему Народного Дому і причиниться до більшої консолідації та активності громади.

Противники цієї концепції твердили, що всі ці аргументи відносяться посередньо до УНСоюзу, і, хоч вони досить переконливі, навряд чи виправдали б і рекомпенсували зв'язані із зміною втрати. Поперше, ціна відповідної площі в Нью Йорку, як і сама будова, були б незрівнянно дорожчі. Подруге, в Нью Йорку, серед величезних будівель і підприємств, УНСоюз навіть зі своїм хмаросягом „губився б”, не мав би того значення і впливу, що має його в Джерзі Ситі і в Нью Джерзі. Всілякі податкові справи, можливості впливу на міські і стейтові рішення в забезпечених та інших справах відносно дуже

малі у величезному Нью Йорку і незрівняно більші в Джерзі Ситі, що своїм положенням та комунікаційними засобами більше належить до Великого Нью Йорку, ніж, скажімо, Бруклін чи Квінс.

ВИДИМИЙ ЗНАК НЕВИДИМИХ ВАРТОСТЕЙ

Могутня нова будівля Українського Народного Союзу над Гудсоном, що сягатиме хмар, буде видимим знаком невидимих багатьох вартостей цієї найстаршої і найбільшої української установи в Новому Світі. Заки бо УНСоюз досягнув хмар своїми мурами, він їх досягнув своєю службою народові і громаді, своїм величезним і таки справді незрівняним на цій землі ідейним і культурним доробком. Новий будинок та його устаткування коштуватимуть кругло десять мільйонів доларів, але грубі десятки мільйонів видав УНСоюз упродовж свого 76-літнього існування на прерізні народні виховно-культурні та харитативні цілі, не кажучи вже про те, що ще грубіші мільйони він допоміг зібрати на ті цілі.

Крім нової будівлі, подібним або й ще більше „хмаросаяним” завершенням видавничої діяльності УНСоюзу можна вважати видану його старанням та його понад чвертьмільйоновим коштом Англомовну Енциклопедію Українознавства, що разом з десятка-

ми інших англомовних його видань досягають і розганяють хмари ворожої неправди та невігластва про Україну, український нарід, його історію і культуру, його аспірації і прагнення.

До нового хмаросаягу над Гудсоном УНСоюз навряд чи добудовуватиме нові поверхи. Натомість до свого культурно-видавничого хмаросаягу він уже заплянував додати багато нових поверхів, схваливши вже резолюції про створення окремого Інституту Англомовної Енциклопедії Українознавства та півмільйонної Культурної Фундації, найбільш активно підтримуючи українознавчі студії в Гарвардському університеті та безліччю інших заходів.

Д-р Атанас Фіголь, промовляючи в Нью Йорку під час бенкету для вшанування творця Енциклопедії Українознавства проф. д-ра Володимира Кубійовича в 1970-му році, дуже влучно з'ясовував справу „видимої ідентичности”. Кожна людина, кожна родина, кожна група і кожний нарід бажають власне такої „видимої ідентичности”. В родині пам'ятають імена предків, але й вішають на стіну їх портрети. Подібним портретом і такою „видимою ідентичністю” американських українців, крім багатьох інших надбань, буде, без сумніву, новий хмаросаяг УНСоюзу.

Український Народний Союз таки справді досягнув хмар.

У поході до 100-річчя

УНС

Написав Ярослав Падох

Проминув пам'ятний рік 75-річчя

Українського Народного Союзу, батька організованої української громади на американському континенті й її національного оповіщення, а з ним не менш пам'ятні шістьдесяті роки нашого бурхливого сторіччя. Чимраз глибше входимо в невідомі роки сімдесяті й всі знаки на землі і небі звичають, що будуть це роки незвичайні. Адже на порозі цієї нової декади людина „перескочила себе” і свій світ й то не лише в фізичному значенні. Вступивши вперше на Місяць, вона переборола не лише фізичне, матеріальне прив'язання до своєї Землі і свого світу, але й інтелектуально й духово розпочала мандрівку по всесвіті, обрив якого ні збагнути, ні обчислити.

Куди заведе ця мандрівка й яка доля дожидає нас у новому десятиріччю та в цьому, бурхливому сторіччю? Найкращі уми відгадують майбутнє, а ще більше — планують його з прецизією, з якою планували здобуття Місяця. Яка доля дожидає нашу українську-американську громаду й зокрема її найстаршу установу — Український Народний Союз — у вісімдесятих роках та в новому

чвертьсторіччю, який ми недавно розпочали? І як виглядатимемо ми й наш Союз у його сторіччя? Можна відгадувати його долю, спираючись на досвід минулого, але куди важніше — планувати її й братися заплановане здійснювати. На наших очах розпочалося неспівмісне планування міжпланетних подорожей і ось ми, за поміччю телевізії і радія, мандруємо з астронавтами на Місяць. Чи ж не варто й нам на початку нового чвертьсторіччя Українського Народного Союзу запланувати його долю до завершення його повного сторіччя? Прецизність нашого плану й відвага, у плануванні, бажати великого, зможуть промостити нам шлях у далеке невідоме й тільки вони можуть заповнити нам велике майбутнє.

ВІД КОНЯ ДО РАКЕТИ

Живемо в страшенне динамічному й змінливому світі. Експлозія наукових і технологічних досягнень переносить нас з нечуваним поспіхом не з одного року, чи декади в другу, але прямо з одного віку в другий, третій і четвертий. Згадував недавно на кон-

*Відкриття пам'ятника Основоположникові Українського Народного Союзу
о. Григорієві Грушці в Українському Городі у Клівленді в травні 1970 року*

венції Крайового Братського Конгресу Америки Луїс Павелл, що наша генерація є першою, яка не живе в віці, в якому вона народилася. Люди, народжені в кам'яному віці, жили в віці кам'яному; люди, народжені в залізному віці, жили в віці залізному, а ми, в часі нашого життя, пережили вік коня, автомобіля, літака й дійшли до віку джета й ракети. Це, що раніше діялося впродовж сторіччя, діється тепер впродовж декади, а то й одної ночі. Цілу вічність людина ждала, щоб переступити швидкість коня. Сто років коштувало їй, щоб дійти до швидкості пару сотень миль на годину, а ось за останніх двадцять років людина дійшла до швидкості 18,000 миль на годину! За нашої молодости Київ був віддалений від Нью Йорку на цілі місяці часу, а сьогодні — на го-

дини. Зміни приходять так швидко, що й годі дивуватися, що затрачується пошана й ціна минулого, а очі наші звертаються в майбутнє. І, пляну-ючи майбутнє, так легко забути за досвід минулого, яке в нашій шаленій гонитві, з кожним днем і міну-тою, залишається далеко за нами. Адже ця шалена швидкість внесла величезні зміни в ціле наше життя. Вона змінила і змінює до непізнання наші суспільні, господарські і полі-тичні засади, а то й основи нашої ци-вілізації й нашого світогляду.

Ця швидкість і ці постійні зміни прискіпили також безмежно ріст і упадок поодиноких установ і підприємств. Успіх чи упадок вирішується тепер куди скоріше, як раніше. Треба скоріше рішатися, скоріше змінити це, що вже віджилося, негайно при-

стосовуватися до змінених обставин і вимог життя. Інакше наш світ, який мчить без віддиху щораз скоріше, залишить нас десь там на бічній дорозі, або, як старі вагони, поставить на мертвих рейках призабутої залізничної станції. Для нас світ не змінить своєї швидкості й для нас немає іншого виходу: або додержувати свого оточенню ходи, або дати себе другим перегнати, а то й загнати в небуття.

ІНСТИТУТ ДЛЯ МАЙБУТНОСТІ

Це, що відноситься до всього світу, відноситься також до нас. І тут, у вільному світі і там в рідній Україні. І наше життя незвичайно прискіпилось й вимагає постійного пристосування до змін, що його несе кожний черговий день. І від цього, чи ми хочемо і зуміємо відчутти духа доби і її вимог та пристосуватися до них, прямо залежатиме доля нашого народу, нашої еміграції, наших заморських громад і їх установ, у цім також Українського Народного Союзу.

Щоб достосуватись до умов доби й заповнити ясну майбутність нашої громади в Америці й її найстаршій й найбільшій установі, потрібно вчасного й відважного планування, розрахованого не з місяця на місяць і не з року на рік, але на десятиріччя і бодай — чвертьстоліття. Ввійшовши на шлях третього чвертьстоліття Українського Народного Союзу, чи може бути краща нагода для встановлення плану його розвитку й служби своєму народові бодай до досягнення повного століття!

Таке планування вимагає співпраці знавців і загальної дискусії. Це, що має здійснюватися десятками років і має залишити тривалий слід на далеку майбутність, мусить бути схвалене громадою і нею потім здійснюване. Тому ці й раніше висловлені та надруковані думки мають завдання розпочати збірне планування усіх кіл, відповідальних за долю нашої установи та довести до загальної дискусії,

для якої не повинно забракнути голосів з-поміж 90,000-ої союзової громади.

Нещодавно засовано в ЗСА цікаву дослідчу установу, „Інститут для Майбутности” (Institute for the Future), ціллю якого є передбачувати і планувати далеке майбутнє й приготувати сучасників на незбагненні й часто сьогодні неймовірні несподіванки завтрашнього дня. Існує наявна потреба такого українського інституту для досліджування й передбачування майбутніх змін у нашій суспільності та її оточенні й для вчасного планування, як до них заздалегідь приготуватися. Нас не раз заскакувала дійсність і в майбутньому не раз заскакуватиме. Але все ж є багато дечого, що вчасні, пильні і сумлінні дослідники можуть передбачити й належно озброїти для зустрічі навіть з дуже радикальними змінами. Від цього може залежати наше українське, Шекспірівське „бути, чи не бути”, або чи бути на возі, чи під возом, може вже недалекої майбутности.

Чимало проблем, більших або менших (а втім, хто відає, яку рангу матимуть вони завтра!), чимало аспектів нашого життя, ждуть нашого сумлінного розгляду і нашого планування. Згадаймо ідейні заложення Українського Народного Союзу; його мету, зафіксовану першими словами його раннього статуту та на сторінках перших чисел ще ранішньої „Свободи”; модернізацію засобів здійснення цієї мети та щораз кращої й ширшої служби своїй суспільності; передумову для цього у постійному зростанні й об'єднанні з другими подібними установами тощо. Всі ці, далеко не всі, ділянки потрібного нам дослідку, передбачування майбутніх змін і планування засобів, як їх зустріти та перевести, вимагають точного розроблення, прямо математичного й безсумніву наукового підходу й методу. Ледве чи є яка більша американська установа, фінансова, культурна, соціальна тощо, яка вже не зайняла б становища до своєї майбутности в сім-

десятих роках, а ціла плеяда їх вже дискутує і встановляє точні, детальні плани, спрямовані на рік 2,000. Аджеж, як ми згадали вгорі, ми вже не йдемо пішки, не їдемо конем, але разом з астронавтами, мчимося зі швидкістю 18,000 тисяч миль на годину! Ми й не оглянемося, як стукне 2,000-ий рік, тож слід нам уважати, щоб стукнувши, не застукав нас непередбаченими для його зустрічі.

ТЕ, ЩО ЄДИНЕ НЕ ВИМАГАЄ ЗМІН

Наші ідейні основи, встановлені батьками-засновниками Українського Народного Союзу, а зокрема першим редактором „Свободи” о. Григорієм Грушкою, ледве, чи вимагатимуть зміни. Надалі присвічуватиме нам пріоритет національного й громадського інтересу, встановлений нашими засновниками в ранньому статуті установи. Щойно після суспільно-національних, освідлених і видавничих завдань, відведено в ньому місце на допомогі й забезпеченні справи. Живемо, на жаль, даліше в умовах поневолення України, тому велика і загальна, національна установа, яка незмінно черпає свої соки з рідної землі і народу, мусить на чолі своїх змагань і завдань ставити загальні, національні цілі. Дасть Бог, діждемося визволення України, то й тоді зможемо встановити нову ієрархію наших союзових завдань і зобов'язань. Напрошується пригадати першу постанову недавнього Пластового Конгресу Другого, який чи не перший серед українських установ взявся встановлювати новий маршрут, ідейний і технічний для майже шестидесятилітнього Пласту, достосований до змінених обставин. Після років сумлінного дослідження Конгрес встановив, що „Дотеперішні ідейні закладки Пласту є актуальні й незмінні на сьогодні і на майбутнє.” Це ствердження тим замітніше, що Конгрес схвалив безліч потрібних змін, надрукованих в окремій книжці.

ПОШИРЕНА КУЛЬТУРНА ПРОГРАМА

Коли наші загальні ідейні основи, мимо радикальної зміни часу, не вимагають змін чи доповнень, то зате наша служба українській суспільності, зокрема в культурній діяльності, вимагає поширення й доповнення. Цього вимагає загальне положення українського народу, який в умовах поневолення, є позбавлений своєї державної культурної політики та засобів спрямованих на ріст національної культури. Тому заможні українські установи у вільному світі мають особливий обов'язок виконувати, в міру своїх засобів та в межах законних обмежень, функції, які для вільних суспільностей забезпечує своя держава.

В новорічній статті п. н. Український Народний Союз у сімдесятих роках, надрукований у „Свободі” 9-го січня 1970 року, автор цих рядків підмітив обов'язок Українського Народного Союзу продовжувати свою, надрядну службу своєму народові на культурному полі, яку, в умовах поневолення, так важко відділити від служби національно - політичної, піддержуючи й ініціюючи великі й кошові акції, які звичайно виконує держава. Для обґрунтування цієї вимоги в статті пишеться:

„Колись, коли Український Народний Союз був єдиною, загальноукраїнською українською установою, він силою своєї виключності був лідером нашої громади. В багатьох випадках він уважався за сурогат української держави або бодай за амбасадора України на американській землі. Коли з часом з-під теплих крил Батька Союзу виходили в життя щораз нові групи й установи, тоді збільшена громадська служба, якої ніяка інша установа не могла дати, зберегла за УНСоюзом його передову роль в натурі нашої національної громади...”

Цей стан існує досі і в ще сильнішій мірі збережеться у сімдесятих роках. Число громадських установ без-

мірно збільшилося, і то установ над-рядного порядку. З ними зросли завдання та вимоги внутрі та назовні громади. Чимраз більшим голосом кличуть наші культурні незадоволені потреби до громадянства та його установ про їх заспокоєння, щоб на щабель вище піднести нашу громаду культурно, економічно і політично. Пам'ятник Шевченкові у столиці цього великого краю і грандіозна будова тривалого наукового і навчального українського центру в славному Гарварді — це тільки дороговкази на порозі сімдесятих років. Вони говорять, що живемо у великий час, коли нове покоління не заспокоїться чимбудь. Або воно запалиться великими ідеями і акціями і заповнене ними включиться в них, або знеохотиться до малечі і — чи похвальне чи ні — відійде від неї і від громади, яка сита малим.

Великий Батько Союз зостанеться надалі великим не лише числом своїх членів і числом своїх мільйонів, але й великою громадською службою, щораз більшою і щораз новішою, щораз атрактивнішою для нашого нового покоління, покоління семидесятників. Від років пропагована і апробована вже останньою Конвенцією УНСоюзу думка створення великої, культурної фундації для зміцнення та піднесення культурного рівня нашої громади та збільшення її осягів, з якими можна було б — а час на це великий — вийти в широкий світ, як рівні з рівними, а не як бідні свояки чи примітивні новопришельці — це і є поширена культурна програма УНСоюзу на його нове десятиріччя.

Не дві, але сто сторін має ця культурна медала. Забезпечення найвищих спеціалізованих студій для нашої талановитої студентської молоді, щоб ввести її до найкращих університетів, а потім на самі верхи культурної верстви американської еліти; призначування поважних нагород за надзвичайні культурні й наукові досягнення поза межами України; забез-

печення участі наших найздібніших на всіх великих зборищах світових світочів культури, науки, політики — чи це не задуми на міру призначення і засобів нашої установи? І чи саме така культурна діяльність не забезпечить на нові десятиріччя передове, а може провідне місце УНСоюзові, як це було на його початках і впродовж довгих десятиріч! Ці приклади можна помножити і їх переконливо обґрунтовувати, але чи це не зайве? Кожний, хто знає справді велике минуле УНСоюзу, який нашу громаду в цім краю зорганізував на крайову міру, її освідомив як Просвіта — Мати в Україні, і прискорив її національне опріділення, той і надалі бажатиме великого для цієї виїмкової установи і знатиме, що великість міряється розмірами громадської служби.

ПРОГРАМА ДЛЯ 27,000 СОЮЗОВОЇ МОЛОДІ

Близькою до культурної ділянки праці Українського Народного Союзу є ділянка його молоді. Кругло 27,000 української молоді є членами нашої установи, яка, як не дивне це, є найбільшою українською молодіжною організацією поза межами України. Чимало акцій, спрямованих на допомогу цій молоді та її активізації в межах Союзу і поза ним, записано в аналах нашої установи. Але ніодна з них, ні спорт, ні курси українознавства, ні дитячі табори, ні спортові й пластові відділи УНСоюзу, поза однією, неоціненою суспільністю „Веселкою” й до певної міри „Союзіркою” й молодечими імпрезами у ній, не переступили меж льокального чи доразового характеру. З масою своєї молоді, УНС не вдержує живого контакту і маса ця не відіграє помітної ролі ані в межах установи, ані як цілість поза нею.

Використати цей величезний потенціал десятків тисяч молоді для установи, а передусім для української спільноти, щоб збільшити й скріпити її та наблизити до неї молодь й за-

певнити нашої громаді нових членів і нових провідників є чи не найважливішим завданням Українського Народного Союзу в сімдесятих роках і на шляху до його сторіччя. Студійна група громадських, в цім і союзних, діячів та науковців повинна простудіювати це важливе питання й запропонувати відповідні рекомендації. Кому більше по дорозі з цими дослідженнями й згодом зі здійсненням рекомендацій, як не нашої установи? Їй теж належить цей привілей і обов'язок, зокрема на порозі її нового чвертьсторіччя існування й інтенсивної праці для свого суспільства.

Як приклад грандіозної акції серед і для української молоді можна б назвати пропозицію на постійну опіку Українського Народного Союзу школами українознавства на цім континенті. Велике й коштовне завдання, але воно на міру Батька-Союзу й його майже вікової, надрядної служби своїй суспільності. А коли зважити, що є безсумнівним, що далеко більший відсоток молоді, яка говорить по-українськи, зберігає свій зв'язок з українською громадою, дійшовши до зрілого віку, як молодь, яка не вивчила української мови, то допомога в українознавчій вишколі молоді, в прямій лінії, забезпечить УНСоюзіві його майбутніх членів, а може й провідників. Видатне збільшення існуючого Стипендійного Фонду УНС, влаштування щорічних виставок і конкурсів образотворчої діяльності молоді та танцювально-вокально-музичних пописів і конкурсів тієї молоді й чимало інших молодіжних імпрез, напевно збільшили б число нашої молоді в рядах нашої установи, а разом в організованих лавах всієї нашої суспільності й zapewнило б її дальший розвиток. Співпраця зі школами та іншими молодіжними організаціями і допомога їм у більшій мірі, як досі, могли б довести до загальної, згармонізованої молодіжної політики й до зложення програми національного освідомлення й збереження нашої молоді для нашої

національної громади та для справи визволення України. Це завдання вимагатиме окремої суми в бюджеті та окремого посту в головній канцелярії УНС. Такі пости т. зв. джуніор директора має більшість американських і канадійських братських організацій, часто куди менших за наші.

ЖІНОЧА ПРОГРАМА

Не менші можливості має важливе жіноче питання. Кругло сорок відсотків нашого 90,000-го членства — це жінки. Вони займають видатне місце в керівних органах УНСоюзу, маючи запевнені пости заступниці головного передсідника та двох членів Головної Ради, але не мають окремої програми праці й, як жіноцтво, не ведуть ніякої окремої діяльності в межах Союзу. Колись були окремі Жіночі Відділи, але вони, не тільки в УНСоюзі, не передержали проби часу й в більшості получилися з мужчинами у спільні відділи. Це зовсім зрозуміле, коли взяти до уваги, що навіть ці Відділи не зуміли знайти для себе, в змінених обставинах життя, своєї особливої функції, а за цим і конкретної програми праці.

Висловлюючись проти окремих Відділів жінок, слід ствердити, що є непростимою розтратою величезного потенціалу, яку скривають в собі ці великі тисячі нашого працюючого і часто краще національно виробленого від чоловіків жіноцтва. Знайти для нього відповідну до часу і потреб нашого життя ділянку праці й змобілізувати його вроджену активність, принесло б велике оживлення товариського життя всередині УНС та допомогло б нашої громаді заспокоїти неодну пекучу потребу. Ось лежить майже облобом розлога ділянка суспільної допомоги. Опіка членами УНСоюзу, які тієї опіки потребують: недужими, убогими, старими й самотніми. А це ж природне завдання союзного жіноцтва. А далі ділянка опіки над молоддю, її організаціями, над школами і все це, що

найбільше підходить жінкам. Цим могли б і повинні зайнятися окремі жіночі секції в межах союзових Відділів, а бодай в більших із них. Поширена фахівцями жіночого діла, серед нашої громади й поза нею, Жіноча Комісія УНС повинна скликати жіночий конгрес для схвалення своїх завдань на намічення метод і засобів їх виконання. Очевидно, як у випадку молоді, в головній канцелярії УНС знайдеться окреме бюро для діловода жіночих справ, а в бюджеті відповідна сума на важливу акцію активізації союзового жіноцтва та підшукування йому властивого місця під союзним сонцем.

МОДЕРНИЙ АПАРАТ І МЕТОДИ ПРАЦІ — ВИМОГА НОВОЇ ДОБИ

Плянуючи наше ближче й даліше майбутнє, не можемо оминати ділянку, яка має вирішне значення для збільшення членів і фондів установи, а саме організаційний апарат та модерні, пристосовані до вимог доби й зокрема конкуренції, методи праці. Про ці речі є мова в згаданій раніше статті, тому лише загально повторимо це, що найважливіше.

Традиційна, народна основа нашого організаційного апарату, сперта на виборних секретарів та інших урядовців Відділів, головними кваліфікаціями яких є громадський стаж і настанова, не вистачає вже сьогодні, що й казати про завтра. Щораз досконаліші, науково досліджені методи праці в ділянці життєвого забезпечення, а з цим сильніша конкуренція, вимагають швидкого введення до союзової системи праці професійного чинника, який, зберігаючи високий стандарт громадської, традиційної етики наших громадських діячів й працюючи на повний час і відплатно, став би основою нової української професії, фахівців життєвого забезпечення, для якої наші мовознавці ще підшукають назву.

Цю зміну ми вже розпочали в долі,

утворивши декілька років тому перші пости обласних організаторів, які повністю виправдали покладані на них надії. Яка четвертина нового прибутку членів прибуває завдяки їх заходам, хоч число їх покищо більш, чим скромне. Продовжування цієї акції вимагатиме з одного боку видатного збільшення числа цих організаторів, а з боку другого вимагає утворення повного і повноцінного організаційного відділу головної канцелярії. Три підвідділи повинні лягти в основу тієї нової організаційної клітини: організаційний, вишкільний та інформаційний. Їх доповняли б, якщо заіснували б, відділи молоді і жінок, а далі відділ братської праці. Майже в усіх братсько-забезпечених установах, які вступили на шлях професійної служби й модерної організаційної структури та метод праці, існують ці відділи з окремими їх керівниками чи асистентами, фахівцями своїх ділянок. Встановлення таких відділів й підшукування відповідних фахівців для них, — це передумова модернізації наших засобів забезпеченової й допомогсової праці. Вона відповідає загальному напрямкові в ділянці асекурації й вимогам нашої висококваліфікованої спеціалізованої доби. Більшість нових працівників в ділянці асекурації, включно до агентів, що забезпечують, мають коледжову освіту.

Поза обсягом цієї статті залишається ряд проблем, які також треба буде розв'язати в ближчому і дальшому часі, а вже тепер включити в план розбудови й модернізації нашої установи.

Подані тут міркування звернені виключно в майбутність. Може запитати читач: чому лише в майбутнє? Адже за нами велике минуле, адже є проблеми сьогоднішнього дня. На це відповіддю нехай будуть слова виnahідника Карла Кеттерінга: „Я зацікавлений в майбутності, бо в ній проведу решту мого життя”.

Американські Українці в допомозі Українській Державі і її народові 1914-1923 рр.

Написав д-р Володимир Трембіцький

Перші постріли на галицькому фронті 1914 року спричинили перші матеріальні та лютські втрати. Це дало привід до самопомоги, взаємного порятунку силами та засобами української спільноти в Україні та українців у діаспорі. Більш як тристатисячна українська еміграція у З'єднаних Штатах Америки не забувала про допомогу своїй батьківщині Україні, яка протягом шести років кривавилася в боротьбі з російськими, польськими, німецькими, австро-угорськими, румунськими військовими силами та різними анархістичними групами.

Допомога Україні, її народові і допомога визвольній справі українського народу та, врешті, існуючій державі убогій на фінансові засоби, спонукувала українську еміграційну збірноту, яка проживала в західних багатих країнах, до грошових акцій і збірок для „потерпілих у війні”. Ок-

реме значення мала політична допомога американських українців визвольній справі для всієї України. Грошову допомогову акцію для України в Америці (ЗСА) треба датувати 1914 роком, коли 18 серпня зорганізовано тут Комітет для створення політичної репрезентації американських українців — Української Народної Ради від імені 300.000 емігрантів об'єднаних в понад 150 допомогових комітетах та 1.000 різnorodних національних організаціях.

Вже у вересні 1914 р. на XIII конвенції Українського Народного Союзу в Боффало, Н. Й. одобрено організаційні рамки Української Народної (Допомогової) Ради та призначено першу грошову суму на Фонд Визволення України у висоті 1.000 дол. За частину цих же грошей закуповувано в Америці деяку кількість англомов-

них книжок про Україну¹⁾ для роздачі людям, які мали вплив на хід політичних подій у воюючій Україні.

Збіркова акція Української Народної Ради серед українських емігрантів на протязі 1914 року дала суму 22 930 дол., що її переслано на адресу проф. Юліана Романчука — голови Загальної Української Ради і Парляментарної Репрезентації у Відні та д-рові Костеві Левицькому, як голові Червоного Хреста Українського Рятункового Комітету, як даток жертвам війни в Галичині.

Від грудня 1914 р. допомога Україні йшла двома руслами: Української Народної Ради, створеної за ініціативою Українського Народного Союзу, та Американської Руської Народної Ради, що постала за почином першого українського гр.-кат. єпископа в ЗСА Сотера Ортинського на Конгресі Русинів Америки галицького, буковинського та закарпатського походження у Філадельфії 8 грудня 1914 року.

Заходом Української Народної Ради зібрано до грудня 1915 року 24 785 дол., що їх призначено на Фонд Визволення України, та окремо 978.69 дол. на Фонд Українських Січових Стрільців. Із цієї суми 22 930 дол. переслано до Відня у 1914 році та 787.00 доларів до кінця жовтня 1915 року. На допомогу Українським Січовим Стрільцям переказано до Відня 900 доларів.

У висліді акції Американської Руської Народної Ради під проводом єпископа Сотера Ортинського зібрано 12 000 дол., які переслано австро-угорському рятунковому комітетові „для потерпілих у війні русинів монархії”. Щоб усунути двоторовість збіркової акції в Америці, скликано 30 жовтня 1915 р. Український Конгрес (якому надано назву „Українського Союму”), на якому були репрезентовані всі головніші організації українців Америки. На цьому з'їзді переведено координацію збіркової акції та створено Федерацію Українців Злу-

чених Держав під проводом д-ра Володимира Сіменовича.

Федерація Українців Злучених Держав поширила була фінансовий розподіл грошей на новий сектор допомоги: українським засланцям в Сибірі. До серпня 1916 року ФУЗД зібрала 10 669 дол. та до 1 січня 1919 року ще додатково 19 331 — разом: 30 000 дол. Центром допомогової акції був Нью Йорк, де закуплено окремий будинок при 30 Іст 7 вул. в сусідстві церкви св. Юрія для ведення всієї канцелярської праці.

Координатором допомогової акції в підавстрійській Україні в ЗСА був також д-р С. Демидчук, який прибув до Америки 1912 року, як відпоручник Рідної Школи і в жовтні 1914 р. став представником Загальної Української Ради.

Заходами д-ра С. Демидчука вдалося одержати 1914 року пожертву від американського тижневика „Christian Herald” спершу 10 000 дол., згодом ще 5 000 дол., які в перерахуванні на австрійську валюту становили 80 000 корон. Ці гроші переслано пошлою Вол. Сінгалевичеві до Відня на фонд політичної акції Загальної Української Ради.

Окреме місце в грошовій акції на допомогу воюючій Україні становив т. зв. „Український День”, переведений 21 квітня 1917 року.

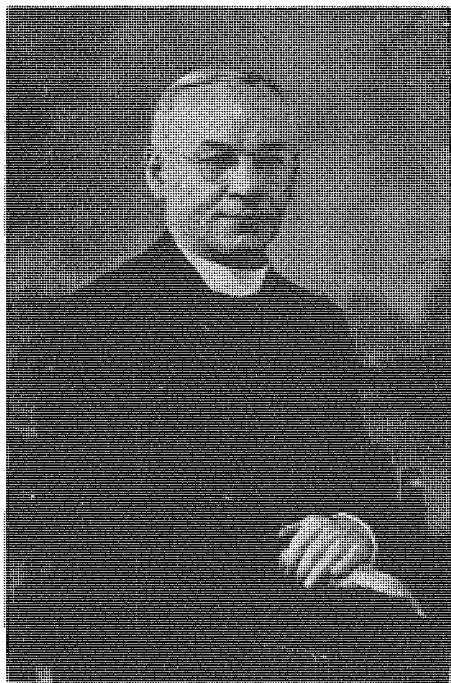
Після старань американського конгресмена Геміла й сенатора Вілліяма Гюза в Американському Конгресі та за апробатою през. В. Вільсона з 2 березня 1917 року, відбувся в ЗСА 21 квітня 1917 року „Український День”. Метою цього дня було зібрати фонди на допомогу українцям в Європі. Український Народний Союз, як найбільша фінансова установа, асиг-

¹⁾ Ukraine by E. Sands; Ukraine and Ukrainians by St. Rudnytsky (Окремо перевидано в ЗСА у квітні 1918 р.); Memorandum on the Ukrainian Question in its National Aspect by Yar. Fedorchuk; Russia, Poland and Ukraine on the Road to Freedom (видає в червні 1919 р.); від червня 1918 р. видавано журнал “Ukraine”.

нував суму 1 000 дол. і вся збірка акція принесла суму 53 189 дол., із якої 22 000 дол. (рівнялося 100 000 рублям) вислано у вересні 1917 р. („Свобода”, ч. 112, з 22 вересня 1917 р.) до Києва на адресу проф. Михайла Грушевського — голови Української Центральної Ради, як дар жертвам війни в Україні. Допомога Києву була тоді дуже на часі, коли взяти до уваги тодішню ситуацію в Україні та все більший рух полонених, біженців, бездомних, вдів й сиріт та репатріантів по всій території та через Україну в Росію, Австрію, Польщу та Балтійські країни. Санітарна служба та Червоний Хрест в Україні потребували ліків, медичного матеріалу. Села та міста були часто поруйновані внаслідок воєнних дій і населення потребувало негайної харчової та санітарної допомоги. Державна скарбниця України засобів не мала. Після листопада 1918 року виникла konieczність допомоги також для західноукраїнських земель.

В грудні 1916 року створено у ЗСА Український Народний Комітет (головою був о. Петро Понятишин), який став виконним органом досі існуючої Української Народної Ради і, так би мовити, політичною репрезентацією американських українців перед американським урядом.

Однак, фактичну широкозакреслену працю, політичного та фінансового характеру, почала вести Українська Народна Рада з листопада 1918 року, коли підавстрійська Україна проголосила у Львові свою незалежність, бо літо 1918 року було періодом деякого послаблення української допомогової активності в Америці. Причиною цього було мирне та більш-менш унормоване життя в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського та унормалізоване від весни 1918 р. життя в Галичині та на Буковині, що їх звільнено з-під російської окупації. З переходом цих земель знову під австрійську адміністрацію скінчилася здебільшого й тимчасова еміграція українських на-

о. Петро Понятишин

ціональних установ у Відні. Вони могли повернутися до давніх осідків своєї діяльності.

Розпад Австро-Угорщини з кінцем жовтня 1918 року та початок нової війни Української держави з Росією став приводом до поживлення допомоги американських українців у формі не лише грошової збіркової кампанії, але й політичної активності перед урядом в Вашингтоні та на міжнародній арені, особливо в Парижі в час мирової конференції.

Створено „Фонд Оборони Галичини” та Комітет Оборони Незалежності України в Парижі.

Хоча в розповсюдженні Українського Народного Комітету було 23 000 дол., переданих йому 17 січня 1919 року, все ж таки посилено наново збірку акцію, сподіваючися нових грошових видатків у зв'язку з близькою мировою конференцією в Парижі, на якій треба було мати дипломатичну місію (фактично аж дві від

Юліян Бачинський

УНР та Галицької Держави) та з огляду на збільшення коштів удержання українських представництв З-УНР та УНР по багатьох столицях України. Посольства УНР мали якісь фонди, депоновані в банках Берліну, Відня, в Празі чи Швейцарії ще з літа 1918 року, але уряд ЗУНР, покинувши Галичину, не диспонував на ділі ніяким грошовим капіталом. Тому теж фінансова допомога Галицькому Урядові була найбільш пекучою. Урядовці місій чи посольств були дуже слабо оплачувані, а втримування місій у Відні, Берліні, Будапешті, Празі, Београді, в Римі, Парижі, Бразилії вимагало чимало грошових засобів.

В липні 1919 року Український Народний Комітет вислав був 25 000 французьких франків (3 500 дол.) на адресу проф. М. Грушевського в Парижі, де урядовав його Комітет Незалежності.

Окремо від цього, започатковано фінансування членів української Дипломатичної Місії в Парижі, до якої входили д-р Кирило Білик та американський юрист Джеймс Геміл, які допомагали членам місії ЗУНР та УНР в їх праці та в контактах з представниками Антанти у справах самостійності України взагалі та галицької державності зокрема.

З фондів УНК спонзоровано Конгрес чотирьох народів кол. Росії, який відбувся в Нью Йорку: українців, литовців, латишів та естонців 16-17 1919 р. 26 жовтня влаштовано зустрічі з през. Т. Масариком, вдержувано пресове бюро в Нью Йорку, оплачувано всі кошти для виготовлення відповідних матеріалів та відповідних листів до визначних політичних особистостей американського уряду, влаштовувано пресові конференції та збори українців.

Та врешті прийшлося фінансово та персонально допомагати першим дипломатичним місіям Української Народної Республіки та Галицької Держави, коли ці прибули на американську землю 1919 року, а саме Надзвичайній Дипломатичній Місії УНР із Юліаном Бачинським²⁾ та Льонгином Цегельським³⁾.

Хоча голова („надзвичайний посол Місії) Ю. Бачинський мав свій власний грошовий фонд, все ж таки на довший період часу його посольський бюджет був замалий, враховуючи кошти удержання місії біля 5 000 дол. місячно. Тому теж допомога американських українців була конечною, якщо брати до уваги працю представництва України в З'єднаних Стейтах аж до моменту повного юридичного

²⁾ Юліян Бачинський, надзвичайний посол УНР, Віктор Козакевич — радник, М. Кадик — секретар та М. Імханицький (жидівської національності) як консул (від 10 квітня 1920 р.) і намісник посла після виїзду 20. 4. 1920 р. Ю. Бачинського з Америки. Посольські чинності М. Імханицького тривали всього до кінця липня 1920 р.

³⁾ Льонгин Цегельський — голова Дипломатичної Місії ЗУНР.

визнання місії американським урядом.

Щоправда, у пляні уряду УНР було вислати до ЗСА спеціальні торговельно-фінансові місії для придбання Українській Республіці потрібного капіталу та запланованню майбутнього широкого товарообміну. Фінансові переговори місій УНР з американськими торговельно-капіталовкладними фірмами мали дати місіям УНР певні грошові прибутки, особливо для місії УНР в Америці, уможливаючи їм вести свобідніше політичну працю по столицях України. З тією метою видано на протязі 1919 року декілька законів.

І так 11 січня 1919 р. іменем Української Народної Республіки був опублікований закон ч. 54 про посилку до Франції, Бельгії, Італії, Англії та Америки двох Надзвичайних Торговельно-Фінансових Місій, із штабом по вісім осіб до Франції, Бельгії та Італії та по десять осіб до Англії й Америки. Вищезгаданий закон був ще модифікований 15 травня 1919 р. під ч. 319 та вдруге 14 лютого 1919 р. під числом 166.

Одначе, через неприхильну політичну поставу вашингтонського уряду до справи державности України взагалі та відмову уряду ЗСА навіть де факто визнати першу Надзвичайну Дипломатичну Місію УНР у столиці Америки, закони про посилку Торговельно-Фінансових Місій залишилися нездійснені. Дещо тільки було реалізоване послом Ю. Бачинським, в тому числі видання кількох інформаційних брошур про справу української державности. Книжечки вийшли друком за фонди, які привезла з собою Місія УНР, одначе, фінансова акція американської України на допомогу Місії не мала успіху з двох причин: 1) утруднювала всю акцію негативна постава вашингтонського уряду до питання визнання Місії УНР, навіть хоча б де факто Україна в очах державного департаменту була тільки „частиною Росії”;

Д-р Льонгин Цегельський

2) непорозуміння в Українській Республіці між центральним урядом УНР та галицьким (ЗОУНР) у відношенні до Польщі негативно вплинули на американських українців, яким в абсолютній більшості ближчою була доля їхньої колишньої батьківщини Галичини (із якої вони були вийшли між 1890--1913 роками), як доля решти земель всієї України. Еміграція мала сантимаент в першу чергу до Уряду ЗУНР (Галицької Держави) й тому колишній запал допомагати фінансово всій Соборній Україні зменшився до вужчої батьківщини в межах Галичини, Буковини та Закарпаття, що їх репрезентував уряд д-ра Е. Петрушетича, а від 10-го травня 1920 р. окреме його ж Дипломатичне Представництво в Америці на чолі із д-ром Льонгином Цегельським.

Президент д-р Євген Петрушевич проголосив 31 травня 1921 р. спеціальну відозву в справі матеріальної та моральної допомоги українців ЗСА урядові ЗУНР в його намаганні ря-

тувати українську галицьку державність на міжнародній арені. Для документації дій уряду ЗУНР наводимо тут повний текст відозви през. Є. Петрушевича до американських українців.

Ч. 1153 — 21.

ДО
СВІТЛИХ УПРАВ УКРАЇНСЬКИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ВСЕГО
УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА
В АМЕРИЦІ

У відозві з 20. квітня с. р. до всего українського Громадянства в З'єдинених Державах Америки просив я Вас, щоби Ви піднесли рішуче домагання перед державами Антанти: НЕГАЙНОГО УСУНЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ЗІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ Галицької Республіки.

Наша справа приходить по вирішенню Горішнього Шлеску та Вильна (середущої Литви) на чергу нарад Найвисшої Ради Мирової Конференції.

Щоби рішення в справі Східної Галичини вийшло по думці бажань українського населення у Східній Галичині, є конечною потребою приєднати для нашої справи п. Президента Зєдинених Держав Америки і його Уряд.

А щоби наше Галицьке дипломатичне представництво у Вашингтоні могло сю цілє осягнути, конечно для него довіре і допомога всего нашого Громадянства, його провідників і організацій на місці.

З отсено просьбою звертаюся отсим до всего нашого Громадянства, передусім до провідників наших організацій в Зєдинених Державах: о щирю допомогу в заходах нашого представництва, щоби визволити наше населення з тяжкої неволі польського наїзника та здобути визнання самостійної Галицької Держави.

За всі патріотичні заходи і жертви нашого Громадянства в Америці, які воно підіймає для ратунку катованої нашої вітчизни — пересилаю Вам найгорячішу подяку.

Відень, 31. мая 1921.

(Печать)

Д-р ПЕТРУШЕВИЧ, вл. р.

Президент Української Національної Найвисшої Ради Галицької Республіки

Д-р Кость ЛЕВИЦЬКИЙ
Уповновласнений Уряду
для Справ Закордонних
Галицької Республіки.

„Варшавський договір” уряду УНР із Польщею 21 квітня 1920 р. остаточно погребав соборницьку поставу українців Америки і вся увага безпосередньої допомоги Україні була спрямована на Місію Льонгіна Цегельського. Місію переіменовано в „Бюро Приятелів України”. Дипломатичну працю переставлено на внутрішньо-українську фінансового характеру з розрахунком зібрати потрібні грошові фонди для закордонної діяльності українських державних представництв.

Вїзд уряду ЗУНР до Відня 15 листопада 1919 р. (після окупації польськими військами Кам'янця Подільського) підсилив сантимент американських українців і їх готовість допомогти грошово своєму урядові в його дипломатичній боротьбі з Польщею на міжнародній арені. Вона мала моральну піддержку Антанти, яка дня 10 серпня 1920 р. перебрала на себе суверенітет над Галичиною, вважаючи її лише окупаційною зоною Польщі. Політичне і правне становище Галицької Республіки було далеко краще від всієї соборної УНР. Із цих же міркувань й легше було розвивати в ЗСА й фінансово-політичну активність в користь Галицької Республіки.

Урядові ЗУНР потрібно було 100 000 дол., щоб ними забезпечити існування дипломатичних представництв ЗУНР⁴⁾ та особливо працю Дипломатичної Місії в Парижі, де ще далі дебатовано над долею Галицької Республіки.

Посол Л. Цегельський хотів знайти декількох американських та канадійських фінансистів (в Нью Йорку та в Монреалі), які б могли позичити капітал урядові Галицької Республіки за ціну випуску галицьких державних бондів. Бонди мали бути закуплені українською американсько-

⁴⁾ У Відні, Празі, Будапешті, Београді, Берліні, Ватикані, Ріо де Жанейро та у Вінніпегу в Канаді, де збираю фонди, подібно як в ЗСА, лиш в канадійських долярах.

канадійською еміграцією та можливо американськими та канадійськими громадянами неукраїнського походження. Одначе, знайти американсько-канадійських інвесторів не повелось і залишилася тільки одна можливість власними силами реалізувати фінансовий план.

Користаючи із невирішеного ще політичного положення Галичини, до ЗСА прибула 31 квітня 1921 року для зреалізування фінансової позики Галицька Фінансово-Торговельна Місія в складі д-ра Луки Мишуги та д-ра Роберта Березовського⁵⁾. 1 липня офіційно було відкрито Дипломатичне Представництво Галицької Республіки у Вашингтоні при 1901 Columbia Road⁶⁾, та 25 липня цього ж року в „Свободі” та інших газетах Америки була опублікована відозва президента Галицької Держави д-р Євгена Петрушевича про збірку стосійсного фонду на допомогу урядові ЗУНР.

Для документації ось тут наводимо весь текст відозви галицького уряду:

До Ч. 368 през. Д.

**С К Л А Д А Й Т Е
ПОЗИЧКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ОБОРОНИ ДЛЯ ЗДОВУТТЯ
І ЗАКРІПЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ
ГАЛИЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

До Вас, Уроженці Східної Галичини, деб Вас не кинула доля, звертаємося отсим в справі позики для Оборони нашої Рідної Землі.

Звертаємося перший раз, хоч та наша Рідна Земля вже третій рік стогне під найтяжчим ярмом, якого досі не зазнала ніяка країна.

Там, у Східній Галичині, гинуть у польських льохах і темницях наші найкращі люди, катовані Поляками до смерті!

Там у Східній Галичині виграбовують польські жандарми до сорочки наших селян і робітників!

Там у Східній Галичині волочать польські жовніри кіньми наші осирочені жінки і діти!

Там у Східній Галичині не допускають Поляки до університету нашої молоді вже третій рік!

Там у Східній Галичині вигублює Польща ціле наше плем'я!

Простими словами подаємо Вам до

відома цю страшну правду і кличемо до Вас:

Нехай кожний з Вас причиниться до вирвання Рідного Краю зі страшного польського ярма.

На цю велику ціль треба фондів. А ті фонди можуть і повинні зложити ті, що не сидять у польській тюрмі.

Політична акція в справі визволення Галичини вимагає дальшої невсипущої дипломатичної і політичної праці за кордоном. Одначе якраз тепер вичерпалися наші фонди. Во прибутків не було жадних, та ще міліони треба було посилати на влекшення долі наших мучеників в краю. Цілий світ інформували ми до цієї пори про нашу визвольну боротьбу та про те, що діється у Східній Галичині і таки добилися того, що Союз Народів узнав Галичину як окрему від Польщі державну територію. І якраз тепер треба справу довести до кінця: до міжнародного визнання незалежної Галицької Держави та впровадження її в життя! Тому тепер треба скріпленої політичної і дипломатичної праці, щоб осягнути на ділі незалежну Галицьку Державу, в якій всі її народи матимуть повну свободу.

**ДЛЯ ОСЯГНЕННЯ ПОТРІБНИХ
ФОНДІВ ПОСТАНОВЛЯЄТЬСЯ:**

1. Згідно з рішенням Президента Української Національної Ради з 21 червня 1921 р. ч. 368 През. Д. розписується Позичку Національної Оборони в ВИСОТІ СТО ТИСЯЧ ДОЛЯРІВ.

2. Позичка Національної Оборони являється десятилітною, уморимою і 6-відсотковою.

3. Записи на Позичку Національної Оборони відбуватимуться через зложення відносної квоти в готівці на ТИМЧАСОВІ ПОСВІДКИ в бюрох легітимованих до цього українських установ, а то: кредитових товариствах, банках, союзах і пр. організаціях, оголошених нашим представництвом в Америці в тамошніх українських часописах.

4. На основі тимчасових посвідок видаватимуть дефінітивні довжні записи

⁵⁾ Бувшого жупана Мармароської округи на Закарпатті. До складу урядовців Місії належала ще секретарка — українка, роджена вже в Америці, тепер одружена з адвокатом Богданом Пелеховичем з Чикаго. Контрольну Комісію Фонду репрезентували у Відні при уряді ЗУНР Мирон Гаврисевич та Олександр Сероїчковський.

⁶⁾ Де раніше містилося представництво Української Народної Республіки.

Д-р Лука Мишуга

без ніяких доплат у цих самих інституціях, які видали тимчасові посвідки.

5. Довжні записи виготовлені на 5, —, 10, —, 25, —, 50, —, 100, — доларів будуть підписані Фінансовою Комісією і Контрольною Комісією Галицької Національної Ради.

6. Від довжних записів Позички Національної Оборони платитимуться відсотки по 6% від сто на рік, починаючи від 6-го місяця після переняття влади правним правительством на території Галицької Республіки, в піврічних рахах 1. червня і 1 грудня кожного року.

7. Право довжного запису позички Національної Оборони гасне в наслідок задоволення: щодо відсотків по трьох роках, а щодо капіталу довжного по тридцять років, числячи від речення платності.

8. Позичку сплатиться протягом десяти років від часу переняття влади правним правительством на території Галицької Республіки через вильосування. Льосування відбувається в грудні кожного року, а сплату вильосованих записів переводиться 1 червня, що слідуватиме після вильосування. Вильосовані серії будуть оповіщені щороку в урядовій часописі.

9. Перше льосування відбудеться до двох літ після переняття влади правним правительством на території Галицької Республіки.

10. Кожного часу може бути піднесене число вильосувань. Також може бути сплачена остання квота Позички Національної Оборони без вильосування, придержуючися трьохмісячного речіння виповідження. Виповідження оповіщуватиметься в урядовій часописі.

11. З днем платності вильосованих довжних записів кінчиться даліше їх опроцентування і тому при відборі вложеного капіталу мається звернути разом з довжними записами також всі приналежні до них купони.

12. Ті, що зложать Позичку Національної Оборони щонайменше в висоті СТО доларів, будуть мати:

а) право першенства в набуванні землі при парцеляції;

б) полекші при відбудові своїх осель і при меліорації рілі, та інші управнення, що будуть признані правительством на території Галицької Республіки.

В часі, коли рішається доля Українського Народу, нехай ніхто не оставить на своїм сумлінню гріха, що не причинився до освободження Рідного Краю. Може якраз його гріш буде тою лептою, що поможе нам видержати до кінця у слушній боротьбі за справедливість і свободу.

ВІДЕНЬ, 23 червня 1921.

(Печать).

Др. ПЕТРУШЕВИЧ, вл. р.

Президент Галицької Української Національної Ради.

1. Др Кость Левицький, вл. р.
2. Волод. Сінгалевиц, вл. р.
3. Др. Осип Назарук, вл. р.
4. Стефан Витвицький, вл. р.
5. Др. Роман Перфецький, вл. р.
6. Осип Ганінчак, вл. р.
7. Др. Селезінка, вл. р.

За Фінансову Комісією:

МИРОН ГАРАСЕВИЧ, вл. р.

За Контрольну Комісією:

Ол. СЕРОІЧКОВСЬКИЙ, вл. р.

Рівночасно появилася в усій американській пресі ще окрема відозва в цій справі Фінансово-Торговельного Відділу Дипломатичного Представництва ЗУНР в Америці, що його очолювали д-р В. Березовський і д-р Л. Мишуга. Підписувала позику вся українська еміграція Америки, закуповуючи видані фінансово-торговельним відділом загаданого представництва бонди (5, 10, 25, 50 і 100-доларо-

вих вартостей), які увійшли в ринковий обіг з 21 липня 1921 року. Їх продавано до 25 травня 1922 року.

Випущено галицьких бондів, чи інакше кажучи облигацій, між 15 липня 1921 р. та 25 травня 1922 р. на суму 100 000 дол. із 6% прибутком для власників цих же облигацій через десять років. Власники бондів вище 100-долларової вартости мали окремий привілей: а) право першенства в набуванні землі (в старому краю) при парцеляції; б) полегші при відбудові своїх осель і при меліорації ріллі та інші управління, що мали бути признані правним правительством на території Галицької Республіки. Точне з'ясування проблеми позики — її цілей та користей для тих, що її купують, подано в нотатці на позичковому документі та в окремій відозві Уряду ЗУНР до української американської еміграції.

Надані емігрантам привілеї в Америці мали не лише політичне, а і реальне фінансово-матеріальне значення, бо власники позичкових паперів мали полегшу у репатріації із еміграції в рідний край та можливість влаштувати собі в Галицькій Республіці нове вигідне життя.

Щоб надати збутові позичкових паперів масовий характер, тодішні українські громадські організації подбали про їх добрий друк на півтвердому папері, розмірами $27\frac{1}{2} \times 17\frac{1}{8}$ інчів або $10\frac{7}{8} \times 7$ сент. „Провидіння” дало свій капітал на друкування облигацій, а В-во „Свободи” (маючи добрі друкарські машини) віддало до розпорядимости свою друкарню. Щоб уподібнити українські бонди до американських, закуплено вже виготовлені білі друки з мистецько виготовленими плетільними ряжками та в середину ряжок вставлено весь український зміст: наголовок — Позичка Національної Оборони для здобуття і закріплення Незалежности Галицької Держави” (товстим друком), внизу напис: „Грошева вартість бонда” (п'ять, десять, двадцять п'ять, п'ятдесят або сто долларів), а під цим же на-

писом вільне місце на прізвище та місце, замешкання купуючого облигацію; далше дрібним друком ближче пояснення вартости облигації:

„На основі цієї тимчасової посвідки одержити оказатель її довжний запис десятилітньої, уморимої 6%-вої Позички Національної Оборони згідно з рішенням Президента Галицької Української Національної Ради з дня 21 червня 1921 року, ч. 368/през. Д.

Опроцентування і сплата цієї позички, яку виготовлено частками по серіям, відбувається по постановам, оголошеним в проспекті з дня 23 червня 1921 року.

Відень дня 23 червня 1921 року.”

Внизу цього тексту подано урядову назву установи, яка видала ці бонди-облигації: „Уряд Дипломатичного Представництва Зах. Укр. (Галицької) Народної Республіки в Америці. Відділ II. (Фінансово Торговельний).

З правої сторони блянку друком подано прізвища осіб, що репрезентували фінансову Комісію: Мирона Гаврисевича та Ол. Сероїчковського — За Контрольну Комісію.

Зліва внизу поставлено місце видання облигації: Вашингтон та дату продажу відборцеві, під якою завжди власноручно підписувався голова Фінансово-Торговельного Відділу Л. Мишуга. В деяких випадках був ще підпис д-ра Березовського.

В лівому розі прибивано круглу червону печатку із вимом (по середині) тризуба, а на ньому в центрі щит із левом, звернутим вліво (в географічному розумінні на захід). Довкруги печаті був напис: Дипломатичне Представництво Західної Української (Галицької) Народної Республіки в Америці. Далі в цьому самому ряді був напис: „II фін-торг. відділ”, а під цим же написом посередині зіркове закінчення.

В лівому горішньому куті облигації виднів великий стилізований герб ЗУНР: Галицький лев у щиті на тлі тризуба. Направо від герба подано число серії бонда та на цьому самому рівні з правого боку облигації біля ряжки число облигації арабськими

Дипломатичне

Представництво

ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ (ГАЛИЦЬКОЇ) НАРОДНОЇ РЕПУБЛИКИ

— В АМЕРИЦІ

Посвідчає, що п.

зложив на

ФОНД НЕГАЙНОЇ ДОПОМОГИ РІДНОМУ КРАЄВИ
ДОЛЯРІВ.

Вашингтон, дня

За Предст. Зах.-Укр. Нар. Респ.

№ 1750

*Посвідка про вплату на Фонд Негайної Допомоги Рідному Краєві,
видавана Представництвом ЗУНР за підписом д-ра Луки Мишуги*

цифрами знакування, для прикладу 0839, 0401, 0472, 0662 і т. д.

Позичкові папери за 10 доларів мали сині рядки, бонди інших вартостей мали помаранчові рядки.

З другого боку кожної облігації подавано управління для складаючих Позичку Національної Оборони тако-го змісту:

„Ті, що зложать Позичку Національної Оборони щонайменше в висоті сто доларів, будуть мати:

а) право першенства в набуванні землі при парцеляції;

б) полекші при відбудові своїх осель і при меліорації рілі, та інші управління, що будуть признані правним правительством на території Галицької Республіки.

(Арт. 12. проспекту виданого згідно з рішенням Президента Галицької Національної Ради з дня 21 червня 1921 р. до ч. 368 (през. Д.).”

Придбані гроші Фінансово-Торговельним Відділом Дипл. Представництва ЗУНР були відсилені до уряду ЗУНР у Відні, звідкіля вони були

приділювані посольствам чи Дипломатичним Представництвам в столицях Європи: Берліні, Будапешті, Празі, Римі (Ватикані), Парижі, в Бразилії, де місцеві представництва покривали кошти допомоги полоненим, біженцям-репатріантам, сиротам та вдовам.

Продаж позичкових паперів тривав від 21 липня 1921 року до 25 травня 1922 р. В цьому то часі зібрано суму не лише 100 000 дол., як плановано, а на 10 741 дол. більше. По зрівнянні із сучасною вартістю американського долара зібрано на 75% більше, бо сучасна вартість долара рівна лише 25% вартості долара із 1918 року.

Результат збірки фондів був більшим імпонуючий, несподіваний для уряду Галицької Республіки та чи не найбільше для всієї американської української еміграції.

Заслугу за таке успішне переведення збіркової акції на терені ЗСА по

шестирічній інтенсивній акції фінансової допомоги українській справі (між 1914 та 1921 роками) треба приписати д-рові Л. Мишугі.

Не було б великою штукою зібрати фонди в перших роках війни, коли кишені українця Америки ще були незаторкнені, але зібрати капітал 40.000 дол. на протязі приблизно півтора року це неймовірна, гідна уваги справа. Треба тут сказати, що в час очолювання Місії ЗУНР д-ром Л. Цегельським збіркова акція не заповідалася надто блискучо, але із приїздом д-ра Л. Мишуги до ЗСА у квітні 1921 року вся акція сильно покращала. Лука Мишуга здобув собі велику популярність, довір'я серед громадянства та авторитет, коли перебрав відповідальність за всю акцію після виходу д-ра Л. Цегельського до Європи.

Місія ЗУНР мала не лише фінансову, але й моральну підтримку американських українців. Її піддержали українці в час маніфестаційних зборів в Медісон Сквер-Гардені, в час походу 23.000 осіб на 5-й евеню в Нью Йорку, та в час пікетування польського консульства в Нью Йорку.

26-27 жовтня 1922 року на Українському Національному Конгресі у Філадельфії, де було репрезентованих сім центральних національних організацій,⁷⁾ д-р Лука Мишуга, як репрезентант Уряду Дипломатичного Представництва Західньо-Української (Галицької) Народної Республіки в Америці, був щиро й тепло зустрінутий учасниками цього Конгресу, і цей Конгрес підніс його авторитет як репрезентанта воюючої України на американській землі. Йому ніколи й ніде не висловлено закиду з приводу збирання грошових фондів, їх зужиття та призначення, тому екзильний галицький уряд аж до літа 1923 року міг працювати так, як цього вимагала політична ситуація.

Якщо Місії Представництва Галицької Республіки могли вдержатися на відповідному рівні в семи столицях Європи, то лише завдяки фінансовій допомозі українців З'єднаних Стейтів

Америци та в дечому й Канади, де подібну акцію провадив представник галицького уряду д-р Осип Назарук (до травня 1923 р.).

Тому не дивно, що жертвенність американських українців була відзначена спеціальними листами Уряду ЗУНР до українців ЗСА, висланими на адресу УНСоюзу, „Провидіння” й інших.

Загально кажучи, перебування і діяльність дипломатичного представництва в Америці від УНР та особливо від ЗУНР (з якої було найбільше вихідців на американській землі) позитивно вплинули і на громадське життя наших емігрантів.

Песимізм, який опанував був нашу спільноту в Америці після рішень паризької мирової конференції, був проламаний прибуттям безпосередніх представників українського уряду. Наші послы вказали еміграції єдиний шлях національного та державного збереження у формі взаємодопомогі, у з'єднанні національних сил навколо одного осередку, яким був тоді уряд своєї держави та його представництва, призначене урядом до Америки. Тому то із приїздом до ЗСА наших посольств розбрат між прихильниками „лівого” та „правого” напрямку був значно менший; вся увага громадянства була зосереджена на рятування галицької державности.

Все ж таки певні еміграційні кола хотіли використати збіркову акцію Представництва ЗУНР та видали були свої відозви в справі складання фонду через їхні клітини. Таким чином зібрані гроші могли попадати не туди, куди було потрібно. З цього приводу голова Місії ЗУНР д-р Л.

⁷⁾ Український Народний Союз, „Провидіння”, Народна Поміч, Ліга Городжан, Січова Організація, Згода Братств і Ліга Ветеранів. Не було на Конгресі лише організації „Оборони України”, яку очолювали Мир. Січинський, Мик. Цеглинський. Ця організація ще від жовтня 1916 р. відколотася від спільної акції американських українців на допомогу Україні в боротьбі за її незалежність.

Цегельський видав був спеціальну відозву-„осторогу” в справі збіркової акції та опублікував був в „Свободі” 23 липня 1921 р. Острога мала такий зміст:

О С Т О Р О Г А

Дійшло до моєї відомості, що появилась між людьми в Нью Йорку та деяких інших місцевостях якась відозва, носяча мій підпис а звизаючи українців в Зл. Державах підписувати позичку і купувати бонди Зах. Української Держави.

Отсим подаю до загальної відомості, що такої відозви я ніколи не видавав ані нікого до видавання такої відозви не уповажняв.

Подаю також до загальної відома, що в Зл. Державах Америки оголошена є правно лише одна-одинокa позичка Національної Оборони, яку переводить Фінансова Місія зложена з пп. д-ра Березовського і д-ра Мишуги, уповноважених делегатів Галицького Українського Правительства.

Лише відозви підписані сею Місією, а поміщені сими днями в українських газетах, є важні.

Вашінгтон, 23 липня 1921 р.

Д-р ЛЬОНГІН ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ
Представник Західно-Української
Республіки

ПИСМО ВІД ПРЕЗИДЕНТА
Д-РА ЄВГЕНА ПЕТРУШЕВИЧА
До У. Н. СОЮЗА.

Ч. Ф33/22.

До

Світлій Управі
Українського Народного Союзу
в Нью Йорку.

На підставі даного уповажнення наш представник у Вашінгтоні п. др Лука Мишуга замкнув дня 25. мая с. р. субскрипцію на розписану нами позичку „Національної Оборони” в Зєдинених Державах.

Розважаючи успіх позичкової акції в Зєдинених Державах, приходиться з повним вдовolenнем ствердити, що у усьй історичній для нас хвилі, коли український нарід Галицької Землі веде на життя й смерть боротьбу за свою державну незалежність, — то наша еміґрація в Зєдинених Державах зложенем першої 100.000-ної долярової позички „Національної Оборони” дала прилюдний доказ своєї національної свідомості і політичної солідарності.

Успіх нашої позичкової акції в З'єдинених Державах дав нам спромогу успішно вести акцію визволення нашої Вітчизни через останний рік.

Ваша організація була перша, що в найкритичнішій моменті зложила поважну квоту закупном бондів нашої позички, а тим самим перша поспішила нам у тім скрутнім фінансовім положенню з грошевою допомогою.

Та через весь час складання позички „Національної Оборони” Світла Управа Вашої організації, всі Ваші члени та Редакція Вашого органу в Зєдинених Державах „Свободи” з повним відданем працювали над успішним переведенням нашої позички.

Тому з приводу замкнення нашої позички висказуємо отсим сердечну подяку Світлій Управі й всім Членам Українського Народного Союзу та Хвальній Редакції „Свободи” за сю щиру працю, яку Ви всі зложили для нашої всім нам спільної народної справи.

Наша галицька справа на міжнародній арені наближається до оконченого вирішення. І тому в сій кінцевій фазі, яку наша справа мусить ще переходити, ми мусимо зі здвоєною енергією повести наше діло. Ми свідомі також сього, хоч наша справа буде вже вирішена, то наш ворог нелегко уступить з рідної нашої землі.

Ми на те все приготовані, але з фінансового боку тепер наколи позичка скінчилася, знов не забезпечені, і нам в короткім часі може те саме грозити, що минулого року.

Тому просимо й надаліше накликувати нашу патріотичну українську суспільність в Зєдинених Державах, щоби вона й далі не забувала справи політичної й матеріальної для нас допомоги.

Прийміть ще раз подяку за Вашу щирю народну працю для визволення нашої Батьківщини.

Відень, 16. червня 1922.

Д-р Петрушевич,
Президент Української Національної
Ради Галицької Республіки.

Др Кость Левицький,
Уповновласнений Уряду для Справ
Закордонних Галицької Республіки.

В окремому листі през. Петрушевича до Управи „Провидіння” подано суму зібраних грошей на допомогу урядові Галицької Республіки 107 000 дол. Фактично за даними Л. Мишуги та о. Понятишина зібрано на 3 747 дол. більше⁹⁾). Треба припускати, що

⁹⁾Після переведення контрольного розчислення 3 червня 1922 р. членами Торговельно-Фінансового Відділу Представництва: Л. Мишугою, Р. Березовським та секретаркою.

*Посвідка про вплату на позичку Національної Оборони, видавана урядом
Дипломатичного Представництва ЗУНР в Америці*

цю різницю вжито на поточні видатки при збиранні грошей.

Пристосовуючися до побажань уряду ЗУНР, акцію збирання грошей продовжувано. Однак вже не видавано облігацій, бо вони були повністю випродані. Нову додаткову збірку грошей ведено під кличем „Фонду негайної допомоги Рідному Краєві“. За вплачені гроші видавано жертводавцям поквітуння за підписом д-ра Луки Мишуги.

Посвідки були видавані вже не від імени Торговельно-Фінансового Відділу Галицької Держави, а просто від Дипломатичного Представництва Західно-Української (Галицької) Народної Республіки в Америці, яке очолював сам д-р Л. Мишуга приблизно від літа 1921 року¹⁰.) Посвідки мали порядкові числа та в місці надруку числа витискано т. зв. суху круглу печатку з тризубом та левом у щиті й написом навколо в англійській мові.

Додаткове збирання грошей ведено до 15 березня 1923 року, тобто до

часу рішення Ради Амбасадорів в Парижі в справі Східної Галичини.

В половині травня 1923 року д-р Лука Мишуга передав пост голови Представництва Галицької Республіки д-рові Осипові Назарукові, дотогочасному голові Місії Галицької Республіки в Канаді.

З огляду на змінене правно-державне становище Східної Галичини не було можливості продовжувати діяльність Представництва ЗУНР, що його очолював з літа 1921 р. д-р Л. Мишуга. Між 15 червня та 15 березня 1923 р. (за даними Л. Мишуги) зібрано ще 28 000 доларів. Невідомо, скільки грошей із цієї суми відіслано до Відня, де перебував уряд Галицької Республіки, а скільки залишено при Представництві ЗУНР у Вашингтоні, в якому до кінця 1923 р. видавано ще паспортів та ведено канцелярську працю аж до його повної ліквідації.

¹⁰) Після виїзду д-ра Л. Цегельського до Європи.

Успішне зреалізування збіркової акції, в сумі вищій, як заплановано, понад 100 000 дол. було великою несподіванкою для уряду Галицької Республіки та Представництва ЗУНР у Вашингтоні: д-ра Л. Цегельського, як голови Представництва та д-ра Л. Мишуги як голови Фінансово-Торговельного Відділу та від літа 1921 р. й голови Представництва.

На успіх, а то й перевернення збіркової акції вплинули у великій мірі активність д-ра Л. Мишуги та його дипломатичні і організаційні здібності в реалізації збіркової акції, яку перетворювали фактично активні громадські діячі із проводів українських організацій.

Велику заслугу для успіху збіркової акції мала невелика громада збірщиків, в першу чергу священики — парохі українських церков у ЗСА, голови, секретарі та скарбники громадських організацій, як також д-р С. Демидчук, який прибувши до ЗСА в 1914 році підготував ґрунт під політичну та допомогову акцію серед американської еміграції українського роду. Але не меншу заслугу мала й уся велика тристатисячна маса української еміграції в ЗСА, яка в тяжкій матеріальній ситуації настільки була свідомою, що зуміла оцінити всю вагу державного визволення Рідного Краю.

Для прикладу можна навести такий факт: один старенький наш емігрант 1890-их років з Чикаго закупив у 1921 р. облігацій за весь свій заощаджений фонд сімсот доларів, залишив без цента при душі. Коли йому звертали увагу збірщики, що може і таке статися, що вплачені ним на позичку гроші не будуть йому повернені, бо можливо Галичина не зможе відреставрувати своєї державности, зважаючи на загальний спротив світових потуг відродженню української державности, старенький безіменний емігрант, подумавши, відповів: „Якщо не буде нашої держави, то хай шляк трафить і всі мої гроші”.

Факт зібрання для української

справи 138 000 дол. за не цілих два роки, не враховуючи 57 930 дол., пересланих в 1917/21 рр. до Кисва та Галицькому урядові на оборону української державности, може бути записаний золотими буквами в історії американської України. Обговорена тут збіркова акція була вже другою протягом 1914-1923 років грошовою кампанією серед жертвенної української спільноти у ЗСА.

На цьому місці треба особливо підкреслити роллю д-ра Луки Мишуги, як промотора фінансової справи від імені дипломатичного Представництва ЗУНР. Д-р Лука Мишуга був безпосередньо відповідальний за всю збірку акцію, її більший чи менший успіх. Ніхто інший, як д-р Л. Мишуга та його штаб працівників із Фінансово-Торговельного Відділу та всього Дипломатичного Представництва були тими, які вели точну фінансову контролю грошових приходів та операцій і звітування про збірку акцію.

ЛІТЕРАТУРА:

Т.: Українсько-Американська Політична Акція у роках 1914-1920. Ювілейний Альманах 1894-1944 — виданий з нагоди п'ятдесятилітнього ювілею Українського Народного Союзу під редакцією д-р Л. Мишуги, Джерзі Сіті, 1944, ст. 112-127.

К.: Три Українські Місії у Вашингтоні, Ювілейних Альманах 1894-1944, під редакцією д-ра Л. Мишуги, Джерзі Сіті, Н. Дж., 1944, ст. 292-293.

М. Настасівський: Українська іміграція в Сполучених Державах.

С. Демидчук: Пів століття громадської праці (1905-1955), Нью Йорк, 1956.

Т. Батюк: Президент Вільсон і справа України, Громадський Голос, ч. 10, 11, X-XI, 1957. Нью Йорк.

Письмові та усні інформації від голови Торговельно-Фінансового Відділу Представництва ЗУНР д-ра Л. Мишуги із вересня 1952 р., д-ра С. Демидчука, о. П. Понятишина зі Стемфорду — голови Українського Комітету в Нью Йорку, громадського лемківського діяча в Америці А. Пельца, п. Кочана з Чикаго, п. Павчака з Врукліну та інших.

Д-Р СЕМЕН ДЕМИДЧУК — ПІОНЕР І ПАТРІОТ

Написав д-р Володимир Душиник

У вересні 1970 року минуло п'ять років від смерти д-ра Семена Демидчука, одного з провідних членів української еміграції, її невтомного піонера та українського патріота.

Немає сумніву, що і в історичному аспекті постать д-ра Демидчука є визначною, а його діяльність в „старому краю” і особливо в Америці, де він провів понад півсотні літ, определяє його до ряду маркатних українських політичних і культурних діячів.

Не місце тут наводити його біографію, бо на це треба було б писати цілу історичну розвідку. Хочемо звернути увагу лише на його діяльність, його відданість ідеї української державности, української культури, його любов до українського народу.

Д-р Демидчук, як молодий студент у Львові, виховувався на грані цього століття, бувши під впливом таких великих українських провідників, як М. Грушевський, Петрушевич та Митрополит Шептицький. Він був шкільним товаришем Адама Коцька, який згинув в боротьбі за український університет. Уже в перших роках цього століття д-р Демидчук був секретарем Крайового Шкільного Союзу („Рідна Школа”) та співробітником українського щоденника „Діло” під редакцією д-ра Василя Панейка.

У 1912 році, з доручення Крайового

Шкільного Союзу д-р Демидчук виїхав до З'єднаних Штатів Америки, щоб зазнайомити українську еміграцію з потребами „Рідної Школи” в краю. Брав він участь в XII Конвенції Українського Народного Союзу в Вилкс Бері, Па., та об'їхав українські еміграційні осередки в Америці й Канаді, зібравши понад 20,000 дол., що в той час були великі гроші. Вертаючись до краю на весні 1913 року, д-р Демидчук відвідав Англію, Голландію, Францію, Швейцарію та Німеччину, що дало йому великий досвід як молодому українському діячеві.

В 1914 році з вибухом першої світової війни д-р С. Демидчук був висланий Українською Головною Радою у Відні до ЗСА, щоб zorganizувати допомогу для українських визвольних змагань в Європі.

ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ В АМЕРИЦІ

В Америці д-р С. Демидчук, один з перших політичних провідників всеукраїнського світогляду, повів широку організаційну та політичну діяльність з метою створити політичну та фінансову базу серед українців в Америці для визвольних змагань українського народу.

У листі з 11-го червня 1915 року д-р Кость Левицький писав до Української Ради в Нью Йорку. „В дні 4-го

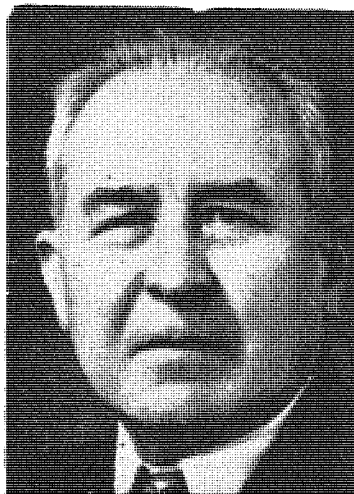
вересня 1914 р. порозумілися зо мною пп. Олесницький, проф. Іван Боберський та Василько і ми вислали д-ра Семена Демидчука, щоб поінформувати американських українців про наше становище у війні”.

Мавши 30 років, д-р Демидчук почав свою політичну діяльність у невідрадних відносинах, що тоді панували серед українців в Америці. Саме тоді серед українців відбувалося політичне зрізничкування і велися часті неприсмні публічні дебати між українськими братерськими організаціями, здавалося всяка політична співпраця була неможливою.

Одним з визначніших успіхів д-ра Демидчука було скликання „Українського Союму”, що відбувся в днях 30 і 31 жовтня 1915 року, ставши величавою маніфестацією українських національних сил на американській землі. З цього „Союму” вийшла перша загальна українська репрезентація під назвою Федерація Українців у Злучених Державах. На жаль, Федерація не виправдала тих великих надій, які на неї покладано. Вона попала під вплив негілістичних елементів, які відганяли людей від організації та розтрачували зібрані фонди.

Д-р С. Демидчук успішно нав'язав численні контакти з прихильними американцями, які почали цікавитися українською справою. За його заходами „Крісчєн Гералд” (Біблійний Дім) пожертвував 10,000 дол. на українські цілі в Європі, що їх вислано через американську амбасаду у Відні на руки посла Ю. Романчука. Пізніше цей самий американський протестантський журнал пожертвував ще 5,000 дол., які вислано на руки посла Сінгалевича для роздачі українським жертвам війни.

Діяльність д-ра С. Демидчука та його успіхи в Америці відразу викликали реакцію лівих та радикальних елементів серед українців, які своїми доносами до департаменту справедливости у Вашингтоні представляли його як „австрійського агента”. До речі, коли д-р Демидчук при-

Д-р Семен Демидчук

їхав до Америки як відпоручник Української Головної Ради у Відні, Америка не була у війні з Австрією, а вдержувала нормальні дипломатичні зв'язки з нею. Все ж таки після вибуху війни між Америкою й Австрією д-ра Демидчука арешдивано, а опісля інтерновано як „осбю ворожї нації” і продержано разом з німцями понад рік у форті Оглторп, в стейті Джорджія, з якого випущено його щойно 15-го травня 1919 року.

У міжчасі, після смерти єп. Сотера Ортинського, Українське католицьке духовенство та провід Українського Народного Союзу зговорилися, щоб покінчити з Федерацією. Вони створили нове тіло, Українську Раду з осідком у Нью Йорку. В січні 1919 року скликано до Нью Йорку Народний З'їзд, який на більш репрезентативній базі створив Український Народний Комітет.

В добі діяльності Українського Народного Комітету вирунула вперше перед тим невідома серед українців в Америці комуністично-большевицька сила, яка почала розкладову роботу серед української еміграції.

Не зважаючи на це, Український Народний Комітет, при великому вкладі труду д-ра Демидчука, провів

велику інформативну роботу. Між іншими, Комітет зібрав понад 110,000 дол. на Фонд Оборони Галичини, вислав делегацію на Мирову Конференцію в Парижі в особах конгресмена Джеймса Гемила та українця д-ра Кирила Білика, закупив дім під ч. 30 на 7-ій вулиці в Нью Йорку, де вдержував Інформативне Бюро, ведене професійним американським журналістом Милтоном Райтом, та видав англійською мовою книжку „Україна: земля та нарід”, авторства славного українського географа Степана Рудницького.

Після поразки українських визвольних змагань та окупації Західної України Польщею, вістря політичної діяльності американських українців звернулося проти Польщі. Протипольська акція проявлялася в численних вуличних демонстраціях в Нью Йорку та пікетуванні французької і польської амбасад у Вашингтоні, видаванні протипольських брошур англійською мовою і т. п. 27-го травня 1922 року 20,000 українців маршувало в протесті проти Польщі на 5-ій Евеню в Нью Йорку, що викликало великий відгомін в американській пресі.

Д-р С. Демидчук також заснував в Нью Йорку Лігу Українських Горожан та Ветеранів, яка стала рупором проти комуністичного свавілля і вела в Нью Йорку послідовну акцію в обороні Західної України, представники якої д-р Лонгін Цегельський, а відтак д-р Лука Мишуга і почасти д-р Осип Назарук, згальванізували українську еміграцію в Америці, яка вкінці розгоришила комунізм серед українців та ізолювала його від широких мас української еміграції.

Коли 26-го жовтня 1922 року скликаний до Філадельфії Український Конгрес зорганізував Об'єднання Українських Організацій в Америці, д-р Демидчук став його директором і вів на ділі всі його агенди довгий час.

Д-р С. Демидчук, крім своєї праці в українських політичних організаціях, працював як секретар, керівник і пресовий референт в різних українсь-

ких культурних та мистецьких інституціях, як Хор О. Кошиця, Школа Національного Танку В. Авраменка, Український Виставовий комітет та ін. Д-р Демидчук учителював в різних українських школах, був інструктором української мови в Колумбійському університеті, учив в Українському Народному Університеті та був професором при Українському Технічно-Господарському Інституті в Нью Йорку.

ЖУРНАЛІСТИЧНА ТА ПУБЛІЦИСТИЧНА СПАДЩИНА

Від 1920 р. до вибуху другої світової війни д-р Демидчук був одним із найактивніших провідників на українсько-американській громадсько-політичній сцені. Він був співредактором „Свободи” (кількома наворотами) та „Америки”, редактором англійськомовного журналу „Джуніор Америка” та співредактором „Українського Вістника”, видав чотири числа протикомуністичного журналу „Канчук” і був постійним кореспондентом львівського „Діла” від 1930 року до вибуху війни.

Д-р Семен Демидчук залишив в Америці велику журналістичну й публіцистичну спадщину. Протягом півсотні літ він написав сотки статей, десятки брошур та книжок на різні політичні, суспільні, культурні та історичні теми. Багато з тих публікацій творять основний джерельний матеріал про українську еміграцію в Америці, що послужить будучим дослідникам в їхніх наукових працях. Ці публікації є різноманітні, з перевагою історичної тематики, як теж розвідки з історії Української Католицької Церкви. З пера д-ра Демидчука появилася кілька оповідань і одна драма.

Велике значення мали й мають англійськомовні брошури д-ра Демидчука, що в часі першої світової війни були чи не єдиним джерелом об'єктивних інформацій про Україну та український нарід в англійськомовному світі.

Більшість з них були присвячені українським визвольним змаганням та критиці імперіялістичних зазіхань на Україну збоку її сусідів.

Між найголовнішими брошурками д-ра Демидчука є такі: „Не скує душі живої“, „Терниста дорога“, „Перед осуд народу“, „Боротьба за спадщину Кисва“, „Перші образки з Америки“ та інші.

Д-р Демидчук також переложив на українську мову американський національний гімн.

Д-р С. Демидчук надзвичайно цікавився книжками та мапами України, за свого життя закупив понад 30 старих мап з назвами України і придбав велику збірку чужомовних книжок про Україну, які використав у ряді своїх статей п. з. „Україніка“. Він написав більшу розвідку, „Шевченко в американських енциклопедіях“.

ПІОНЕР

Д-р Семен Демидчук був одним із визначних українських патріотів та провідників. Його політична, журналістична та виховна діяльність підготувала міцну підставу для дальшого розвитку українського культурного й політичного життя української еміграції в Америці. Він був невгнутим каменярем, піонером та патріотом, що

гаряче вірив у слушність та справедливість української справи.

Як місіонер української визвольної ідеї та практичний політик і державний муж, д-р Демидчук мусів зносити особисто різні шикани, доноси та прикrostі від „своїх“ та чужих, головню під час першої світової війни. В нормальних відносинах людина такого калібру як був д-р Демидчук мала б високе становище за життя та історичне визнання по смерті.

Найбільш характеристичною прикметою д-ра Демидчука як людини та провідника була його незломна віра в непереможність української національної ідеї. Він, як той біблійний пророк, закликав своїх земляків до єдності, консолідації та конструктивної праці. Він вірив в організовану силу народу, і тому з його ініціативи виходили нові й нові проєкти, помисли та пляни, без огляду на те, чи це були політичні, культурні, мистецькі чи економічні справи.

Мабуть, найкращим пам'ятником великої посвяти і жертвенної відданості д-ра С. Демидчука українській національній справі було б видання його численних праць в одному збірнику, щоб таким чином увіковічнити історичну роль, яку він відігравав протягом півсотки літ свого життя в Америці.

Паралелі в історії України

З нагоди 50-річчя Ризького Миру

Написав Іван Кедрин

Коли часто чуємо фразу, що „історія повторяється”, то, очевидно, не треба розуміти її буквально. У різному часі й серед цілком змінених політичних відносин події не можуть повторятися. Зате бувають аналогії історичних подій, за їх внутрішнім змістом, за їх концепціями. Такі аналогії мають також велике значення для правильного вивчення історичної правди, яку можна пізнати тільки у прагматичній сполучі, у пов'язанні внутрішнього змісту всіх подій в одну цілість. Для пізнання розвитку української політичної думки необхідно ствердити і розглянути дві, так мовити, засадничі державно-політичні концепції, існуючі за Козаччини й новітнього періоду історії. Це — орієнтація на Польщу й орієнтація на Московщину, чи пак новітню Росію.

В обох тих періодах історії України, в 17-му і в 20-му сторіччях, знаходимо паралелі, що віддзеркалюють ті дві орієнтації. В обох тих віддалених одне від одного сторіччях знаходимо теж паралелі, як трагічно закінчувались спроби будувати майбутність України на союзі з одним із двох її історичних ворогів. В обох тих сторіччях, у 17-му ст. Козацько-гетьманської України, і в 20-му ст. Української Народної Республіки, маємо історичні паралелі, як Польща й Московщина договорювались для поділу України. Пригадка тих подій konieczна, щоб дійти до логічного висновку, що вільна українська самостійна Україна може існувати тривко тільки в оперті у першу чергу на власні сили, на силу державної свідомости найширших народних мас,

*Богдан Хмельницький
Гетьман України*

Гетьман Богдан Хмельницький

яка продиктувала б створення власної збройної сили, готової і спроможної до оборони державної волі. Це не значить, що Україна не потребує і не потребуватиме союзників. Ніякий нарід і ніяка держава не можуть жити в ізоляції. Але порозуміння, союзи, договори мають тільки тоді дійсну тривку вартість, коли вони творені на базі рівного з рівним, а не на базі використання сильнішим слабшого союзника ради задоволення власних тимчасових амбіцій чи концепцій, ані теж не на базі шукання допомоги від сильнішого з узалежненням себе від нього.

ПОЛІТИЧНІ АНАЛОГІЇ 17-го і 20-го СТОРІЧЧЯ

Ото ж, конкретно, русофільська політична концепція виявилася в історії України найяскравіше в Переяслав-

ському договорі 18 січня 1654 року, що його Богдан Хмельницький склав з Московщиною, розчарований остаточною політичною невдачею воєн України проти Польщі та складених в їхньому ході союзів з Польщею. Без уваги на різні інтерпретації Переяславського договору, що їх зробили українські історики М. Грушевський, А. Яковлів, В. Липинський і інші, Дмитро Дорошенко правильно стверджує, що у практичному висліді так званих 11 статей, які становили зміст чи навіть текст Переяславського договору, „московський цар затримав за собою ніби найвищу владу над Україною.”¹ Смерть Богдана Хмельницького 6 серпня 1657 р. і щораз дошкульніший натиск московської агресивної політики супроти України спонукали гетьмана Ізана Виговського, який прийшов до влади після короткого й номінального гетьманування 16-річного Юрка Хмельницького, скласти з Польщею Гадяцький договір, 16 вересня 1658, що його фактичним автором був, мабуть, високоосвічений і талановитий козацький дипломат Юрій Немирич. Найсвітлішим моментом зрівняння України з Московщиною була перемога козацького війська над московським під Конотопом 28-29 червня 1659 року, але союз з Польщею був дуже непопулярний в українському народі і його низовому козацтві, що створило добрий ґрунт для московських інтриг. Розпочалися козацькі бунти, за вдруге обраного гетьманом Юрія Хмельницького поновлено Переяславський договір з Московщиною 1659 р., і для України розпочався сумний період, що його охрищено назвою „руїни”. На той період припала й жалюгідна „чорна рада” на Запоріжжі 1663 р. Після того, як гетьман Петро Дорошенко пробував протиставитися русофільському Іванові Брюховецькому на Лівобережжі, здушити бунти проти нього на Правобережжі й оперти-

¹ Дмитро Дорошенко: „Нарис історії України”, том II, стор. 38.

ся на третю силу — турків і татар, — Польща і Московщина використали колотнечу в Україні для підписання 13 січня 1667 р. договору в Андрусові, в якому поділилися Україною: Лівобережжя залишено під Москвою, Правобережжя під Польщею. Хоча історія Гетьманської України продовжувалась ще в наступному 18-му сторіччі і хоч гетьман Іван Мазепа зумів навіть зробити те, чого не вдалося його попередникові Іванові Самойловичеві — з'єднати Правобережну й Лівобережну Україну, проте трагічна битва під Полтавою 7 липня 1709 р. припечатала долю самостійної України. Формально і фактично поклав їй край наказ царя Петра I з 29 квітня 1722 р. про встановлення „Малоросійської Колегії” на місце українського Гетьманату. Перший поділ України між Польщу і Московщину з 1667 року був не тільки виявом польської імперіалістичної експансії на схід з претенсіями на землі України по Дніпро, але й доказом, що Польща й Московщина дивляться на Україну, як безсилу жертву, якою можна поділитися.

Деякі оті події, як сказано, знайшли свою подібність в подіях у 20-му сторіччі, після упадку царату в Росії й початку українського державницького здвигу. Дехто закидає політичне русофільство Українській Центральній Раді, яка в своїх трьох перших Універсалах говорила про автономію та федераційний устрій Росії та, зокрема, у своєму Другому універсалі виразно погодилась на автономію в обмеженому розмірі тільки 5-ох губерній. Але насправді це був тільки еволюційний шлях, що ним ішла українська національна революція, яка не мала під собою тієї природної бази, якою була б державницька свідомість мас. Проголошувати українську державу зараз весною 1917 року було б передчасним. Революція була для українства повною несподіванкою: воно було психологічно й ще менше організаційно невідготоване.

Гетьман
Іван Виговський

І так українське національно-політичне відродження ступало стомилевими кроками, бо українську державу творено з пустки. Тому історичний період від 1-го Універсалу 23 червня 1917 до 4-го Універсалу з 22 січня 1918 треба вважати за чудо. І тому й трудно підтягати автономізм перших двох Універсалів та федералізм Третього під поняття політичного русофільства, бо це було змагання за ступеневе добування чогось, чого Україна не мала: адже з вибухом революції не було в Україні ні одної рідної народної чи середньої школи, весь державний апарат був російський, в одному Києві був 40.000-ий російський військовий гарнізон.

Актом політичного русофільства, яке прагнуло оперти українську державу на тісному зв'язку з Росією, була Грамота гетьмана Павла Скоропадського з 14 листопада 1918 року, в якій закликалося „стати грудьми на захист України і Росії”. Актом політичного русофільства був також договір Начальної Команди Української Галицької Армії з Командуванням російської Добровольчої Армії в Зятківцях 6 листопада 1919 р. Член Делегації Західньо-Української На-

*Головний Отаман УНР
Симон Петлюра*

родної Республіки на Мирову конференцію у Парижі 1919 р., д-р Михайло Лозинський має рацію, коли стверджує: „... Договір з Денікіном не мав характеру військового перемир'я, тільки був договором про перехід Галицької Армії під розпорядження Денікіна. Тим самим відпадають аргументи про безполітичний, чисто військовий характер договору. Коли армія якоїсь держави, найсильніша підпора державної самостійності і найсильніший інструмент державної політики, переходить в розпорядження ворога держави, то це найстрашніша політична трагедія, яка може стрінуги державу, страшніша від розбиття і капітуляції. . . Заслугою Диктатури (д-ра Євгена Петрушевича) можна вважати хіба те, що вона в останній хвилині не піддалася в розпорядження Денікіна, тільки виїхала за границю, де після деякого часу проголосила розрив з орієнтацією на Денікіна. . .”²

Але стався за існування Української Народної Республіки історич-

ний акт також політичного польнофільтства, як вияв концепції опертя державної України на тісний союз з Польщею. 3-го жовтня 1919 р. виїхала до Варшави українська дипломатична місія, з участю наддніпрянських і галицьких політиків. Після складення декларації частиною тієї місії 2 грудня 1919 р., в якій визнавалося західний кордон УНР „починаючи від Чорного моря по ріці Дністрі і від Дністра між Польщею і Україною по ріці Збручі . . .” — себто після фактичного визнання за Польщею Східньої Галичини, галичани вийшли із складу тієї спільної місії. Переговори між УНР і Польщею продовжувались і 22 квітня 1920 року підписано так звану Варшавську конвенцію, яка насправді була союзом Української Народної Республіки з Польщею, що вможливив спільний похід тих двох держав проти большевиків. Тодішній начальник польської держави й головний командувач її військ маршал Йосиф Пілсудський видав відозву „До всіх мешканців України”, в якій заявляв: „... Польський уряд, визнаючи право України до самостійного державного життя, визнав Директорію само-

---

² М. Лозинський: „Галичина”, Відень, 1922, стор. 222.

Справа Зятківського договору УГА з Денікіном є по нинішній день контроверсійною проблемою серед живучих колишніх українських воєнків з часу нашої визвольної війни. Тут не розглядається умовин, серед яких постав той договір, ані інтенцій, які керували його українськими авторами. Тому не згадується тут ані про розпачливу тодішню воєнну ситуацію обох українських Армій, номінально з'єднаних Штабом Головного Отамана, ані про політичних інспіраторів. Найбільш впливовим зпоміж них був тоді д-р Василь Панейко, перший секретар закордонних справ ЗУНР, автор книжки „З'єдинені Держави Східньої Європи”, Відень 1922, яка подає всебічну аргументацію української державно-політичної русофільської концепції. Відкидаючи всі емоціональні моменти, які товаришать дискусіям на тему Зятківського договору, не може бути сумніву щодо його також політичного характеру.

стійної Української Народної Республіки з головним отаманом Симоном Петлюрою за верховну владу УНР.” Зрештою, сам Пілсудський сказав і написав у своєму житті куди менше про свою „федералістичну” концепцію, як його політичні звелічники. Він був людиною скритою і самозакоханою, тому, ратифікувавши Ризький мировий договір з Росією з 18-го березня 1921 року, який перекреслював Варшавський договір з Україною, ніколи й ніде про це не говорив, як про програму своєї анти-російської політики.

Мовчазність Пілсудського стосується цілої його східньо-європейської політики, одною ланкою якої був союз з Україною за Варшавським договором з квітня 1920 року. Видатний сучасний польський історик, професор Пйотр Вандич з Єйльського університету, характеризує особовість Пілсудського, як „дивну комбінацію прагматизму й романтизму”. Він у своєму великому англomовному творі „Советсько-польські взаємини 1917-1921”,³ що появився в минулому році в Гарвардському видавництві, сам має сумніви щодо „федералізму” Пілсудського коли запитує: „Чи Пілсудський федераліст?” і покликується як на позитивну відповідь на цей запит не на твори й заяви самого Пілсудського, а на спомини Леона Васілевського „Пілсудські, яким го зналем” — Пілсудський, як я його знав. На політику Пілсудського щодо Сходу Європи кидає деяке світло його лист до Ігнаціо Падеревського з 21 травня 1919 року, що його цитує проф. Вандич: „Говорячи про свою політику супроти Східньої Галичини, України, Литви, Білоруси й балтійських країн, Пілсудський покликався на головні цілі своєї східньої політики: не допустити до того, щоб прийшла згода на плян Великої Росії дійти до річки Бугу (давня лінія, що ділила Конгресове Королівство від царської імперії) та щоб „пропагувати унію всіх країн і народів, які живуть по-

між нами і корінною Росією — з нами, Польщею, а не з Росією, на базі федерації”. Однак тут треба ствердити, що Варшавський договір не натякав на ніяку федерацію чи унію України з Польщею, а був двостороннім договором, між двома державами.

Той же проф. Вандич стверджує, що українська проблема займала центральне місце в плянах Пілсудського. „Наполягання Польщі, щоб Росія відкликала кордонні постанови з поділу Польщі з 1772 року доводили до висновку, щоб Совети завернули за Дніпро і тому Варшава мусіла прийняти остаточну політику супроти України. Політичні й військові причини сприяли союзові з лідером на еміграції Петлюрою і поляки задумали протиставити його советським плянам України”, — пише Вандич. Варшавський договір признавав Правобережжя Україні. На Правобережжі мали творитися три українські дивізії, для яких Польща зобов’язалась у військовому додатку з 24 квітня 1920 року до Варшавського договору, доставити зброю й амуніцію. Того свого зобов’язання Польща не дотримала і ген. Аркадій Валійський доходить у своїй аналізі того договору до правильного висновку: „Сьогодні . . . можна сміливо і певно сказати, що одною з головних причин нашої програми в 1920 році було невиконання поляками їх зобов’язань, що вони їх прийняли на себе щодо постачання зброї й амуніції своєму українському партнерові. Тільки тому уряд УНР не міг дістати сильну власну армію. Всі заходи українського командування збільшити свої збройні сили, розбилися на спротиві поляків. З цілого поведіння польського командування можна доходити до висновку, що Польща, підписавши з Україною союзницький договір, водночас згори не хотіла допустити, щоб той укра-

³ Piotr S. Wandycz: “Soviet-Polish Relations, 1917-1921”. Cambridge, Mas., 1969.

їнський союзник мав сильну армію..."⁴

Цитований польський історик проф. Вандич пригадає інтерв'ю Пілсудського в лондонському „Дейлі Ньюз”, передруковане в 5-му томі 10-титомових зібраних творів Пілсудського, коли-то Пілсудський назвав свій союз з Україною „експериментом”. Треба думати, що він щиро хотів успіху того експерименту. Але, коли взагалі політику Польщі вели одночасно два табори — Пілсудський, його військовий штаб і група його політичних одномудців, що зосереджувались довкола журналу „Ржонд і войско”, що були проти Росії і за союз з Україною, і Роман Дмовський, Станіслав Грабський і всі ті, що були за союз з Росією і проти України, то й при виконанні Варшавської конвенції з квітня 1920 року одні поляки хотіли виконання її, другі саботували її. Тому й створився такий трагічний парадокс, що польська армія йшла в союзі з українською армією проти Києва, але на Правобережжі, замість помагати Україні мерщій творити заплановані три дивізії, польська військова адміністрація просто грабувала все майно, передусім залізничне, що його тільки могла захопити і вивезти до Польщі...

7-го травня 1920 р. був найсвітлішим днем польсько-українського союзу: вмаршу польсько-українських військ до Києва.

Але вже тиждень після того розпочалася совєтська контрофензива, яка відкинула польсько-українські війська далеко на захід, майже під саму Вислу на середньому відтинку фронту, з Армією УНР на південно-східному відтинку. Однак, 16-18 серпня 1920 р. відбулася переможна для Польщі битва під Варшавою, після чого в найближчих двох тижнях відкинено большевиків на 200 миль на схід. Проте між Польщею і Совєтами встановлено воєнне перемир'я — без повідомлення про це українського уряду. 12 жовтня 1920 р. підписано в Ризі прелімінар мирового договору

й договору про воєнне перемир'я, в якому Польща відреклася від союзу з Українською Народною Республікою та визнала за „контрагента” „Українську Соціалістичну Совєтську Республіку”, тоді, коли на галицькому Поділлі воювала ще проти большевиків українська Армія. Її останній бій відбувся 21 листопада 1920 року, після чого українські воюючи опинилися за дротами польських таборів. Польсько-совєтські переговори продовжувались і завершилися підписанням 18 березня 1921 року Ризького миру, який насправді був новим, другим в історії України поділом України.

Варшавський договір між Польщею й Україною охрищено, як „договір Пілсудського й Петлюри”. Може трохи правди в такому окресленні, бо ані в польському ані в українському народі він не був популярний. У цьому теж паралеля між тим договором з 20-го сторіччя і Гадяцьким договором з 17-го століття. Сам Пілсудський заявив у своїй промові у Вільні 24-го серпня 1923 року: „Большевицька армія була (в 1920-му році) настільки переможена, що я міг дійти, куди хотів. . . Але перешкодив мені в цьому брак моральної сили польського народу”. Сучасний нам інший видатний польський історик, професор східно-європейської історії в Бостонському університеті М. Дзєвановський, у своєму великому англomовному творі „Джозеф Пілсудскі” твердить, що „українська політика Пілсудського була ділом тільки невеликої групи його одномудців з лівиці. Більшість народу не розуміла її”.⁵ Будучи звеличником Пілсудського та вважаючи, що суттю історичних заслуг Пілсудського була його вірність так званій федералістичній ідеї, названий

⁴ Ген. А. Валійський: Військовий аспект Варшавської конвенції 1920 року, „Голос Комбатанта” ч. 5, Нью Йорк, 1960.

⁵ M. N. Dziewanowski: „Joseph Pilsudski, A European Federalist”, Stanford, Calif., 1969.

польський історик стверджує й помилки, що їх зробив Пілсудський, а між ними — невміння передати свої ідеї масам, невміння створити власний політичний рух, недоцінювання сили польського й українського націоналізмів, діяння в оперті тільки на гурт лівих інтелектуалів, тодішньої Польської Соціалістичної Партії (ППС) та радикальних старшин. Всі звеличники Пілсудського та його політичні приятелі з часу Варшавського договору (бо після так званого Гравневого перевороту в 1926 році він швидко відцурався тих приятелів) боронять його згоду на Ризький мир його безсильністю супроти більшості польського союму й народу, яка не хотіла дальшої війни проти московських большевиків та легковажила союз з Українською Народною Республікою, яка була квола.

З українського боку найбільше закидів проти Варшавського договору було з приводу визнання в ньому східного кордону Польщі на ріці Збруч. Галицький центр д-ра Євгена Петрушевича у Відні просто закидав Петлюрі „зраду”, що він, мовляв, „вирікся” Галичини чи „продав” її за союз проти большевиків. Насправді не було чого вирікатися ні чим торгувати, бо Польща окупувала вже була всю Східню Галичину по Збруч з уповноваження Найвищої Ради в Парижі з 25 червня 1919 року. Це не суперечить тому, що текст Варшавського договору був для українців дуже некорисний: але він був власне віддзеркаленням слабости України, яка була союзником без території, без сильної армії, без сильних основ в народі.

Історичним фактом є, що Варшавський договір Петлюри був так само, як Гадацький договір Виговського, виразником антиросійської державно-політичної концепції. Петлюра був державним мужем, знайшовши в Польщі самотню тоді реальну можливість продовжувати збройну війну проти червоної Росії. Пілсудський був державним мужем, який розумів,

*д-р Євген Петрушевич
Диктатор ЗУНР*

що майбутність Польщі треба оперти на союз з Україною проти Росії. У Ризькому мирі переміг той польський примітивний максималізм, який волів поділитися з Росією українськими землями, з пляном ті землі цілком спольонізувати й побільшити польську територію і польський нарід коштом українців. Той польський націоналізм, що мав усі позначки зоологізму, бо заперечував національно-політичні й національно-культурні права й аспірації всіх тих „меншин”, що їх трактовано, як предмет для „ковтаня” і „травлення”, наслідував цілком царську Росію у підході до українців: там була „Малоросія”, а Галичину охрищено офіційно „Малопольшею”. Перший поділ України з 1667 року не вийшов на здоров’я Польщі: в кругло 100 років пізніше прийшов перший поділ Польщі і за ним ще два інші і вона втратила не тільки українську Галичину й Правобережжя, але й польські корінні землі в користь західних і східнього сусідів. І ту саму науку дістала Польща у 1939-му році: між сильною Німеччи-

ною і сильною Росією не може бути місця на Польщу з претенсіями бути великодержавою. Та ж сама правда стосується майбутности Польщі: не в оперті на Росію проти України, а в оперті на всі неросійські народи на Сході Європи, в першу чергу на на-рід український, може існувати неза-лежна Польща.

Тому, що саме тепер минає 50 років від підписання Ризького мирового до-говору, варто ближче приглянутися тій події, яка живо нагадує перший поділ України між Польщу й Москов-щину в Андрусові 1667 року.

ПОЛЬСЬКО-СОВЕТСЬКІ КОНТАКТИ І ПОЧАТОК ПЕРЕГОВОРІВ

З вибухом революції в Росії Поль-ща не була наставлена на війну про-ти большевиків, а радше на мир з кожним урядом Росії. Між совет-ським міністром закордонних справ Георгієм Чічеріним та польським мі-ністром закордонних справ, спершу Леоном Васілевським, пізніше Ігна-цим Падеревським і Станіславом Па-теком відбувся обмін численними но-тами й депешами. У Москві урядува-ла т. звана Польська Легація, яка переговорювала про зворот Польщі вивезених пам'яток мистецтва, про воєнне відшкодування і т. п. справи, пов'язані з нормалізацією польсько-російських взаємин. Ще 24 лютого 1920 року Комісія для закордонних справ польського союму під голову-ванням Станіслава Грабського, одно-го з передових „ен-деків”, націонал-демократів, що були власне голов-ними репрезентантами польської ру-софільської концепції, висловила зго-ду на переговори з московським большевицьким урядом. Ішов спір за місце переговорів, бо поляки хотіли вести їх в прикордонному містечку Борисові, а большевики пропонували Лондон, або Париж. На рішення піти на союз з Україною і піти разом із нею війною проти московських боль-шевиків вплинув розвій подій в Ук-

раїні: витискування Армії УНР на захід і наближення червоної армії безпосередньо до кордонів Польщі. Але вже під час польсько-советської війни, в часі переможного походу чер-воної армії й відвороту поляків з Ук-раїни на корінно польські землі, всі польські кола, невдоволені Варшав-ським договором, ворожі концепції польсько-українського союзу проти Росії, вживали всіх заходів, щоб по-миритися з Москвою.

Щоб дістати допомогу від Антан-ти і добитися її посередництва у за-миренні з большевицькою Росією, їз-див до Парижу прем'єр Владислав Грабський. З того часу походить так званий договір у Спа, з 10 липня 1920 р., що його згодом польський сойм відкинув, як надто „скромний” для польських максималістів. Англія запропонувала була своє посередни-цтво між Польщею і Советами, але большевики відкинули те посередни-цтво, погоджуючися на безпосередні переговори. До Баранович на поль-сько-советському кордоні виїхала польська делегація під проводом д-ра Владислава Врублевського, але, ко-ли большевики продовжували свою офензиву, та делегація вернулася до Варшави. У Варшаві постав коалі-ційний уряд Вінцентого Вітоса з цент-ро-правого „Пяста”, який негайно ви-слав на переговори з большевиками нову делегацію на чолі з віце-мініст-ром закордонних справ Яном Домб-ським.⁶ Членами польської делегації

---

⁶ Голова польської делегації на Ризь-ку мирову конференцію Ян Домбський, спершу член центрального селянсько-го „Пяста”, згодом „Строніцтва Хлоп-ського”, був дуже гордий на Ризький мир, що його вважав за свою дитину, вікопомний для Польщі твір. У 1931 р. він видав у Варшаві „Покуй Рискі” і та 224-сторінкова книжка є найавтори-тетнішим документом про передісторію й історію того другого поділу України. До речі: советські джерела про Ризь-кий мир не мають з історично-науково-го боку ніякої вартости: це пропаган-дивне комуністичне насвітлювання то-дішньої України і Польщі та існуючих в них течій.

на переговорах у Менську були ген. Антоні Лістовський, два вищі державні урядовці Владислав Врублевський і Казімерж Ольшовський, та шість репрезентантів соймових партій: Норберт Барліцький, Станіслав Грабський,⁷ Владислав Кернік, Адам Мечковський, Людвік Вашкевіч і Міхал Віхлінський.

Переговори спершу велися в Менську. Головою советської делегації був латиш К. Данішевський, до складу делегації належав також Микола Скрипник. На першому засіданні тієї конференції К. Х. Данішевський заявив, що Росія і Україна мають спільну делегацію, бо „Україна є в союзі з Росією”, і тому він очолює „російсько - українську” делегацію. Домбський відповів йому, що польські делегати думали, що Українська „Радянська” Республіка є частиною Росії, коли ж почули, що це самостійна республіка, то вони, польські делегати, мусять спитати Варшаву, чи мають мандат переговорювати також з „Радянською” Україною. Названий советський представник заявив, що „Російська й Українська Республіки нікому не накидають багнетами советського політичного устрою і комунізму. Можливість самовизначення повинні мати всі народи”.

Сподіваючися розбити Польщу, большевики створили вже 30 липня у „визволеному” Білостоці „Польський революційний комітет” (Польревком), який мав становити зав'язок нового польського комуністичного уряду. Членами того Польревкому були Юліян Мархлевський, голова, Фелікс Дзержинський (ославлений творець советського ЧеКа), Фелікс Кон, Едвард Прухняк і Юзеф Уншліхт. Очевидно, з перехиленням воєнного счастья в сторону Польщі той „Польревком” зник з політичної сцени і большевики ніколи про нього у мирових переговорах з Польщею не згадували.

Коли до Менська наспіла вістка про перемогу під Варшавою, про „чудо над Вислою”, то „ясно, змінилися ролі сторін за конференційним столом:

диктувати могли не большевики, а поляки. Проте большевики не позбулися свого аrogантського пропагандивного тону й не виреклися своєї головної цілі: здобути від поляків формальне і фактичне перекреслення Варшавського договору з УНР та добитися зверхности Москви над Україною.

23 серпня 1920 року Данішевський, скинувши вину за польсько-советську війну виключно на Польщу, заявив: „Надії на мир не здійснилися тільки тому, що польський уряд відмовився від переговорів з советським урядом і раптом повів наїзд проти України, якій накинув зненавиджене ярмо Петлюри, що його відкинув український нарід, і державний устрій з участю делегатів Польщі в правлінні Україною, замінюючи цю останню в польський протекторат . . .”

Коли большевики запропонували для визначення східнього кордону Польщі так звану лінію Керзона,⁸ Домбський заявив: „Так звана лінія Керзона, пропонуванa советським урядом, є майже тотожня з лінією третього розподілу Польщі від сторони Росії. Таким чином советський уряд хоче затримати при Росії все, що царський імперіялізм забрав у Польщі, накресливши будь-яку, на ніяких основах неоперту лінію. Польська делегація підкреслює, що польський елемент сягає далеко поза ту лінію, яку пропонує делегація дру-

⁷ Станіслав Грабський, професор львівського університету, кількакратний міністер освіти, був чільним гробокопателем українського народного і середнього шкільництва. Але після приходу до Львова большевиків в 1939 р., він опинився у в'язниці разом з деякими українськими послами, зокрема з послом В. Целевичем, і щойно тоді він буцім-то змінив свої ворожі супроти українців погляди.

⁸ Назва пішла від тодішнього англійського міністра закордонних справ, лорда Керзона, який 11 липня 1920 року вислав Чічерінові із Спа депешу з пропозицією замирення між Советами й Польщею на базі кордонів, які більшменше покриваються з нинішніми польсько-советськими кордонами.

гої сторони, і при устійнюванні східних кордонів Польщі треба взяти вповні до уваги силу того елементу. Одночасно вважаємо, що Річпосполита признає народам, які замешкують території поміж нею і Росією, право демократичного самовизначення своєї долі". Очевидно, що фраза про „право до самовизначення" була сказана задля пропагандивного ефекту наверх, бо поляки ніколи не признавали права самовизначення ані українцям на Західній Україні, ані білорусинам чи литовцям, вважаючи, що замешкалі ними землі є — польськими.

ПЕРЕГОВОРИ У РИЗІ

Взагалі ж у Менську відбулося тільки 5 засідань і 2 жовтня 1920 року обидві сторони погодилися, щоб мирові переговори перенести до Риги. Перше засідання у Ризі відбулося 21 вересня 1920 року. Польську делегацію в Ризі очолював той сам Ян Домбський. Належали туди шарж д'аффер польського посольства в Латвії Вітольд Каменецький, амбасдор в Естонії Леон Васілевський, ген. Мечислав Кулінський і тих шість соймових послів, що були й у Менську. За єдиного знавця української проблеми та взагалі Сходу Європи можна вважати Леона Васілевського — всі інші, хіба з винятком соціаліста Н. Барліцького, були політичними русофілами. До речі: Леон Васілевський, людина дуже культурна, згодом дуже нерадо говорив про переговори в Ризі та про Ризький мир. Він заявив був авторові цих рядків, що „тепер не час про це говорити, а колись я про це напишу". Його політичні приятелі запевняли, що Васілевський мав дуже багато прикроців у Ризі від інших членів делегації і вернувся з Риги у пригніченому настрої. Після так званого травневого перевороту 1926 р., коли Пілсудський повернувся до майже диктаторської влади — він відсунув від впливу і будь-якого державного становища

Леона Васілевського, як і більшість своїх колишніх приятелів-однодумців з доби співпраці з українцями.

Головою совєтської делегації був уже Адольф Аврамович Йоффе, колишній перший делегат Москви на мировій конференції з центральними державами в Бересті, а двома іншими офіційними делегатами були Д. Ж. Мануїльський „від УССР" та Л. Л. Оболенський. Були теж „грузин" Сергей М. Кіров і секретар І. Лоренц. Польська делегація дістала була від свого уряду виразну інструкцію, щоб „визнати уповноваження делегатів Совєтської Української Республіки" — тим самим Польща одночасно зламала Варшавський договір і розпочала переговори з ворогом свого вчорашнього союзника, який у тому часі ще воював на південно-східньому фронті.

Ян Домбський дає тут такий коментар: „В той спосіб була пересуджена — бодай в періоді встановлювання миру між Совєтами і Польщею — доля України, яка залишалася в обсягу російських впливів. В справі України російська делегація однаково у Менську, як у Ризі була абсолютно неуповноважена. Заявив мені це цілком одверто Йоффе під час довірочної розмови в Ризі. Наполягання („уперане се") польської сторони на українську справу погрожувало — не вважаючи на послаблення Росії — дальшою війною, невідомо, як довгою. Тієї війни Польща не витримала б на довшу мету, тим більше, що польські впливи на Україні, як виказала Київська виправа, були дуже малі, а союзницький з Польщею уряд Петлюри не зумів викликати ентузіазму українського населення, без чого організування нової держави неможливе... Таким чином, так звані буфорні держави (Україна і Білорусь) залишалися в Совєтському Союзу, себто фактично при Росії. Федеративна програма була перекреслена розвитком подій". На другому з черги засіданні мирової конференції у Ризі (7-му включно з засіданнями у Менську)

Йоффе відчитав декларацію, яку схвалив був Всесоюзний Центральний Виконавчий Комітет у Москві 23 вересня 1920 р. Ставилось там вимогу до Польщі, щоб вона „визнала незалежність України, Литви й Білої Руси та визнала незалежність Східної Галичини”, при чому казалося у тій декларації: „З свого боку Російська Федеративна Соціалістична Советська Республіка, взявши на увагу, що советський устрій ще не введений у Східній Галичині, готова згодитися на плебісцит на тому терені не згідно з советською засадою, себто голосуванням працюючих, а згідно з буржуазною демократичною засадою”. Очевидно, що большевики під „незалежністю” України, Білоруси й Литви розуміли „советські республіки” тих країн, а їх вимога щодо Східної Галичини була продиктована не любов’ю до українського народу, а суто пропагандивною ціллю та тактичним маневром, щоб за скреслення з листи своїх вимог справи Східної Галичини виторгувати інші польські концесії. Так і сталося.

Заторкнену Советами справу Східної Галичини польська делегація промовчала на пленарних засіданнях, зате виринула вона на так званій Головній Комісії, яку покликано до життя поруч із Комісіями територіальною, правничою і економічно-фінансовою. На другому засіданні Головної Комісії 4 жовтня 1920 р. польський делегат заявив, що „російська делегація втручається до справи Галичини, яка ніколи не була під владою Росії, до котрої Росія взагалі не має права втручатися і справа якої взагалі не належить до цієї конференції... Советська Білорусь не має ніяких об’єктивних прикмет державної самостійності і незалежності. Треба теж сумніватися, чи такі характеристики прикмети має і советська Україна... Справа відношення між советською Росією і Україною ще не усталена. Річ Посполита Польська, не чекаючи на ініціативу збоку Росії, визнала самостійність Литви, України

і Білоруси... але Росія не дала реальної гарантії незалежності Білоруси й України, як теж не окреслено їх східних і південних кордонів та — після відвороту російських військ — не проголошено свободних виборів, себто конституанти у тих країнах, щоб вони в рівному, тайному, безпосередньому й пропорційному голосуванні вирішили свою долю і щоб Росія перестала репрезентувати ті держави...”

Тому, що польські делегати висловлювали здивування, як Україну можуть репрезентувати не-українці, Йоффе заявив: „...Спробу шановного голови польської делегації дискредитувати деяких представників українського уряду на тій основі, що вони колись були репрезентантами Росії, легко можна відкинути відкликом на деяких польських державних мужів, які свого часу явно боронили інтереси російської імперії, а тепер репрезентують інтереси Польщі...” Ян Домбський промовчує, кого саме Йоффе конкретно мав на увазі і стверджує тільки, що „советські делегати погодилися не обговорювати справи Галичини”. Проте Йоффе заявив ще у цій справі таке: „Незалежність Східної Галичини не є бажанням советських червоних армій, а волею цілого галицького населення, що не підлягає сумніву і знаходить свій вираз в заявах тих політичних партій, які своїм соціально-політичним світоглядом стоять значно ближче до Польщі, як до теперішньої Росії й України...”

На тасмному засіданні Головної Комісії Йоффе заявив одверто Домбському: „Росія не наполягає на заторкування справи Галичини. Заторкнуто її з тактичних мотивів — якщо Польща виступила б із справою Петлюрівської України. Росія розуміє, що для Польщі конечна галицька нафта, але для Росії конечне українське збіжжя. Це для Росії справа передусім економічна. Росія може дати Україні самостійність, але не може мати в Україні ворожого собі уряду...”

Д-р Кость Левицький

Польща України не потребує. Висування української справи є доказом, що закордонна політика Польщі керована чужими впливами, бо Україна потрібна тільки Франції, як терен для експлуатації...”

ПРОТЕСТИ УКРАЇНСЬКИХ ДЕЛЕГАЦІЙ

Але справа України виринула передусім при переговорах про кордони. Щоб зберегти назверх оману, що в Ризі репрезентована теж Україна і що Україна, а не Росія устійнює з Польщею кордон, Йоффе заявив: „Про кордон з самою тільки Росією говорити не можна, бо не можна заперечувати факти, які сталися, а такими фактами є Україна і Білорусь, очевидно совєтські і в сфері впливів Росії...” Домбський відповів на це: „...Передусім не тільки з договору, але навіть з дискусії мусить зовсім щезнути справа Східньої Галичини”. Йоффе: „А що в такому випадку зробити з Левицьким? Треба бодай теоретично цю справу поладити”.

Йоффе мав тут на увазі приїзд до Риги делегації від Західньо-Української Республіки з її закордонним центром у Відні, себто Диктатури президента д-ра Евгена Петрушевича, під проводом тодішнього прем'єра ЗУНР, д-ра Костя Левицького. Членами галицької делегації були д-р Осип Назарук, д-р Лука Мишуга і Ернест Брайтер.

Галицька делегація ще з дороги з Відня, із Штеттіна (тепер Щецин) вислала депешу до обох сторін у Ризі, з 21 вересня 1920 р. Головне речення у тій депеші було:

„На підставі принципу самовизначення народів уважасмо нашим правом і обов'язком, як Делегація Національної Ради Східньої Галичини і її Уряду, застерегтися перед Вашою конференцією проти вирішування державного становища Східньої Галичини без нас, бо всяке рішення щодо тієї території без згоди населення Східньої Галичини чи Національної Ради, як його легальної представниці, було б знасилуванням права самовизначення, що його наше населення ніколи не стерпить”.

Прибувши до Риги, галицька делегація вислала 27 вересня 1920 року до Президії мирової конференції у Ризі ноту, в якій з'ясовано створення Західньо-Української Народної Республіки та, у висновку, заявлено:

„З цих причин всяке інше вирішування державної долі Східньої Галичини проти виявленої вже волі населення було б яскравим подоптанням загально признаного права самовизначення народів”.

7 жовтня 1920 р. галицька делегація вислала до мирової конференції в Ризі ще одну ноту, в якій заявила, що „вважає Польщу, совєтську Росію і радянську Україну за некомпетентне форум для вирішування державної справи Східньої Галичини”. Далі в тій ноті казалося:

„Коли ж під час нарад Конференції делегація совєтської Росії й України, визнавши державну незалежність Східньої Галичини піддавалася

натискові польської делегації і погодилася признати в прелімінарнім мировім договорі таку демаркаційну границю, що Східня Галичина припадає на захід від неї, то вважаємо своїм обов'язком, як заступники легальної влади Східньої Галичини, закласти оцим найрішучіший протест проти всякого, хоч би тільки тимчасового розпоряджування землею Східньої Галичини чи Польщею чи Росією чи Україною, бо всяке рішення в справі східньо-галицької території без згоди представників Національної Ради Східньої Галичини є яскравим насилуванням права самовизначення населення тої території, і тому таке вирішення не може мати ніякого значення та наш нарід ніколи не визнає його за важке". Даліше галицька нота згадує про становище держав Антанти у справі Східньої Галичини і заявляє, що „справа державної самостійности Східньої Галичини повинна бути в найкоротшому часі остаточно вирішена світовою конференцією". Крім цього, делегація Галичини разом з делегацією Білоруси проголосили 8 жовтня 1920 р. звернення „До всіх: спільний протест делегацій Білоруси і Східньої Галичини проти імперіялістичного захвату їх земель на основі Ризького прелімінарного договору".⁹

Домбський справу приїзду галицької делегації цілком злегковажив. Він заявив Йоффе: „Приїзд Левицького не має для нас ніякого значення. Коли Левицький побачить, яким шляхом ідуть справи, він сам від'їде". Ту дискусію закінчив Йоффе заявою, що „на справу Галичини я не наполягаю і повідомлю свій уряд про становище Польщі..."

Цікаво, що ані польська, ані советська делегації не згадали ніколи про приявність в Ризі делегації від уряду УНР.

У Ризі постійно жив полк. Володимир Кедровський, амбасадор Української Народної Республіки в Латвії, з офіційним титулом посла. Він мав добрі зв'язки з польським ам-

Полковник
Володимир Кедровський

басадором Вітолдом Каменецьким та латишським міністром закордонних справ Зигфридом Меєровичем.¹⁰ Каменецький належав до табору пілсудчиків протиросійської, чи так званої федералістичної орієнтації і počував себе страшенно незручно та погано, будучи насправді безсильним свідком проросійської політики Яна Домбського. Латишський міністер закордонних справ Зигфрид Меєрович відкрив був перше засідання Ризької конференції 21 вересня 1920 року в характері господаря, але опинився був в клопітливій ситуації, бо Латвія мала дипломатичні взаємини з Українською Народною Республікою і знала, що її держава майбутність куди краще забезпечена, коли на терені російської імперії постануть національні держави, з українською у першу чергу, аніж буде залежна від паперових союзів і доброї волі з одного боку Польщі, з другого — від-

⁹ Д-р Михайло Лозинський: „Галичина в р.р. 1918-1920", Відень 1923, стор. 213-215.

¹⁰ Володимир Кедровський називає у своїх споминах Каменецького „послом", себто амбасадором, але польський історик П. С. Бандич називає його „шарж д'аффер".

новленої російсько-советської імперії.

Полк. В. Кедровський був свідомий трагічної ситуації, в якій опинився уряд УНР з Головним Отаманом Петлюрою — у Варшаві, без рідної території і з рештками Армії, без шансів перемоги. Все ж, ніхто не сподівався, що Домбський і його більшість в польській делегації так гладко йтимуть назустріч советській вимозі, щоб виректись українського союзника і визнати Україну „в сфері впливів Росії”. Уряд УНР не давав полк. Кедровському ніяких інформацій ані вказівок і тільки наприкінці вересня 1920 року приїхав до Риги з Варшави д-р Тиміш Олесіюк, але без ніяких офіційних інструкцій, а щойно 3 жовтня приїхав до Риги, як уповноважений від уряду УНР, сенатор Сергій Шелухин. 7-го жовтня сен. С. Шелухин полк. В. Кедровський і Т. Олесіюк були прийняті Яном Домбським. Полковник В. Кедровський сам пише про ту нараду так:

„Враження від того побачення в мене залишилося таке гнітуче, що годі його описати. Ясно було, що всі члени польської делегації зговорилися — різними аргументами доказувати нам, що поляки так поступили також в інтересах українських державників, бо, мовляв, ані армія ані уряд УНР тепер не встані продовжувати боротьбу, а треба їм мати певну передишку. Крім того, що головне, упадок большевиків в Росії, на їх думку, неминуче привів би до реставрації сильної центральної влади, яка в першу чергу постаралась би знову відновити велику Росію, що не лежить ні в українських ні в польських інтересах. Далі, мовляв, большевики все одно довго не продержуться, а тим часом скріпиться Польща, відпочинуть українські активні елементи, що змагають до утворення державності й у відповідний час зможуть знову стати до боротьби”.¹¹

Після того побачення зголошено до Ризької конференції такий офіційний протест французькою мовою (подаємо без змін український переклад,

наведений у споминах В. Кедровського):

„Його Ексцеленції І. Домбському, голові польської делегації на конференції у Ризі, 7 жовтня 1920 року.

„Пане Голово! 6 жовтня 1920 року на мировій конференції в Ризі підписано протокол, в котрім названі контрагентами „Польща з одного боку й Росія та Україна з другого боку”, тоді, як в дійсності Україна в переговорах участі не бере і не тільки не воювала проти Польщі, а, навпаки, донині виступає її союзницею і разом з нею провадить своїми військовими силами акцію проти Росії. Законний український уряд, який по закону 28 січня 1919 року одержав свою владу від Народного Конгресу, має і нині свого представника у Варшаві. Ніякого іншого українського уряду не існує. Склад виступаючих проти Польщі військ свідчить, що український нарід в них участі не бере.

„Ситуація, яку творить вищезгадана вказівка в протоколі про участь України, загрожує для неї шкідливими наслідками. Росія дбала ще з кінця 1917 року, щоб поширити свою владу на Україну, російський советський уряд вживав для цього збройну силу й терор. Там, де не можна було завести советів, він прибігав до фікції советської влади і робив інсценіровку її. Щоб поставити свої московські совети на місце законної влади України — Центральної Ради, російський уряд скликав 17 грудня 1917 року в Києві селянський з'їзд. Та з 2.000 членів його було 1950 голосів, які висловилися проти советської влади на Україні й за демократичну Раду. Після того, 50 членів з'їзду, переважно членів комуністичної партії, поїхали до Харкова і там проголосили себе советським урядом України. Російський советський уряд повів цей фіктивний уряд до Берестя Литовського для переговорів з Німеччиною

¹¹ В. Кедровський: „Рижське Андрусово”, Вінніпег, Ман., 1926.

ри праві польські партії мали в ній більшість, а Ян Домбський був їх експонентом.

Остання довірочна нарада між Йоффе і Домбським відбулася 5-го жовтня 1920 р. Після обговорення в Комісіях справ фінансових розрахунків, транзиту, полонених, в'язнів і т. п., 5 жовтня 1920 р. проголошено короткий комунікат про досягнення принципової згоди з заповідженням воєнного перемир'я і вступних умов миру на 8 жовтня 1920 р. Домбський з'ясовує, чому обидві делегації поспішали: „Треба було створити dokonаний факт, який знівечив би всі протимирові затії...”

12 жовтня підписано прелімінар мирового договору і договору про воєнне перемир'я в трьох мовах. Мануїльський відчитав український текст. 22 жовтня польський сойм одноголосно ратифікував той прелімінарний договір і умову про воєнне перемир'я і воно ввійшло в життя 2 листопада 1920 року, поставивши перед dokonаний факт Уряд і Армію Української Народної Республіки.

В справі остаточного миру відновлено переговори у Ризі 17 листопада 1920 р. Йоффе виголосив бундючну промову в дусі оптимізму щодо ходу й вислідів переговорів. Він заявив: „...Тепер, коли спільний ворог Росії й України, барон Врангель остаточно розгромлений і примушений до капітуляції, а червоний прапор переможно має над Симферополем і окопами Севастополя і коли зближається година упадку повстанських банд Петлюри, Балаховича, Савінкова, Перемикіна й інших... переговори будуть ведені з доброю вірою...” і т. д. Але, видно, ані в польському уряді у Варшаві, ані в соймі не було повного довір'я до очолюваної Домбським делегації, бо польський уряд вислав ноту до Чічеріна, не повідомивши про неї польської делегації в Ризі і советська делегація дізналася про ту ноту швидше, аніж польська. Водночас — заступлені в польському соймі партії приготувляли вислати до Риги своїх

„обсерваторів”. Домбський обурився на такі ходи, вбачаючи в них кампанію проти його особи і зголосив у листі до нового міністра закордонних справ Сапіги свою резигнацію на випадок, якщо до Риги дійсно приїхала б делегація від соймових послів. У тій закулісовій кампанії виграв Домбський, бо уряд у Варшаві рішив, що не треба ускладнювати ситуації у переговорах із Советами.

29 жовтня відбулася у Ризі нова довірочна нарада Йоффе і Домбського, на якій Йоффе знову заторкнув справу України. Він зголосив скаргу: „...Сам Балахович, як і Петлюра, після їх розбиття втекли вірогідно до Польщі. Як вони будуть трактовані там? Роззброювані в одному місці, відділи Петлюри появлялися в інших місцях знову озброєні...” Домбський запропонував Совстам, щоб вони проголосили — амністію. Коли б появилася така амністія „для військ Балаховича й Петлюри, то Польща облегшила б їм поворот додому, щоб не було ніяких клопотів і підозр...” Очевидно, Домбський знав дійсну ціну советської „амністії”, але в отій його заяві про „облегшування” переїзду в Україну колишніх українських воєнків чи взагалі політичних емігрантів, виявлялось правдиве обличчя репрезентованого Домбським політичного табору, який взагалі був би радий позбутися Симона Петлюри і всіх українських військовиків та політичних діячів.

Справу Наддніпрянської України все ще використовували поляки для шантажування большевиків, і таку саму тактику стосували большевики, пригадуючи полякам Східню Галичину. Такі тактичні колючки робили одні одним у зв'язку з торгами не тільки за кордони, але й за приділення Польщі частини золота Росії, за справи втікачів, виселенців, полонених, закладників і т. п. Йоффе, не хотівши признати Польщі 30 мільйонів золотих рублів (вона спершу домогалася 629 мільйонів), пропонував — концесії на Україні: експлуатацію

й іншими державами. Німеччина, Австрія, Болгарія і Туреччина одначе виявили цю фікцію й інсценіровку і тому не захотіли вести з ними переговорів.

„Такі фіктивні уряди було утворено советською російською владою й проголошено советську владу в Латвії, Естонії й Литві, і навіть в самій Польщі під час большевицької військової окупації тих країн. На Україні Всенародний Конгрес 28 січня 1919 року рішуче висловився проти советської влади.

„Нині, коли вся Україна кипить в боротьбі проти большевиків, російський уряд, подібно до того, як для Берестя, знову утворив фікцію советського уряду України й інсценізував його для переговорів з Польщею в Ризі, щоб добитися признання його Польщею, яка є одним з членів Антанти. І ось нині, як треба думати, з огляду на вище згаданий протокол, советська Росія досягнула свого, бо при допомозі Польщі її фікція советського уряду України набула реального вигляду. Нема сумніву, що все це принесе нову силу большевикам і створить нові утруднення урядові Української Народної Республіки, а також загрожуватиме великими небезпеками перш за все на Україні, а потім самій Польщі та Європі. Тому ми, як уповноважені Української Народної Республіки, яка буде продовжувати проти Росії свою оборонну війну, маємо за честь повідомити Вас, Пане Голово, про це і заявити рішуче, що всі акти, вирішення, визнання й постанови мирової конференції, як складені без участі правительства Української Народної Республіки, уряд вважатиме для нього і для української держави необов'язуючими.

„Не відмовте прийняти, Пане Голово, вислів нашої найвищої поваги до Вас.

„Представник Уряду Української Народної Республіки, сенатор С. Шелухин, голова української делегації на мирову конференцію.

„Посол Української Народної Республіки до Латвії й уповноважений делегат на мирову конференцію В. Кедровський.”

Як сказано, Ян Домбський у своїй книжці „Покуй rischi” ні словом не згадує ані своєї розмови з делегатами УНР у Ризі, ані того їхнього протесту, так само, як не згадує протесту, зголошеного закордонним центром ЗУНР д-ра Е. Петрушевича у Відні, устами його делегатів у Ризі. Так само промовчує ті делегації советський автор П. Н. Ольшанський у своїй книжці „Рижский мир”. Зате поважні інші польські історики говорять про українців. Проф. Дзєвановський, який наводить велику українську літературу у своєму творі „Пілсудський”, не знав книжечки Володимира Кедровського, але проф. Вандич покликається на неї і згадує протести обох українських делегацій.

Зрештою, Ян Домбський промовчав в своїй книжці також, що 6 жовтня 1920 року член польської делегації ген. Мечислав Кулінський зголосив „вотум сепаратум” проти устійненої демаркаційної лінії для воєнного перемир'я. Він домагався, щоб тією демаркаційною лінією були Двина-Дніпро. Як стверджує цитований уже Пйотр С. Вандич: „Демарш Кулінського міг мати тільки дуже малий практичний ефект”.

ПЕРЕМИР'Я І МИР

При устійнюванні демаркаційної лінії у воєнному перемир'ї прийнято кордон: „Збруч, Рівне, Сарни, Луїнець, на захід від Менська, Вілейка до Десни”. Домбський признає, що „всередині польської делегації були значні розбіжності думок. Кілька членів делегації заявили за федераційною розв'язкою, але більшість не прийняла тієї думки...” Головою тієї „федераційної”, як Домбський називає, групи був згадуваний вже кол. польський міністер закордонних справ Леон Мисілевський. Очевидно, делегація була так складена, що зго-

української залізної руди. Поляки обнизили свої претенсії до 85 мільйонів золотих рублів, Йоффе обіцяв дати 30 мільйонів — еквівалентом у кораблях, збіжжі, льоні і шкірі... Поважний дисонанс у переговори внесло розстріляння поляками у Вільні 5-ох большевиків; це викликало велике обурення в Москві й серед совєтської делегації в Ризі, але бажання миру було в обох сторонах сильніше.

Вирішальною для конференції була 5-тигодинна розмова Домбського з Йоффе 19 лютого. 24 лютого складено протокол, за яким продовжено воєнне перемир'я автоматично до часу обміну ратифікаційними грамотами остаточного мирового договору. З нагоди остаточного устійнення кордону, Домбський ще раз висловив свою думку про фікційність „радянських” республік України і Білоруси. Він пише: „Совєтська Україна і Білорусь — це фікції, створені большевиками для замаскування свого всесовєтського імперіялізму...”

18 березня 1921 року підписано договір, при чому з польської сторони підписали його Ян Домбський, Станіслав Кавзік, Едвард Ляховіч, Генрих Штрассбургер і Леон Васілевський, а з совєтської сторони — А. Йоффе, О. Ганецький, Ю. Коцюбинський, Е. Квірінг і Л. Оболенський. Український текст відчитав Юрій Коцюбинський і він був оприлюднений в „Дзєнніку устав” з повним текстом Ризького договору, крім того польський текст записаний в книжці Домбського „Покуй ризкі”, російський в книжці П. Н. Ольшанського: „Рижский мир”, Москва, 1969, стор. 258.

Наче на глум — після підписання мирового договору в Ризі Домбський у своїй прощальній промові заявив: „...Ми визнали спільно і добровільно, згідно з принципом про самовизначення своєї долі, незалежність України і Білорусі...” Польща, за словами Домбського, перейняла на себе місію „помосту між Заходом і Сходом...”

15 квітня 1921 року польський сойм

ратифікував Ризький мировий договір. Наступного дня Пілсудський підписав ратифікаційний документ. 30 квітня відбулася у Менську виміна ратифікаційними документами і того дня формально Ризький договір увійшов в життя.

15 березня 1923 року Рада амбасадорів признала Східню Галичину Польщі з кордонами, що їх устійнено в Ризькому договорі. Передумовою тієї постанови Ради амбасадорів було визнання Польщею потреби автономічного устрою для Східньої Галичини. Того свого зобов'язання Польща ніколи не виконала — але це вже окрема тема.

ЕПІЛОГ І ВИСНОВКИ

„Федералістичний плян Пілсудського — наставлений на створення кращого світу — шукав радикального перетворення Східньої Європи. Маршал хотів зліквідувати поділи (Польщі з 18 ст. — І.К.) і відбудувати Польщу, хоч у новій формі, до її колишньої потуги. Варшава мала стати зв'язковим пунктом для менших держав на Сході, з відкиненням Росії до кордонів за Петра І. Такий плян міг або вдатися, або провалитися, він не міг стати предметом компромісу. В Ризі плян Пілсудського заламався. Перемогла концепція, щоб інкорпоровати й проковтнути прикордонні землі. Але польська держава з 1921 року опинилася в позиції другорядної держави поміж двома гігантами — Німеччиною і Росією — і хоча тимчасово послаблена мала воскреснути. З погляду планування Пілсудського, це не був компроміс, але катастрофа...”

Така песимістична оцінка Ризького договору, яку зробив цитований вже проф. Пйотр Вандич, на сто відсотків правдива.

Ризький договір між Польщею і Совєтською Росією мав трагічні наслідки не тільки для України, але і для Польщі. Хоч підставою польської закордонної політики була віра у трив-

кість і незахитаність Версальської системи, на сторожі якої стояла Франція, найбільша тодішня мілітарна потуга, і хоча Польща грала в тій системі роллю передовика у так званій Малій Антанті — Польща, Румунія, Чехо-Словаччина — проте вона не задовольнялася гарантійним договором, що його дістала від Франції 16 жовтня 1925 року. Польська закордонна політика шукала безпеки майбутності Польщі також у двосторонніх договорах. Таким чином 25 липня 1932 року підписано польсько-совєтський пакт безпеки та 26 січня 1934 року польсько-німецький пакт неагресії. Нещастям Польщі було те, що більшовицький та нацистський державні проводи мали подібну ідеологію, яка допускала своєрідний культ неетичності: міжнародні договори мали для них значення тільки тимчасового тактичного ходу. Однаково для Совєтської Росії, як і гітлерівської Німеччини версальська система була найбільшим ворогом — вони обидві змагали до її знівечення. Вони обидві зайняли супроти Польщі той сам підхід, що його займали у другій половині 18-го сторіччя, без уваги на тодішні й теперішні системи правління. Ані Ризький мир, ані згаданий пакт безпеки з Польщею з 25 липня 1932 року не був в очах Москви чимось більшим, як клаптиком паперу, який втрачав вартість із зміною кон'юнктури. 24 серпня 1939 року постав ославлений у світовій історії пакт Ріббентропа-Молотова, з усним договоренням про новий поділ Польщі. У тому договорі Гітлер дістав „зелене світло” на переведення 1 вересня 1939 року збройної агресії супроти Польщі, якою він започаткував другу світову війну. Коли розгром Польщі, здійснений у тритижневому наступі німців від заходу, наближувався до кінця, більшовики вмаршували до неї 17 вересня від сходу, під забріханим гаслом „визволення” українців, білорусів і литовців з-під польської займанщини, та насправді — з метою ліквідації укра-

їнської ірреденти, в ім'я „собіранія русских земель”, так само, як це робили царські війська в першій світовій війні. Трагічним епілогом пренаївної польської віри в лояльність російського партнера була масакра польських старшин, які, тікаючи перед німцями, шукали захисту у більшовиків, й знайшли збірну могилу у Катинському лісі...

Після того, як Польща віддала у Ризькому договорі Україну під „сферу впливів Росії” — вона сама опинилася в тій самій „сфері впливів”. Сучасна Польща безумовно вітається більшою свободою, як „Радянська” Україна. Могутньою фортецею польського народу є її Церква, що її комуністичний режим не зважається явно й одверто атакувати, обмежуючись до шикан, — поляки таки можуть плекати свою національну культуру і не знають такого морально-політичного тиску та явного чи замаскованого терору, який в Україні викривлює душі і примушує ради збереження себе на волі й при праці — говорити по-російськи. Але польська закордонна й військова політика стоїть під дбайливою контролею збоку Москви. Яка це може бути суверенність, коли на території Польщі все ще, формально для зберігання безпеки зв'язку із сорок совєтськими дивізіями у Східній Німеччині, Совєти втримують кілька змоторизованих дивізій! Але Польща, втративши на сході 69.860 кв. миль території з українським і білоруським населенням, зискала кругло 40.000 кв. миль на заході й півночі титулом своїх історичних прав з-перед розподілів. На превеликий жаль, польська політична думка не відмовилась від свого давнього максималізму. Отримавши кордон на Одрі-Ніссі на заході — польська еміграція одверто вимагає „звороту” Польщі Львова й Вільна, а коли в комуністичній Польщі не вільно про це писати й голосно говорити, то ця польська емігрантська пропаганда знаходить добрий відгук в усіх польських серцях і думках.

Це, очевидно, пусті мрії польського максималізму. Хоча українці опинилися після другої світової війни в соборній совєтській неволі, проте за останніх 50 років ґрунтовно змінився той чинник, який власне заважив на прогрі українців у Ризі: тоді український народ не мав ще державно-політичної зрілості і свідомості, тоді ще була тільки жменя активних оборонців української державності і Ян Домбський міг обороняти своє відступництво від Варшавського договору аргументом, що „уряд Петлюри не викликав ентузіазму в українському народі”. У вогні совєтської окупації засталися український нарід і зрозумів вартість рідної держави. Це невідклично проявиться при наступній історичній нагоді.

Цілком інші нинішні міжнародні відносини, цілком інша міжнародна ситуація й конфігурація сил робить Ризький договір з-перед 50-ти років ніби анахронічною подією — як кожна далека історична подія. Але рефлексії, що їх та подія породжує, актуальні. У Ризі Московщина й Польща ставились до України як до предмету, що ним можна поділитись. Суть української новітньої політичної думки у тому, щоб Україна стала підметом, а не предметом, а підметом зробить її тільки і виключно власна сила народу.

Очевидно — польські історики промовчують найбільш характеристичний для Ризького договору момент: Бузало у всесвітній історії чимало випадків, що союзник покидав союзника, складав із ворогом сепаратні мирові договори, старався рятувати для себе максимум в новоствореній ситуації. Але це завжди бувало у прогрі. Поділ Україною у Ризі між Польщею і Росією прийшов після виграної польсько-української війни проти Совєтської Росії. Тому це була зрада в класичному розумінні.

Можна вірити проф. Вандичеві, що „Пілеусдський і його уряд були нещасливі („unhappy”), що виреклися Петлюри”, але це не змінює історич-

ного факту, що Польща, як держава і нарід, зрадила Україну, зламавши підписаний з нею договір та поділившись землями свого союзника з російським ворогом...

У довгому ланцюгу ламання Польщею договорів, умов і власних законів супроти України й українців впродовж історичної доби і в час між двома світовими війнами — Ризький мир є особливим „мементо” на адресу України: вистерігатися будь-коли іншого союзу з Польщею як тільки такого, що гарантом збереження його польською стороною була б українська сила.

ЛІТЕРАТУРА:

- Ген. А. Валійський: „Військовий аспект Варшавської конвенції 1920 р.”, „Голос Комбатанта”, ч. 8. Нью Йорк, 1960.
Piotr S. Wandycz: *Soviet-Polish Relations 1917-1921*. Cambridge, Mass., 1969.
Homo politicus: *Прийчини упадку Польщі*. Краків, 1940.
Jan Dąbski: *Pokój Ryski*. Warszawa, 1931.
M. K. Dziewanowski: *Joseph Pilsudski, A European Federalist*. Stanford, Calif., 1969.
Дмитро Дорошенко: *Нарис історії України*, 1-2, Мюнхен, 1966.
О. Доценко: *Літопис української революції*. Київ-Львів, 1923.
В. Кедровський: *Ризьке Андрусово*. Вінніпег, Ман., 1936.
Т. Kutrzeba: *Wyprawa kijowska 1920*. Warszawa, 1937.
Д-р Михайло Лозинський: *Галичина в р.р. 1918-1920*. Відень, 1922.
І. Мазепа: *Україна в огні і бурі революції 1917-1921*, 1-2. Мюнхен, 1951.
Ол. Оглоблин: *Українсько-московська угода*. Нью Йорк - Торонто, 1954.
П. Н. Ольшанський: *Ризький мир*. Москва, 1969.
Ген. Б. Сальський: *Українсько-московська війна 1920 року в документах*. Варшава, 1933.
І. Цалко: „Українські війська перед завішенням зброї 1920 р.”, „Вісті Комбатанта”, ч. 1. Нью Йорк, 1964.
І. Цалко: „Останній бій Армії УНР”, „Вісті Комбатанта”, ч. 3. Нью Йорк, 1961.
А. Яковлів: *Договір Богдана Хмельницького з Москвою 1654*. Нью Йорк, 1954.
С. Ярославин: *Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918-23 р.р.* Філадельфія, 1956.

МИХАЙЛО ЧАЙКОВСЬКИЙ - *Мегмет Сади́к Паша*

Написав д-р Микола Рибак

Михайло Чайковський народився 29 листопада 1804 р. в Гальчинці, на Україні, як син Станислава, київського городничого, і Петронелі, уродженої Глембоцької. Середню освіту одержав у Бердичеві, в Вольсейовській школі, яка мала військовий характер, бо вміння орудувати зброєю та їздити верхи було там обов'язковим. Звертали там також пильну увагу на товариські форми і знання французької мови. Професори тієї школи були завзятими українофілами, плекали в душах вихованців традиції Запоріжжя, знайомили їх з думами і піснями про козаків та козацьких гетьманів. Це, очевидно, мало великий вплив на польського шляхтича, тим більше, що його дальша рідня була посвоячена з ріднею колишнього гетьмана Брюховецького.

По трьох роках науки в Бердичеві переїхав М. Чайковський до П'ярів у Межиріччі, де також зустрівся з культурою козаччини, з ненавистю до єзуїтів, німців, із почуттям недовір'я до аристократії. Як поляк аристократич-

ного роду був він великим прихильником своєрідного демократизму.

Тодішні настрої бердичівської молоді, її контакти з російськими декабристами, її інтернаціоналізм, політичні переконання та заінтересованість справами Слов'янщини зображує, до деякої міри, ось такий фрагмент у його „Споминах”:

„В той час, коли молодь з околиць Бердичева старалася розвивати свій ум і почування, щоб стати людьми шаблі й пера, почали кружляти погослки про замір царя Миколи І виповісти Туреччині війну, щоб визволити слов'ян-християн з турецького ярма. І хоч москалі давалися добре взнаки полякам і ненависть до москалів у поляків була велика... громадська думка, навіть поляків старшого віку, визнавала ту війну оправданою, справедливою, логічною та конечною, бо вона мала бути веденою в обороні християн та слов'ян, які, залишені на свавілля турків, могли б утратити і віру і свою народність”.

По закінченні студій, як бакалавр математики й літератури, удався М.

Чайковський до Варшави. Там записався він з цілим рядом провідних польських мужів — з Й. У. Немцевичем, ген. Хлаповським, Володиславом ЗамоЙським і ін. Але смерть матері змусила Чайковського повернутися в родинні сторони, щоб перебрати багату спадщину.

В 1830 р. цар Микола I іменував його своїм камер-юнкером. Та все ж таки Чайковський уважав своїм обов'язком узяти участь у польському листопадовому повстанні 1830 р. Він відбув цю кампанію поручником повстанської волинської кавалерії під полковником Каролем Ружицьким.

По упадку повстання, Чайковський не мав змоги повернутися до свого мастку і мусів, разом із багатьма повстанцями емігрувати до Франції.

Там одружився він з француженкою Леонідою Габарет, з якою мав четверо дітей: двох хлопців та двох дівчат.

При кінці 1835 р. Чайковський взяв участь в історичному конгресі в Парижі, де виголосив реферат на тему: „Джерела та впливи козацької доби на півночі й сході”. Там він ствердив, що за козацьких часів на Україні процвітали лицарська поезія та козацькі думи, авторами і композиторами яких були головні козаки і бандуристи, а їхня мова була народною і такою була їхня тодішня українська література. У своїй доповіді Чайковський твердив, що — це щойно тільки польський поет Богдан Залеський започаткував польську літературу оспівуванням козащини й українського побуту. А до того часу, казав він, польська література була лише наслідуванням давньої класичної літератури з XVI, зокрема французької з XVIII століть.

Чайковський був і непересічним повістярем, який захоплював читачів своїми козацькими повістями. Його літературні твори втішалися не меншою популярністю, як твори тодішнього польського прозаїка Юзефа Крашевського. Козацькі повісті Чайковського відзначалися живим оповіданням, яскравим кольоритом, живи-

ми сценами з реального життя і здоровим гумором. Творчість Чайковського цінна для українців тому, що він увів до своїх творів нові сюжети з історії України і Козаччини. Правда, описувані ним козаки не були історичними постатями в повнім того слова значенні, тільки виведені уявою автора й виідеалізовані ним особами отаманів, або свавільних та відважних юнаків.

Міжнародна середньоевропейська політика в 1831-1836 роках не була стабільною. Вона виявлялася здебільшого в тому, що, головню, чотири тодішні європейські потуги, як Росія, Франція, Англія та Австрія, поборювали себе взаємно у своїх аспіраціях і починах.

„ГОТЕЛЬ ЛЯМБЕРТ”

Після поразки польського повстання в 1831 році еліта польського політичного проводу виімігрувала до Парижу і там зорганізувала польський еміграційний політичний центр. Провід над польською еміграцією, кількість якої в Парижі з дня на день більшала, обняв польський магнат і політик, князь Адам Чарториський. Він купив у Парижі великий та просторий мешкальний дім названий „Готелем Лямберт”. В цьому готелі концентрувалося політичне та культурне життя екзильних поляків. Чарториський утримував там створені ним різні політичні установи і бюро. В цьому ж готелі була зорганізована велика бібліотека, в якій протягом довгого часу, аж до виїзду в Туреччину, працював Адам Міцкевич.

У своїй політично-організаційній праці Чарториський спирався на двох екзильних об'єднань: в Лондоні на Товаристві Приятелів Польщі, а в Парижі на Літературному Товаристві, яке теж мало свій осідок в готелі Лямберт.

Щоб створити й закріпити постійну базу для своєї дипломатичної діяльності, князь Чарториський концентрував початково свою діяльність у Франції. Тимчасово він не пропагу-

вав відновлення самостійності Польщі, тільки підтримував ідею визволення цілої Слов'янщини, з тим розрахунком, що серед сприйнятливих обставин ця акція могла б дати нагоду полякам ставити також питання незалежності Польщі. Головною політичною ідеєю князя Чарториського була надія, що прийде до вибуху загальноєвропейської війни західних держав і Туреччини проти Росії. Вона бо загарбала була найбільшу частину колишньої польської території разом з українськими землями і вона була ініціаторкою всіх трьох розборів Польщі та найзавзятішим ворогом відновлення її самостійності. А у війнах з Туреччиною Росія загарбала також цілий ряд турецьких земель.

ЧАЙКОВСЬКИЙ ІДЕ В ТУРЕЧЧИНУ

Князь Чарториський зорієнтувався, що Чайковський, як молода, здібна та пророчна людина надавався б дуже добре до дипломатичних чинностей, що їх планував він розгорнути в той час. Турецькі амбасадори та дипломати, які перебували в Парижі, починали саме тоді вербувати освічених слов'ян до служби в турецьких наддунайських провінціях. Їх завданням було ширити ворожу до Росії пропаганду і організувати серед південних слов'ян політичний осередок для протиросійської акції і впливати також на тих слов'ян, що жили в межах російської імперії. Тому то намір князя Чарториського включити поляків в цю акцію проти Росії знайшов в амбасадорів і послів Великої Порти повне зрозуміння і підтримку.

На цій основі князь Чарториський відрадян, між іншими, і Чайковського до Константинополя, але під виглядом ведення історичних і етнографічних студій серед турецьких слов'ян.

Мих. Чайковський скоро зорієнтувався, що Туреччина плянує починати відплатну війну проти Росії і готується організувати свою армію. Він почав встановлювати зв'язки з амбаса-

дорами і політичними представниками різних держав, що йому легко вдавалося. Для Парижу став він знаменитим інформатором про політичні ускладнення на сході Європи.

Зв'язавшись з турецькими колами, Чайковський поїхав у Добруджу, де зустрівся з козаками, які звали себе Некрасівцями. Ці козаки в силі яких 8.000 душ перейшли були 1701 р. на татарську сторону під проводом свого отамана Ігната Некраса і піддалися під опіку кримського хана.

Коли Чайковський налагодив зв'язки з Некрасівцями, він відвідав також інші козацькі скупчення, які підлагали турецькому султанові і жили в різних місцях європейської, а деколи і малоазійської Туреччини. Зорієнтувавшись, що Туреччина почала приготування до війни проти Росії і знаючи добре козацьку вдачу і ставлення козаків проти Росії, Чайковський вирішив, за згодою Великої Порти, розпочати організування армії з козаків-емігрантів для боротьби з Московією.

Велика Порта радо прийняла пропозицію Чайковського і обіцяла підтримати його акцію морально і матеріально. Вербувальна акція Чайковського давала добрий вислід не тільки серед козаків, але і тих слов'ян, які жили під турецькою владою.

Чайковський став шанованою, довіреною та впливовою особою турецького уряду. Своїх впливів уживав він головню до того, щоб викликати війну Туреччини проти Росії. На цей випадок Чайковський міг би був заактивізувати питання звільнення і України і Польщі з-під російського володіння. Чайковський, який знав про протиросійські настрої в Україні і в Польщі, планував на випадок зайняття турками України, організувати гетьманський уряд, при чому сподівався, що гетьманську булаву одержав би він. Тоді він мав би змогу організувати українську армію і на її чолі рушити на визволення Польщі.

МОСКВА ВИМАГАЄ ВИДАЧІ ЧАЙКОВСЬКОГО

Коли в Константинополі почало збиратися щораз більше польських втікачів, що їх турки радо вітали і ними опікувалися, як майбутніми старшинами козацького війська зорганізованого Чайковським 1845 р. у формі козацького легіону, діючий у Парижі російський амбасадор зажадав від Туреччини видачі Чайковського як російського громадянина, офіцера та повстанця з 1830 року. Але завдяки симпатіям, якими Чайковський тішився серед поляків і турецьких впливових мужів, акція Москви тимчасово не вдалася.

Інакше, однак, справа видачі Чайковського Росії виглядала чотири роки пізніше, коли Росія здушила угорське повстання проти Австрії, діючи як її союзник.

По здушенні угорського повстання, що його цілком було відновлення незалежності Угорщини, кількість польських втікачів у Парижі значно збільшилася. Тоді і Австрія і Москва зажадали від Франції та від Туреччини видачі польських і угорських повстанців, між якими теж були і галицькі українці.

Ті повстанці, а головню Чайковський і Йосиф Бем, командант польського легіону в Угорщині, що разом із угорськими та польськими емігрантами перебували в Туреччині, знайшлися в невідрадному положенні, бо на основі постанов Віденського Конгресу 1815 року Туреччина не мала правних підстав оспорювати вимогу екстрадиції. А англійський амбасадор в Істанбулі, лорд Рекліфф, домагався рішуче виконання екстрадиції, погрожуючи Туреччині, на випадок відмови, гострими дипломатичними заходами.

В тому саме часі Чайковський мав уже зорганізовані військові з'єднання на терені Болгарії та Сербії. Не бажаючи виконувати вимогу видачі, турецький уряд заявив, що він визнає мусульманського віровизнання не має обов'язку видавати, бо всім

мусульманів він визнає за своїх громадян, а не за емігрантів, і вони, як такі, екстрадиції не підлягають.

Тоді Чайковський, Бем та цілий ряд повстанців прийняли мусульманську віру і в той спосіб забезпечили себе перед екстрадицією. Але вони, при зміні релігії, були зобов'язані теж змінити свої родові прізвища на турецькі.

Тоді Чайковський змінив своє прізвище на „Мегмед Садик Паша“ а Йосиф Бем — на „Мурад Паша“. Так само зробив цілий ряд емігрантів.

ЧАЙКОВСЬКИЙ ГОЛОВНИМ КОМАНДИРОМ УСІХ КОЗАКІВ В ОТТОМАНСЬКІЙ ПОРТІ

Султан Абдулла Медіджа, по ближчому познайомленні з військовою діяльністю Чайковського, велів іменувати його головним командиром усіх козаків оттоманської держави і надати йому військовий титул „Мірі-міран Паша“, що його він надавав запорозьким гетьманам на турецькій службі.

Коли Чайковський почав організувати перший відділ козаків, він впровадив систему вишколу польського полковника Кароля Ружицького, та особливо його бойовий однорядовий уклад, добре пристосований до вишколу наших козаків.

В тих козацьких відділах, якими командував Чайковський, панувала українська мова вишколу для всіх, чи то для звичайних козаків українців, чи поляків або вояків інших народностей. Цю урядову мову назвав Чайковський „малоруською“ і її сам уживав не лиш при війську, але також в себе вдома і в зустрічах з приятелями.

КОЗАЦЬКІ ФОРМАЦІЇ — ГОРДИСТЬ ЧАЙКОВСЬКОГО

Як було сказано, Чайковський зорганізував був перші свої відділи з т. зв. „Некрасівців“. За Некрасівцями у країнські козаки й запорозькі почали переходити Дунай на турецьку сторо-

ну, особливо ж масово в позамазепинських і пізніших часах. Під турецьким пануванням задержували вони свою власну військову організацію і мали своїх командантів. І саме ці козаки, втікачі перед утисками й переслідуванням російської влади, були наставлені вороже проти Росії. Вони стали головним резервуаром воляцтва Чайковського в організації козацької армії.

Коли Чайковський, як турецький „Мірімран Паша”, себто козацький гетьман, zorganizував першу козацьку формуцію, її узброїв та умундурував, на що султан не жалював допомоги і грошових витрат, і відбув її перегляд, то в своїх спогадах він записав такі слова: „Коли я побачив тих козаків, гордих молодців, зухвалих і правдивих воєнних чортів, здивалося мені, що приснилася мені Запорозька Січ та острови Хортиці. І в цей момент я повірив, що срібний ангел, а особливо той козацький білий ангел, воскрес і підняв цю формуцію запорожців на ноги, щоб показати світові, чим саме є ті козаки. А коли я ту сотню представив турецькому міністрові війни Мегметові Алі Паші, то він зі зворушення довгий час не міг до себе прийти і в захопленні крикнув: „Мені треба не тисячу, а десять тисяч таких козаків!”. „Я — писав далі Чайковський, — з тими „розбійниками” ніколи не розлучався”. Зараз потім Мегмет удався до султана Абдул Меджіди і запросив його, щоб конче побачив „те чудо”. А коли султан відбув перегляд відділу і був свідком просто шаленої бойової вправи козаків, яка рівнялася одчайдушності, казав: „Це дійсно скажені кіннотчики!”

В Туреччині козаки зберігали свою організацію і традицію від 1701 до 1854 року.

КОМІТЕТ УКРАЇНИ ТА БАСАРАБІЇ

В час, коли Чайковський був зайнятий організацією козацького війська, українські купці привезли з Ки-

шинева до Константинополя звернення „Комітету України та Басарабії”, адресовані безпосередньо султанові Абдулові Медідже.

Представники тих земель прохали султана приєднати їх до Оттоманської держави, як автономну козацьку гетьманську країну, з правами та привілеями, які були загарантовані в договорах Туреччини з гетьманом Петром Дорошенком, Іваном Мазепою та Пилипом Орликом, або призначити їм права і прерогативи такі, як їх Туреччина признала була князівствам Мултан і Волощини. Петенти пропонували також, щоб козаки, султанські піддані з Добруджі, перейшли на лівий бік Дунаю, вибрали гетьмана, який мав би бути затверджений султаном. Тоді цей гетьман мав би за обов'язок покликати під зброю все населення України і Басарабії та вможливити перехід тих земель під султанську владу.

Ці документи були підписані визначними українськими представниками, які до своїх підписів додавали навіть ті титули, що їх вони одержали були вже за часів царату.

В долученому до згаданих документів меморіалі комітет поінформував султана, що козаки України та Басарабії під ніякою умовою не бажали б вертатися під панування Польщі, а то з причини релігійного польського фанатизму, важкого переслідування українського православ'я, закріпощення народу впродовж цілого ряду століть.

Треба згадати, що ці документи були передані у відписах князеві Адамові Чарториському і з ними ознайомилися поляки в Парижі. Тому, що Чайковський поставився прихильно до цих звернень, то це викликало проти нього велике обурення в польському екзильному таборі.

Чайковський переклав згадані документи з української на французьку мову і передав їх міністрові війни Решид Паші. Рівночасно Чайковський подав, що коли б султан схотів скористати зі згаданої пропозиції комітету України і Басарабії, то було б вказаним післати довірену особу в ті

сторони, щоб ту справу ближче і точніше розслідувати.

Султан з очевидним вдовolenням прийняв до відома згадані пропозиції, а рівночасно і сугестії Чайковського і ті документи забезпечив своїм підписом „фірманом”, чим підтвердив актуальність згаданої справи. Полагодивши згадану справу, султан найменував Чайковського начальним вождем усіх підданих Туреччині козаків, бе зогляду на те, в якій частині Туреччини вони не перебували б.

ПРАПОР ЗАПОРОЗЬКИХ КОЗАКІВ

При згаданій вище нагоді султан дав дозвіл Чайковському вживати прапор запорозьких козаків. Цей прапор походив з часів гетьманування Петра Дорошенка, а переховувався в грецькій екуменічній патріархаті в Царгороді. Прапор передав Чайковському особисто патріарх Йоаким і його автентичність ствердили своїми підписами, крім патріарха, 12 єпископів та архієпископів, членів Святішого Синоду.

Цей прапор символізує збройне з'єднання християнства з ісламом. Вишивані емблеми на ньому становили комбінацію українських і турецьких державних знаків: трираменного східного хреста і турецького півмісяця. Прапор складався з двох різнокольорових частин рівнобіжно до себе прикріплених. Це були поля: одно срібне, на якому яснів православний хрест, а на тлі другого, червоного поля, сяяв срібний півмісяць ісламу. Держак прапора закінчувався вгорі золотим православним хрестом, опертим на срібному півмісяці.

Першим, що той прапор уживав, був гетьман Петро Дорошенко. Потім перейшов він на Івана Мазепу, потім на Пилипа Орлика та інших... аж до отамана Михайла Ляха, який протягом тридцяти років був командантом Запорозького Коша. Потім він перейшов на Мороза, вихованка Ляха, що був і кошовим, потім ченцем, що знову кошовим. Він згинув

геройською смертю, висаджуючи в повітря корабель, щоб не віддати його грекам. Потім цей прапор перейшов до кошового Гладкого. А коли Гладкий 1828 р. разом із запорожцями перейшов до Росії, той прапор був при тому відділі запорожців, які боронили Сілістрію. Тоді осавул, Степан Кагарманець, здепонував його в згаданому вище патріархаті.

Яка дальша доля цього прапора годі щось певне сказати.

ПОЛІТИЧНІ МРІЇ ЧАЙКОВСЬКОГО

В тому часі Чайковський диспонував кількома вишколеними формациями козаків, головнo кіннотників. Він, як уже згадано, мріяв про те, щоб з нагоди турецько-російської війни вмаршувати на чолі своїх козаків в Україну, викликати там повстання проти Москви, а потім із польською повстанчою армією зайняти щонайменше територію колишнього Польського Королівства, тобто ту частину польської території, з якої Віденський Конгрес в 1815 р. створив Королівство з тим, що кожночасний російський цар мав бути рівночасно і королем Польщі. А коли б Чайковський став гетьманом України, мав би нагоду підписати з Польщею федеративний договір.

Тим часом поляки, які в Парижі очолювали польську екзилну політику та робили різні дипломатичні заходи в справі Польщі в урядах Англії, Франції (за Наполеона III), Австрії та Італії, почали, разом із їх провідником князем Адамом Чарториським дивитися на військову акцію Чайковського в Туреччині з деяким негодуванням. В першій мірі вони висунули проти нього закид національного та релігійного відступництва, бо він не тільки прийняв мохамеданську віру, але і піддержував звернення Комітету України та Басарабії, зміст якого був дуже гостро спрямований проти політики поляків на Україні. Далі закидували йому, що він не дбав про свою рідню, яка проживала в Парижі, а залпριαзвився

з Людвікою Снядецькою, що її він вважав за свою подругу.

Снядецька була дочкою Андрія Снядецького, колишнього ректора університету в Вільні. Прізвище її є відоме в польській літературі, як тої особи, в якій кохався молодий польський поет Словацький протягом багатьох років. Снядецька прибула до Константинополя в 1841 р., щоб відшукати могилу свого нареченого, Володимира Корсакова, який у 1829 році поляг як російський офіцер при здобуванні турецької твердині Шумля. І саме під час пошукувань могили нареченого вона запізналася з Чайковським, стала його секретаркою, а при тому вела для нього широке листування і провадила політичну агенцію, шефом якої був у Парижі князь Адам Чарториський.

АДАМ МІЦКЕВИЧ В ТУРЕЧЧИНІ

Адам Міцкевич, найвидатніший із польських поетів і патріотів першої половини 19 сторіччя, перебував у той час в Парижі і працював у бібліотеці, яка містилася в Готелі Лямберт. Він користувався серед польської еміграції великим авторитетом.

В той час справа з Чайковським скомплікувалася додатково заходами для організації другого польського легіону під командою Володислава Замойського, близького свояка князя А. Чарториського. Інтригам та доносам проти Чайковського не було кінця. Для зрівноваження впливів українських і польських поляки добилися в турецькому уряді, щоб був організований другий полк з перевагою польською, але під командою Чайковського. А полякам, які називали себе „консерватистами“, ішло про те, щоб тої другий полк вирвати з-під команди „демократа“ Чайковського і віддати до розпорядження Володислава Замойського, що його Чайковський уважав за нездібного до самостійного командування й організування полку.

Міцкевич мав удатися до Туреччини і справу спору розслідувати, як та-

кож погодити Чайковського зі Замойським.

Міцкевич перебував якийсь час в таборі козацьких військ, а пізнавши ближче організаційну здібність Чайковського і його готовість посвятити себе для добра батьківщини, а при тому очолювати знаменито зорганізовану і дисципліновану армію, сам записався в реєстр добруджських козаків, до журилівської сотні, командантом якої був сотник Лях, внук славного отамана Ляха, який (як це було згадано) впродовж тридцяти років був командантом запорозького коша в Туреччині.

Розглянувшись на місці в ситуації, Міцкевич сказав: „В 1831 році ми (поляки) боролися за удержання конституції, але сьогодні треба боротися за Польщу. Всі поляки повинні бути вояками, а всі русини повинні бути, як за часів Хмельницького, козаками”.

І коли Міцкевич перевірів докладно справу, прийшов до висновку, що зайво організувати другий полк на англійським етаті, а зате треба підтримати всією силою козацький легіон Чайковського, як вірного послідовника ідеї боротьби за незалежність Польщі.

І таку реляцію, спрямовану проти творення другого польського легіону разом з глибоким обґрунтуванням своїх поглядів, Міцкевич переслав до Парижу, але тамошнього неприхильного наставлення проти акції Чайковського вона не змінила. Та все ж таки можна би було сподіватися, що Міцкевичеві удалося б змінити те неприхильне становище паризьких поляків, коли б він мав змогу поїхати до Парижу. Але в міжчасі Міцкевич помер у Константинополі на холеру, і його акція в Туреччині мусіла припинитися.

СПІР МІЖ ЧАЙКОВСЬКИМ І ЗАМОЙСЬКИМ

Не зважаючи на те, що Чайковський почав був уже організувати „консервативний“, себто польський легіон, крім його „козацького“ українсько-

го легіону, то Замойський, підтримуваний паризьким польським урядом, далі робив заходи, щоб той „консервативний” легіон собі підчинити. До того часу легіони Чайковського були на етаті Туреччини, з деякою допомогою, особливо щодо умундування й озброєння, Наполеона III. Польський уряд у Парижі і сам Замойський, постаралися, щоб Англія взяла той консервативний легіон на свій етат. Турецький уряд в засаді тому не протиставився, але вимагав категорично, щоб той легіон залишився й надалі під командою Чайковського.

По довгих пертрактаціях турецький уряд остаточно на поділ легіону і віддання його під команду Замойського погодився, але застеріг, що це має статися на базі добровільності. Кожен вояк того консервативного легіону мав сам особисто рішення про свій перехід під провід нового команданта. Наслідком того турецький уряд післав до легіону Чайковського шефа свого штабу полковника Гусеїна Івні Бесма з дорученням провести опитування вояків і офіцерів легіону.

Перед фронтом обох легіонів Чайковського прочитано розпорядження турецького уряду, що другий легіон, який до рзчі був ще дуже нечисленний, щойно в стадії організації, на основі умови між турецьким і англійським урядом мав би перейти з-під команди Чайковського до запасного турецького корпусу та на удержання Англії. Ця справа перейшла без більшого опору, бо в другому легіоні були майже самі поляки.

Потім прийшла черга на перший легіон. Чайковський козакам першого легіону і сотням нелінійних козаків пояснив, що вони мають право вибору або перейти на англійський етат, або залишитися під його командою на утриманні Туреччини.

Очевидно, що на місце того поділу з'явився також майбутній командант „англійського” легіону Володислав Замойський, який палко захоплював козаків першого легіону, щоб вони переходили до нього, обіцяючи

їм гарну платню і різні привілеї. Всі козаки першого полку і нелінійні офіцери заявили одностайно: „Не хочемо бути наємниками Англії. Хочемо залишитися козацьким військом, визнаним султанами, попередниками нашого монарха, та йому хочемо служити правдою та вірою, бо до того нас зобов'язують умови султанів з нашими отаманами”. Командант другого шwadрону кавалерії, Сидор Сидоренко, сказав, що, коли султанові непотрібна козацька шабля, то вони свої шаблі поломлять і розійдуться по світі, але свої крові не продадуть за обіцянки і гроші, не продадуть свого козацького сумління і залишаться козаками. За цим заявили всі козаки першого легіону. Вийнятком був тільки один офіцер першого легіону, який перейшов до Замойського, зате більше, як сорок вояків другого легіону з поручником Повельським, всі з Поділля і Басарабії, залишилися під командуванням Чайковського.

Легіон Замойського, не зважаючи на англійське випосаження, був чисельно слабкий, а до того склався переважно з авантюристів, не лиш офіцерів, але і рядовиків. Тому він і не міг причинитися чимось до підсилення турецької армії.

Тут треба пригадати, що вже перед вище описаним опитуванням козаки Чайковського брали участь у боях під Сілістрією, на Дунаю і над Прутом. Султан був з тих козацьких подвигів дуже задоволений.

Замойський дуже скоро усвідомив собі, що його легіон розлітається і за одиноку можливість урятування його визнає підпорядкування себе і свого легіону Чайковському.

Але Чайковський на таку пропозицію рішуче не погодився і відповів Замойському такими приблизно словами: „Ви залишайтеся радше при другому легіоні козаків у характері його командира. Це буде для Польщі корисне. Ви бо належите до історичного польського роду, ви є сестринком князя Адама Чарториського, ви є вояком і можете бути корисним для справи... Але ж не вистачає

бути добрим їздцем і хоробрим во-
яком, щоб стати добрим генералом
кавалерії. Бо при тому треба посідати
самостійний характер, не піддаватися
сумнівам, не ухилятися перед відпо-
відальністю, треба мати деколи по-
етичну інвенцію, бути рішучим і со-
вісним у виконуванні завдань, бути
як той кіт, що, коли його кинуть
стрімголов, падає на чотири ноги,
біжить і драпас! Потрібно особливо
й ентузіастично любити свій обов'язок
генерала кавалерії. А щодо Туреччини,
замало бути тільки людиною
Заходу, але треба там таки вміти
здобути собі довір'я та пошану, при
чому треба вміти співчувати Сходо-
ві!"

КОМПРОМІТУЮЧА АФЕРА

В згаданому часі вийшла на яву
дуже неприємна для поляків справа.
Гр. Замойський і генерал Висоцький
перейняли були на себе обов'язок
зорганізувати для турецької армії в
Добруджі полк козацьких доброволь-
ців. Але згадані панове навіть не ру-
шилися з Царгороду для тої справи,
а передали організацію полку двом
іншим полякам. Від них ішли до ту-
рецького міністерства війни рапорти,
що вони вже зорганізували готових
до бою вісімсот до дев'ятсот зарес-
трованих козаків. На їх руки посила-
но гроші на всі видатки для полку,
а також харчі, мундури і військо-
вий виряд. Всі ті рапорти відбирав
міністр війни Омар Паша і, базую-
чися на них, інформував про „успі-
хи" султана. Але яке ж було здиву-
вання міністра, коли, поїхавши до
Шумни в Добруджі, де саме той полк
мав бути зорганізований, не застав на
місці ані одного добровольця. В той
же час командити „полку" турецькі
гроші брали, харчі і виряд продавали
і „заробітком" ділилися.

Очевидно, що за таке ошуканство
грозила названим полякам неминуче
кара смерті. Очевидно, що й міністр
знайшовся в дуже прикрому станови-
щі, тому, що не поцікавився ходом
згаданої справи. Тоді Чайковський,

на прохання міністра, зорганізував на
скору руку згадану кількість козаків
і в такий спосіб урятував міністра від
шовкового шнурка (перед смертю че-
рез повішання). Але, щоб той скан-
дал якось затушувати, міністр ніко-
го не покарав, тільки винувників
викинув із війська.

Такою „політикою" поляки здобу-
вали собі в Туреччині опінію людей,
нездібних до будь-якої організації,
людей неповажних, несловних, нео-
бов'язкових, лінюхів, гільтаїв та лег-
кодухів.

ВОЄННІ ДІЇ КОЗАКІВ ПІД КОМАНДУВАННЯМ САДИКА ПАШІ — ЧАЙКОВСЬКОГО

В часі двох років тривання війни
(1854-1856 р.) між Туреччиною та її
союзниками проти Росії козацький
легіон Чайковського завжди був на
передових позиціях і, як знаменито
зорганізована і модерно озброєна та
вишколена воєнна одиниця, мав ці-
лий ряд блискучих успіхів і не раз
рятував турецьку армію від розгрому.

І так, козаки здобули Букарешт,
командантом якого настановила турецька
армія Чайковського. Його козаки
здобули й опанували стратегічну
лінію ріки Прут, здобули Варну, обо-
ронили Сілістрію, окупували Ібра-
їлу, Рущук, зайняли і укріпили лі-
нію Серету. Їх випава на Керч до-
помогла туркам зайняти наддунайсь-
кі краї.

У зв'язку з тими досягненнями
Чайковський одержав від турецького
уряду цілий ряд відзначень і вина-
город. Козаки теж були щедро вина-
городжувані. При кінці згаданих
воєнних дій, султан іменував Чайков-
ського членом воєнної ради.

Зате поляки безперервно зневажу-
вали його, знеславлювали навіть то-
ді, як він, щоб позбутися польських
інтриг проти себе, залишив Туреччи-
ну і переїхав до Києва.

МИРОВИЙ ДОГОВІР ТУРЕЧЧИНИ Й ОСЕРЕДНІХ ДЕРЖАВ З РОСІЄЮ

Мировим договором, підписаним між воюючими сторонами в Парижі 1856 року, покінчилася дворічна війна між Туреччиною і її альянтами: Францією, Австрією, Англією та Італією з одної, а з Росією з другої сторони.

З тієї війни Польща, якій альянти не щадили обіцянок, вийшла з порожніми руками. Надії Чайковського також не здійснились. А в згаданому договорі кожному з альянтів припав якийсь окрасць здобутої від Росії території, а при тому дещо зискала також і Туреччина. Але важливішим для неї було те, що вона в тій війні оборонила свою політичну незалежність і увійшла в коло великих європейських держав, як рівнорядний чинник. Без тої виграної війни Туреччина була б розлетілася, а її територія була б розділена між сусідами.

СПРАВА ПОЛЬЩІ ПІД ЧАС МИРОВОГО ДОГОВОРУ

Чайковський у своїх споминах про згаданий мировий договір писав: „Князь Адам Чарториский і гр. Володислав Замоїський допрошувалися у французького короля Наполеона III та англійської королеви Вікторії, щоб питання відновлення самостійності Польщі впровадити на ті паризькі конференції, які попереджали мировий договір з 1856 року. Але їх старання були безуспішні. В тому часі міністром заграничних справ Наполеона III був польський граф Александер Валевський, учасник листопадового повстання. А коли до нього зголосилася була польська делегація в особах гр. Яна Ледуховського та Людвика Зверковського в справі активізації польського питання, міністер відповів: „Чайковський зумів корогів польську і козацьку поставити поруч себе, проти Росії. Польська аристократія й демократія відреклися тої (польської) корогви, а також відреклися Чайковського. Тому він мусів

перейняти чисто козацьку назву і прапор. Ваші легіони не брали участі ані в одній битві, супокійно зуживаючи в запіллї гроші коаліції, Натомисть, коли б Чайковський зажадав, щоб ми зайнялися козацькою справою на конференціях, мав би до цього більше права, як ви, панове! А за ваші дії в тій війні лише Росія повинна вас відповідно винагородити. А цїсар (Наполеон III) вже втомився будити народ, який хоче спати”.

Навівши у своїх споминах слова французького міністра, Чайковський додав від себе так: „А факти виказують найліпше, як релігійний — чи то правдивий, чи удаваний — фанатизм керував поляками. Вони польську справу занедбали через урозний страх перед православ'ям і перед свободою народу!”

ДЕМОБІЛІЗАЦІЯ ЛЕГІОНУ ЧАЙКОВСЬКОГО

Після того, як Туреччина виграла війну проти Росії, Чайковському прийшлося розпрощатися зі своїми козаками. Вони розійшлися зі славою добірного і хороброго війська, щедро обдаровані султаном, з тим, що, як буде треба, вони будуть знову покликані до служби в легіоні.

Чайковський своїх турецьких військових титулів, ані генеральської платні не тратив. Він одержав доручення інвіліювати з невеликим військовим відділом південні кордони Оттоманської держави.

РІШАЛЬНІ ЗМІНИ В ЖИТТІ ЧАЙКОВСЬКОГО

У міжчасі померла його жінка Леоніда Габарет, а в 1866 р. померла в Константинополі Людвіка Снядецька, не знайшовши могили свого нареченого.

Осиротілий і вже старший віком, Чайковський познайомився в Константинополі з молодою грекинею Терезою Теосколько, з якою незабаром одружився. Але те одруження йому на добре не вийшло, хоч матеріально

він був забезпечений, бо, крім турецької генеральської пенсії, мав і маєток, головню в нерухомотях.

Буваючи в домі грекині, пізнав він російського амбасадора Ніколая Ігнатьєва, який почав намовляти його вертатись на Україну. Амбасадор обіцяв йому, що цар зверне йому його сконфісковані добра. Своім поворотом на Україну Чайковський дав би приклад і заохоту іншим полякам, щоб верталися додому. Правдоподібно, Чайковський не піддався б тим намовам, якби не його молода грекиня, яка вперто намовляла його до повороту.

Чайковський був сильно пригноблений і огірчений на своїх земляків, які не щадили різних нападів на нього, не пам'ятаючи, скільки він для них зробив доброго, будучи на турецькій службі. До того ж не сповнилася і мрія його життя, бо ані Україна, ані Польща не відзискали своєї незалежності і залишалися під російським ярмом. А про розчленування Росії на поодинокі самостійні національні держави ніхто з-поміж провідних політиків Європи тоді поважно не думав. Навпаки, всі альянти були за тим, щоб політичну цілість Росії вдержати і в майбутньому. Духова депресія Чайковського була тим дошкульніша, що він з природи був палкої, енергійної та вразливої вдачі.

ЧАЙКОВСЬКИЙ У КИЄВІ

В стані духового пригноблення Чайковський піддався намовам і 1870 р. разом із своєю подругою прибув до Києва. Але київські поляки зігнорували його і держалися від нього здалека. Тоді він нав'язав зносини з київськими москалями і був сталим гостем генерала Корсакова. Матеріальних труднощів він не мав, бо Туреччина виплачувала йому повну службу платню.

1872 року він почав писати свої спомини російською мовою і їх частини оголошував у „Русській Старині” та, як подав біограф Чайковсь-

кого Юзеф Фіялек, також і в „Київській Старині”.

В 1863 році поляки обурилися на Садика (Чайковського) за те, що він відмовився брати участь в січневому повстанні, трактуючи його як авантюру, викликану гарячими головами, і був глибоко перекоаний про його беззильність, тим більше, що вже був виданий царський декрет про знесення кріпацтва.

В 1877 році, коли знову вибухла турецько-російська війна, турецький уряд візвав Чайковського до повороту до турецької військової служби. Коли Чайковський відмовився, відібрав йому емеритуру.

З Терезою він мав уже дочку. А що він хотів забезпечити дитині життя, згодився на хрестини в православному обряді. Хресним батьком через свого репрезентанта був цар Олександр II, який дав Садикові, у формі запомоги, кілька тисяч рублів і крім того постійну дотацію на студії дочки. Чайковський закупив у міжчасі фільварок в Борках та другий фільварок в Пархімову.

А коли його співжиття з молодою жінкою стало неможливим через її подружню зраду, Чайковський прибитий до того й цілим рядом інших життєвих неповіднень, дня 4 січня 1886 р. в Києві відібрав собі життя, маючи 82 роки.

Хоч похорони Чайковського були величаві, за його домовиною не йшов ні один поляк.

СПОГАДИ ЧАЙКОВСЬКОГО ПРО ВІЙНУ 1854 РОКУ

Перший переклад його споминів з московської на польську мову був опублікований у Львові, 1898 р. Наступне видання в польській мові під наголовком: „Михайло Чайковський-Мегмед Садик Паша — Мої спомини про війну 1854 року” вийшло в Варшаві 1962 року у Видавництві міністерства народної оборони, під редакцією Юзефа Фіялка, із його ж вступом та коментарями. На обкладинці

книжки, проєктованій Варварою Похвальською, вміщений малюнок кіннотчиків Чайковського, та рисунок півмісяця з білою п'ятираменною зорею. Сам текст споминів має 287 сторінок, вступні завваги 41, позначені римськими цифрами, коментарі редактора займають 13 сторінок (288-301) друку й індекс осіб і місцевостей 12 сторінок (302-314). У книжці вміщені чотири цікаві ілюстрації: оригінальний портрет Чайковського в турецькому генеральському мундурі та відзнаками, відбитка козаків з Добруджі, групові зображення некрасівців і старовірів, оттоманських козаків тощо.

ЗАКІНЧЕННЯ

Михайло Чайковський, автор згаданих споминів, був свого часу однією з визначних індивідуальностей дарма, що у великій мірі контрверсійною особистістю, а для тодішніх поляків особою, що її треба поборювати. Все таки він був людиною непересічних здібностей, талановитим письменником, дипломатом, незрівняним організатором козацького війська, серед якого ясным полум'ям горіла любов до своєї поневоленої батьківщини-України. Козаки вірили, що під проводом Чайковського козацька Україна стане вільною. Чайковський, всупереч панівним тоді поглядам екзильних поляків, твердо заступав думку, що Польща без самостійної України ніколи не відзискає політичної незалежності. Він плянував, на випадок війни між Туреччиною та Росією, зайняти насамперед Україну, оголосити її самостійною, а потім з українським військом, зорганізованим серед місцевого населення, йти визволяти Польщу. Хоч ті пляни не здійснилися, то сама його ідея не була позбавленою реальної основи.

Як визначний польський письмен-

ник він черпав теми до багатьох своїх повістей із життя та історії України і тому його зараховано до письменників української школи.

Коли Чайковський закінчив писання своїх споминів, постановив їх передати до диспозиції своєму синові Адамові Чайковському, штабовому ротмістрові російського курляндського полку, з тим, що він має вирішити, чи ті спомини опублікувати, чи зберегти в архіві. В супровідному листі до сина він написав так: „По докладному провіренні фактів і по основній застанові над тим, що ось діється в політичному світі, я виробив собі сильне і незмінне переконання, що самостійне існування поляків серед даних обставин є уротною і неосяжною фікцією, не лише з вини самих поляків, але і з огляду на загальне ставлення Європи, яка ніяк не хоче зважитися на розчленування Росії. Я покинув моє становище в Туреччині, бо не хочу стояти на перешкоді тим полякам, які проти мене воюють, і також тому, щоб не стати предметом наслідування для тих поляків, які хотіли би служити Польщі, будучи захоплені марними та нереальними задумами”.

Контрверсійна особа Чайковського є, як досі, мало відомою загальною української читацької громади. Тому дуже корисним було б, якби наш науковий і літературний світ заінтересувався ним ближче, перевірив об'єктивні основи й ідеї його українофільства, причини, якими керувалися тодішні поляки у безкомпромісовім його поборюванні.

Важливе й те, що Чайковський нагадує нам, що під турецьким пануванням українські козаки мали свою національну і військову автономію, що її турецький уряд шанував і не касував. А цей час охоплює роки від гетьмана Петра Дорошенка, аж до часу Мегмеда Садик Паші — Михайла Чайковського.

ГЕН. ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ ТУРЧИН

Особистий приятель Президента Лінкольна

(ПРИЧИНОК ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ)

Написав Орест Городиський

Поселення українців в Америці є далеко давніше від офіційного у нас „90 років тому”. Тривалішого сліду не залишилось тільки тому, що приїжджали одиниці, яким не повелось згуртуватися в будь-якій своїй організації, і вони дуже скоро розпливалися в неукраїнському середовищі.

Не пощастило мені роздобути списки добровольців, що прибули разом з Косцюшком чи Пулавським на американський континент. Між тими добровольцями можна натрапити на українські прізвища нашої шляхти, що виконувала службу в тодішній Речі Посполитій.

Переглядаючи списки вояків, що брали участь в американській цивільній війні, можна на підставі прізвищ припускати, що той чи інший є українського походження. Багато українців прибули до ЗСА окружними дорогами після польських повстань: листопадового в 1831 р., січневого 1863 р. та здушення мадярського повстання армією ген. Паскевича 1848 р. Крім поляків, що жили під російською займанщиною, багато українців, а то і москалів подалися на еміграцію. Ті останні подавалися головню до сумежних з Росією азійських країн. Наприклад, в 50-их рр. 19 сторіч-

ця особиста гвардія шаха Ірану складалася головню з українців — дезертирів з царської армії — головню карних батальйонів та поляків, які користувались українською командою, почасти й польською, а їхнім командантом був полковник Дяченко.

Після нещасливої кримської війни росло незадоволення в рядах російської армії, і серед рядовиків і серед старшинського корпусу. Виникнення таємних революційних гуртків підсилювало внутрішнє кипіння. Ці гуртки ставили собі метою здобуття різних свобод, скасування панщини і, якщо йде про поляків, членів тих гуртків, то вони готувалися боротися за політичну незалежність Польщі.

По закінченні кримської війни вдалось деяким військовикам, головню старшинам, невдоволеним царським самодержавієм, покинути Росію і податися у світ.

Про одного такого визначного знавця піонірського, а також фортифікаційного діла — українця — американського генерала Івана Васильовича Турчина, особистого приятеля президента А. Лінкольна хочу подати трохи зібраних мною даних й інформацій.

Польський щоденник „Дзєннік Чикаґоскі” у статті „Хроніка американ-

сько-польського комітету — 100-річчя громадянської війни, що була надрукована в числі з 18 грудня 1962 року за підписом д-ра А. Ружанського, згадує про генерала бригади Івана Васильовича Турчина, якого уважають за „козака” „українця” чи „москаля”, і який причинився до заснування місцевости Радом в південній частині стейту Ілліной. Важливим моментом у статті д-ра Ружанського є ствердження національності ген. Турчина. Він поставив українську національність на 2-му місці, а відносно російської вжив сполучника „чи”. Ми знаємо, що польська історіографія не грішила і не грішить спеціальними симпатіями до українців, тож вказання української національності ген. Турчина мусить бути базоване на якихсь конкретних історичних даних. В американських джерелах найбільше згадується про генерала Турчина, „козака” — що вказувало б, що й він сам не хотів називати себе росіянином. Якщо йде про російське пов’язання ген. Турчина, то згадується також, що ген. Турчин був самотнім російським військовиком в цивільній війні.

Перебуваючи в рядах російської армії, ген. Турчин називався Турчиноф — хоч, як знаємо, то навіть і тепер дуже багато українців змінює, із знаних їм тільки причин, свої прізвища на зразок російського звучання. Чимало таких українців із зрусіфікованими прізвищами повернулися і повертаються тепер до свого первісного українського прізвища. Дуже правдоподібно, що так само було і з ген. Турчином.

Особа ген. Турчина відома не тільки з історії цивільної війни, але головню з історії міста Чикаго і стейту Ілліной.

В 1968 р. Чикаго святкувало 150-річчя свого існування. Шкода, що українці не спопуляризували якраз в тому часі особи ген. Турчина — героя цивільної війни — українця з походження, кол. мешканця Чикаго, особистого приятеля президента Лін-

кольна. Але сьогодні про це запізно говорити.

***

В історії Чикаго, що її написав А. Т. Андреас і що була видана 1885 р., в II томі на стор. 180-ій і дальших є подані деякі біографічні дані про ген. Турчина.

„Полк. Іван Васильович Турчин, з 19-го полку іллінойських добровольців — був уродженцем Росії (треба розуміти рос. монархії) і в часі своєї молодости був кадетом військової школи в Петербурзі. Після закінчення школи одержав ступінь лейтенанта царської армії, а за деякий час був підвищений до ступеня сотника-капітана. Висланий на 3 роки до школи генерального штабу, закінчив її з відзначенням, засвоївши собі теоретичне знання зі всіх ділянок мілітарної штуки. На початку кримської війни був призначений 1-им асистентом команданта технічних частин, які безпосередньо підлягали Великому князеві Олександрові, пізнішому цареві. Як знавець технічного діла, Турчин опрацював також оборонну систему фінляндського побережжя, затверджену самим царем. Під час війни, розчарований царським деспотизмом і тиранією в армії (кара бучків), та маючи демократичні погляди, здобув дозвіл на виїзд до Німеччини на поглиблення технічних студій. З Німеччини, через Англію виїхав до З’єднаних Стейтів Півн. Америки, де закінчив згл. доповнив свої технічні студії, і в час, коли його назначено командантом 19-го полку іллінойських добровольців, працював в технічному відділі U.C.R.R.”

Стільки біографічних даних з історії Чикаго. Скупі вони, все ж такі цікаві тим, що в особі ген. Турчина бачимо людину, перед якою відкривалася кар’єра в царській армії, але яка, не погодившись з царським самодержавієм, вибрала свободу.

В тій же історії описуються досить докладно бої 19-го полку, який був під командою полк. Турчина. Дуже точно записана в історії подія рятун-

вання поранених з військового поїзду 17 вересня 1861 р., який в дорозі до Вашингтону заломився на мості ч. 48 близько місцевості Гюрон в степіт Індіана. В тій катастрофі згинули 1 капітан і 24 вояків, а раненими було понад 100 вояків.

Полк. І. Турчин у своєму письмовому звідомленні так звітував про катастрофу:

... „Я є старим вояком, але ніколи ще не був таким нещасливим, як тоді, коли в місячному світлі споглядав я на моїх дорогих друзів, які лежали серед поторощених вагонів, а з нутра доносились стогони ранених (стор. 181)”.

Дружина полк. Турчина — Надія Антонівна, була не тільки товаришкою його життя, але й опікункою та сестрою милосердя для його вояків, коли для цього було треба. Вони обоє рятували протягом цілої ночі ранених, й історія згадує про неї, як про героїку.

Посадник містечка Галена, Роберт Бранд, поблизу якого сталася ця залізнична катастрофа, в звідомленні для мешканців того містечка так характеризує героїзм полковника Турчина і його дружини (стор. 181):

... „Отсе моє звідомлення було б неповним, якщо б я поминув мовчанкою імена полк. І. Турчина й його героїчної дружини, не подякував полковникові за його опіку й увагу над своїми раненими вояками і за допомогу мені у виповненні мого важкого обов'язку супроти мертвих. Слухаючи оповідань ранених про героїчну поставу п-і Турчин, ми довідувалися, що в той час, коли ранені й умираючі лежали серед руїн, коли найвідважніших охопив жах, а усі інші не виявляли ініціативи, ця відважна жінка, стоячи у воді, рятувала побитих і ранених з водяного гробу, держала на куски частини свого одягу, щоб ними заосмотрювати рани вояків, доказуючи понад усякі сумніви своєю поставою, що вона є не тільки дружиною для свого мужа, але й відданою супутницею для свого відваж-

ного подруга Турчина у веденні в бій хоробрих синів степу Іллиной.”

Історик додає від себе, що прив'язання п-і Турчин до вояків її мужа й опіка над раненими в шпиталі були такі, як піклування ніжної мами своїми синами”.

Поведінка п-і Надії Антонівни при боці свого подруга — військового командира в час воєнних дій дуже нагадує нам українських жінок, що на протязі історії стояли побіч українських вояків. Щоб не вводити задалеко в історію, згадаймо хоч-би часи 1-ої чи 2-ої світових воєн.

Можна догадуватись, що тодішні вищі військовики в юнійній армії — головно ірландсько-англійсько-німецького походження не дуже долюблювали слов'янина, який зумів з'єднати собі симпатії своїх вояків, для яких він був не тільки командантом, але й батьком. Маючи великий військово-воєнний досвід ще з російської царської армії, а головно з часів кримської війни, де мораль російського вояка була дуже низька з огляду на недостачу відповідного прохарчування, він не дуже звертав увагу на певні „перетягнення” його вояків, як довго це приносило користь його частині, його воякам. Зрозуміло, деякі „політичні” генерали, що про них з дозою сарказму згадує ген. Турчин у своїй брошурці „Military Ramblers”, яка появилася в Чикаго 1865 р., тільки й чекали, щоб „підкласти ногу” слов'янинові, який своїм військовим знанням можливо й загрожував не одному в його військової кар'єрі.

Згадуючи (на 32 сторінці) про генералів, ген. Турчин каже, що „генерали сумнівної вартости стояли на чолі армій, бо знали, що за ними стоять політики”.

Характеризуючи південну воюючу сторону — конфедератів — ген. Турчин пише далі (на 23-й стор.): „Крик конфедератів про переслідування „північню” та їхня заява про право бути вповні незалежними, не є співзвучними із їхніми намаганнями дер-

From a Photo, 1867.

Chicago Photo-Gravure Co.

*John B. Turchin,
Late Brig.-Genl U. S. Volts*

Генерал Іван Васильович Турчин
(Портрет із книжки І. В. Турчина "Сіскатауга",
виданої в Чикаго 1888 року)

жати мільйони чорних поневоленіми. Кожний свободолубний європеєць, замість симпатизувати з конфедератами, дивиться на них як на курйозний феномен, що виник у давніх віках і що віддається на розгляд публічної opinіo в 19-му сторіччі. „Європейські уряди, хоч деспотичні по своїй суті, з огляду однак на публічну opinіo, є дуже обережні у висловлюванні своєї підтримки для збутованих власників невольників...”

Такі думки, висловлені ген. Турчином і його негативне ставлення до південних плянтаторів, власників невольників, дають можливість пізнати його як великого гуманіста, який засуджував насилля людини над людиною, абстрагуючи від раси. Його негативне ставлення до царського деспотизму і позитивне сприймання ідеї боротьби за людські, соціальні, а також і національні права одиниць і народів, напевно були викликані читанням „Колокола” Герцена, який доходив також на американський терен.

Не дивно отже, що, одержавши запрошення перейняти провід над іллінойським полком добровольців, полк. Турчин пропозицію радо прийняв. В тому часі ген. Турчин ще був зобов'язаний до військової служби.

В дальшому у своїй брошурі — ген. Турчин, як людина з досвідом, пише: „Багато людей з півдня вважають, що невольники-негри, після звільнення і втягнення до війська не будуть боротись проти ворогів, і що вони будуть тікати. Така думка є помилковою. Людина, що одержує свободу для себе й родини, одержує землю і повну свободу в країні, яка являється місцем його уродження, де проживає ціла його родина, приятелі, де забавлявся в дитинстві, мріяв в молодості, звідки, крім терпіння, виніс також багато приємних спогадів, така людина була б хіба ідіотом, щоб після одержання свободи воявала проти тих, що зробили їй добро... Це ж нормальне явище, що такий колиш-

ній невольник буде як вірний пес іти за своїм паном, з ним разом і за нього умирати. Порівнюю долю російського кріпака і південного негра. Кріпака продавано, він не мав майна, але пан респектував його подружжя, не трактував як одного з отари. Існували також закони, які обороняли кріпаків”.

Пишучи про змагання до особистої свободи і про боротьбу за скасування кріпацтва, ген. Турчин уживає порівнянь, що він їх міг знайти в тодішніх виданнях „Колокола” чи в писаннях підпільних російських організацій, таких, як „Земля та воля”. Це дає підставу здогадуватися, що ген. Турчин піддержував якісь зв'язки з середовищами чи одиницями демократичного антицарського руху.

Ген. Турчин залишив також більшу історичку працю про Горожанську війну „Чикамауга”, яка вперше появилася друком в Чикаго в 1888 році. Ця книжка, яка сьогодні є білим круком, зустрілася з критикою, бо ген. Турчин не щадив своїх критичних зауваг у відношенні до деяких політично-партійних генералів, що стояли по стороні президента А. Лінкольна. Варто було б, щоб хтось із українців-кадетів Вест Пойнту поцікавився особою ген. Турчина та його військовою кар'єрою, як і його працею про Горожанську війну, і написав свою градаційну працю.

Багато цікавих, додаткових біографічних даних про ген. Турчина й його дружину Надію Антонівну знаходимо в „Illinois Central Magazine” ч. 3. з вересня 1914 р. в статті „Історія Іллінойської Центральної Залізниці під час громадянського конфлікту 1861-5” з підзаголовком „Генерал Іван Василь Турчин і його дружина Надія” а також в журналі „Egyptian Key” ч. 5 з березня 44 р., що виходив в містечку Carbondale, Ill.

Непідписаний автор у названому вище магазині з вересня 1914 р. згадує, що Америка винна велику вдячність до всіх тих чужинців, які зі зброєю в руках пішли захищати сво-

боду, що її вони на цьому континенті полюбили.

Поміж ними, учасниками громадянської війни найбільш героїчним був „страшний козак”, як його називали і свої і противники, Іван Васильович Турчин, — пише автор статті. Вже сам факт, що ген. Турчин назвав себе козаком, а не росіянином, дає підставу стверджувати, що росіянином — за національністю він не був. В тому часі в Америці знали козаків, як хоробрих вояків і не конче пов'язували їх з російською національністю. Прикметник „страшний” треба сьогодні інтерпретувати, як хоробрий, завзятий, а ніяк не жорстокий.

Автор статті мав до диспозиції якісь матеріали, бо в статті подано досить багато цікавих подробиць.

Ген. Турчин уродився 24 грудня 1822 р. (чи ця дата народження подана згідно з Юліянським чи з Григоріянським календарем, автор не знає) на Донщині, на нашу думку на Слобожанщині, бо в 1825 р. серед співробітників „Українського журналу”, що виходив при харківському університеті, подибуємо прізвище Турчинова чи Турчанінова, що вказувало б, що така родина не тільки проживала на Слобожанщині, але й цікавилась українським культурним життям в тому часі.

Маючи 14 років, вступив до кадетської школи в Петербурзі, яку закінчив підпоручником артилерії і був висланий до артилерійського полку, який стаціонував у Варшаві. З Варшави виїхав 26-літній старшина, із своєю батареєю, на виклик австрійського цісаря в складі армії ген. Паскевича, на здушення мадярського повстання 1848 р. На нашу думку, ген. Турчин вже під час перебування у Варшаві мав змогу не тільки познайомитися з критикою російсько-царського самодержав'я в зустрічі з старшинами польської й української національностей, як і в розмовах з цивільним населенням. Можливо, що ті розмови заініціювали у нього критичне ставлення до царського режи-

му. Поглибилося це його критичне відношення до самодержав'я особливо ж, мабуть, після того, як він перейшов з Варшави, через Холм і Галичину на Мадярщину.

Це був час скасування панщини в Галичині, впровадження соціальних реформ і започаткування української політичної активності на терені Відня. Коли взяти до уваги, що промова Івана Капуцка з Богородчан на терені віденського парламента в 1848 р. була широко коментована по селах Галичини, і коли зважити, що російське військо в поході на Мадярщину кватирувало по селах, то майже певним є, що і старшини і вояки російської армії довідувались із взаємних розмов про події, пізнавали панівні в той час настрої.

В 1850 р. Іван Турчин вчився в школі генерального штабу, яку закінчив з відзначенням, і як капітан одержав призначення до ген. штабу. Його безпосереднім зверхником був великий князь Олександр, який став опісля царем.

Будучи в школі ген. штабу Іван Турчин присвятився головно технічним студіям — і якраз завдяки його технічному знанню вел. князь Олександр доручив йому перепроводити студії 90-кілометрового відтинку вздовж фінляндського побережжя, та випрацювати плян його укріплення. Вже в тому часі царський уряд, побоюючись морського десанту, хотів забезпечити Ст. Петербург від моря.

Проведені І. Турчином дослідження оборонних можливостей і його проєкти побудови укріплень були не тільки затверджені, але також зреалізовані.

В нагороду за працю, а також за виявлену відвагу під час кримської війни Іван Турчин був піднесений до ступеня полковника і призначений начальником генерального штабу 50-тисячного гвардійського корпусу, що був тиловою частиною 200-тисячної російської армії, яка в тому часі стояла в Польщі як охорона перед можливою австрійською інвазією на пів-

денно-західні частини російської імперії.

Перебуваючи на тому становищі, правдоподібно на Холмщині, запізнався він з американським капітаном Джорджем Б. МекКліленом (George B. McClellan), якого, разом з іншими двома американськими старшинами вислав був тодішній секретар війни Джефферсон Дейвіс (Jefferson Davis), який походив з Міссісіппі, а в час горожанської війни був президентом конфедерації) для вивчення нових тактичних і технічних воєнних досягнень, що були продемонстровані під час кримської війни обома воюючими сторонами.

Полк. Турчин використав можливість одержати однорічну відпустку для поглиблення технічного знання в Німеччині, звідкіля виїхав до Англії і дуже можливо, що разом з МекКліленом прибув до З'єднаних Стейтів Америки. Народжений 1827 року МекКлілен закінчив як наймолодший віком, але з найвищими оцінками Військову Академію у Вест Пойнті і потім відбував службу під час Мексиканської війни 1846-1848 рр., здобуваючи рангу капітана. В цивільному житті МекКлілен був віце-президентом Центральної Іллінойської Залізниці і водночас головним інженером.

Після приїзду до Америки, полк. І. Турчин разом з дружиною осів у Чикаго, де зразу ж одержав працю в тій же Центральній Іллінойській Залізниці, як керівник будівничого відділу. Безпосереднім зверхником був МекКлілен.

Правним дорадником тої залізничної компанії від 1853 р. аж до вибору на президента був Абрагам Лінкольн. В тому то часі полк. Турчин познайомився з Лінкольном.

Коли в липні 1861 р. губернатор стейту Ілліной Єйт (Yate) запропонував полк. Турчинові перебрати команду 19-го піхотного полку іллінойських добровольців — він ту пропозицію прийняв. Особу полк. Турчина певно запропонував МекКлілен, який знав його військові здібності й

досвід, а може і президент А. Лінкольн, який також мусів високо оцінювати військові таланти Турчина.

Іллінойський полк придбав собі славу найкраще вишколеного відділу. Переміряв він найбільше миль і брав участь у найважчих боях. Полк. Турчин, перебравши команду над полком, присвятив йому всю свою особисту увагу. Полк став зразковою боєвою одиницею. Кожного дня полк. Турчин особисто наглядав над муштрою, тактичними вправами і короткими маршами. Марші мали загартувати молодих вояків до майбутніх довгих і неvigідних боєвих походів. Треба усвідомити, що не багато було старшин в юній армії, які мали б такий добрий воєнний досвід, як це було з полк. Турчином. Не дивниця, що вже в самому початку воєнних дій, коли команданти інших частин з заздрістю стверджували, що так під оглядом безздатности, як і дисципліни 10-ий полк був одним з найкращих, витворилась заздрість а то й неприхильне ставлення до „лютого козака" (слов'янина). Не обійшлося і без доносів.

На підставі одного такого доносу, під час постою полку в Huntsville, Alabama, поставлено полк. Турчина під воєнний суд, обвинувачуючи його за недогляд над його вояками, які порушили наказ ген. Бюелла (Buell) про заборону прохарчовуватись із чужої, хоч би й ворожої території.

Для полк. Турчина його вояки були цінніші, як бараболя на плантації котрогось із південних конфедератів-рабовласників, тому й не звертав надто великої уваги на „додаткове" прохарчування вояків.

Коли зважити, що постачання харчів для воюючих частин не було як слід поладнане, і що дороги та засоби комунікації і транспорту не відповідали великим потребам, то кожний командант мусів дбати про своїх вояків, щоб задержати безздатність і дисципліну вояцтва. Оповідать, що одного дня, в околиці Гунтевіл в Алабамі, полк, Турчин застукав своїх

вояків на полі „симпатика конфедератів”, як вони копали картоплю. Ставши в стременах, полк. Турчин „грізним” голосом промовив до своїх вояків:

— Що ви робите? Чи не знаєте, що це заборонено? За дві години я поставлю тут варту! — Його вояки вповні зрозуміли „грізну” поставу і промову свого полковника. До двох годин нікого не було, але й не стало бараболь.

Військовий суд, в склад якого входив також ген. Гарфільд, що під його командою генерал І. В. Турчин виявив опісля стільки військового знання й особистої відваги, виніс постанову звільнити полк. І. В. Турчина з військової служби і він разом із своєю дружиною Надією повернувся до Чикаго.

Мешканці Чикаго влаштували Турчинам просто королівське прийняття, висловлюючи в той спосіб невдоволення з рішення військових властей. І вояки 19-го полку, і їхні рідні з Чикаго любили й поважали полк. І. Турчина і його дружину Надію, яка дуже часто перебувала в перших рядах, загриваючи вояків до акції. Громадяни Чикаго були докладно зорієнтовані в діях полку, бо за дозволом полк. Турчина полк видавав свою власну газету „Zoauave Gazette”, в якій подавалися вістки з фронту і з життя в полку.

Під час одного багатолюдного прийняття для п-ва Турчинів в т. зв. галі Бріяна, що в ньому тепер розміщується опера, спеціальний військовий післанець доручив полк. Турчинові особисто листа від президента Лінкольна про підвищення його до ступня бригадного генерала. Цим актом президент А. Лінкольн висловив своє невдоволення з рішення військової бюрократії і підкреслив водночас своє повне довір'я і до особи і до військових здібностей свого старого приятеля. Це підвищення було рівнож признанням дотеперішніх військових заслуг І. В. Турчина. Коли зібрані громадяни довідалися про зміст лис-

та, бурюю оплесків виявили своє захоплення і прихильність для полк. І. В. Турчина й його дружини.

Не гаючись — обоє повернулися на фронт. Ген. Гарфільд цинив військове знання ген. Турчина тому призначив його командантом Другої кавалерійської бригади. На тому становищі ген. Турчин виявив дуже багато організаційних здібностей, зорганізував відділ кінної артилерії, яка в дальшому поході виконала блискучо своє босве завдання.

Артилерійський вишкіл, що його здобув ген. Турчин ще в російській армії, став йому тепер в пригоді. Ген. Турчин був одним з найбільш освічених старшин в юній армії. Він мав не тільки високе військове теоретичне й практичне знання і босвий досвід, знав декілька чужих мов, про що з признанням висловлюються автори його біографії. Якщо б ген. І. Турчин не був слов'янином, його військова кар'єра не була б закінчена ступенем генерала бригади.

Про свій військовий досвід й особисті переживання розповідав ген. І. Турчин у прилюдних доповідях. Приходи із тих публічних доповідей були чи саодиноким в тому часі джерелом його прожитку. Чому не повернув ген. Турчин до технічного відділу Центральної Іллинойської Залізничі, не знаємо.

Живучи на передмісті Чикаго Кенвуд, ген. Турчин якийсь час працював еміграційним агентом тої ж залізничної компанії. В чому полягала його праця, не повелоса встановити. Правдоподібно, Іллинойська Залізнична Компанія використовувала його знання чужих мов для вербування робітників до праці при розбудові її залізничої мережі.

В тому часі за його старанням створилася в південній частині стейту Іллиной, у повіті Вашингтон, оселя польських імігрантів Радам. Самі Турчини переселилися згодом до Радама, де проживали аж до своєї смерті.

Декілька авторів біографічних задокументів про ген. Турчина пишуть, що

він був не тільки визначним полководцем, але також і дуже добрим скрипалем. Мав дві добрі скрипки — ни більший „Бресція” любив вечорами, при самоварі „вигравати народні пісні а також танці своєї степової батьківщини”.

Дуже добрими сусідами Турчинів була родина литовських імigrantів Томи Матлавича, якого синами Турчини, які не мали своїх дітей, опікувались. Як довідуюсь із статті Катерини Гріфіт (Katharine Griffith) в „Egyptian Key” ч. 5 з березня 1944 р., Турчини трактували обох молодших Матлавичів, як своїх власних дітей. Спеціальним любимцем був Іван Матлавич, якому Турчини дали дуже добру освіту та навчили 7 мов. Ген. І. Турчин просив завжди Івана Матлавича заопікуватись в час його урядових поїздок „панею генераловою”, як звик був називати свою дружину.

1871 р. під час Франко-пруської війни, ген. Турчин, який жив в містечку Радом, а також дехто із його сусідів, думали заробити гроші на монополюючій продажі пшениці. Ген. І. Турчин уважав, що війна потриває довше як 6 місяців, тож і попит на пшеницю буде поважний. Матлавич вклав у цей почин 1 000 дол., інші сусіди також інвестували певні суми, а ген. Турчин усе своє майно.

Війна закінчилась після 3-ох місяців — тож Турчин і його спільники втратили всі свої гроші. Той фінансовий крах допровадив Турчина не лиш до повної фінансової руїни, але також до морального заломання. Сусіди опікувалися Турчинами, а це ще більше збільшувало його біль. Група впливових громадян повіту Вашингтон вистаралась для нього працю армійського інспектора. Як довго працював він тим інспектором і в чому його праця виявлялася, про це ближчих інформацій не маємо.

Згадує також Катерин Гріфіт, що ген. Турчин мав труднощі з одержанням чесно запрацьованої й заслуженої військової пенсії. Колишній старшина із його бригади, пізніший се-

натор Форейкер (Foraker) робив заходи, щоб одержати пенсію для ген. Турчина, але бюрократизм у міністерстві війни не дозволяв ген. Турчинові користати з тої заслуженої пенсії. Щойно в січні 1901 р. її признано, але ген. Турчин не мав змоги довго користати з неї. Дня 19 квітня 1901 р. суд визнав ген. Турчина психічнохворим і призначив лікаря Павловського консерватором його майна. Після смерті генерала, судові акти Радома виказали, що консерватор виплатив вдові суму 78.00 дол.

Ген. Турчин помер 18 червня 1901 р. і був похований зі всіма військовими почестями при співучасті його колишніх вояків.

Міністерство війни відмовило пенсії для Надії Антонівни. Вона жила на удержанні ветеранів бригади ген. Турчина. Щойно згодом завдяки наполегливим старанням сен. Форейкера і Масона (Mason) спеціальним рішенням Конгресу признано їй 50 дол. місячної платні. Сен. Форейкер, кол. старшина в бригаді ген. Турчина, зізнався у Конгресі, що пенсія для п-ї Турчин належиться їй правно за її особисті заслуги й вияви героїства під час війни, а не тільки, як вдові по генералові.

Надія Антонівна Турчин задумувала поховати свого чоловіка в Чикаго, щоб на випадок її смерті, вона могла бути похороненою поруч, але завдяки спеціальному дозволу міністерства війни одержала місце побіч свого чоловіка на військовому цвинтарі в Mound City, Ill. І похороном генерала і його дружини зайнялася родина Матлавичів і група громадян із містечка Нешвіл, в стейті Іллінойн. П-ї Турчин померла на руках мами Івана Матлавича 17 липня 1904 р. Проханням умираючої було, щоб всі знімки, папери і книжки, що не були згадані в завіщанні, були спалені. З прикрістю приходитьсь ствердити, що п-ні Матлавич виконала те прохання умираючої. Досі не знайдено ні одной фотографії Надії Антонівни, яка мала мати дуже шляхетні риси

*Парк ім. ген. Івана Турчина в Чаттануга
(Поруч таблиці: автор статті мгр. Орест Городиський із сином Андрієм)*

обличчя, була дуже приязна в поведінці з людьми і мала походити з визначного роду.

В заповіті Надія Турчин залишила дім і 10 акрів землі для Томи Матлавіча, скрипку Шнайпера з 1676 р. передала Іванові Матлавічові, більшу — Brescia і деякі цінні книжки одержав полк. Люїс Круггоф (Luis Krugghoff).

Один нагробний камінь з іменами і датами уродження та смерті Турчинів нічим спеціальним не відрізняється від інших вояцьких могил на згаданому вище цвинтарі.

Слушно зауважує незнаний автор статті в журналі Центральної Іллінойської Залізничної Компанії з вересня 1914 р., що якби Надія Антонівна була дружиною американця, генерала такого героя, яким був її чоловік, то її ім'я було б знане і в

пісні і в історії і в шкільних підручниках не менше від Марти Вашингтон.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

A. T. Andreas — *History of Chicago — from the earliest period to the present time*. Vol. II — 1857 until the fire 1871, Chicago 1885.

Illinois Central Magazine, Sept. 1914, # 3, Chicago, Ill.

Dziennik Chicagoski, 18. XII. 1962.

John B. Turchin. *Military Ramblers*, Chicago 1865.

Egyptian Key — Vol. I, # 5, March 1944, Carbondale, Ill. (Magazine).

Harper Scrapbooks — стр. 98; *Chicago Tribune* — February 1886. Стаття: "J. B. Turchin — The Russian officer who went out in command of the nineteenth Ill."

Ezra J. Warner — *Generals in Blue — Lives of the Union Commanders*. Louisiana State University Press — 1964 (На стор. 511 про ген. Турчина).

J. B. Turchin. *Chickamauga*, Chicago 1888.

Українське Вільне Козацтво на Чужині

Розвал російської царської імперії під час революції 1917 р. та подих волі збудили приспані козацькі мрії в серцях українців. Не всі забули про минулі, славні діла своїх козацьких предків. Приспана козацька традиція з подихом волі та першими кроками до української державности відродилась у Вільному Козацтві. Це було стихійне національне відродження у формі революційної народної організації під назвою Українське Вільне Козацтво. Назвали його вільним тому, що творилося без наказу влади, а з власної ініціативи, за покликанням серця та власного розуму. Це не були ті „запорожці, що по пеклі гуляють”. Це не були й ті, яких щойно треба було переконувати в тому, що вони українці і що надійшов час, ко-

ли треба на згарищах московської імперії будувати Українську державу. Це були ті, які усвідомлювали, що вибух революції приніс безладдя майже у всіх галузях життя України, що українська влада ще не мала сил до того, щоб унормувати хаос і що ворог знаходиться не тільки назовні, але й на усіх теренах України.

Найкращі сини українського народу, щоб боронити волю й утримувати лад, ставали до лав Українського Вільного Козацтва — старшини, підстаршини, кол. фронтові вояки, селянська й робітничка молодь, студенти високих шкіл, інтелігенти, службовці та учні старших клас середніх шкіл. Українське Вільне Козацтво брало участь у визвольних змаганнях чи то у формі самостійних відділів, чи в скла-

ді армії УНР. Продовжувався культ козацького духа, якого не перевершив жаден нарід — це непохитна віра в перемогу, бо ж клич для козака був один: „або слави добути, або вдома не бути”. Відданість народній справі, мужнє а то й одчайдушне лицарське завзяття, жертвенність та непохитність нашого козацтва осяяні славою серед українського народу.

Українське Вільне Козацтво на чужині пов'язує своє існування і мету, як рівнож в обмежених можливостях обставин перебування на чужині продовжує діяльність з часів визвольної боротьби.

Масовий відхід з України нової еміграції підсилив лави УВК за кордонами України у вільному світі. Українське Вільне Козацтво гуртує у своїй організації українців і українок, цивільних і військових для загального об'єднання, щоб не допустити до розбиття, що його провокують ворожі українській визвольній справі елементи навіть тепер, в останніх часах. Після 2-ої світової війни були і в УВК випадки і спроби авантюриництва на шкоду організації, щоб під плащиком „національної справи” спекти свою печеню. Але органи Проводу УВК є виборні і контрольовані, тому і є можливість направити шкоди, спричинені доброму імені УВК.

Існування Українського Вільного Козацтва на чужині передбачене на довгу, безперервно триваючи мету, приєднуючи до свого складу відповідних все нових і зокрема молодших віком членів, які в майбутньому донесуть у Вільну Україну Козацьку Ідею.

Згідно зі статутом Українське Вільне Козацтво є парамілітарна, громадська, неполітична і непартійна організація, метою якої на чужині є творення з відповідних елементів лицарських кадрів станового козацтва на традиційних засадах 1917-18 років, які б пам'ятали про те, що ми „брати козацького роду” та які б в основу своєї діяльності поклали власні сили для зміцнення ідеї Української Самостійної Соборної Державности й

утримання козацьких традицій в справі оборони й боротьби не за владу в Україні і на еміграції, а за суверенність, за фізичну й духову волю України та соборне співжиття і співпрацю еміграції, відкидаючи взаємну внутрішню боротьбу, як найбільше зло і шкідливе явище в життю українського народу. Українське Вільне Козацтво є власністю цілої нації, а не окремої її частини, партії чи групи, тому й приєднує до своїх лав кожного чесного Українця й Українку — патріотів-соборників, для яких неістотні територіальні, групові, визнаневі, політичні, чи інші різниці, аби субстанція була українська, інтенція — чиста, а любов до України щира. Сила народу в його єдності і соборності. Про це вчить нас наша історія віддавна і треба з неї витягати відповідні внески. Виходячи з такого заложення, треба пам'ятати про те, що Україну треба не тільки здобути, але й утримати. Це останнє має бути обов'язком, який згодом повинно перейняти на себе Українське Вільне Козацтво. Про силу традицій Сава Крилач сказав: „Лицарські традиції творять неписаний, вирізьблений в серцях нащадків кодекс чести лицарської, яка є найміцнішим панцером, найдужчою і непереможною зброєю в боротьбі за незалежність і честь народу”.

Це добре розуміє Москва, яка за всяку ціну знищує усякі національні сліди і нівелює у своїх нищівних імперіалістичних намаганнях привести все до одного советського знаменника, розкладаючи природні національно-суспільні організми, викривляючи історію, право, мову і віру на наших рідних землях. Такі самі завдання ворог має й тут у Вільному Світі, щоб знищити сили, які споюють разом людей і творять спільноти, особливо ж змагає до розкладу і знищення таких організацій українського самостійницького, національного ідеологічно-державницького змісту, якою є Українське Вільне Козацтво на теренах Вільного Світу. На послугах Москви,

яка не може досягти своїх жертв власними кігтями, — по цьому боці залізної заслони існують агенти і різного рода поплентачі, які чи то з матеріальних інтересів, чи з особистих амбіцій, чи просто по своїй глупоті свідомо, а часто несвідомо, стають в ряди виконавців ворожих плянів, щоб як не знищити, то бодай пошкодити розвиткові. Виступи провокаційного характеру супроти УВК робляться і тепер. Але, не зважаючи на провокації, спроби розбиття та інші підступні дії, тяглість існування і прагн Українського Вільного Козацтва, що бере свої початки з часів визвольних змагань 1917-20 рр., продовжується з непохитною вірою у стару Козацьку Ідею.

Генеральна Управа УВК у своїм обіжнику ч. 2 з квітня 1970 р. пише так: „Українське Вільне Козацтво, що стихійно у буревійні роки революції відродило козацькі ідеали, що зберегло тяглість своєї організаційної форми й після періоду визвольних змагань і другої світової війни та що існує тепер у Вільному Світі, гуртуючи в своїх лавах українців, що для них козацтво не стратило актуального значення, — повинно далі жити, віддихаючи повними грудьми. Це мо-

же стати не тільки відпруженням, але на базі визнання напрямних УВК можуть стати можливими до здійснення мрії значної більшості нашої еміграції про об'єднання і дружнє співжиття людей різних уподобань і світоглядів. З другого боку конструктивна співпраця та побратимське співжиття можуть стати притягаючою силою і для нашого молодого покоління... Ми є свідомі того, що кожен українець і українка є нащадками українського козацького роду. Наше козацьке походження — це наша гордість і честь!

Український славний поет Симоненко, вихований вже в системі комунізму, так написав, звертаючись до окупантів:

„Ви байстрюки катів осатанілих,
Не забувайте, виродки, ніде:
Народ мій є! В його гарячих жилах
Козацька кров пульсує і гуде!”

Козацька кров пульсує і у наших жилах, і нашого походження ми не можемо перекреслити. Козацька кров об'єднає всіх Українців — Козаків і тому ми в лавах Українського Вільного Козацтва!”

П. В.

Цензурний примірник "ДОСВІТОК" П. О. Куліша

Написав Володимир Кедровський

Події останніх десятиліть розкинули по цілому світі не тільки багато українських людей, але й багато культурних цінностей українського народу. В далекому від України Нью Йорку мені пощастило знайти на ринку і купити цінні видання 60-80 рр. Тут же я придбав і перше видання „Досвіток” П. О. Куліша 1862 р. Але це не був один із звичайних примірників, виданої в Петербурзі збірки поезій П. О. Куліша під назвою „Досвітки”. Це був унікальний примірник, приготований автором для третього видання. В цьому примірнику П. О. Куліш власною рукою поробив багато поправок, змін і додатків.

На цьому ж примірнику є також і помітки цензури, як теж закреслення окремих рядків і цілих уступів.

Порівняння цього цензурного примірника з текстами, виданими пізніше, дає можливість установити історію тексту цієї збірки поетичних творів П. Куліша, а також відновити заборонені цензурою місця. На підставі цього цензурного примірника надруковано в Харкові третє видання „Досвіток” у 1899 р.

Спочатку подамо загальний опис цього цензурного примірника. На титульній сторінці книжки чорним атраментом дописано: „Но. 4739, 20 декабря 97 г.”. Тут же в нижньому правому кутку наліплена гербова марка вартістю в 80 копійок. Ця марка перекреслена навхрест чорним атраментом, а внизу на ній написано „29 июля 98 г.”. На другій сторінці титульного листа прибито печатку „Московского Цензурного Комитета”. Печатка кругла з російським державним гербом посередині. Там же червоним атраментом написано: „Дозволено цензурою. Москва. 30 июля 1898 г. Подъ непременно́м условіемъ примененія правилъ русскаго правописа́нія”.

Отже цензура заборонила друкувати „Досвітки” — як це було в першому виданні — українським правописом (кулішівкою) і зобов'язала видавців друкувати третє видання російським правописом.

На титульній сторінці над словом „Досвітки” олівцем рукою П. О. Куліша написано: „П. А. Куліш”. Але цензор червоним атраментом випра-

вив правопис прізвища на „П. А. Кулишъ”. Під прізвищем автора рукою Куліша написано чорним атраментом: „Типом трейтім зуповненим”. Далі слова, надруковані в оригінальному примірнику: „Петербург” і „1862” закреслено, бо тут повинно бути зазначено інше місце і рік видання.

Підпис цензора починається з титульного листа: червоним атраментом тут написано: „Князь”. Далі на першій сторінці написано: „Ша”, на другій сторінці: „хов”, на третій „ской” і т. д., разом Шаховской.

Після титульного листа вставлено три листки паперу, списаних рукою Куліша. На перших двох сторінках написано „Переднє слово”, а на третій вірш „Присвят”. На цьому ж, третьому листочку, ясно видно витиснену монограму дружини Куліша — „А.К.” (Анна Куліш). На наступній сторінці Куліш написав „Передне словце”, яке потім іншою рукою чорним атраментом поправлено на „Передньє”.

Текст цього „Переднього словця” тяжко розібрати. Початок його перекреслено рукою автора, а потім іде текст, який цілком відповідає текстові, надрукованому на сторінці 471 львівського видання творів П. Куліша (1908 року).

Далі на іншому аркуші написано „Присвят оправного в золото примірника”. Текст, що складається з чотирьох чотирирядкових строф, цілком відповідає надрукованому у львівському вид. текстові (див. ст. 224).

Тепер розглянемо ті тексти, які цензура викреслила і які не ввійшли ні в харківське, ні в інші видання.

Під заголовком вірша „Гоголь і Ворона” рукою Куліша написано: „(На Максимовичеву оборону Гоголя від критики)”. У львівському виданні цієї примітки немає. У цензурному примірнику ця сама примітка переписана червоним атраментом. Невідомо, чому її немає в наступних виданнях.

У поемі „Великі проводи” в 3-ій пісні у 2-ому розділі після останньої 9-ої строфи в друкованому тексті львівського видання стоять крапки після останнього рядка: „Корогов між козаками”.

Це тому, що цензура закреслила дальші три строфи:

*„Ой ви, козаченьки,
Ви, хижацькі слуги,
І ви, вбогі гречкосії!
Ой годі вам, браття,
Неситому панству
Хилить під кормигу шії.*

*Ой хапайте, браття,
Хто кий, хто дрючину
На вельможную спину,
Вирятуймо, браття,
З тяжкої неволі
Свою рідну Вкраїну.*

*Ой годі вам, браття,
Жито засівати
По шляхетському полю.
Гей зорімо, браття,
Свою предківщину
Та засіймо святу волю!”*

У 3-ій пісні 3-ій розділ у львівському виданні 1908 р. кінчається першими двома рядками 4-ої строфи:

*Поглядає брат на брата,
А батько на сина:*

І далі, замість наступних рядків незакінченої строфи, стоять два рядки крапок.

У цензурному примірнику „Досвіт-ток” у цьому місці Куліш дописав 54 рядки. Всі ці дописані Кулішем рядки цензура викреслила. Нижче подаємо ці викреслені цензурою рядки 3-ого розділу 3-ої пісні поеми Куліша „Великі Проводи”:

*Чи вже справді підніметься
Уся Україна?*

*Чи вже справді розкуються
Невольникам руки,*

*І визволять батьків сини,
А дідів унуки?*

*Розкунються, розкунються
Тільки всі вставайте,
На шляхетські* хитрі речі
І грізбу не вважайте.*

*Розкується, покидає
Кайдани Вкраїна,
Аби в усіх була воля
І дума єдина.*

*Розкунються, і довіку
Вже того не буде,
Щоб на пана працювали
Неволею люде.*

*Брати мої, починайте
Велике діло:
Ставши в лави, підступайте
Під панський мур сміло.*

*Не вважайте, що глибоко
Він у землю врівся:
Хто б устояв проти миру,
Ще той не родився.*

*Предки ваші неволею
Той мур мурували, —
По цеглині розібрати
Вам завітували.*

*Не страшна смерть, хто надії
На долю не має,
Кого ворог, як той ворон,
Клює, заїдає.*

*Слава тому, хто поляже
За вбогого брата
І унукам перекаже
Вставати на ката.*

*А проте, прошу вас, браття,
Ладу мого ждати,
І порядком по-лицарськи
Під мур підступати.*

*Може шляхта схаменеться
І попросить згоди:
Не бороніть, хай втікає
За Дніпрові води.*

Пантелеймон Куліш

*Хай втікає та накаже
Вельможним панятам,
Щоб не важились буяти
По убогим хатам.*

*Низько стоять хати наші
Вгору дух палає, —
Не минеться напаснику,
Хто нас насідає!*

Цензура викреслила ці рядки, бо на ті часи вони здавалися їй занадто революційними.

**

Тепер розглянемо примітки П. О. Куліша до його творів. В кінці того примірника „Досвіток” 1862 р., що його Куліш приготував для цензури, він додав шість листків паперу і на них дрібним письмом написав примітки до деяких поезій у збірці „Досвітки”. На першому листку П. Куліш дав такий заголовок цим приміткам:

ПРИПИСКИ
до
„Досвіток”.

Ті примітки, або, як їх Куліш називає „приписки”, що своїм текстом

* Закреслено і зверху написано „лядські”.

нічим не відрізняються від приміток надрукованих на стор. 471-482 львівського видання творів Куліша, т. I, 1908 р., вид. „Просвіта”, ми тут не наводимо. Подаємо тільки ті примітки, які своїм текстом відрізняються від друкованого тексту львівського видання. П. Куліш умістив свої „приписки” до таких творів: „Народна слава”, „Кумейки”. Текст цих приміток видрукувано у львівському виданні. Тексти цензурного примірника не відрізняються від текстів львівського видання за винятком лише двох місць приписки до „Кумейок”. У львівському виданні помилково написано „дуди” (473 стор.), а в рукописному тексті цензурного примірника написано „дуки”. У львівському виданні пропущено три слова в такому контексті: „... а той недомисел, котрий з одного боку освячувало їзучдво, а з другого візантійство, два демони тьми — найдавніші вороги свободної науки”. (Підкреслені слова „два демони тьми” у львівському виданні пропущені).

Нічим не відрізняються тексти приміток в рукописному додатку Куліша до цензурного примірника і в львівському виданні 1908 р. до таких поезій: „3 того світу”, „Великі Проводи”. Примітка до поеми „Настуся” у Кулішовому цензурному примірнику на початку має трохи відмінний текст. Подаємо цей початок, підкреслюючи ті місця, які не надруковані у львівському виданні.

„Се поема виображує 1648 рік. У сему і в дальших роках татари важили велико у тій козацькій славі, що стала нашою неславою. Авторів очі не бачили слона в Хмельницького кунсткамері. Українську справу поставлено тоді так: або панським добром житись або в татарських ликах до Криму прямувати. Великодушних і праведних людей всегда і всюди бувало обмаль. Звідкіля ж їм набратись на Вкраїні, щоб переважити татаро-козацькі загоны?...”

Так само до поезії „Солониця” Кулішева приписка в цензурному примірнику трохи відрізняється від друкованої примітки у львівському виданні. Підкреслюємо ті місця, які не надруковані в львівському виданні.

„Навіть і польська муза, під критичну темряву, вихваляла попередника Наливайковського, Косинського. Одного часу, як писались оці думи, автор уже проглянув через досвітню темряву стільки, що зрікся Косинщини. Дарма, що не зникла ще на Вкраїні традиція

*„Про лицаря того гетьмана,
Що на огні ляхи спекли”, —*

він знехтував мідяного вола варшавського...”

І далі текст нічим не відрізняється від друкованої редакції львівського видання (див. стор. 472). Тільки в останньому рядку зам. „духовницького” у цензурному примірнику рукою Куліша написано „потівського з обох боків поморочення”.

Примітка до „Дунайської Думи” у львівському виданні неповна, її текст відповідає тільки двом останнім абзацам Кулішевої примітки, написаної автором у додатках до цензурного примірника. Отже початок її не опублікований у львівському виданні подаємо тут повністю:

„Коли згадаємо, яка була користь із України усім культурним сусідам, то правда, що вона „як сад рясний процвітала”, і не під козацьким же то бунчуком зарясніла вона.

Історія колонізації українських пустинь свідкує, що хоть би й корисно воно було панам, то не змогли б вони панувати так, щоб їх порядки Україну:

*Як сад іскрасили,
І сльозами підданськими
Всі трави зросили.*

Се річ не можна: бо та роса випалювала б і сад і його траву.

Що пани „козацтва в Чорне море гулять не пустили”, сим докоряють і самі ляхи своїм предкам. Ну, а коли б пустили? Що було б тоді? Турок утік би в Азію? Хто за це поручиться? Та нехай би і втік. Хто ж би тоді піклувався свободою розуму людського? Піклувались би або ті, що один на одного закликали турків, обороняючись од реформаций, або ті, що зробили б у Турції Велику Руїну.”

Дальші два абзаци, починаючи з слів „До ідеального погляду на козацьку бувальщину . . .” цілком відповідають текстові львівського видання.

До віршу „Гоголь і Ворона” у львівському виданні є примітка О. Огоновського, яка цілком суперечить примітці Куліша до цього вірша. Кулішевої примітки до „Гоголь і Ворона” у львівському виданні зовсім немає. Тому ми наводимо її повністю.

З початку П. Куліш написав був таку примітку:

„Михайлові Максимовичеві здавалося ніби критика автора понижує Гоголеві твори, аби підняти вгору „Чорну Раду”. Ніхто свого часу не потрудився стільки над в’ясненням великого значіння Гоголя, як автор. Тим він і дав собі право поставити напроти блискучого лебеда чорну ворону. Се єдиний случай, що автор відказав щонебудь проти клевет на нього”.

Але нижче П. Куліш переробив цю примітку на таку:

„Клепав один земляк, ніби критика автора понижує Гоголеві твори, аби підняти вгору „Чорну Раду”. Ніхто свого часу не потрудився стільки над в’ясненням життєвої Гоголя і над його скудовченими рукописами стільки, як автор. Тим він і дав собі право поставити на-

проти осяйного лебеда мізерну ворону”.

Але потім П. Куліш перекреслив і цю редакцію примітки, очевидно бажаючи видати третє видання „Досвідок” без цієї примітки до твору „Гоголь і Ворона”.

Ці примітки П. Куліша до твору „Гоголь і Ворона” до цього часу були невідомі, і тому О. Огоновський дав цілком помилкове тлумачення цьому творові, вважаючи, що автор в образі Гоголя змалював Україну, а в образі Ворони — Москву. Із наведеної вище примітки П. Куліша видно, що в образі Ворони він змалював М. Максимовича, який закидав Кулішеві, що його критика „понижує Гоголеві твори”.

Тепер відзначимо ті додатки та дрібніші зміни, які зробив П. Куліш на окремих листочках, вклеєних у відповідних місцях цензурного примірника „Досвідок” і які цензура не викреслила. Найбільше таких додатків зроблено в поемі „Великі Проводи”. У пісні I, в кінці 3-ого розділу додано одну строфу, яка ввійшла у львівське видання:

*Уже ж ми служили,
Ужеж ми робили,
Та що маєм за послугу?
Запродало панство
Наше тіло й душі
Орендарям у наругу.*

У пісні I, в кінці 7-ого розділу (153 стор.) додано дві строфи, які є у львівському виданні на стор. 160:

*Ой буде розмова
У чистому полі
Довгими списками:
„Гей, пишнес панство,
Шляхетне лицарство,
Розквитайтесь з нами!*

*Ой, буде розмова,
Гарматняя рада
Огнем - порохами;
Напишемо листи
Вічні договори
Гострими шаблями.*

В кінці I-ої пісні дописано одну строфу (156 стор.), яка є також і в львівському виданні на стор. 162:

*Заковані брати мої
В шляхетські статuti . . .
Пора, пора поскидати
Невольникам пути.*

У II-ій пісні, в 3-ому розділі після 12 строфи додано ще дві нові строфи (165 стор.), які у львівському виданні є на стор. 167:

*Ой, викине він ту славу
Корозвою в полі,
Ззиваючи невольників
До вольної волі.*

*Буде панству з його слави
Вічний упоминок:
Повтікають, позбігають
З високих будинок.*

У II-ій пісні в 4-ому розділі 9-та строфа у виданні 1862 р. була неповна — вона мала тільки 3 рядки, замість шести. П. Куліш дописав до неї ще 3 рядки, і в повному вигляді ця строфа одержала такий вигляд (168 стор.):

*Буде з тебе слави —
Предківською землю
Унучатам повертати;
Буде з тебе слави —
Вельможнес панство
З України позганяти.*

В кінці 4-ого розділу IV-ої пісні після останнього рядка: „Побитих хоронять” (192 стор.) є такі рядки (надруковані у львівському виданні на 184 стор.):

*Чорна потороча
До панів побралась.
Кому печаль, кому горе,
Поторочі радість.*

*Укрила ніч темна
Кривавій жива.
Кому печаль, кому горе,
Чорному пожива.*

*Стиха чорний, стиха
Сповідас панство,
За людську кров обітує
Небесне царство.*

*Стиха чорний, стиха
Хлопство поучає,
Ой, хто сіяв головами,
А він затинає.*

У IV-ій пісні у 5-ому розділі після 8-ої строфи після слів: „Огнем запалала” вставлено таку строфу (194 стор.), у львівському виданні див. стор. 186:

*Панській будинки
Під небом літають,
А панове із Гадяча
У Лубні втікають.*

У V-ій пісні в 1-ому розділі після 3-ої строфи, що закінчується рядком „Рарожинський серденько”, додано такі 4 рядки (197 стор.), у львівському виданні див. 187 стор:

*Ой чи на те ж, браття, наші
Під небом літали,
Щоб глянути із-за хмари,
Як (закреслено „ляхи”) пани
втікали.*

У V-ій пісні в 1-ому розділі, після 6-ої строфи (після рядка: „Потуги готують”) ідуть такі 4 рядки (197 стор.), львівське видання 187 стор.:

*Нехай же їх привітає
Із шибениць шляхта . . .
Викопаймо вражих дуків
Із могил проклятих!*

У V-ій пісні, в 2-ому розділі, після дев'ятої строфи, що кінчається словами: „З Лубень до Любліна” додано таку строфу (201 стор.), у львівському виданні див. 190 стор.:

*Підкопалися панове
Під люд необачний
З того часу, як постригся
В ченці Сагайдачний.*

Тут же після 10-ої строфи, після рядка „Темному народу” додано дві строфи:

*Підійметесь, розіллете
Криваві ріки,
А прийде час, провалитесь
В страшну тьму навіки.*

*Не про те нам треба, браття,
Ой не про те дбати,
Щоб шляхетським білим трупом
Поле устилати.*

У V-ій пісні, у 3-ому розділі третя строфа видання 1862 р. була неповна — вона мала тільки такі два рядки (203 стор., львівське видання 191 стор.):

*Лучче б доглядати
Муравського шляху*

П. Куліш додав ще два рядки для видання 1899 р.:

*Та московському купецтву
Завдавати жажу.*

У цьому ж самому розділі у 8-ій строфі після слів „Та жваво літає” (стор. 204), львівське видання, стор. 192, дописано 10 рядків:

*Де спуститься, вражу шляхту
За чуба хапає.
Возьми, Голко, стягу
І бунчук у руки,
Визволь, визволь хліборобів
Із панської муки.*

*Займай, пане Голко,
Шляхетській коні,
Визволь, визволь Україну
З тяжкої неволі.*

У V-ій пісні в 4-ому розділі, сьома строфа, видання 1862 р., мала тільки два перші рядки (205 стор.):

*Марне слово, марне,
Чужая дружино!
Куліш дописав ще два такі рядки:*

*Ой хто в панстві уродився,
Що тому Вкраїна?*

У V-ій пісні, в 4-ому розділі, після дев'ятої строфи, після рядка „Де втопити мушу” (206 стор.), львівське видання, 193 стор., Куліш додав ще одну строфу:

*Погашу я серце
Панськими сльозами,
Утоплю огненну душу
У бою з ляхами.*

Тут же після 12 строфи, що закінчується рядком: „Очі осіяти” (206 стор.), П. Куліш додав такі чотири рядки:

*Прокинься, Вкраїно!
Вже сонечко сходить . . .
Годі, годі недолюдкам
Миром верховодить!*

У VI-ій пісні, в 1-ому розділі після 19 строфи, після рядка „Що душу томила” (211 стор.), львівське видання 196 стор., П. Куліш додав одну

*Душу вбогу, задавлену
Ізмалечку панством,
У вічну тьму заманену
Хитрим темним царством.*

У VI-ій пісні на стор. 221 (львівське видання 204), П. Куліш додав такі рядки:

*Може тільки двоє
На всю Україну,
Задзвонивши сумно у бандурні
струни,
Оплачуть „срамотню
Давнюю годину”,
Як ви розбивали келепами труни.*

У VIII-ій пісні, у 1-ому розділі дописано останню 13 строфу (240 стор.), львівське видання 215 стор.:

*Ой, закрийтесь, ясні очі,
Лягай, серце, спати,
Ще нам Спаса не родила
Пречистая Мати!*

Із дрібних змін відзначимо такі: П. I, 3 р., 2 строфа у вид. 1862 р. було: „Не низьким поклоном *низове* гультяйство”. П. Куліш закреслив червоним чорнилом „низове” і внизу під закресленим словом написав „степове”. У льв. вид. залишено слово: „низове”.

Найбільше змін зробив Куліш у тексті поеми „Великі Проводи”. У пісні I, 5-ий розділ, 6 строфа, 3-4 рр. у першому виданні було:

*А тим часом закипає
..... Україна*

Куліш останній рядок виправив так:

Б у н т о м Україна.

П. VI, 1 р. слово „церковних” виправлено на „костельних”, а слово „церкву” виправлено на „костел”. Але у львівському виданні додержуються старого тексту 1862 року.

П. VI, 2 р., 5 строфа: „попи й дяки” виправлено на „ізуїти”. Там же в 62-ій строфі у вид. 1862 р. 4-ий рядок був неповний: „..... собаки”. Куліш замість крапок дописав слово „Державські собаки”.

П. VI, 3 розд. 14 строфа (214 стор.), львівське видання 199 стор.:

*А що вам
Маємо сказати . . .*

П. Куліш дописав у першому рядку слово „панотченьку” („А що вам, панотченьку”).

Там же в передостанній строфі текст 3-ого рядка „У широкий рот”

замінено на „У широкий рот катівський”.

Із дрібних поправок тексту, що потім ввійшли в третє та в дальші видання, наведемо ще такі:

У вірші „Дунайські Думи”, 1 розділ, II строфа, 3 і 4 рр. „Ходіть нашим панським робом” виправлено на: „Робіть нашим панським робом”.

В поемі „Настуся”, 12 строфа, у 1-2 рядках: „Задзвонить же в німій хаті, Бандурнії струни”, слово „Бандурнії” виправлено на „Золотій”, а потім і це слово виправлено на „Невгавуці”. В львівському виданні залишено першу редакцію „Бандурнії”.

Всі ці поправки і додатки П. Куліша показують, як автор працював над своєю поемою „Великі Проводи”. Для дослідника літературної творчості П. Куліша вивчення процесу творчої праці поета над своїм твором має велике значення.

***

Отже унікальний примірник „Досвіток” П. О. Куліша, що його автор приготував для цензури з метою добитися дозволу на третє виправлене видання цієї збірки поезій, має велике значення для дослідження текстів творів П. О. Куліша, для вивчення творчого шляху поета над окремими творами. Але головне значення цього цензурного примірника полягає в тому, що він дає нові, досі невідомі тексти, які до цього часу невідомі були читачеві, бо царська цензура викреслила їх і заборонила друкувати. Цей примірник дає також і невідомі примітки до творів П. О. Куліша і цим самим з'ясовує задуми автора.

Українська дитяча опера і оперета

Написав Леонід Полтава

Далеко не всі народи світу можуть похвалитись власними, національними оперовими творами, ще менше — операми й оперетами, написаними для дітей і доросту.

Батьківщиною опери є Італія. І це правда, що ще в 1817 році великий Джоаккіно Антоніо Россіні, автор близько 40 опер, написав лірично-комічну оперу „Попелюшка” — казку, але в первісному задумі ніяк не для дітей (в 1816 р. Россіні написав у Римі іншу, так зв. „комічну оперу”, безсмертного „Севільського цирульника”). Комічні опери та опери-буфф ні в ті часи, ні згодом, окремо для дітей не призначались і їх для дітей не писали.

Батьком національної — і світової! — дитячої опери був українець, наш великий композитор Микола В. Лисенко, про творчість якого в цій ділянці див. нижче. Першу для ді-

тей „оперку”, як її називав сам композитор, „Коza Дереза”, Микола Лисенко створив в Україні в 1888 році. Першу дитячу оперу в західній частині Європи створив німецький композитор Е. Гумпердінк — „Гензель і Гретель” — у 1893 році. Тому без перебільшення можемо сказати, що як автором першого в світі класичного оперового твору був італійський композитор К. Монтеверді (опера „Орфей”, 1607 р.), так автором першого в світі оперового твору для дітей був український композитор, основоположник нової доби в українській музиці, Микола Лисенко.

Мало чести приносить совєтській, московського видання з 1965 р., „Театральной Энциклопедии” за редакцією П. Маркова й 9-ти інших академіків і театрознавців, твердження в 4-му томі на стор. 175, що „Першими операми для дітей були „Кіт, Ко-

зичного театру. Правда, в квітні 1970 року, на вимогу громадянства, таки було створено Київський Дитячий Музичний Театр, перший в Україні, але це не розв'язує проблеми, а скорше вказує на вийняток з жалюгідного правила.

В Україні — УССР, постійно працюють ТЮГ-и, Театри Юного Глядача, які дають оздоблені музикою й подекуди балетними номерами вистави: у Києві, Харкові, Львові, Одесі; в кінці 1969 р. відкрився й Дніпропетровський ТЮГ (виставою „Юности батьків” російського письменника Б. Горбатова...). У Харкові й Одесі майже всі вистави йдуть російською мовою. Репертуар усіх ТЮГ-ів в Україні, як і в інших „республіках”, за кількома щасливими винятками на сюжети здебільшого народних казок, це краще чи гірше завуальована большевицька агітка. Більшість українських письменників не співпрацюють з ТЮГ-ами, там ідуть або російські оригінали, або ж переклади, з намаганням давати „інтернаціональний” репертуар. Большевицька цензура особливо сувора щодо репертуару ТЮГ-ів, адже йдеться про дітей і підлітків, яких режим намагається виховувати в дусі схилення перед російською культурою і мовою та в дусі безвідмовного, роботівського типу, виконання наказів, починаючи від піонервожатих, через комсомольців та партійців, і на ЦК КПСС закінчуючи. Не дивниця, що київська „Культура і Життя” з 14 грудня 1969 року нарікала в статті „Мистецтво особливого призначення”: „Українські письменники все ще не досить активно працюють для дітей”...

Хоч як цензурована, але й київська та львівська преса впродовж років, шляхом відкритих листів окремих діячів, або й групових листів громадян, домогалась, щоб в Україні створили окремі дитячі музичні театри і навіть Театр оперети для дітей. Врешті-решт „РАТАУ” в квітні 1970 року сповістило про організацію першого в співучій і талановитій Україні

зелі і Баран, або Штуки kota Васьки” (1900, Одеса) і „Музиканти” (1906, Москва) Н. П. Брянського, „Ворона-ворожитка”, „Свиня під дубом”, „Лисиця і виноград”, „Снігурка” (всі написані в 1895) В. М. Орлова, „Ріпка” В. І. Сокальського (1900, Харків), „Чародійний сон” Л. М. Фетісової (написана в 1900) — всі були, як правило, на один акт (дію), прості сюжетом і оркеструванням”. На стор. 176, щоправда, в тому ж „академічному” виданні згадано, що М. В. Лисенко написав оперу для дітей „Коза-Дерева” але підставлено фальшиву дату — 1901-й рік! Це зроблено для того, щоб показати, нібито російські композитори написали опери для дітей, чи навіть малі вокально-музичні твори за байками Крилова раніше, ніж український композитор Микола Лисенко. До речі, „оперки” М. Лисенка це не одноактівки, як то писали росіяни. Згадано теж, що М. В. Лисенко створив — без згадки про лібретиста Дніпрову Чайку — ще дві дитячі опери: „Пан Коцький”, написану в 1891 р. і „поставлену в 1955 р. в Харкові”, та „Зима і Весна” — написану в 1892 р. і нібито вперше поставлену „в 1958 р. в Києві”. Це теж не відповідає правді, а отже й науці: всі дитячі оперки М. Лисенка виставлялись в рік їх написання в домі Лисенка в Києві, з участю дітей і молоді, як Лисенків, так і сусідніх родин, а на вистави набивався повний дім малих і великих глядачів. Ставили їх і в школах.

В УССР

Українська дитяча опера, оперета і навіть музична п'єса, коли музиці й співу припадає більш підрядна роль, за останні десятиріччя не зробили в поневоленій Україні помітного кроку вперед. Твори цього складного, синтетичного жандру, фактично, навіть не мають де появлятися: діти 47-мільйонного народу в себе на Батьківщині не мали аж до весни 1970 року дитячого оперового або му-

Українська дитяча (і молодеча, не даремно ж Об'єднання Працівників Дитячої Літератури ім. Л. Глібова, ОПДЛ, було переназване в 1970 р., на порозі 25-річчя своєї праці, на Об'єднання Працівників Дитячої і Молодечої Літератури, ОПЛДМ) опера, оперета і музична вистава традиційно широко використовує народну казку, або українські історичні сюжети, тематично базується на житті українського народу, нашої природи; в музиці — повними пригорщами черпає з багатющої скарбниці музично-вокального фольклору. Зрозуміла річ, що нині вже маємо й твори з значними відхиленнями від такої традиційної схеми. У них драматурги дають свої власні казкові, і не конче казкові, сюжети, а композитори говорять не мовою народної музики, а своєю власною, лише часом використовуючи дещо з народних мотивів (і то не завжди та не всі).

Українська дитяча опера, оперета і музична вистава до нині не мають впорядкованого, синтетичного огляду, тож спробуймо йти піонерською стежкою, висловлюючи щире побажання, щоб надалі цією темою зайнялись музикологи і театрознавці по обох берегах океану. На жаль, в Україні з наказу режиму викреслюється чимало імен видатних драматургів і композиторів, які працювали чи творять для дітей, або ж побіжно, прихилцем лише називають їхні прізвища, замовчуючи творчість.

Наскільки ж ця ділянка музико-й театро-літературознавства поза межами України і в Україні не впорядкована, видно вже з того, що після прочитання різних видань не вдалося встановити, наприклад, прізвищ кількох авторів-лібретистів до відомих оперових творів для дітей і молоді. Що вже й казати про інших діячів! Театральні декорації у виставах для дітей відіграють особливу роль, але ми й досі не маємо навіть найбільш побіжного огляду праці мистців-деко-

раторів в українському театрі для дітей. Навіть автор праці „Українська музика” А. Рудницький не мав усіх даних, або ж не вважав потрібним подати авторство багатьох лібретто до відомих оперових творів; ці промахи трапляються і в музикологічній праці М. Грінченка. Також міннесотський журнал „Вісті” майже не присвячує уваги українській оперово-музичній творчості за кордоном. У вільній українській пресі зацікавлені знайдуть чимало повідомлень, що буде чи відбулась така-то вистава — без подання прізвищ її автора, або співавторів. Напр., дописувач Н.Н. у „Свободі” з 25 червня 1968 р., в оздобленій світлиною замітці „Коговз, Н.И. — Дитяча опера „Серед Ангелів”” — не повідомив, хто, де і коли цю нову оперу написав. Ще інгла тема, не порушувана нашою пресою, це справа авторських гонорарів, нехай скромних, але принципово виплачуваних постановниками вистав. Нормальна річ, заплатити гонорар українському лікареві за допомогу, українському мистцеві — за картину, українському автомеханікові — за ремонт авта, але й досі український письменник-драматург і український композитор залишаються „пасинками” громади, їй на некористь. Доходить в житті вільної української спільноти на Заході до таких анекдот, що музика-піаніст все таки доб'ється від організаторів скромної оплати за свій виступ (з платними вступами для старших і молоді!), а композитор, твори якого виконувались (і якому не раз при тій нагоді й оплодує вдячна зала) має жити з Божого духа. Таке траплялось передчасно померлому відомому композиторові сл. п. Миколі Фомснкові.

Багато можна було б навести подібних прикладів, йдучи „піонерською стежкою”... Самі читачі напевно пригадають собі й кілька інших. Невпорядкованість справ у цій ділянці — разюча.

музичного театру такого профілю — Київського Дитячого Музичного Театру. Директором КДМТ призначили Бориса Шкварка. Першого року там, при завжди переповненій малечей і дітьми шкільного віку залю, ішли вистави: „Червона Шапочка” Д. Клебанова, „Зайка-Зазнайка” І. Вімера, музична вистава „Пригоди Чиполліно” Б. Алексєєнка і Ю. Котелєнця, за популярною казкою італійського письменника Джанні Родарі. До речі, цю музичну п'єсу, в якій домінує казковий, хоча з легким „соціальним ухилом”, сюжет та широко використана італійська народна музика й пісня, вперше показували в сезоні 1969-70 р. в Київському Театрі Оперети. „Культура і Життя” з 12 лютого 1970 р., зазначаючи, що вистави давали учні Студії після тримісячної підготовки „нашвидку”, інформувала, що, театр одержав 150 000 заявок на відвідування вистави „Пригоди Чиполліно”. Зрозуміло, що задовольнити бажання всіх бажаючих тільки під час канікул та у вихідні дні — неможливо”. Там же згадано, що Хореографічна Студія київського палацу „Жовтневого” поставила в кінці 1969 року балет для дітей „Королівство кривих дзеркал” Ю. Рожавської: „Успіх і тієї вистави свідчить, що й цей жанр має безліч юних прихильників”. В тій же газеті, в статті, під наг. „Дебютанти на сцені, дебютанти в залі” музиколог Валентин Капрелов підтримав вимогу створити музичний театр для дітей бодай у столиці України:

„Вже час вирішити питання про створення Музичного театру для дітей. Репертуару не бракуватиме. Досить згадати хоча б дитячі опери класиків української музики М. Лисенка та К. Стеценка. Чимало музичних вистав для дітей створили українські радянські композитори. Музичний театр юного глядача став би не тільки могутнім засобом комуністичного виховання юного покоління, — зазначає автор статті, — а й стимулом для

появи нових музико-драматичних творів для дітей.”

Як згадано, перший в Україні музичний театр для дітей створений у Києві в 1970 р. — через півстоліття від часу московсько-большевицької окупації й перетворення України в „робітничо-колгоспну державу”...

Працівники дитячої літератури, драматурги, композитори для дітей і молоді на Батьківщині стараються творити і в умовах прокрустового ліжка імперської цензури. Бодай декого з талановитіших назвемо далі, в першій спробі огляду-переліку авторів, які працюють в цій ділянці в Україні, дармащо потім їхні твори часто не мають де прихилити голови. Однак, головну увагу звертаємо на авторів за кордоном, особливо в Америці: тут вони не мали до нині навіть побіжного спільного перегляду їхньої цікавої і відповідальної праці.

ПІОНЕРСЬКОЮ СТЕЖКОЮ

Автор статті з підкресленням зазначає, що він не музикознавець, але хотів би хоч якоюсь мірою заповнити прогалину в цій важливій ділянці: співавтори українських дитячих опер, оперет і музичних вистав ні в УССР, ані за кордоном ще — дивним дивом — не дочекались досі синтетичної, суцільної спроби огляду їхньої творчої діяльності.

Здається, Максим Рильський перефразував Белінського, що для дітей треба писати так, як і для дорослих, тільки — ще краще. Тим складніша праця в ділянці оперово-театральної творчості для дітей і доросту, чи й молоді, адже йдеться про тісну співпрацю багатьох творчих одиниць: драматурга-лібретиста, композитора, хореографа, театрального режисера, мистця-декоратора, диригента і т. д., хоча справжніми „матерями” твору є здебільшого лібретист і композитор (за рідкісними і не завжди вдалимий випадками, коли композитор сам пише лібретто).

ТВОРЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ОПЕРИ, ОПЕРЕТИ І МУЗИЧНИХ ВИСТАВ

ЛИСЕНКО МИКОЛА (1842-1912)
— батько європейської дитячої оперети, а отже й світової. Свої оперові твори для дітей назвав „оперками”. Написав їх три, всі на лібретта поетки Дніпрової Чайки.

Перша його „оперка” під назвою „Коза Дереза” була закінчена ще в 1888 р., на 1 дію, найпростіша для виконання на сцені. В основі сюжету лежить народна казка про Козу Дерезу „півбока луплену, за три копипу куплену”.

У 1891 р. Микола Лисенко написав значно складнішу „оперку” для виконання дітьми й молоддю, „Пана Коцького”, на 4 дії. Базована тематично на міжнародній казці, а музично здебільшого на українській народній музиці, це була перша справжня опера для дітей. У Західній Європі така опера з’явилась пізніше, в 1893 році, коли було виставлено славетний твір Гумпердінка „Гензель і Гретьель”.

Зазначимо, що друк лібретта й нот „Пана Коцького” був у царській Росії заборонений, бо цензори в цій опері для дітей вбачали (не без основи!) політичну сатиру на самодержав’я. Сталін також забороняв її публікацію й виконання на сцені — аж у 1945 році „Пана Коцького” було опубліковано в Києві. Але й тоді ще 10 років (43 роки після смерті композитора!) довелось чекати, щоб у Харкові цю „оперку” для дітей-молоді нарешті показали в Оперовому Театрі.

Вперше в Америці „Пана Коцького” поставив і нею диригував Юрій Оранський, з рамени Українського Музичного Інституту у Філадельфії, силами Молодечого Оперового Ансамблю, в травні 1965 р., а невдовзі вийшла й довгограйна платівка „Пан Коцький”, з мистецькою обкладинкою Софії Лади Зубар, — перший запис цього твору великого Лисенка на платівці (в Україні немає запису).

Микола Лисенко написав до всіх трьох „оперок” лише фортеп’яновий супровід — для УМІ у Філадельфії вперше оркестрував його композитор Василь І. Овчаренко.

Третя „оперка” М. Лисенка для дітей і молоді — „Зима і Весна”, або ж під іншою назвою „Снігова Краля”, була написана в 1892 році, також до лібретта поетки Дніпрової Чайки (Людмили Олексіївни Василевської). Цей твір на 2 дії вимагає вже окреслених голосів та значно ускладнений для виконання.

Всі три „оперки” М. Лисенка з успіхом виставляв у Канаді заснований кілька років тому (з преси годі усталити, коли саме) Український Дитячий Театр під мистецьким керівництвом п-ї Ірени Туркевич-Мартинець (сестри покійного диригента Лева Туркевича) і п-ї Дарії Нижанківської-Снігурович. В УДТеатрі беруть участь кругло 50 дітей, від 4 років до 19 років віку. Цей Театр, під адміністраційною управою п-ї Н. Леонтович-Башук, випустив довгограйну платівку для дітей (див. про працю УДТ нижче).

„Коза-Дереза”, „Пан Коцький” та „Зима і Весна” або „Снігова Краля” Миколи Лисенка - Дніпрової Чайки — це перші твори оперного характеру для дітей. Вони стали частиною нашого „залізного репертуару”, але в Україні їх майже не показують, бо їхнє суцільно-українське звучання суперечить офіційній політиці русифікації та винародовлення українського й н. народів у ССРСР. Час до часу в Україні йде лише „Коза Дереза”. Серед українських дітей і молоді за кордоном вистави кожного з цих творів проходять з надзвичайним ентузіазмом як юних виконавців, так і глядачів, у тому й старших. Останнім часом двічі виставляв „Козу Дерезу” Євген Садовський у Клівленді.

БАРНИЧ ЯРОСЛАВ (1896-1967, у Америці). Незадовго перед смертю композитор, автор багатьох оперет, розпочав працювати над музичною п’єсою „Чародійна Сопілка”, за на-

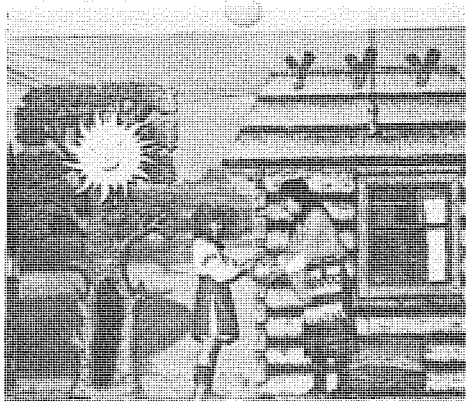

Гуцульські танці — з вистави оперети „Чародійна Сопілка” у Клівленді, Огайо 1970 року

родною казкою. Я. Барнич написав прозовий діалог до 1-ої дії і розпочав писати музику з тим, щоб згодом запросити когось із поетів, аби написав віршовані тексти — для арій, дуетів та хору. Смерть обірвала його підготовчу працю. Дружина сл. п. Я. Барнича, педагог і мистецький керівник різних дитячих театральних колективів у Клівленді, п-ї Ярослава Барнича звернулась у 1968 р. до автора цієї статті з проханням закінчити текст „Чародійної Сопілки” і включити необхідні віршовані тексти за дією п'єси. Виконавши це, автор передав текст композиторові Василю І. Овчаренкові в м. Маямі, який музично оформив до кінця. Так постав спільний твір сл. п. Ярослава Барнича - В. Овчаренка - Л. Полтави, остаточно закінчений в 1969 р. „Чародійна Сопілка” має 3 дії; це твір, що немов стоїть між музичною п'єсою-казкою і оперетою (залежно, як його трактуватиме постановник-режисер). Допи-

савши 10 пісень і танків, „Чародійну Сопілку” з великим успіхом поставив весною 1970 р. проф. Б. Сарамага в Дітройті.

БЕЗКОРОВАЙНИЙ ВАСИЛЬ (1880-1966, у Америці). Автор багатьох пісень для дітей і молоді, друкованих здебільшого у журналі „Веселка”. В 1960 р. написав у м. Боффало дитячу оперету „Казка про Червону Шапочку” до віршованого лібретта Л. Полтави (при друкові у „Веселці” редакція журналу виправила назву на „Червона Шапочка”, і так ця оперета — текст і ноти — вийшла окремим виданням ОПДЛ у 1969 р. в Торонті, з ілюстраціями Едварда Козака, він'єта М. Левицького; вийшла головно заходами й пожертвою родини, дочки сл.п. Василя Безкоровайного п-ї Неонілі Безкоровайної-Стецьків та ін. добродіїв). Оперета „Червона Шапочка” в різних роках ішла вже в Торонті, Гамільтоні й сусідніх

З вистави оперети „Червона Шапочка” в Йонкерсі, Н.Й. в 1968 році — силами Осередку СУМА

містах у Канаді, а в Америці — у Йонкерсі, Джерзі Сіті, Ньюарку й ін. містах, силами здебільшого сумісських і пластових драматично-музичних гуртків. Особливо вимогливий композитор Антін Рудницький в книжці „Українська Музика” (Мюнхен, „Дніпрова Хвиля”, 1963) писав про музику цієї оперети, що вона „характерна досить багатою мелодійною виразністю й умілістю використовувати музичні засоби”. Ставить її теж Ляльковий Театр США з Філадельфії.

ВИТВИЦЬКИЙ ВАСИЛЬ (1905), живе в Америці. Написав музику до двох дитячих п'єс: „Півник та Курочка” і „Гусеня” (в „Українській Музиці” А. Рудницького, на жаль, не зазначено, до чийх текстів).

ГАЙВОРОНСЬКИЙ МИХАЙЛО (1892-1949, у Америці) — автор музики до кількох дитячих п'єс, у тому до п'єси під назвою „Червона Шапочка”, не опублікованої і невідомого лібретиста. Про музику М. Гайворонського до тієї „Червоної Шапочки” згадувала (в розмові) п-і Лідія Крушельницька, керівник Студії Мистецького Слова в Нью Йорку.

КЛЕБАНОВ ДМИТРО (1907) в Україні. Написав у Харкові ще перед

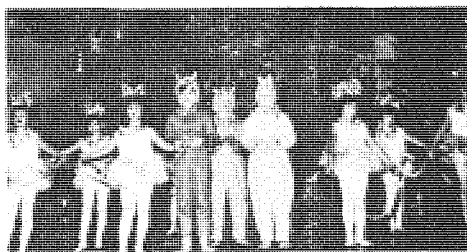
другою світовою війною музику до лібретта невідомого автора дитячу оперу російською мовою „Аистенек”-„Бузок”. У 1967 р. написав музичну казку „Червона Шапочка” — лібретто українською мовою Є. Шварца. Цю „Червону Шапочку” поставили декілька разів у Київському Театрі Юного Глядача, але з невідомих причин її було швидко знято з репертуару (київська „Літературна Україна” на початку 1970 р. згадувала, що ця музична вистава мала дуже великий успіх у юних глядачів і її буде відновлено).

КОЛЕССА МИКОЛА (нар. 1904), Україна. Написав оригінальну музику до театральних вистав для дітей і молоді: „Веселі Ведмедики”, „Котигорошко” В. Шияна і „Торба, шапка і сопілка” (автора п'єси ніде не названо). Творчість Миколи Колесси для дітей і молоді заслуговує на окрему розвідку музикознавця.

КОЛОМИЄЦЬ АНАТОЛЬ (нар. 1918 року), Україна. У 1947 році написав дитячий балет „Блискавичка”, за власною ідеєю; в Україні цього балету не ставлять.

ЛАСОВСЬКИЙ ЯРОПОЛК (нар. 1941 р.), у Львові, в родині мистця Володимира і письменниці Оксани Керч; вищу музичну освіту закінчив у Америці — Гантер коледж у Нью Йорку. Композитор і скрипаль-концертант. Крім ін. творів (у тому й опери „Прорив”, перша назва „В бункері” — з дій УПА), для дітей і молоді дав оперу-казку до лібретта Олекси Сацюка „В царстві Оха”, на 6 дій. Композитор і лібретист назвали цей твір оперою-співгрою. „В царстві Оха” ставили з видатним успіхом у Ляльковому Театрі в Аргентині, а в Нью Йорку — як оперету, в супроводі фортепіяна.

ЛЕОНТОВИЧ МИКОЛА (1887-1921), Україна. Автор славетних обробок українських народних пісень, у

*З вистави оперети „Лісова Царівна”,
музика Василя Овчаренка, силами
Осередку СУМА в Йонкерсі 1970 р.*

тому й всесвітньо-відомого „Щедрика”. У 1919 р. М. Леонтович створив музику до п'єси Бориса Грінченка — одноактівки для дітей „На Русалчин Великдень”. Ця музична п'єса розрахована на виконання силами дітей і молоді. Не відомо, чи зберігся клявір.

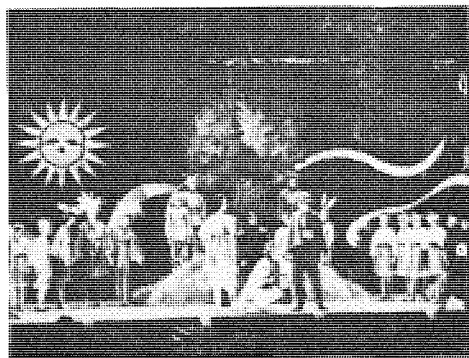
ЛИСЬКО ЗЕНОВІЙ (1895-1969), з Зах. України; у Празі одержав ступінь доктора музикології в Українському Університеті. По війні жив у Німеччині, потім у Нью Йорку, де був директором УМІ та працював над великим збірником українських народних пісень (дотепер вийшли 4 томи). Крім ін. творів, написав дитячу оперу „Золоте Весілля”, використавши вірші різних авторів та народні пісні й танки, яку з успіхом показано силами учнів Українського Музичного Інституту в Нью Йорку в 1960-х рр., в залі школи св. Юра. Режисер вистави — Олімпія Добровольська, хореографія і костюми Роми Прийми, музичний керівник Євген Крахно, за вокальну частину відповідала Клавдія Таранова, при фортепіані — Євгенія Чапельська; єдиним дорослим співаком був баритон Юрко Федорів у ролі „Ведмеда”, решту ролей виконували діти й молодь; матері шили костюми. За характеристикою Є. Крахна, „музична мова тієї оперети сильна і дуже свіжа”.

НЕДІЛЬСЬКИЙ ІВАН (1895-1970), родом із Золотого Поток у Зах. Україні, в 1924 р. закінчив Консервато-

рію Штерна в Берліні, по війні — на еміграції, спочатку в Зах. Німеччині, де написав музику, на мішаний хор, до 5-ї пісні поеми „Лис Микита” Івана Франка („Гу-гу-гу, в дворі гуділо”...). Інсценізацію тієї пісні ставила Українська Гімназія в Байройті в 1947-48 рр.

У Нью Йорку Іван Недільський, крім багатьох ін. творів не для дітей, створив оригінальну музику до п'єси Анатолія Шияна для молоді „Голуба Хустина”. Двічі виставу показувано в Нью Йорку, у виконанні Студії Мистецького Слова під керівництвом п-і Лідії Крушельницької, в 1968 р.; режисер Лідія Крушельницька, хореографія Роми Прийми-Богачевської, проєкти декорацій і костюмів п-і Слави Геруляк. В основі сюжету тієї музичної п'єси-казки лежить боротьба за Князівну Воленьку. Вистави йшли в супроводі фортепіяна. Музика Івана Недільського до „Голубої Хустини” виділяється великою винахідливістю й підкреслено українським звучанням.

ОВЧАРЕНКО ВАСИЛЬ І. — Відомий композитор і диригент хорів, родом з Харкова, випускник Московської Консерваторії. Крім багатьох ін. творів, у тому й хорових пісень для дітей та материнських-колискових, написав у 1968 р. до лібретта Л. Пол-

*З вистави музичної п'єси „Голуба
Хустина” у Нью Йорку силами
Мистецької Студії під керівництвом
Лідії Крушельницької*

тави оперету для дітей і молоді „Лісова Царівна”, на різдвяно-новорічну тему, на 3 дії. Прапрем'єра відбулась в 1969 р. в Клівленді, де „Лісову Царівну” ще перед публікацією у „Веселці” поставив режисер і диригент Євген Садовський з молоддю парохіяльної католицької школи; друга вистава відбулась на початку 1970 р. в Йонкерсі, Н.Й., силами Осередку СУМА, під керівництвом виховниць Марії Кіцюк і Надії Кудрик.

У роках 1967-69 проф. Василь Овчаренко працював і закінчив у Маямі на Фльориді оперу на 5 картин „Лис Микита”, до віршованого лібретта Л. Полтави, взорованого на основному поемі Івана Франка „Лис Микита” і німецькому виданні „Рейнеке Фуке”. Опера розрахована на виконання одночасно дорослих співаків і дітей та молоді, і так же само — на глядачів різного віку. Першу виставу опери „Лис Микита”, за спонсорством СУК „Провидіння”, підготував у 1970 р. Молодечий Оперовий Ансамбль УМІ у Філадельфії, під керівництвом ініціатора створення цієї опери і її першого диригента проф. Юрія Оранського; режисер І. Праско, проскти декорацій і костюмів та масок — Едварда Козака, хореографія балерини Ніни Сулими. Василь Овчаренко є автором музики до оперети „Чародійна Сопілка” (див. гасло „Барнич Ярослав”).

САДОВСЬКИЙ ЄВГЕН. — Родом із Зах. України, музично-культурний працівник у Клівленді, диригент відомого мішаного хору „Дніпро” та Молодечого хору й оркестри, постановник кількох музичних вистав і особливо — театралізованих монтажів силами молоді. У 1969 р. написав музичну п'єсу для дітей, на 2 дії, до власного тексту, під наг. „Ведмежа Порада”. Це п'єса-казка, розрахована на малих глядачів. У Пармі, Ог., підготовляється перша вистава „Ведмежої Поради”, що відбудеться в 1971 році.

САРАМАГА БОГДАН (нар. 1910 року), із Зах. України, тепер у Дітройті, ЗСА, де викладає музику й спів у парохіяльних українських католицьких школах. Закінчив Львівську консерваторію. Написав музичний супровід до кількох монтажів на українські національні свята, у виконанні молоді, також дитячі пісні й хори. У 1969 р. дописав 10 пісень і частково змінив текст музичної п'єси-казки для молоді „Чародійна Сопілка” (Я. Барнича - В. Овчаренка - Л. Полтави) і виставив цей твір в плані оперети з видатним успіхом у Дітройті весною 1970 р., діставши високу оцінку преси і глядачів.

СОНЕВИЦЬКИЙ ІГОР (на.р 1926 року), із Зах. України; композитор із власним мистецьким почерком, доктор музикології. У Нью Йорку написав низку пісень для дітей і дитячих хорів на слова різних поетів. Крім інших творів, створив оригінальний музичний супровід до п'єси-казки Анатолія Шияна „Летючий корабель”, з успіхом виставленої Студією Мистецького Слова в Нью Йорку під керівництвом п-і Лідії Крушельницької. Д-р Ігор Соневицький є також автором музики до „Лісової Пісні” Лесі Українки (вистави в Америці); він написав відому музику до балету „Попелюшка”, показаного Балетною Школою Роми Прийми-Богачевської, з її хореографією.

СТЕЦЕНКО КИРИЛО (1882-1922), Наддніпрянщина. Зробив багато в ділянці музики для дітей, але не все зафіксовано. Інж. В. Ржевський з Роменщини розповідав, що К. Стеценко написав музику до театралізованих рецитацій кількох байок Л. Глібова. В музичній літературі занотовано, що Кирило Стеценко створив — у дусі Лисенківських „оперок” — оперету „Лисичка, Котик та Півник”, за віршованою п'єскою-казкою Олександра Олеся (п'єсу передруковано в журналі УНСоюзу для дітей „Веселка”, в числах з лютого-березня 1970). Роз-

почав писати дитячу оперету за народною казкою „Івасик Телесик”, але не закінчив, передчасно померши від виснаження і тифу.

СТРАТИЧУК ОЛЕГ (нар. 1910 р.), з Буковини. Закінчив консерваторію в Чернівцях, удосконалював знання в Букарешті, вищу Музичну Школу закінчив у Відні. По війні — в Аргентині, потім у ЗСА. Написав, крім ін. творів, багато хороших пісень для дітей і молоді до слів Т. Шевченка, Лесі Українки, О. Олеся, О. Кобця, Діми, М. Ситника, Й. Дудки, Г. Соколенка та ін. У 1960-х рр. в Нью Йорку написав барвисту й свіжу музику до п'єс-казки для молоді „Вовк у овечій шкурі” Л. Полтави, яку успішно кілька разів ставив Театр у П'ятницю у Філадельфії, під мистецьким керівництвом Вол. Шашаровського. П'єсу надруковано в журналі „Визвольний Шлях”, у Лондоні, музики ще не опубліковано. Олег Стратичук написав також, на лібретто того ж автора, першу українську оперетку на одну дію, призначену для Лялькового Театру, під наг. „Мишача Війна” (1970 р.), прийняту до вистав Ляльковим Театром у Філадельфії, під керівництвом п-і Дарії Шуст.

ТУРКЕВИЧ - ЛУКІЯНОВИЧ СТЕФАНІЯ (нар. 1898 р.), із Львова, живе в Ірландії. Закінчила Львівську консерваторію, студіювала у Відні, докторат — у Празькій консерваторії. Крім ін. творів, у тому й балету „Лісова Пісня” за Лесею Українкою, написала в середині 1960-х рр. оперу для молоді, до власного лібретта, „Серце Оксани”, на 3 дії. Оперу з видатним успіхом ставив Дитячий Театр у Вінніпезі, що працює під патронатом Об'єднання Жінок ЛВУ; режисер п-і Ірена Туркевич-Мартинець, хореографія п-і Дарії Нижанківської-Снігурович, проекти декорацій Мирона Левицького. Канадійська „Ди Трибюн” з 28 квітня 1969 р. писала про виставу „Серця Оксани” в „Плейгавзі”, між ін.: „Не треба знати ук-

раїнської мови, щоб сприйняти історію двох загублених у лісі братів та їхньої невтомної в розшуках сестрички. Музика написана в модерному стилі... Партія оркестри вела лінію майже незалежно від молоденьких співаків... До блискучих сцен, — писала рецензентка Мадлен Берньє, — треба зарахувати війну між грибами, комарами і жуками та танок зірок із неба. Як усі українські фантастичні казки, „Серце Оксани” має мораль: жертвенність, великодушність і любов — це спасенні сили цього світу”... Високу оцінку цій новій українській дитячій опері дала українська преса в Канаді.

ФОМЕНКО МИКОЛА (1894-1962). Народився на Наддніпрянщині, помер у Нью Йорку. Популярний композитор, також концертних творів, як „Спогад про Україну” для смичкової оркестри (вперше виконала в 1950-х роках у Нью Йорку Смичкова Оркестра, під диригуванням проф. Вол. Цісика). Написав кілька „оперок”-мініатюр для малих дітей: „Котик Кікі”, „Листоноша”, музику до сценічної картинки Івги Шугай „Зайчиків кожушок” (успішна вистава відбулась останнім часом, в 1970 р., у Джерзі Ситі, Н. Дж., з рамени Т-ва „Рідна Школа” і 71-го Відділу США). Майже всі його „оперки”-мініатюри ставила п-і Галина Мірошниченко-Кузьма силами нею веденого в Нью Йорку Дитячого Музичного Садочку.

Продуктивний і талановитий сл. п. Микола Фоменко створив до власного прозового лібретта оперу „Івасик Телесик” за народною казкою. Дотепер слухачі чули з неї лише кілька арій, в тому популярну арію Тетяни „Бачу, бачу, Телесика я бачу”, у виконанні солістки Ізабелли Орловської, в супроводі оркестри. Дотепер ні лібретто, ні клявір опери „Івасик Телесик” не надруковані.

ШУЛЬ АНДРІЙ — представник наймолодшого покоління українських музик за кордоном, закінчив у Нью

Дівочий хор і оркестра УМІ у Філядельфії під керівництвом Юрія Оранського (брали участь в опері „Лис Микита”). На занавісі портрет композитора Миколи Фоменка

Йорку відому музичну школу Джуліард, вчить в Ратгерському Університеті, де пише магістерську працю з музикознавства. На початку 1968 р. сл. п. мистець Антін Малюца на вечорі в ЛМКлюбі в Нью Йорку, влаштованому АДУК, на тему „Українська дитяча оперета”, повідомив зібраних, що молодий А. Шуль розпочав оперу „Лис Микита” за поемою Івана Франка; не було потім повідомлення, чи довів свою працю до кінця.

— — —

(Не вдалося встановити, хто написав самобутний, гармонійний музичний супровід до цікавої п'єси Марійки Підгірянки „В чужому пір'ї”, з солями й багатьма дитячими хорами. Цю музичну п'єсу декілька разів у 1950-х і 1960-х рр. виставляли за кордоном з незмінним успіхом, в тому у Філядельфії, під керівництвом піаністки і музичного педагога п-ї Лідії Булби.)

Такий, дуже стислий і, що трапляється завжди в піонерській ділянці — неповний перелік здобутків українських композиторів, драматургів та поетів, які давніше чи тепер працювали, або працюють в ділянці дитячої опери, оперети і музичної п'єси для дітей та для молоді.

Коли порівняти навіть такий неповний перелік з подібними відомостями з інших еміграційних спільнот в Америці й у вільному світі (та й на їхніх Батьківщинах), то побачимо, що українці перші в Європі дали дітям їхню власну оперу чи „оперку”, завдяки праці великого Миколи Лисенка і його співпраці з поеткою-драматургом Дніпровою Чайкою, та що українські діячі культури тримають і далі цю першість. Обставини, однак, аж ніяк не сприяють такій складній творчій праці, ні в еміграційно-поселенських обставинах, ані в окупованій Україні, УРСР, де вони ще складніші.

Якщо тут часто працівники дитячої культури натрапляють на байдужість, або ж незрозуміння батьків та навіть деяких громадських установ і організацій, то в Україні Москва різними методами зловживає стримує розвиток українського музично-вокального мистецтва для дітей і молоді. Досить одного прикладу: Київський Театр Оперети одержав у 1970 році, після кількох вистав оперети за італійським письменником Джанні Родарі „Пригоди Чіполліно”, музика Б. Алексієнка та Б. Котелянця, 150 тисяч заявок-зголошень від бажаючих дітей, гуртків і навіть цілих шкіл з усієї України — всі вони хотіли б побачити нову оперету для дітей. Але навіть малі й молоді кияни не всі могли побачити чарівні „Пригоди Чіполліно” (на жаль, з елементами „соціально-класової боротьби” серед італійців...), бо Київський Театр Оперети має свої завдання й репертуар для дорослого глядача, і тому мусів припинити вистави оперети для дітей після кількох десятків показів. Як згадано, у квітні 1970 р. в Києві нарешті відкрили Дитячий Театр Оперети.

Опера — для дітей, для молоді як і для дорослих — це найскладніший мистецький твір. Велика праця стоїть перед його автором чи співавторами, не менша перед виконавцями, реалізаторами його на сцені; не лише відпочинок, розвага та відпруження — але й праця та напруження, хоч може і яке присмне, чекає й глядачів оперового твору, оперети або музичної п'єси. Складність полягає в синтетичній поєднаності багатьох видів і жанрів творчості — в одному творі. Якщо на початку опери стоїть навіть не слово, а лише ідея, яку треба словом висловити, а музикою передати, то далі розпочинаються цілі, образно висловлюючись, Ельбруси й Арарати праці для постановника, режисера, диригента, солістів, хору, хореографа, декоратора, костюмера і т.д., включно з не менш важливим від інших виконавцем „своєї ролі” — адміністратором. Лише не втаємниченим

може збоку здатись, що вистава опери для дітей чи молоді вимагає менше зусиль, ніж вистава опери для дорослих. Частіше — навпаки, адже в таких виставах беруть участь, ще й дуже часто, юні виконавці.

Відомо, як щиросердечно сприймають молоді глядачі вдало для них написаний і поставлений твір. Він є одночасно і розвагою, і школою, і викладом української мови, і незабутньою лекцією української музики, і пізнанням України, не баченої в житті.

А як реагують самі юні виконавці? Один голос — для прикладу (передрук без змін):

„Я б хотіла описати Український Дитячий Театр у Вінніпегу, до якого я належу, — писала в циклоstileвому журналі українських студентів в St. John's гайскулі у Вінніпезі, „Смолоскипи”, з січня 1970 р., Оля Заяць. — Цей театр складається із 50 дітей від 4 до 19 літ. Ціль цього театру є поширення Української культури. Управителі цього театру є: п-і Мартинець — режисер і мистецький керівник, п-і Снігурович — балетмайстер, п-і Башук — адміністрація. Наша сучасна оперета називається „Серце Оксани”. Ця група також виступала в таких оперетах, як „Зимова Краля” - „Зима й Весна” у „Коза Дереза”. Під час виступу „Кози Дерези” ми їхали аж до Монреалю на ЕКС-ПО-67, де ми виступали три рази. Ми виступали в Саскатуні 5 листопада цього року, з оперетою „Серце Оксани”. Приїхали до Саскатуну автобусом, де вмістилося 40 дітей під опікою п-і Гембарської, п-і Народняк, п-і Станович, п-і Башук і п-і Ільницької. Оперета відбулася в залі св. Юрія в третій годині, а вже в 5-й ми зачали наш від'їзд додому. При кінці 1969 виступали в Торонті 28 грудня. Я дуже горда, що належу до цього театру, бо він одинокий український театр в цілій Канаді”.

Чи можна оцінити оцей дитячий театр, що поширює українську культуру, краще, ніж це щиро й безпосеред-

ньо висловила його співучасниця, учениця-середньошкільниця Оля Заяць — горда з того, що до такого театру належить — „одинокого українського театру в цілій Канаді”! Але, одночасно, що ж це означає: понад півмільйона українців у Канаді — і лише один музичний театр? Понад мільйон українців в Америці — і лише де-не-де вистава, а вже музична, оперового типу — то й поготів рідкість! Немає досі фонду Дитячої Української Культури, немає якоїсь спільної допомоги, а часто навіть уваги до окремих мистецьких одиниць. Самотужки постають такі чудові молодечі ансамблі, як проф. Б. Сараманги в Дітройті, проф. Ю. Оранського у Філадельфії, проф. Є. Садовського в Клівленді чи два, згадувані в цій статті, в Нью Йорку: Студія Мистецького Слова і Балетна Школа. Є зацікавлений юний і дорослий глядач, є й сили для реалізації багатьох вистав, у тому й опер, оперет та музичних п'єс для дітей, або вистав Лялькового Театру (великий почин зробили в цій ділянці Пані-Союзники у Філадельфії, під керівництвом п-ї Дарії Шуст, а в іншому місті — мисткині Лада Прокоп і Христина Юзич, створивши Український Ляльковий Театр у Дітройті, де мистяться й славна Капеля Бандуристок СУМА під диригуванням маистра Петра Потапенка)... — та все це постає, діє й живе завдяки напруженню й зусиллям одиниць, при досити байдужому спогляданні організованої спільноти, яка ніби не знає, що до мистецтва треба завжди додавати перед тим, як черпати потім з нього повними пригорщами.

Що нині ще залишилось в українців у всьому світі? — віра в Бога, рідна мова та рідна культура. Все інше забрав ворог світу, або намагається забрати чужина, точніше — вулиця й деструктивні течії (бо жодний уряд у країнах наших поселень не пе-

реслідус жодної спільноти за її рідні церкви, мову чи культуру).

Ніяка спільнота не має майбутнього без дітей і молоді. Український театр для дітей і молоді поза межами України — це не лише рідне мистецтво, мова й культура, це також і ота „вища політика”, про яку багато говориться, але на яку ще так мало ми самі звертаємо уваги.

Найбільшим не лише українським поетом, але й політиком був великий Тарас Шевченко. І саме він склав для дітей „Букваря”.

Покищо ж велика тема „Українська дитяча опера, оперета і музична вистава” в Україні й поза Україною ще чекає своїх дослідників і знавців. Праця їх буде складною, бо не вистачить проаналізувати, прикладом, тільки музику, чи зміст оперового твору для дітей, — треба буде враховувати ще багато інших компонентів, адже дитяча опера, як і опера для дорослих, це мистецтво синтетичне, що поєднує багато жанрів і видів мистецької творчості. Це ж стосується й українського Лялькового Театру, як на Батьківщині, так і в країнах вільного світу.

Доки такі дослідники виробляються (кладемо великі надії на Катедри Українознавства та Український Інститут в Гарварді!), український дитячий театр у вільному світі чекає насамперед організованої, загальногромадської уваги, яка й буде міцним ґрунтом для його зростання. Поруч із українською книжкою для дітей і молоді (вона в щасливішому положенні, бо ж має свою організацію ОПЛДМ ім. Л. Глібова вже 25 років!), шкільництвом та релігійним вихованням українською мовою — український дитячий театр, особливо оперовий, видатно сприятиме справі збереження українського доросту на Заході при українстві та його культурному розвитку.

Пацифікація 1930 року на Дрогобиччині

Написав д-р Микола Терлецький

Дня 26 вересня 1930 р. ніччю польська поліція перевела пацифікацію Дрогобицького повіту. Жертвою пацифікації впала в першій мірі українська гімназія в Дрогобичі, яку замкнули, і далі Пласт. Увечері 26 вересня заарештували в Дрогобичі директора української гімназії Кузьмовича, проф. Байрака, проф. Іваненка, інж. Левицького і цілий Провід Пласту.

В Бориславі заарештували кол. посла Антона Максимовича, автора цієї статті, інж. Озаркевича і активніших пластунів, як Петра Веприка, Івана Гаврилова, Муйлу та інших.

Я не був активним пластуном, а тільки приятелем Пласту. Існувала ця молодеча організація при Крайовому Товаристві Опіки над дітьми

і молоддю у Львові, яке мало філії по повітах. Борислав не був повітовим містом і там не могла діяти філія цього товариства. Тому Дрогобицька філія назначила мене своїм мужем довір'я на Бориславщину і я був відповідальний за тамошні три курені Пласту.

По арештуванні вночі 26 вересня нас замкнули в поліцейних арештах у Бориславі. Ранком 27 вересня, а була це неділя і свято Чесного Хреста, нас перевезли вантажним авто до арешту Повітового Суду в Дрогобичі. По дорозі до Дрогобича зустрічали нас численні прочани, переважно селяни, які їхали на відпуст до села Опаки. Пізнаючи нас, вони вітали нас оваційно. В арешті в Дрогобичі, де вже були арештовані вище

згадані дрогобичани і деякі пластуни з Трускавця та Стебника, нас пописували, переслухали й описали і пізнім вечором позаковували в кайдани, усталили у чвірки і маршем відпровадили під сильною ескортою поліції до головного залізничного двірця, віддаленого на два кілометри від повітового суду.

В першій чвірці йшли вищі ростом: дир. Кузьмович, проф. Байрак, проф. Іваненко і інж. Озаркевич. В другій чвірці йшов я, скований з колишнім послом А. Максимовичем, інж. Левицьким і Петром Веприком. Далі йшли посковувані чвірками пластуни. Всіх нас арештованих було 48.

Ми йшли дорогою і тротуарами йшли, відпроваджуючи нас, українська молодь, здебільша гімназійна. Молоді учні випередили нас і перед нами заповнили перон стації. Було це окол 11-ої години вечора.

В тому часі на Дрогобицькій стації схрещувалися поїзди зі Самбора, Стрия, Борислава і Трускавця, а тому, що це була неділя, то на стації було багато подорожніх. В хвилині, як поліція впровадила нас на перон, наша молодь, яка змішалася з подорожніми — привітала нас грімким „Слава!“ Розлючені поліцаї кинулися побивати зібраних, в тому числі і не-учнів, прикладами рушниць. Очевидно, — наші учні скоро пощекали і потерпіли від ударів здебільшого безневинні люди, між ними й поляки. Почулися крики: „Дай пан спокуй! Со пан хцеш! Я не „слава“!“

Після цього нас впакували до одного вагону і відвезли до тюрми Окружного Суду в Самборі.

В самбірській в'язниці нас тримали одних коротше, інших довше, від 2 до 4 тижнів. Переслухали нас та не знайшли за нами більших злочинів, які підпадали б під компетенцію Окружного Суду — і випустили нас вольно. Опісля Повітовий Суд в Дрогобичі поставив нас у стан обвинувачення за здогадну приналежність до таємної організації, себто Пласту, що було очевидним безглуздом. Яка ж бо

це могла бути таємна організація, коли пластуни в одностроях вправляли, відбували табори, влаштовували свята, забави та фестини. Що більше, кілька літ перед нашим арештуванням в Тустановичах відбулося дуже величаве свято Посвячення Пластового Прапора, на яку то імпрезу прибули в одностроях численні делегати Пласту з цілої Галичини. Це свято відбулося з відома і дозволу повітового старости в Дрогобичі Порембальського, до якого за дозволом на це свято ходив я з адвокатом д-ром Володимиром Ільницьким.

З приводу цих арештувань польська шовіністична преса зчинила великий крик, поширюючи різні вигадки і брехливі вісті. Часопис „Тигоднік Дрогобицький“ писав, наприклад, що в арештованих знайдено багато зброї, а в мене самого аж десять рушниць. Часописи „Газета Львовська“ і „Ілюстровани Кур'єр Краковські“ в патріотичному запалі збільшили кількість знайдених у мене крісів до 20 штук. По кількох днях цю вістку заперечило „Слово Віленське“, орган консерватистів в статті „Куї боно“, картаючи польську брукову пресу за ширення таких неправдивих вісток і стверджуючи, що це викликає страх і депресію у поляків, а піднесення духа в українців. Якщо в українського лікаря знайдено стільки крісів, то скільки крісів могло бути в той час в інших українців — писало „Віленське Слово“, стверджуючи водночас, що ніяких крісів у цього лікаря не знайдено, тільки заквестіоновано невикуплення дозволу на револьвер. Це також було неправдою. Проте, мого спростування в цій справі не надрукувало ані „Віленське Слово“, ані інші польські шовіністичні газети.

По кількох місяцях по звільненні нас з тюрми в Самборі, Повітовий Суд в Дрогобичі судив нас за приналежність до підпільної організації. Судову розправу перевів мало інтелігентний повітовий суддя Ян Чирек і засудив нас на один місяць тюрми з завішенням.

Козаки над Ебром

Написав Антін Драган

Куди то тільки не кидала доля нашим братом, яких тільки кордонів він не переходив, у яких арміях не служив, у яких в'язницях його воші не гризли і в яких концентраційних таборах його не мотлошили.

Чи ви чули коли про Міранду? Раніше я також про неї нічого не чував і нічого не знав, а проте ніколи її не забуду.

Ні, мова не про чорнооку еспанку, а про містечко над Ебром в еспанській провінції Бургос. Положене в гірській китловині на висоті яких 800 метрів понад поземом моря, воно могло б бути ідеальним гірським курортом для туберкульозників. Під час другої світової війни там коштом альянтів удержувано великий і на свій лад славний концентраційний табір — еспанці називали його „депозитом” — для чужинців, які опинилися в Іспанії без дозволу та без відповідних документів. Табір мав характер перехідного і, якщо інтернованим заопікувалось дипломатичне представництво його країни, то еспанці не робили жадних труднощів, щоб такого „інтернадо” з Іспанії вивезти. Виїмок у цьому становили німецькі й італійські дезертири, інтерновані чужинці, які були в Міжнародній бригаді під час еспанської громадянської війни,

як і ті, проти яких будь-яка держава мала застереження, себто вимагала їхнього інтернування на час війни.

З огляду на обставини табір мав переважно французький характер, хоча були в ньому, мабуть, представники усіх народів і рас. Від часу німецької окупації Франції через цей табір перейшли десятки, якщо не сотні тисяч французів, жидів, поляків, яких після кількох тижнів побуту в тому „депозиті” забирали їхні дипломатичні представництва та вивозили: жидів переважно до Палестини, а французів і поляків прямо до їхньої армії, що воювали по боці альянтів в Африці й опісля в Італії. Мабуть, більшість вояків армій ген. де Голля і ген. Андерса, включно з високими і найвищими старшинами, перейшли через цей табір. Через нього перейшли й тисячі американських, англійських та інших альянтських шпигунів і диверсантів, що їх скидувано з літаків чи в інший спосіб на захоплені німцями території, і вони, виконавши свою місію, вертались назад до своїх команд. Були й такі, що потрапили в німецький полон і їм пощастило втекти з німецьких „сталагів” та продістатись до Іспанії. Але, як сказано, всі вони були в тому мірандському „депозиті” перелетними птицями, бо їх

швидко вивозили з Еспанії. Нато- мість постійними мешканцями були там упродовж усієї війни німецькі й італійські дезертири, учасники еспан- ської Міжнародної бригади та різної масти „апатріди” — бездержавні, в тому числі й кілька українців, вклю- чо з автором цієї розповіді.

Сам табір — це сторінка для себе. Його побудували, мабуть, під час ес- панської громадянської війни для „ворогів народу” з протилежного бо- ку, залежно від того, в чиїх руках була Міранда. В кожному разі деякі інтерновані з Міжнародної бригади показували на пагорбки за табором і твердили, що це — масові могили зліквідованих. Але під час другої сві- тової війни він був майже екстерито- ріальною „республікою” під опікою альянтів.

Положений за містом, табір займав яких два гектари площі, обведеної не надто високим муром, двома рядами засіків з колючого дроту і ровом. У самому таборі було 27 бараків для ін- тернованих, один ліпший барак для інтернованих старшин, був кінотеатр зі сценою і фортепіаном, так звана міжнародна бібліотека, читальня, лі- карня та ряд інших устатковань. Бу- ла і капличка. Найкращим у таборі був досить великий майдан і купаль- ний басейн. Коли мова про бараки, то це були радше колишні бараки, бо залишились тільки цегляні стіни, а все дерев'яне інтерновані обдерли й попалили. Це діялося завжди, коли французів повідомляли про виїзд до Африки. Це траплялося щокілька тижнів, коли прибуривалось досить утікачів на такий транспорт, і за кож- ним разом ті, що мали виїжджати, увечері запалювали на майдані табо- ру, можна сказати, прощальну ват- ру: палили вікна, двері та все, що тільки горіло, при цьому проголошу- ючи „in-in urra” та співаючи „Мар- селезу”, частіше „Інтернаціонал”. При цьому принагідно бились, і вза- галі було весело й різноманітно.

Табір, з огляду на воєнні часи і во- єнних людей, що через нього перехо-

Перші українські „репрезентанти” в мірандському концентраційному „де- позиті” під час другої світової війни: автор розповіді й інж. Ю. Карманін.

дили, був під юрисдикцією еспансь- кого міністерства війни та під безпо- середнім зарядом, чи радше охороною війська. Командантом табору був „мі кольонель”, себто полковник у ци- вільній професії лікар-психіатр, що в цьому інтернаціональному „депозиті” могло мати ліпше застосування і пра- ктичну вартість, ніж у будь-якому ін- шому домі божевільних. Він мав до а- систи кількох нижчої ранги старшин і яку сотню вояків із так званими „ка- баками” на чолі кожного відділу. То- му, що між вояками й інтернованими швидко нав'язувались дружні відно- сини, військову залогу того „депозит- ту” дають часто змінювали.

Військова сторожа мала в таборі завдання: приносити їжу, вивозити ослом сміття, привозити воду та пилувати, щоб інтерновані не втікали. На мурі довкола табору та у віддалені що яких 50 кроків були будки для озброєних рушницями і кулеметами сторожів, які змінювалися кожних дві години. Вночі ці сторожі на найбільш чудернацькі „нути“ — класично-оперові, орієнтальні тещо виголошували одне слово: „Алерта!“ — мовляв, сторожко. Процедура була така: вигук починав сторож біля залізних входних воріт, його підхоплював сусід з правого боку і за ним черговий, і так „в кулко Мацею“ це проклятуше „Алерта“ ані на хвилину не вгавало. Проте, часом таки вгавало. Це тоді, коли всяк, що стояв на сторожі, задрімав і гасла не підхопив. На черговий день його карали тим, що обтинали фризuru.

У „мірандському „депозиті“, як і в кожному концетраку чи в'язниці, між тими, які не мали виглядів на те, щоб їх хтось забрав, завжди була та сама думка: втекти! У таборі безнастанно рились тунелі попід муром і засіками. Одні рили їх для власної втечі, інші — на продаж. Часто траплялося, що на майдані підходив до вас хтось із пропозицією: „Се венде уна міна“ — продається тунель. Копання тунелів доводило до розпачу еспанських сторожів. Майже кожного дня на майдані було кілька горбчків свіжої землі — неомильний знак, що десь хтось копав тунель. І було багато спроб утечі тунелем, але ні одної успішної. Втікача ловили таки при виході з тунелю, і до табору його вже приносили подіравленого кулями або до неприємності збитого.

Було безліч інших спроб утечі, але за два роки тільки одна успішна. Втекли кількоро французів, між ними один цирковець, що були на німецькій так званій „шпер-листі“ і не могли виїхати з Еспанії. Їхній провідник був не тільки добрий цирковий акробат, але й мусів бути добрим психологом. Під час бурі і негоди цих кіль-

ка французів підповзли до входних воріт, схопили сторожа за горло, стягнули з нього штани і замотали їх на колючий дріт, а самі взяли ключ від воріт, відчинили і — драла. „Оргульозо комо ун еспаньйоль“ — гордий, як еспанець, сторож не міг собі дозволити, щоб його товариші побачили його без штанів і, заки розмотав їх з колючого дроту і натягнув, щойно тоді почав канонаду. А втікачі вже були далеко.

В таборі взагалі був помисловий нарід. Наприклад, в кожному бараку, навіть між камінчиками на майдані були хмари блощиць. Щоб перед ними захоронитись у сні, інтерновані робили „барикади“: всі чотири ніжки ліжка вставляли у наповнені водою бляшані баньки з консерв. Приблизно те саме, що військо робило з інтернованими, щоб перешкодити в утечі з табору, інтерновані забарикадовували блощицям доступ до ліжка.

Початково в цьому „депозиті“ було тільки двоє українців: інж. Юрій Карманін, тепер у Торонті, і автор цієї розповіді. Характеристикою тодішніх відносин може послужити коротка пригадка, як ми туди попали.

Збридивши собі „Нову Європу“ та гітлерівські „нові порядки“ в ній, ми вже на початку 1943-го року запланували втечу до альянтів. Але щойно в жовтні того року пощастило її здійснити. Добивши з всілякими пригодами до окупованої Франції, ми, з поміччю наших націоналістичних земляків та французьких комуністичних партизанів — „макі“, продерлись через усі німецькі загороди та перешкоди і разом з одним англійським шпигуном і французьким „макі“ перелізли якимось чудом через скелясті Піренеї і опинилися в Еспанії в підгірському селі Орбайсетта. Здавалося, що далі все піде, як по маслу. Ми мали всілякі рекомендації до тодішнього англійського амбасадора в Еспанії Гор Беліши та двох впливових еспанців, отже, прийшовши до першої еспанської місцевості, як у дим, зголо-

сились на місцевій станиці еспанської поліції.

Ну, й попали! Для еспанських прикордонних властей, як і для населення, усі, що продіставались нелегально через Піренеї, були комуністами. Командант станиці в Орбайсетті, якому ми трохи латинськими словами, а решту руками „сказали”, що ми „українос”, „поправив” нас на „русос”, налив по чарці вина собі, своїм поліцаям та нам і запропонував тост „пор Сталін” — за Сталіна. Не допомогли жадні наші вияснення язиком, руками і ногами. Так то ми два, українські націоналісти, опинившись у фалянґістичній Іспанії, випили першу чарку вина з представниками фалянґістичної влади за — Сталіна! Ледве, чи міг бути більший парадокс!

Дальші наші вияснення, що ми ані „русос”, ані комуністи, не доходили до тупоголових фалянґістів. Тільки з трудом нам пощастило добитись, що на наших провізоричних документах для втікачів виписали бодай „русоблянок”, себто „білий москаль”.

Ми, мабуть, були також першими із Східної Європи, що в ті часи попали так до Іспанії. Прибуття „русос” блискавкою розійшлося по селі і, здавалося, що все його населення дослівно облягає поліційну станицю, щоб бодай глипнути на „русос” і привітати їх... піднесеним по-комуністичному п'ястуком.

З Орбайсетти нас з усілякими комедіями і парадми перевезли до міста Пампльона і там на кілька тижнів запроторили до провінційної в'язниці, що напевно пам'ятає ще часи інквізиції. В кожному разі на стінах „цельди” — келії ще були причандали для тортур. Тут знову відбулася для нас чиста ідентифікаційна макабра з „русос”. Вияснюємо, що ми — „українос”, урядовець усміхнеться, похвалиться своїм знанням, що „Україна — мучотріго” — в Україні багато пшениці, і напише: „русос”. Проте, у в'язниці нами вже заопікувався Міжнародний Червоний Хрест, зокрема американський квейкерівський „Комітет друж-

ної служби”, нас там уже відвідала пані Мур з американської амбасаді в Мадриді, посилали нам щотижня по 35 пезетів та додаткові харчі, але для еспанців ми все ще були „русос” і комуністи.

***

Був морозний зимовий ранок на сам Новий Рік 1944. Десь біля години 6-ої ранку, коли ми ще спали на випханих кукурудзянкою сінниках, що качанами неймовірно давили, до нашої „цельди” ввійшов старшина в'язничної сторожі, прочитав наші — як там казали — „чесні фальшиві імена” і наказав збиратись, бо виїжджаємо. Звичайно, ми не знали куди, але не уявляли собі нічого гіршого, як пампльонська в'язниця.

Нас перевели до іншої, великої „цельди”, де вже було зо два десятки в'язнів. Віддали нам наші манатки, покравши все, що могло мати будь-яку вартість, пов'язали нас по двох, кого ланцюгами, а кого мотузками, і повели на залізничну станцію. Було нас усіх 36, переважно французи, один російський емігрант з Бельгії, незвичайно добряча й культурна людина, з яким ми опісля таки справді подружили, був один канадійський летун, що потрапив вихопитись від німців, коли ті збили його літак над Францією, і кілька жидів, що їм пощастило вихопитись з гітлерівського млина смерті.

Міранда віддалена від Пампльони на яких 80 кілометрів, але ми щойно біля другої години після полудня опинились перед концентраційним „депозитом”, на здоровенних залізних входових воротах до якого був величезний напис: „Тодо пор ля патрія” — все для батьківщини!

Макабра з „русос” повторилася ще й при ідентифікаційних формальностях у таборі, аж ці формальності скінчились і нас підвели під другі ворота, що ними вже входилося до властивого „депозиту”. Біля воріт сотні інтернованих очікували на випадкового знайомого чи краяна. До нас під-

ступили поляки і дуже запрошували до свого бараку, мовляв: „просимо, ходіть, нам англійці чистять черевики”. Так там і справді було, як англійці були в меншості. Цим поляки віддячували їм поведінку їхньої країни тоді, як Гітлер напав на Польщу. Але нас скерували до останнього бараку, де були самі бездержавні „івани без дому і без долі”.

Нас двох „репрезентувало” нашу батьківщину в цьому міжнародному концетраку кілька місяців. Аж одного гарного весняного дня наша двоособова „колонія” збільшилася, коли до табору привели трьох наших земляків: Митьку з Кубані, Петю з Житомира і Валентина з Полтави, цей останній, мабуть, з мішаної українсько-російської родини. Вони „захищали родину”, попали в німецький полон, їх вислали німці до якогось табору у Франції, і вони там опікувались військовими кінями. Як трапилося нагода, втекли і якимось чудом, без провідника і без зв'язку з „макі”, пробились до Іспанії.

Митька, козак з Кубані, був їхнім провідником. Сам неймовірно сильний, подивугідно освічений, свідомий і гордий зі свого козацького роду. Петя добрячий, Валентин більше замкнений в собі.

Насамперед, як і нам раніше, трапилася пригода з ідентифікацією в бюрі табору. Усе було в порядку, аж прийшло до відповіді на запит про національність. Митька випростувався на весь свій могутній зріст і відповів коротко: спортивна! Усі завваги і переконування, що він може бути як собі бажає: росіянин, українець, поляк, жид, але немає національності „спортивної”, Митьку не переконували. Він тільки ще згадав маму урядовця та перекладача і ще з більшим притиском сказав: пиши — спортивна!

Ми опісля довідалися, що спонукало Митьку записатись до „спортивної нації”. Їх, як і раніше нас, перевозили з місцевості до місцевості, з в'язниці до в'язниці, і вони за кожним ра-

зом подавали якусь іншу національність, що на їх думку могла бути сприйнятливою для еспанців, але завжди виходило на зле. Отже й вирішили — єдина національність, проти якої не може бути застережень, це — „спортивна”.

Опісля подібним порядком опинились в мірандському „депозиті” ще двоє грузинів, що також „захищали родину” і втекли з німецького полону. Але вони обидва цілими днями сиділи, підібгавши під себе ноги, біля свого бараку і безнастанно точили на камені ножі. Можна собі уявити, як спалося мешканцям їхнього бараку.

Митька, Петя і Валентин досить швидко достосувалися до такої справді міжнародних обставин у таборі. Але Митька мав ще одну прикмету: любив вино. У Міранді в таборі густе, червоне еспанське вино було часом дешевше від води, яку треба було довозити. І Митька, звичайно, один тиждень пив, а другий тиждень соромився того. Але завжди пив на якусь добру інтенцію: У понеділок — за Україну! У вівторок — на погибель кацапам! В середу — за діток своїх! У четвер — аби пшеничка зародила! У п'ятницю — аби худібка велася! В суботу — аби бджоли роїлись! А в неділю — бо празник святий! На вино Митька і його співтовариші могли собі більше, ніж дозволити, бо вони, як совєтські громадяни та ще й вояки, були під дуже обильною опікою англійців, дипломатичне представництво яких заступало в Іспанії інтереси совєтських громадян. Та це був тільки один добрий бік медалі. Другий бік — справжня паніка для Митьки і товаришів: до них час від часу з'являвся представник англійської амбасад з Мадриду і „потішав”, що вже скоро, може навіть „маняна”, себто завтра, їх заберуть з Іспанії і повезуть „на родину”. Очевидно, що після такої „потіхи” за кожним разом, як тільки цей представник мав приїхати, Митька, Петя і Валентин симулювали

найрізномродніші недуги, до божевіл-
ля включно.

Концентраційний „депозит” в Мі-
ранді під час другої світової війни мо-
жна було цілком оправдано вважати
екстериторіальною комуністичною ре-
спублікою. Уся внутрішня адміністра-
ція табору була в руках інтернованих,
і в цьому випадку майже виключно
комуністів. „Кабами” бараків були ко-
муністи, комуністи були місцевими
представниками Міжнародного Чер-
воного Хреста та альянтських допо-
могових агенцій, через їхні руки при-
ходила і вони розділювали допомогу,
а кожного вечора, як тільки смерка-
лось, „Інтернаціонал” з офіцерського
бараку не вгавав. Так було доти, аж
в тому „депозиті” над Ебром не опи-
нилися козаки з Митькою на чолі.

Одного гарного дня на дверях того
офіцерського бараку Митька прибав
написану ним українською мовою і
підписану карточку дослівно такого
змісту: „Від сьогодні забороняється
співати в таборі „інтернаціонал”. Мо-
жна співати „Марусю серденько” і
„Темная нічка”. Підписано: Митька,
український козак.”

Очевидно, що на карточку Митьки
ніхто не зважав, бо й не міг її прочи-
тати. Отже, як тільки смерклося, з
офіцерського бараку, як завжди, по-
неслась мелодія „Вставайте, гнані і
голодні” прерізними мовами, як при-
стало на „інтернаціонал”. Такого лег-
коважного відношення Митька не міг
стерпіти. Взяв у руки сокирчину і
став біля дверей бараку. Першого, хто
з бараку виходив, почаствував сокир-
чиною по голові. На щастя, не вбив,
бо вістря сокири сковзнулось по че-
репу і тільки оскальпувало ліву час-
тину голови „інтернаціоналіста”,
включно з вухом.

У таборі не діяв ніякий закон. Ес-
панське військо і цивільна гвардія не
встрявали у відносини між інтернова-

ними, отже й Митьку ніхто до ніякої
відповідальності не притягав. Але
Митька, видно, сам мав викиди совіс-
ти, бо яких два-три тижні ходив на-
суплений, як чорна хмара, ні до кого
не відзивався, нікому в вічі не дивив-
ся.

Але не чути було також „Ітерна-
ціоналу”. Галасливі досі ночі в „де-
позиті” перетворились у гробову ти-
шу, яку прорізувало тільки „алєрта”
сторожів. А Митька став пострахом
комуни. Замок не тільки „Ітернаці-
онал”, але припинилися також інші
комуністичні демонстрації, щораз
більше інтернованих почали сторо-
нитися від тих, що вважались комуніс-
тичними вождями, та й багато з тих,
що раніше симпатизували комуніс-
там, почали одверто лаяти комуну.
Дійшло навіть до того, що між німе-
цькими дезертирами, які раніше ля-
лись образливими для кожного „ду
гакенкройцлер”, тепер однаково обра-
зливим стало і прозивання когось
комуністом. Козак Митька одним по-
махом сокирчини розгромив „комуні-
стичну республіку” в міжнародному
„депозиті” в Міранді над Ебром. Сві-
домість гострих ножів грузинів, що із
своїх чорних очей кидали блискав-
ки на тих, хто демонстрував свої ко-
муністичні переконання, відіграли в
цьому також свою ролю.

Поступово й Митька прийшов до се-
бе і знову почав пити вино „за Укра-
їну” та „на погибель кацапам”. І ве-
чорами часом можна було побачити
Митьку серед майдану із збанком ви-
на в одній руці, а гітарою в другій,
і тоді з його козачих грудей на пов-
ний голос понад міжнародним депозитом і Мірандою над Ебром — за-
мість колишнього „Ітернаціоналу”
— лунала мелодійна українська пі-
сенька: „Марусю, серденько, пожалій
мене — візьми моє серце, дай мені
своє”.

ПОСВЯЧЕННЯ ПАМ'ЯТНИКА КОМПОЗИТОРОВІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ГИМНУ

Написала Ольга Соневицька

Погідної літньої днини, 17-го червня

1934 року, члени українських співочих товариств мішаного хору „Боян” і чоловічого хору „Сурма” з диригентами проф. Романом Прокоповичем і дир. Іваном Охримовичем виїхали автобусами зі Львова до села Млини на відкриття пам'ятника композитора українського національного гимну Михайла Вербицького. Їхали з нами всі професори українського Музичного Інституту ім. М. Лисенка з директором Василем Барвінським у проводі.

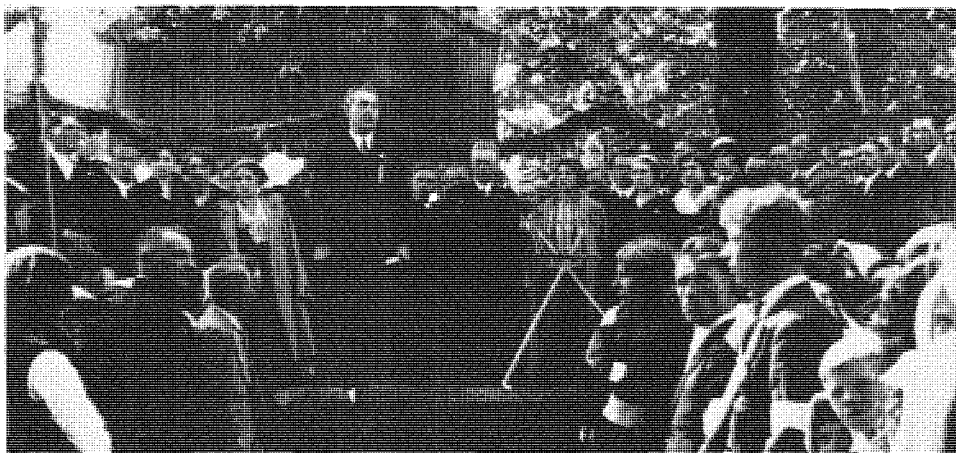
У Млинах на площі коло цвинтаря вже зібралися маси народу з сусідніх сіл з своїми священиками, з церковними корогвами і транспарентами. Мальовничий одяг, з кожного села інакший, милував око. Всі чекали приїзду співаків зі Львова, що мали співати Службу Божу на два хори: мішаний („Боян”) і чоловічий („Сурма”).

Напроти пам'ятника, що був прикритий білим покривалом, зроблено естраду і великий хор став готовий

до співу. Враження незвичайне! Могутній спів найкращих хорів у Львові люди слухали із сльозами в очах. Ніколи ще не бачили і не чули такої урочистої відправи; всі ми були зворушені разом з ними, бо ж ми були свідками відкриття пам'ятника Великому Синові Галичини, композиторові наших святощів: Національного гимну і „Заповіту” Тараса Шевченка. Широко і далеко лунав спів найкращих співаків Львова. Промова д-ра Нестора Нижанківського одного з тодішніх передових наших музик, до того знаменитого промовця, зворушила всіх до до глибини душі.

Після свята в читальні „Просвіти” жінки-селянки з Млинів гостили нас по-господарському. Вив'язані хустки на головах, закочені по лікті вишивані рукави, запаски, зарум'янені обличчя... Доглядали, припрошували.

Концерт на вільнім повітрі започаткований „Заповітом” Вербицького і закінчено „Ще не вмерла Україна” його ж композиції, залишився незабутнім переживанням.

Посвячення пам'ятника Михайлові Вербицькому у Млинах:

Промовляє Нестор Нижанківський. Поруч нього стоять: диригент хору проф. Роман Прокопович, Ольга Соневицька, Анна Кузьма, Ольга Целевич. Зліва: Оксана Согор-Тарнавська, Оксана Левицька, Маруся Плешкевич

З-ПЕРЕД 25 РОКІВ

З НЕЗАКІНЧЕНОГО ЛІТОПISУ

Написав Вячеслав Давиденко

НІМЕЧЧИНА КАПУТ

Кажуть поети, що синім, прозорим серпанком повивається, злагіднюється все, що було прикре й радісне в минулому. Затуплюється і згасає біль, спричинений колись, давно, гояться фізичні й душевні рани, припадають порохом часу образи, завдані тобі і завдані тобою. І крізь той синій серпанок постає в пам'яті все так, як на пастелевими олівцями мальованій

широкій картині. І чи було все це справді, що змальоване на тій уже примерхлій, вицвілій картині? Людська пам'ять коротка, і вирізьблюються в ній назавжди не конче важливі події: якась дрібна деталь, якийсь малозначний факт залишається на все життя, а оте, що іноді вирішувало у весь його дальший біг, майже затерлося і маячить, як суха бадиллина, на

зеленому, неозорому, всіяному різнобарвним квітням полі.

Як відірваний кадр з призабуртого кінофільму пригадується травневий ранок. На „флігергорсті“, де ми, „остарбайтери“, працювали, абсолютна тиша. Німців уже немає. А ще вчора тут відбувалась несамоविта оргія: розбивали склади з харчами, винами, розбирали все, що можна було захопити. Перемішались військовики і люди з сусіднього містечка. Всі п'яні. Десять поза бараків із зенітних гармат хтось почав обстрілювати летовище. Це, як пізніше виявилось, були хлопці і дівчата з „гітлерюгенду“, які пробували в такий спосіб встановити порядок. Потім гуркіт автомашин, дикі вигуки, вибухи ручних гранат — і ми, тобто я з дружиною, проф. Яловий з родиною, наш приятель Славко Чуловський, кілька латинців та естонців — залишилися самі. На величезному летовищі за кілька кілометрів від данського кордону. А ще ж позавчора пережили ми ніч жахів, коли протягом трьох годин засипали ці бараки американські літаки запальними бомбами, і ми, зіщулюючись, сиділи в нашому „зигзагу“, нами ж викопаному неглибокому рові, а німці після першого ж „алярму“ виїхали до сусіднього лісу. Чи справді було це позавчора? ..

Тиша... Ми сидимо на лавці біля нашого вкопаного в землю маленького барачка і чекаємо, дивлячись на захід. Але не з заходу, а з півночі, причавлюючи колючий дріт загорожі, появився танк з намальованим білою фарбою на боці кленовим листком. Він під'їхав до барачка, зачмихав і зупинився впрост перед нами. Для нас це значило: війна скінчилась.

З танка вийшло четверо хлопців у зелених беретах. Очевидно, зразу зорієнтувавшись, що ми не німці, один з них запитав ламаною німецькою мовою: „Ви самі?“ — „Самі!“ — відповів проф. Яловий. Розглянувшись довкола, зайшли в наш барачок. Я запропонував їм саморобного тютюну, а вони мені — канадійських сигарет.

Довідавшись, що ми українці, один з них сказав по-українськи, поклепуючи мене по плечу: „Ну, тепер поїдете додому! Німеччина — капут!“ — Я почав йому пояснювати, що ворття нам нема, що там Сталін, що... але він відразу спохмурнів і перебив мене: „То ви гітлерівці?“ Його товариш з виразною неприязню подивився на мене. На щастя, вмівався третій танкіст. Підморгнувши до мене, він почав щось в'яснювати колегам по-англійськи, потім засміявся, привітно махнув до нас рукою, і всі вони поспішно виїшли з барачка. Танк загуркотів і, збиваючи хмару порошу, посунув на летовище. Так уперше зустрілися ми з канадійськими комуністами і антикомуністами.

ТАБІР „НА ВАЙХАХ“

Над недалеким, ще недавно „остівським“ табором замаяли червоні прапори. Советська командантура розсташувалась за п'ять кілометрів у Фленсбургу — місті, яке залишилось в історії, як остання, недовговічна столиця „Третього Райху“. Населення табору подвоїлося репатріантами, що сходилися з сусідніх сіл від бауерів. Щодня зранку до вечора відбувались там мітинги, на яких поруч з членами репатріаційної комісії виступали, покидавши свої маски, заслані до Німеччини советські агенти і „активісти“, що раптом запалали любов'ю до Сталіна і його влади. Одним із таких агентів був якийсь Приходько, тепер у військовій уніформі і з погонами старшого лейтенанта НКВД. Усі вони запевняли, що „там тепер усе змінилось, колгоспів немає, церкви відновлено“. І що „наша держава все усім простила“. Публіка співала „Катюшу“ і танцювала. Але за тими веселощами крився страх і непевність майбутнього.

В Фленсбургу постав український допомоговий комітет на чолі з проф. Яловим. Його членами були проф. Макух, д-р Перепічка і я. Місце під комітет зайняли в маленькій фризійер-

ні. Людям, які не хотіли вертатися на „родину”, комітет допомагав влаштуватися на „приватках” і видавав, замість старих, „небезпечних” документів, посвідки з фотографіями і блакитно-жовтою стяжкою. Альянти ці посвідки толерували.

Якось весняним ясним ранком причалив до пристані у Фленсбургу совєтський міноносець, і вже за годину після того вулицями міста замерехтіли матроські „безкозирки”, наганяючи страх на німців. Совєтський мічман з двома матросами рвучко відчинив двері нашого комітету і чи то здивовано чи обурено запитав: „А це що за петлюрівське кодрло!?” На наше щастя, приміщення мало ще й задні двері, якими ми всі разом із нашими відвідувачами негайно „відступили” на подвір’я. Моряки, залишившись самі, перекинули стіл, подерли папери, що на ньому лежали, і зникли так само швидко, як появились.

Наступного дня, після того, як нас повідомили, що Приходько на черговому мітингу закінчив свою промову погрозою перевішати „отих фашистів з комітету”, вирішено його розв’язати. І так почався для нас період „підпільної діяльності”.

Ще задовго до капітуляції передбачливі німці, на випадок бомбардувань, побудували між Фленсбургом і летовищем ціле містечко з маленьких на одну кімнату і кухоньку домочків. Фленсбург майже не бомбардували і містечко стояло порожнє. І ось тут на його краю знайшли ми з дружиною для себе пристановище. Проф. Яловий влаштувався з родиною на цвинтарі, а проф. Макух просто змінив помешкання в місті. І так само зробив д-р Перепічка, який пізніше, одружившись, став співвласником одної з найкращих у Фленсбургу лікарень.

На вантажних автах, з червоними прапорами, з співами „Катюші” і „Широка страна моя родная” виїздили в напрямі Гамбургу, на совєтську зону, мешканці табору. А ті, що вирішили залишитися, стягувалися зі сво-

їми клунками до порожнього паровозового депа, „на вайхи” поблизу цього ж табору, який зайняли поляки. Підпільний комітет нав’язав зв’язок з станицею УНРРА у Фленсбургу і, довідуючись від приязно наставленої до українців латишки, яка в тій станиці працювала, про пляновані большевиками візити „на вайхи”, повідомляв його мешканців про небезпеку. В таких випадках колишні совєтські громадяни виходили з приміщень депа і ховалися по бур’янах, що густо росли довкола.

Так в умовах непевності, підтримувані дарами УНРРА, поволі почали нормалізувати своє життя ті люди, що пізніше стали називатися знеособленою, безглуздою назвою „переміщених осіб — „дисплейсед персон”. На подвір’ї депа на довгих шнурках сушилась латана білизна, на лавочках пліткували жінки, сходячись гуртками обговорювали старші люди світові події і укладали прогнози на майбутнє. А діти безжурно бавилися в піску, ліплячи, як і в стародавніх часах ліпили діти, хатки. Над головним будинком депа повівав український прапор. Населення цього провізоричного табору становили переважно колишні селяни і дрібномістечкові мешканці-ремісники.

„МИ ПРОПАЛИ!”

Трагедія сталася саме в той день, коли водночас відбувалося дванадцять весіль спраглих родинного життя молодих пар. Одержану напередодні від латишки пересторогу про намірену „візиту” совєтських представників галичани знехтували, бо до категорії колишніх совєтських громадян, що підлягали примусовій репатріації, вони не належали.

Після урочистого обряду вінчання почалися бучні весілля. Було тут щось, що нагадувало стародавні племінні святкування слов’ян, у яких було все спільне. На саморобних столах, поруч з американськими консервами й німецькою ковбасою, височі-

ли пляшки самогону, власними силами, на власних апаратах виготовленого. Очевидно, убрання молодих і гостей не було блискуче, але щирими, непідробленими були веселощі людей, які не хотіли думати про завітний день на цьому скороминущому святі.

Не зважаючи на гостинні запрошення залишитись ночувати, деś коло 4-ої години ранку я вибрався додому, до свого маленького барачка за чверть кілометра від депа. Продержавшись крізь бур'яни і перебравшись через глинястий виярок, я добився якось до барачка, зійшов на його ганок і — почув збоку депа гомін голосів, а потім гістеричні жіночі крики. Не розуміючи, в чому справа, ми з дружиною вдивлялися в передсвітанкові присмерки. Крики щораз посилювались, червоні відблиски перебігали стінами будинків депа. А потім розітнулось кілька пострілів і все стихло. До нас доходили тільки приглушений гуркіт моторів.

Замжичив дрібний дощ. Крізь його негусту пелену ми побачили обабіч депа два танки, кілька вантажних авт, військовиків і — зрозуміли, в чому річ.

Деś опівдні прибились до нашого барачка троє таборян, яким буквально чудом пощастило врятуватись. Вони просиділи з „східняками”, що заздалегідь вийшли з депа, в бур'янах і тепер прийшли шукати у нас пристановища. І від них ми дізнались про те, як над ранком танкетками оточено депо, як канадійські вояки вигнали всіх людей на подвір'я і в присутності советських старшин почали вантажити їх у автомашини. Розповіли про стареньку бабусю, яка тричі пробувала виїзти з авта і як тричі вкидали її в авто послужливі советські „союзники”; розповіли про двох кубанських козаків, яких застрелили советські старшини за те, що назвали Сталіна „найбільшим у світі душогубцем”.

А потім ми знову стояли всі разом на ганку барачка і дивилися, як із

сусіднього табору збігалися поляки грабувати й ділити між собою убогі лахи тих півтори сотки нещасних, яких вивезено вантажними автами на „родіну”, що ніколи для них „родиною” не була. Тоді ми вперше бачили те, що потім називалось „примусовою репатріацією”. Врятувалося з тієї групи людей лише двоє: Олексі Д. і, якщо не зраджує мене пам'ять, Іван К.

Усіх тих людей з „вайхи” перевезли через Гамбург і Кіль на советську зону до переходового табору на передмісті Росток — за яких сто кілометрів вглибину тієї зони. Там усіх чоловіків відокремили від жінок, яким обстригли голови. З наступного ж дня почали ділити на групи: „своїх”, „зрадників”, „коляборантів”. В тому ж таборі, в підвалі команданта відбувались екзекуції: зводили людину вниз східцями і стріляли в потилицю. Розпапошилось донощитво. Двічі на день збирали доноси усні й писані енкаведисти-смершівці від тих, що через трупи своїх ближніх намагалися видряпатися в життя.

Дріт навколо цього табору смерти ще не був насичений електричним струмом, і Олексі Д. та Іванові К. з третім хлопцем, молоденьким українським поетом В. Біленком пощастило ввечері попід загорожею вибратися на поросле кущами поле. Припадаючи до землі, схоплюючись, перебігаючи кілька кроків і знов припадаючи, дістались вони до якогось лісу.

Цілий тиждень пробирались на захід. Ішли ночами, а вдень переховувались по ріденьких німецьких лісках. Харчі випрохували по дорозі у бауерів. Перед світанком на сьомий день зблизились до англійської зони. Стояли на дорозі, обчислюючи останній стрибок, коли враз освітіло їх проміння прожектора. „Ми пропали!” — скрикнув В. Біленко і притомом кинувся до лісу. Товариші побігли слідом за ним, але в лісі його не знайшли. Почекали ще з півгодини, вийшли з лісу і на одчай-душі побігли вперед. Ніхто їх не затримував.

Табір „на вайхах” стояв пустою. Ті, що залишилися на волі, роз’їхались на всі сторони, довідавшись, що в Гамбурзі, Кілі та інших містах творяться українські табори. Дехто, не вірячи в безпеку, яку можуть дати ці табори, шукав собі притулку на „приватці”. Ми з дружиною, з родиною Турів і з Василем Гофманом вирішили їхати до новоствореного табору в Гайденав. На розвідини поїхав наш приятель Дмитро Овод. А бідолашний Олекса Д. мусів перейти ще одну велику неприємність, попавши в руки англійської військової поліції з пістолем: він придбав його, врятувавшись з советського полону, щоб не датися живим в руки большевиків.

Тим часом, відмовившись від „данаїських дарів” — допомоги УНРРА, яка ніби зобов’язувала до добровільної репатріації, ми працювали в лісі. Бригаду для корчування пнів, що давала право на німецькі харчові картки, zorganizував з естонців, латишів і українців заповзятливий латиський адвокат. І вона, ця бригада, рятувала нас від людоловів, що нищили тоді по всіх закутках Німеччини, шукаючи „советських громадян”.

У гущині лісів частенько відвідував нас на ровері Михайло Чередниченко, одчайдушний хлопець, колишній советський старший лейтенант із безпритульників, нагороджений орденom червоного прапора, що в боях уже на протисовєтському фронті здобув собі ще й німецький орден залізного хреста. Він був зв’язковим старшиною між власовськими формаціями та відділами Українського Визвольного Війська і „перетягував” власовців на українську сторону. Військової уніформи не скидав, мешкав в альтанці на передмісті Фленсбургу у якогось бауера і любив появлятися в такому вигляді перед будинком советської командантури. Стояв спираючись обома руками на ровері, і дивився у її вікна. Якось зустрівся віч-на-віч у

якійсь крамниці з кількома советськими старшинами. В цю критичну хвилину нерви у советських старшин не витримали, і вони мовчки, один по одному вийшли з крамниці. А Чередниченко, не витягаючи правої, до речі, скаліченої руки з кишені, вийшов слідом за ними і завернув у протилежну сторону. Він близько приятелював з колишнім „героєм Советського Союзу” Левандовським, що перейшов був на сторону німців і після капітуляції Німеччини оселився „на вайхах”. За нього і за Чередниченка советська репатріаційна комісія давала полякам і німцям по 5.000 сигарет, але охочих вмішуватися в цю ризиковну справу не було.

Доля обох їх трагічна. Левандовського вивезли на „родіну” разом з тими півтора соткою людей, що гуляли на весіллях, а Чередниченка зрадила дівчина — советський агент, що вдавала з себе його коханку. І німецька поліція, арештувавши його, видала на розправу смершівцям.

І ОТ МИ В „БОЦЦІ”

Д. Овод у Гайденав залишився, а нам написав листа з порадою негайно приєднуватися до нього. Тим разом на розвідини поїхали я, Олександр Тур і ще один знайомий, що мешкав у Фленсбургу. Це був колишній шахтар, а за німецької окупації поліцист в одному з містечок Донбасу. І от власне з ним приключився анекдот.

Знаючи балакучість цього компаньйона, я попередив його, щоб у дорозі, коли будемо їхати автобусом, він мовчав і не зраджував свого з-підсоветського походження. Його німецький кашкетик і зелена куртка ніби гарантували його супроти всяких підозрень щодо советського походження. Ми посідали в автобус, і зразу ж з-поміж пасажирів я завважив два виразно енкаведівського виразу обличчя. Автобус рушив. Земляк, додержуючи слова, мовчав. Та коли ми, зближаючись до Ренсбургу, проїжджали попід великим залізо-бетоно-

вим віядуком, він не витримав і на весь автобус проголосив: „Пане Давиденку! І у нас в Донбасі єсть отакий міст, тільки на чіпах!” Очевидно, на наступній же зупинці нам усім треба було негайно вискочити.

Із залізничної станції Тошtedт треба було йти до села Гайденав пішки кілометрів зо три. Назва цього села походить від слова „гайди” — колись тундрових просторів, на яких у льодовиковому періоді спинився наступ льодів, залишивши порозкиданими кам'яні валуни великих і малих розмірів. Непривітна місцевість північної Німеччини. Тут і там фарми бауерів, обгороджені дротом поля і на них чорно-білі корови. Аж до самого села Гайденав нікого ми не зустріли.

Табір Гайденав, колись другорядні військові казарми, починався дерев'яною, розхитаною вітрами і виполощеною дощами брамою, а біля неї — поліцаєм у мазепинці. Над брамою, як неодмінна ознака присутності українців, повівав синьо-жовтий прапор.

В управі табору застали ми содом і гомору: в коридорі, в усіх кімнатах бараку товпились, кричали, сперечались, розмахували руками ді-пі. Приголомшені всім цим референти за своїми столами безрадно порпалися в паперах, кудись вибігали й знов прибігали, щось вияснявали людям, які вимагали приміщення, харчових карток, посвідок і ще чогось там. Бачивши, що тут ми нічого не выяснимо, всі ми пішли шукати команданта і, на щастя, зразу ж його знайшли... за баракком, де, уникаючи натовпу, полагоджував він якусь чергову справу. Тонкої будови, енергійний блондин з синіми очима і зовсім не командантського вигляду, молодий інженер Олександр Дроздовський прийняв нас привітно, розпитав, звідки ми, хто такі, і написав записку, з якою пішли ми шукати мешканевого референта.

І от ми в „бочці”. Власне це була не бочка, а величезних розмірів півбочки, залізної, оберненої вигнутим краєм догори, з двома дверима по

обох кінцях і з кількома вікнами. Таки споруди появились були під час війни як „ерзаци” військових бараків. Наша „бочка” всередині була переділена численними коцями, між якими, як у Новому ковчезі, тулилося всякої тварі по парі, а то й з діточками. Десь у куті знайшли пристановище і ми.

ДЕНЬ В ГАЙДЕНАВ

З приїздом дружини і перебранням деяких функцій у цьому людському мурашнику одержали ми спершу на спілку з надзвичайно симпатичним педагогом Юліаном Лисяком, а пізніше окрему маленьку кімнатку в одному з бараків. І так почалося наше сповнене „бухливою діяльністю” таборове життя — життя ді-пі.

У цих коротких спогадах не претендую я на повноту опису табору Гайденав, на хронологічність основних подій, що в ньому відбувались, не згадую усіх його визначних мешканців, обмежуючись тими, з якими мав найбільше спільних переживань і інтересів. Тому нехай дарують мені всі ті, кого я поминув у цьому „літописі Гайденав”, і не критикують за те, що не згадав котрогось факту, що декому з колишніх гайденавців може здаватися історичним. Моїми спогадами диктує закон суб'єктивізму.

Щоб читач уявив собі щоденне життя цього великого українського табору, пізніше жартома названого „північно-українськими Атенами”, а ще „бандерівським табором”, нехай перенесеться на одну з його вулиць, у березень 1946 року, коли довкола лютувала примусова репатріяція.

Прохолодний свіжий ранок. Червоне кружало сонця висунулось з-над обрію, провіщаючи гарну весняну днину. В шибках бараків палахкотить сонячна пожежа. Бравий охоронець, гуцул відбув свою вахту і, попрощавшись з товаришами, іде на відпочинок. Його місце заступає веселий бойко. У широку браму, м'яко порипуючи ресорами, заїжджає ван-

тажне авто УНРРА з продуктами. В шоферській кабіні сухорлявий англієць пихкає запашну сигарету — основну „валюту” тодішньої збомбардованої Німеччини, мрію кожного ді-пі.

Поодинці і горобиними табунцями минають нас школярі. В руках у них книжки — справжні українські книжки, дивом дивним пронесені крізь хуртовину війни і недавно надруковані тут же, в Гайденаві, у новоствореному видавництві „Заграва”. Діти рожевощокі, веселі, хоч кожне з них пережило за свій короткий вік більше, як разом узяті три попередні покоління. Випереджаючи їх, поспішає пан-отець Филимон Побігушка.

— Слава Ісусу! — хором несеться услід священникові.

— Слава навіки!

Вранішню таборову тишу порушує шкільний дзвоник.

Неподалік гімназія ім. Тараса Шевченка. Справжня гімназія з справжніми вчителями і справжнім директором Леонідом Бачинським (пізніше заступив його о. Молчанівський). У напрямі до неї чимчикує вже поважніший народ — дівчата й хлопці, що через війну повідставали від науки на 3-4 роки і тепер старанно надолужують втрачене.

На коридорі гімназії вишикувались учні на молитву. Хвилина мовчанки, і барак сповнюється свіжими, молодими голосами:

Боже Великий, Творче всесильний,
На нашу рідну землю споглянь!..

— Струнко!

Учні розходяться по клясах. Починається трудовий день.

З сокирами та шнурми слідом за візками сунуть люди до лісу — розжитись трохи палива. Туди ж до лісу виїжджають вантажними автами робітники. Пройшла до кухні „теребити бараболю” група жінок. Говорять вони всіма українськими діалектами, бо зібрались у Гайденаві люди з усіх земель України. Широко вимахуючи мітлою, наводять чистоту коло бараків сивенький дідок, колишній колгоспний сторож.

— Як діла, Григоровичу?

— Дякувати Богу, покищо не чіпають оті проклятуці.

З бараків число 9 чути приглушене постукування „американки”, — то друкують чергове число „Луни”.

В культурно-освітній референтурі, де головує проф. Григорій Яловий, „дядя Гриша”, посхилялись над столами представники науки, освіти й мистецтва — також з усіх українських земель. В однім кутку жваво дебатує молоді актори питання театру з харківським театральним критиком Ю. Тамарченком, в другому проєктують з київським професором Лорченком створення народного університету і фахових курсів.

Входять. Виходять. Штовхаються. Чекають. Сперечаються. Але крізь усе те відчувається цілеспрямованість і налагодженість. Крізь усе б'є здоровий ритм зорганізованого життя.

Після проф. Ялового був культурно-освітнім референтом інж. Михайло Сердюк, надзвичайно динамічний чоловік, прийшлося попрацювати на цьому пості мені і ще комусь, кого вже не пригадую.

Бем! бем! бем! — спокійно і лагідно лине у весняному повітрі великопісний заклик з церкви-бараків, де по черзі правлять православний і греко-католицький священники. В церкві урочиста тиша. В синявому присмерку схиляються рідкі постаті. Фіялковими пасмугами простягається дим лада-ну. А з вітваря пливуть надхненні слова геніяльної молитви Єфрема Сиріна: „Господи і Владико життя моєго! Духа лівнівства, суємудрія, владолюбства й пустомовства не дай мені...”

ПЕРШІ ПІДСУМКИ

Ще виразно в пам'яті стояв тоді запах диму наших хат. Ще не всі ми стоптали чоботи, в яких виходили за околиці наших сіл і міст. Здається, було це все так недавно. А проте, скільки збігло днів, скільки подій,

великих і малих, перекотилось над нашими головами!

Ми на чужині. Серед неприязно наставлених до нас людей, у непривітному краю. Але кусничок дому, клаптичок Вітчизни, як найдорожчий, захищений у душі скорб приніс кожен із нас у чужо-чуженину. В голоді й холоді, в тяжкій підневільній праці, у вибухах бомб грів і тішив наші душі цей неопіненний скорб — наша любов до рідної землі.

І от ми зішлись нарешті докупи, зібралися в таборі, і з кусничків, пронесених через сотні кілометрів, склали образ своєї всеукраїнської Батьківщини. Наче самі собою з'явилися наша школа і театр, загриміла зі сцени наша пісня, появилася наша газета „Луна” і наш журнал „Похід”. Чуття, яке пориває брата до брата, нестримно стягувало людей докупи. Спільні думки і мрії, спільні інтереси і спільні небезпеки породжували спільні діла. І саме в цьому — в спільності був наш єдиний рятунок.

Він далеко був від нас, наш великий народ. Але кусничок його був з нами. І те, що було вдома звичайним, самозрозумілим, на що вдома ми не звертали уваги — багато-хто з нас навчився як слід цінити лише в таборі, відчувши себе порошиною.

— Наш народ — наша родина! — відгукнулись заокеанські українці, затурбовані нашою долею. І вони, керовані лише родинним почуттям, що його звано ще патріотизмом, простягли до нас через океан свої руки. Їх гарячий рукопоти́ск всім серцем відчувли ми.

Наші попередники залишили нам бараки, закидані грузом та сміттям, без вікон і дверей. Тому з першого ж дня довелося взятися за відбудову табору. В скорому часі створено столярську та механічну майстерні. Після направи бараків почалося виробництво шаф, крісел, ліжок. Зорганізовано шевську та кравецьку майстерні, далі — трикотарську та вишивальну. Поста́ла малярська студія, в якій працювали Д. Доброліж, Гав-

риків, Березовський. Наочним вислідом праці таборян були виставки в емденському замку в Целе і в таборі в річницю його існування.

Рівночасно організовано культурно-освітні та виховні інституції. В перших же днях влаштовано дитячий садок, далі вже згадані чотирикласову народну школу і восьмикласову гуманістичну гімназію, в якій рівень навчання був не нижчий, ніж у передвоєнних гімназіях у Галичині. Однорічну працю вивершила гімназія випуском перших абітурієнтів, які все своє життя будуть вдячні виховникам за осягнення освіти у важких умовах чужини. У великій мірі прислужився молоді інтернат, що відіграв велику морально-виховну роль для шкільної молоді. При гімназії функціонували також торговельні курси.

Для навчання дорослих відкрито Народний Університет з його численними відділами, що дав півтисячі таборян поглиблені знання, шоферські курси, курси медичних сестер, курси англійської мови. Значним осягом табору був театр, що не лише розважав та освідомляв таборян, але й гідно репрезентував українців перед чужинцями.

Мешканці табору Гайденав гідно відзначили перші роковини з дня створення своєї тимчасової оселі.

Після Служби Божої почали сходитися таборяни на по-святковому прибраний центральний майдан. Як годиться причепурені, вишикувалися вони чвірка́ми і рушили урочистим походом. У голові походу йшло духовенство — о. д-р Побігушка, о. мітрат Губаржевський, о. Могучий — з церковним хором. Повби́рані в національні убрання, йшли слідом наші маллята — вихованці дитячого садка і народної школи. За ними крокували сумівці, пластуни, а ще далі — ветерани визвольних змагань, охорона, службовці таборових установ і вся численна громада.

Повільно вирушив похід за браму, пройшов дорогою до „хутора” — та-

борового виселку, обійшов табір довкола попри німецьке село та сусідній сербський табір і вернувся на центральний майдан, щоб спільно знести молитву до Всевишнього. Після молебня, відправленого греко-католицьким і православним пастирями, люди розійшлися по бараках.

Увечері в театральній залі відбувся великий концерт. Господарі, сербсусіди й численні гості мали приємність вислухати того вечора гарно скомпоновану й виконану святочну програму.

Річні підсумки таборового побуту продемонстровано наступного дня на виставці. З ранку й до вечора товпилися відвідувачі перед виставковими стендами. А подивитись було на що! Від старанно змалюваного школярською рукою малюнка рідної хатки — до гідного задовольнити вибагливий мистецький смак красивду і портрета; від звичайної плетеної панчохи — до найскладніших візерунків вишитої сорочки. Кухонне начиння, столярський та слюсарський інструменти, електричні печі, гуцульська різьба, взуття, трикотажні вироби і, нарешті, газети, журнали, книжки — все це, створене власними руками, міг оглядати свій і чужинецький відвідувач виставки в день демонстрації цілорічної праці табору Гайденав.

„НСХ ПАН ТШЕЦІ РАЗ НЕ ППІХОДЗІ“

Совська репатріаційна комісія вибрала собі місце в містечку Тошtedт і повела переговори з представниками УНРРА в справі видачі їй „советських громадян“ для репатріації. Ці переговори перейшли кілька стадій, і нарешті дозволено тій комісії вибрати зі списків таборян — а було їх до чотирьох тисяч — п'ятсот осіб, що за відомими лише їй ознаками були підданими Сталіна. Вантажними автомашинами кожного дня мали відвозити до Тошtedту певну їх кількість на допити.

Таборян охопив панічний настрій.

З бараку до бараку повзли чутки: „Завтра вночі табір оточать англійські війська і всіх нас видадуть на розправу большевикам... З управи викрадено і передано до Тошtedту списки всіх його мешканців і репатріаційна комісія вибрала з нього всіх, кого хоче забрати на „родіну“... Охорона викрила трьох советських агентів, але їх хтось попередив, і вони втекли... нас усіх видадуть...“

Якось уранці недалеко „хutora“ діти, що йшли до лісу по хмиз, натрапили на жакливу картину: під кущем у налісидячій позі побачили вони нашого таборянина із зашморгом на шиї. Це була одна із уже мертвих жертв паніки.

Поодинокі й цілими родинами тікали люди на американську зону, хоч казали, що там під оглядом безпеки ще гірше, мовляв, роби, що хочеш, але й з тобою можуть зробити, що схочуть.

Порадившись із передбачливими людьми, зробив я в своїй кімнаті під ліжком ляду, щоб на випадок несподіваного нападу советських людоловів разом із жінкою спуститися нею під барак.

Щоб рятувати наших наддніпрянців від примусової репатріації, організовано в таборовому „підпіллі“ фабрику фальшивих документів. Звідкись дістали всякого роду печатки, спеціальні чорнила, блянкети, „кенкарти“, „арбайтсбухи“ — і пішла робота! Не час і не пора розкривати шляхетні імена цих рятівників отих наших нещасних людей, на яких полювало НКВД за те, що вони відважились скинути з себе звання „советського громадянина“. Вони тепер тут, в Америці, в Англії і деінде. І честь їм і хвала, цим бандерівцям, що, наражаючи себе на небезпеку, рятували всіх, у кому вбачали українське серце. На жаль, інколи вони помилялись...

Припускаючи можливість масового насильного вивозу, організовано самооборону. Ночами навколо табору патрулювали спеціально вибрані для

цього люди, які в разі небезпеки мали б алярмувати все населення табору. Тоді всі жінки з дітьми й стариками мусіли збиратися в церкві, а всі фізично придатні для оборони оточувати її густим колом, озброєні чим Бог послав — залізними швореннями, сокирами, лопатами і, очевидно, нелегально придбаною пальною зброєю.

Проте, і в такій докраю напруженій атмосфері гумор не покидав людей. Розповідали про нічну зустріч маленького на зріст поета Петра Кізка з найвищим у таборі Дегтярьовим, членом славного співочого квартету ім Лисенка. Дегтярьов, перевіряючи охоронні пости, вийшов з темряви до Кізка. Відважний Кізка, згідно з інструкцією, запитав густим басом: „Хто йде!?” — і кинувся на нього з ломакою. Дегтярьов не встоявся перед цим навальним наступом і мовчки втік.

Велику роль у рятуванні „східняків”, вибраних із таборових списків для переселення перед комісією, відіграв Василь Матіїв, референт суспільної опіки, і С. Ілляк, член таборової ради та голова товариства колишніх в'язнів німецьких кадетів. Надзвичайно енергійною акцією, використовуючи свої широкі зв'язки, zorganizували вони заміну „східняків „західняками”, які виїжджали для цього до Тошtedту. Звичайно, не обходилося без трагікомічних моментів, коли в характері якогонебудь Івана Петренка з Дніпропетровщини виступав Іван Якимчук з-під Коломиї. Коли забракло для заміни галичан, почали „позичати” західніх українців з сусідніх таборів. І все ж не одному з галичан приходилось їздити до Тошtedту по два і три рази, представляючи різних осіб з Наддніпрянщини. Кажали, що поляк-перекладач комісії, який з симпатією ставився до українських ді-пі, під час переселення нахилився до одного з таких заступників і шепнув до нього: „Нех пан тшеці раз не пшиходзі”.

Вже по приїзді до Америки В. Матіїв вислав до Європи понад сто афі-

давітів, і опікувався в Нью Йорку новоприбулими земляками.

Треба сказати, що завдяки твердій поставі декого з таборової управи і прихильності англійського команданта Ф. Дж. Мюра советським людоловам не пощастило в Гайденав: лише кільком таборянам прийшлося про око людське залишити на якийсь час табір, а решта з полегшею зідхнула, коли репатріаційна комісія ні з чим покинула Тошtedт.

„ЗАГРАВА” І „ЛУНА”

Видавництво „Заграва” з друкарнею і редакцією таборового тижневика „Луни” містилося в окремому бараци навпроти гімназії. Організатором і директором видавництва, що пізніше стало кооперативним, був командант табору, згаданий вище інженер О. Дроздовський, фінансовим керівником інж. Степан Скробач, а технічним керівником інж. Бойко. Це було чим не перше видавництво нової еміграції зі своїми власними черенками, лінотипом, друкарськими машинами, придбаними в Гамбурзі, згідно з ухвалою загальних зборів таборян, за „керпакети” і інші дари УНРРА.

Головним редактором „Луни” і інших видань „Заграві” був я. Моїм заступником у редакції був Петро Кізка, секретаркою була пані В. Юрченко, а редакційним співробітником молодий студент І. Махно, якого ми називали „батьком Махном”. Пізніше постійним співредактором, що приїздив до нас із Білефельду, став поет Нестор Ріпецький — „вітер з України”. Він і справді блискавично з'являвся, писав одну-дві статті і так само блискавично зникав, вносячи свіжий подув зі широкого світу і підносячи всіх на дусі. Одним з перших лінотипістів у „Заграві” був Микола Твердовський.

Газета була гостро цензурована. Не вільно було чіпати советського „союзника”, а тим паче вусатого „батька народів”. Не вільно було крикувати УНРРА і її працівників. Не

вільно було містити перекладів з англійської консервативної преси. „Луна” переходила постцензуру: кожного тижня треба було вислати до Гамбургу на перегляд десять її примірників полякові-цензорів в англійському військовому мундирі. А він повертав нам один примірник, густо покреслений червоним олівцем. Це все були „перестороги”, про що не вільно писати.

Коли така цензура до смерти нам надокучила, ми скомпонували чергове число „Луни”, виповнивши його найдошкульнішими антисоветськими матеріалами, передрукувавши дещо з „Сурми”, вислали десять примірників до Гамбургу і, не чекаючи закриття газети, „самозліквідувались”.

Два тижні залишалися гайденавці без власного друкованого слова. А тоді приїхали автом з того ж таки Гамбургу два англійські військовики, запросили команданта табору і мене на розмову і запропонувала вже під іншою назвою видавати тижневик для цілої англійської зони. Цензуру обіцяли вони скасувати. Очевидно, з Москви повіяло іншим духом. І з тієї друкарні почала виходити у подвійному розмірі, накладом 10.000 примірників „Наша Пошта”.

***

Недалеко Гайденав, біля Гамбургу, був російський табір діпі, в якому, казали, є чимало українців. „Нашу Пошту” і наші книжки до того табору російські шовіністи не допускали, а українських дітей змушували ходити до російської школи. І от вирішили ми з Махном, як уповноважені редакції, відвідати той табір. Узяли з сотні примірників газети і поїхали.

На брамі табору, над якою повівав триколовий прапор, зустріла нас поліція непривітно і впустили відмовилась. Треба було телефонувати до команданта, до „кремлю”, як називали там будинок, де містилася таборова управа.

Командант, старий білоемігрант, либонь, вважаючи, що ми маємо підтримку в окружній УНРРА, неохоче,

але все таки дозволив поговорити з українцями. І дав розпорядження закласти їх через радіо до шкільної залі.

Це було цікаве зібрання, на яке з’явилося зо два десятки людей, що хотіли позбутися опіки „старшого брата”. Командант, вдаючи з себе незаінтересовану особу, холодно вклонився і залишив нас самих.

Я виголосив коротеньку інформаційну доповідь, в якій розповів про наше життя в Гайденав, і запросив присутніх висловлюватися. Запала ніякова мовчанка. Ніхто не відважувався заговорити першим. Аж по кількох хвилинах один із них запропонував, щоб усі болючі питання обговорив я з місцевим учителем, а про висліди нашої розмови він поінформує решту. Так зустрівся я віч-на-віч з отим „малоросійським комплексом”, який паралізував волю людей, що позбулися сталінського та гітлерівського ярма і добровільно прийняли на себе ярмо біломосковське.

Не пам’ятаю, чим вся та історія скінчилась. Здається, значна частина українців з того під „кремлівською” владою табору переїхала до українських таборів, а „Нашій Пошті” і нашим книжкам був відкритий доступ до української меншости, яка добровільно залишилася на місці.

***

З видань, випущених „Загравою” протягом одного року, можу пригадати, крім „Луни” і „Нашої Пошти”: молитовник УАПЦ, рахункові книжки для 1-ої і 2-ої клас народної школи, читанку для 2-ої класи народної школи, книжечку „Писанка” — великодній дарунок для дітей, календар, образи святих, образи Ісуса і Матері Божої, казку Дмитра Солов’я „Звір’ячий зимовник”, дві збірки поезій — П. Кізка „Навіки твій” і Михайла Ситника „Відлітають птиці”, книжку д-ра М. Жука „Перша допомога”.

Літературне життя в Гайденав було навколо журналу „Похід”. Поети ходили табунцем, дискутуючи на

літературні теми і вголос деклямуючи свої поезії — згадані вище Кізко і Ситник, сотник Козар, фельдшер Петро Качура, Степан Гавриш, Орленко. Поетеса Ганна Черинь, яка майже до кожного числа „Луни” постанчала свої поезії, сиділа здебільша в бараці, пильнуючи маленької Іночки. Її дотепні епіграми широко розходилися по таборі. Ситник, чувастий, стрункий, циганського типу красень з успіхом відбував поетичні рейди по таборах англійської і американської зони. Тяжко давалися поезії Качурі, але мучила його жа доба слави, і він по десять разів з поміччю Кізка переробляв свої вірші, щоб надати їм „пристойного вигляду”. На один з літературних вечорів прибув з табору в Кілі поет Янів, але серед дещо розхристаного поетичного молодняка, либонь, не почував він себе добре.

ПОХІД СОЛІДАРНОСТІ

Якось у травні на спортовому майдані Гайденав під час футбольного матчу стався прикрий конфлікт, який перетворився в бійку між таборянами українцями і сербами, колишніми партизанами Михайловича, що мешкали у своєму таборі по сусідству. У розпалі бійки з сербського табору прибула група підбурюваних замаскованими тітовцями вояків і відкрила на натовп вогонь з пістолів та крісів. Напасників обеззброєно, причому декого тяжко побито. По обох сторонах були поранені. І після цього між обома групами вигнанців постав неперехідний мур.

Минуло понад два місяці — і до табору Гайденав дійшла вістка, що старшинський склад сербів мають кудись вивезти, а на їх місце прибудуть тітовські старшини. Над сербським табором замаяли чорні прапори. Його мешканці оголосили голодівку, не бажаючи розлучатися зі своїми старшинами.

Якось по полудні до табору Гайденав прийшов серб і оповістив, що вже

прибули до них автомашини з англійськими вояками, щоб забрати старшин. Він прийшов до українців, щоб поділитися з ними своїм і своїх друзів горем. Вістка про це облетіла український табір, і за яких півгодини на заклик, переданий з Управи, на головному майдані зібрався тритисячний натовп.

Спокійно, зорганізовано рушили з табору вулицями німецького села українці — чоловіки, жінки, діти, старі діди й бабусі до братів-сербів, щоб засвідчити їм свою солідарність, своє співчуття. Церковні хоругви майоріли в голові походу. З урочистим співом „Спаси, Господи, людей твоїх” пройшли вони широковідчиненою брамою сусіднього табору і заповнили подвір'я. Тут уже стояли, вишикувані довгими шеремами, серби. Вони вже чекали, вони не сумнівались, що українці прийдуть.

Залишивши вузький прохід, зупинилися проти військовиків цивільні люди. Хвилина мовчання. І от рушили один по одному смугляві, мужні партизани до українського священика. Твердим кроком підходили вони, цілували хрест і, по-військовому кланувши за каблуками, ставали на місце, віддаючи честь рукою.

Спільно відправили молебень православний і греко-католицький душпастирі. Глибокою вірою у світлу прийдешність сербського і українського народів, в перемогу правди і добра прозвучали їхні проповіді. Схвилований сербський старшина виглосив гарячу промову, почавши її словами: „В біді пізнаються друзі”. Англійські і тітовські старшини мовчки все це спостерігали.

Плакали жінки, не один плакав мужчина, не один сербський вояк змахнув рукою з ока теплу сльозу зворушення та подяки. І не було тоді чуда, але раптом так сталося: зірваний рвучким поривом вітру, залопотів і підстреленим вороном упав на землю встановлений над брамою чорний прапор жалоби.

Це було символічно. Буря нібито вже перейшла над головами сербів. Автомашини, що прибули по їхніх старшин, від'їхали, взявши одного представника для переговорів.

Коли похід солідарності вертався вулицями села до табору Гайденав, людей було чи не вдвоє більше, — струнками рядами включилися в процесію серби, щоб провести українців до їх тимчасової оселі.

Братське почуття до своїх сусідів у скруті проявили наші таборяни, і це всією душею відчули серби. Відразу розвалився хисткий мур, що постав був між представниками двох слов'янських народів, нацькованих комуністами один на одного в трагічний день непорозуміння на спортовій площі.

ГОСТІ І СВЯТА В ГАЙДЕНАВ

В тому короткому, річному періоді, що його охоплюють ці мої спогади, сталася не одна визначна подія, яка випала з моєї пам'яті. От пригадується приїзд до табору Владики Полікарпа, митрополита УАПЦ і з ним коло 20 осіб православного духовенства з цілої британської зони для участі в Соборику, що відбувся під головуванням самого Владики. На Соборику, що тривав два дні, інформовано про Собор Єпископів УАПЦ, який за місяць перед тим відбувся в Есслінгені на американській зоні, обговорено справу викладання релігії в школі, виголошено кілька доповідей. Тоді ще владика Полікарп не знав, що незабаром і сам він переселиться до нашого табору. Приїздили ще до Гайденав Преосвященніший Владика Мстислав з УАПЦ і Апостольський Адміністратор на Німеччину о. Ніколай Вояковський, відомий проповідник, колишній український січовий стрілець.

Відвідували табір численні політичні й громадські діячі з Мюнхену, Авґсбургу, Франкфурту та інших українських осередків, артисти, письменники, поети, зокрема Юрій Клен. Від-

відувала Капеля Бандуристів під проводом В. Китастого, приїздив історик Борис Крупницький і в кількох серіях дав таборянам двадцять високоцінних викладів з історії України. Д-р Б. Крупницький збирав заслужені рясні оплески від аудиторії і слова подяки від ректора Народного Університету проф. Василя Лорченка, що через кілька років після того трагічно загинув на вулиці Нью Йорку. Помер уже й д-р Крупницький. І багато померло інших наших визначних людей, що пам'ять про них припадає вже порохом забуття.

З великим успіхом відзначено силами учнів гімназії роковини народження і смерті Т. Шевченка — її патрона. Доповідь на тему „Шевченко і нація” виголосив о. І. Губаржевський. Програму свята підготувала С. Жмуркевич. Несподіванкою було вступне слово референта УНРРА, норвежця Яна Брамбані, прочитане по-українськи. На сцені глядачі побачили образ — Т. Шевченко за столом пише вірш, а перед образом — величезну книгу (3×2 метри) „Кобзар”. Книгу розгортали перед кожною новою точкою два учні, показуючи ілюстрації, зв'язані з даною темою. Декорації і малюнки оформив В. Доброліж. Хор під орудою проф. Демчишина чарував око барвистими національними одягами дівчат та хлопців. І тільки подумати: все це в умовах тієї убогости і мізерії...

Урочисто, в побожному настрої проходили церковні відправи напередодні Великодня 1946 року. В страшний четвер увечері греко-католики вперше слухали 12 євангелій, прочитаних українською мовою. За стародавнім звичаєм зі свічками в руках слухали євангелії православні. В страсну п'ятницю були відправлені Богослуження православною та греко-католицькою церквами з обнесенням плащаниці навколо церкви. Хресні походи виглядали велично й імпазантно. Як символічний образ єднання двох Церков лежали поруч дві плащаниці. Аж до великодньої відправи — удень і вночі

відбували біля них почесну варту таборова охорона, сумівці і пластуни.

У великодню ніч опівночі почалася православна Служба Божа. На зміну жалобних страсних наспівів залунало радісне, могутнє „Христос Воскрес!“ Слідом за православною відправлено греко-католицьку Службу Божу. Потім освячувано паски. Люди розташувалися між деревами навколо церкви з кошиками. На пасках горіли свічки, наче святоїванівські вогники. Розходились по домівках, радісно христосуючись. Дзвонили дзвони, сповіщаючи всьому світові, що воістину Христос воскрес...

З молодечих імпрез варто згадати пластове свято. З радісними усмішками дивилися таборяни на квіт нашої молоді, що струнками рядами в одностроях стояла в церкві в день свого патрона св. Юрія. Пластовий духовник о. д-р Побігушка благословив її на шлях змагань за святі ідеали. Саме свято почалося в ліску піднесенням прапора. Пластуни і пластунки стояли наструнко. Прапорові віддали почесьть провідник Пласту, скавтмайстер Л. Бачинський, директор УНР-РА, командант табору інж. Дроздовський, зв'язкові Н. Бачинська, мгр Жмуркевич, Уласевич. Пластуни відспівали свій гімн і почали спортові забави: біг з перешкодами, бій їздців, перегони в мішках...

Активну діяльність розгортав у таборі осередок відновленої в Авгсбурзі Спілки Української Молоді. В англійській зоні її організатором був невтомний проф. Симон Вожаківський, він же секретар президії таборової ради, учитель гімназії, а пізніше ще й диригент митрополичого хору. Головою сумівського осередку був Микола Твердовський, він же й командант таборової охорони, а пізніше найкращий лінотипист у видавництві „Заграва“. Його майбутня дружина Марія Кейс і Северин, що zorganizував у таборі видання щоденного радіобюлетеню, були членами Крайового Комітету СУМ'у. А найбільш активними сумівцями були

мешканці гімназіального інтернату, сироти І. Лучечко, М. Данкевич, Михайлишин, А. Добрянський і Кіс. Михайлишин згинув в Америці в автомобільній катастрофі, а всі інші вийшли по приїзді до Нового Світу на широкий шлях науки і мистецтва, приносячи славу собі і своїм виховникам. Хто думав тоді, що А. Добрянський захоплюватиме співом слухачів в театрах Америки і інших країн?

ПРОБА ПОЛІТИЧНОЇ ЗРІЛОСТІ

А проте, не все так ідилічно виглядало в гущину таборян, примхою долі зведених на малий клапоті німецької землі, обмежених в русі, залякуваних примарою примусової репатріації, різних вдачею, здебільшого одних одному перед тим не знамих. Ось із позовклої сторінки „Луни“ звучить сьогодні звернений до цих людей голос перестороги:

„Перед нами у ближчому й дальшому майбутньому — великі завдання. До виконання цих завдань треба готуватись. Запорукою успіху є наша єдність. Усе, що перешкоджає закріпленню нашої єдності, усе, що нас роз'єднує, — злочинна, ворожа робота. Усякий, хто ділить нас, українців, територіально, протиставить одних українців іншим українцям — наш ворог. Так само ворогом нашим є той, хто під'юджує українців греко-католиків проти українців православних, українців старих емігрантів проти українців нових емігрантів, українців робітників чи селян проти українців інтелігентів. Чуємо про намагання чужаків і своїх таки „земляків з циновими гудзиками“ розкладати нашу єдність, грати на струнах малосвідомості, безголової амбіції, шкурництва, на низьких інстинктах. Іноді темні елементи, агенти ворога, спотворюючи поняття демократії, хочуть створити в нашому таборі анархію, брехнями і демагогією намагаючись підірвати авторитет провуду“.

Автор цієї статті кличе до солідарності і обурюється проти доносів чу-

жим на своїх: „Досить уже нас учили доносити один на одного, і бачимо, скільки крові це нам коштувало, як підірвано довір'я брата до брата”.

Так, бувало в Гайденав всього цього. Була власовщина, була малоросійщина, були свої, домашні злодії, що підривали престиж табору, крадучи свиней у сусідніх бауерів, були самогонники, що розпичували наших людей.

У червні 1946 року наказом Управи запроваджено ряд заходів, що мали піднести таборову дисципліну та посилити відповідальність кожного таборянина перед своєю громадою. Зокрема, при Управі створено Інформаційне бюро, що мало вивчати моральний стан табору, приймати скарги від його мешканців на незаконні дії службовців, негідні вчинки окремих людей, а рівночасно інформувати загаль про всі актуальні питання. Це ж таки бюро було зобов'язане через Управу та через загальні збори таборян негайно усувати все негативне, що було в таборовому житті. Всіх порушників громадського життя карано створеним при Управі судом, а якщо вони відмовлялися ставати перед цей український суд, — передавано їх німецькому судові. Таборовий суд мав право карати винних тяжкою працею або видаленням їх поза межі Гайденав. Праця в таборі була обов'язком кожного.

Не раз переходив табір Гайденав період „урядової кризи”, коли з тих чи інших причин захитувалось довір'я громади до Управи. Тоді приходили зміни на „найвищих постах”, розпалювались пристрасті, на лавочках під бараками гриміли критики. На зміну інж. Дроздовського, що фактично створив табір Гайденав і вирішив присвятити себе розбудові видавництва „Заграва”, прийшов Гузар, колишній старшина УНР, який з дубцем у руці приборкував анархістичні елементи. Але іспит своєї полі-

тичної зрілості склала гайденавська громада під час перших виборів своєї Управи. Тоді протягом цілого дня до виборчих урн простягались черги виборців — чоловіків, жінок, молодих і старих. Багато з них уперше взяли участь у дійсно демократичних виборах — вільних, прямих і таємних. Про такі вибори вони перед тим тільки чули. На запрошення таборян прибули до Гайденав представники англійського військового командування, які разом з директором УНР-РА, в супроводі керівника та старости табору заходили до виборчих кімнат, говорили з виборцями.

***

Так загублена у німецьких „гайдах” жила, працювала й виглядала кращих днів українська громада. З створенням в Бльомбергу Центрального Допомогового Комітету виїхало з табору видавництво „Заграва”. Люди помалу виїжджали на американську зону, де були кращі вигляди на еміграцію до Америки. Чимало таборян виїхало до Англії і Бразилії, а пізніше до Канади з поміччю Фонду Допомоги Українців Канади, що діяв лише в англійській зоні на чолі з пані А. Храпливою, а пізніше п. Е. Василишиним. Багатьох нема вже на світі, „колись веселих, молодих”. Ще якийсь час працював в Нью Йорку створений новоприбулими емігрантами з Німеччини комітет „Гайденавці — гайденавцям”, що опікувався залишенцями. Тепер на місці табору Гайденав існує маленька українська оселя, мешканці якої все ще тримаються рідних традицій, відзначають національні свята. І навіть поставили пам'ятник Симонові Петлюрі. А колишні мешканці Гайденав напевно ніколи не забудуть тих днів, сповнених хвилювань, сподівань, радості, а часом і розпачу, що їх провели вони в тому таборі в північній Німеччині, на „гайдах”.

Чорноглядство і Ясноглядство

Написав Панас Феденко

Так можна перекласти слово латинського кореня — „песимізм” та „оптимізм”. Песиміст готовий дивитися в будучність невесело, безнадійно, він з природи мелянхолік. Оптимісти, навпаки, сповнені надією на краще майбутнє, як своє власне, так і народне. Коли в народі переважає тип оптимістів, то це дає такий нації велику моральну силу. Це доказали англійці в своїй історії, давній і новочасній. Навіть в літературі англійській знайшов свій вираз національний характер: автори і читачі вважають за добре, коли дія в романі має щасливе закінчення (геппі енд).

А тепер перейдемо до суті справи, „ін медіас рес”, як казали римляни. Останніми часами в українській пресі на чужині, в доповідях і в приватних розмовах поширюються „чорноглядні” твердження і настрої щодо будучності українського народу. Де-хто твердить, мовляв, мине два покоління і українці забудуть рідну мову, перейдуть на мову „старшого брата”, доводить, що Україна стане незабаром „географічним поняттям”. Приводять факти: посилене помосковлення українців, що йде через школу, пресу, радіо, театр, телевізію, російську колонізацію і т. д. Все це факти безперечні, і ми знаємо, що система денационалізації не почалася під большевицьким режимом, во-

на має столітню давність. У зв'язку з тим були теж давні заяви учених, письменників і політиків про безвиглядність українського національного відродження.

Автор першої граматики української мови Павловський писав про українське „исчезающее нарѣчіе” в 1818 році. Поет Забіла писав, що наш народ „умирає” (не з голоду, а національно). Микола Гоголь, що пристав до чужої національності, з погордою озвався про Шевченкову поезію: мовляв, від неї „тхне дьогтем”. Навіть у Шевченка, у хвилини тяжкого роздумування, бриніли деколи сумні настрої, мовляв, сила Москви така небезпечна, що може „спустити Дніпро в синє море”. Поет, бачивши, як земляки „кайданами міняються”, забувши про волю Рідного Краю, питався сам себе: „Чи варт вона (українська ідея) огню святого”?

Сучасник і приятель Михайла Драгоманова, Микола Ковалевський (1841-1897), що був невтомним збирачем фондів в Україні для допомоги науковій і політичній роботі Драгоманова на чужині та Радикальний Партії в Галичині, впадав деколи в настрої чорної безнадійності. Леся Українка згадує слова М. Ковалевського до гуртка української молоді в Києві, що сходилася в його приміщенні для „українознавства”: Кова-

левський казав, що треба якомога швидше і завзятіше братися до роботи серед українського народу, підтримувати і розпалювати в ньому національне самопізнання, поки воно ще дорешти не згасло, бо воно й так ледве блимає: „Коли ми зараз, не гаючись і то завзято, запекло не візьмемось до роботи, то через 20 літ Україна буде трупом!”

Були й інші подібні голоси з уст українських патріотів, що журилися тим положенням України під російським пануванням, і в словах гнобителів, що вже готувалися вбити гвіздки в труну „мертвої” України. До цього прилучився теж „прем’єр” Советської України — румунський комуніст Х. Раковський. В Києві він заявив у березні 1919 р., що українська мова потрібна тільки „буржуазній інтелігенції”, а українське національне відродження Раковський назвав „безнадійною справою” (безнадежное дело). Але під впливом народних повстань мусіла Москва провадити „українізацію”, хоч остаточно ціль лишилась незмінна: мовляв, після перемоги комунізму мусить настати „злиття націй і мов”. Само собою — з мовою „старшого брата”...

Я належу до того покоління (воно повільно, але невпинно відходить у „ліпший світ”), котре виростало під царським режимом і пережило бурхливі роки революції і боротьби за Українську Народну Республіку. Це мені дає можливість порівнювати ситуацію дореволюційну з пізнішим розвитком в Україні. До 1917 р. в Україні Наддніпрянській не було ні одної української шкільної, преса була заборонована, українство („свідомі українці”) було „в катакомбах”. Царський уряд не визнавав назви — „українець”, „Україна”, ми були „малоросами”, частиною „єдиного руського народу”. „Свідомих українців” у містах України можна було числити на пальцях, і вони були під суворим наглядом поліції. Діяли нечисленні групи української студентської молоді, напівлегально існували Товариств

во Українських Поступовців (ТУП), робітничі гуртки Української Соціал-Демократичної Партії. Тільки в Галичині й Буковині до 1914 р. українство поступово вбивалося в силу, і ми, під російським пресом, з надіями позирали на Захід. Неписьменні, невідомі робітничі й селянські маси стояли в той час поза національним життям, були етнографічним матеріалом, „тяглом у поїздах бистроїздних наших сусідів”. Як і в кожного поневоленого народу, історичну пам’ять, національну свідомість зберегла й розвивала українська інтелігенція. Цієї національної української інтелігенції, „свідомих українців” була перед 1917 роком на Наддніпрянщині „жменька”. Тепер їх начисляється сотнями тисяч, як не мільйонами. Щоденна газета в Києві (єдина на всю Наддніпрянщину) — „Рада” — мала тираж 5,000 примірників і „на ладан дихала”, бо видавець, Євген Чикаленко не мав досить грошей, щоб покривати дефіцити. Тепер (хоч і під комуністичною покришкою) виходить численна українська преса. Коли б на неї не було читачів, то цю пресу Москва припинила б. Інтелігенція в Україні тепер двомовна (знає теж російську мову), але за царського режиму вона української мови не знала, навіть ті, що „балакали”, писати і читати по-українському не вміли.

Відомо, що дія викликає протидію, утиск національний збуджує у пригноблених протест і охоту до відсічі. Не можемо вважати українську інтелігенцію „під московським караулом” за таку недотепну, щоб вона не бачила колоніального визиску і національного пониження своєї країни й народу. Ці люди знають про ліквідацію колоніальних імперій в Азії й Африці і розуміють, що цим історичним процесом не встоїть і російська комуністична імперія.

Не слід забувати й про такий факт, як примусова соборність України наслідком другої світової війни і вища національна свідомість західних укра-

інців. Це той елемент, що, безперечно, підсилює спротив керованому з Москви російському шовінізмові. Московська пропаганда, хоч і проти свого бажання, мусить рахуватися з цими настроями в Україні. Тому в пресі комуністичній згадується про „суверенність” Советської України і про „дружбу народів”, про „розцвіт культури української” і т. д. У свідомих людей ця пропаганда викликає гіркі почуття: мовляв, ”б'ють і плакати не дають” і примушують цілувати руку, яка нас б'є. Все це елементи — раціональні і чуттєві, — котрі, охопивши ширше коло людей, стануть в слухний час силою.

Додаймо: в 1917 р. на визначних місцях в українській боротьбі за державність стали люди, що тільки після упадку царського режиму відчули себе українцями: брати Михайло та Іван Омеляновичі - Павленки (народжені в Петербурзі), Всеволод Петрів (вирослав у Петербурзі), Микола Юнаків і багато інших полковників і генералів Армії УНРеспубліки. Во-

ни доказали свій патріотизм не тільки на словах...

В тому, що українська мова ближча до російської, як до інших мов, є невігода, але теж і певна вигода: українець, втративши рідну мову і здобувши національну свідомість, легко може вернутися до мови своїх предків. На це маємо численні приклади в минулому і в сучасному. Але еспанець чи татарин, що прийняв російську мову і забув рідну, вже (назагал) втрачений для свого народу. Загрозу для малих народів збільшує також їх мале число. Українського народу Москві, не вважаючи на масовий терор і організований голод (1922, 1933, 1946), досі не вдалося викоренити. А як удержимо свою біологічну основу, то переживемо й новий оскажений натиск російського шовінізму, керованого комуністичною ідеологією та централістичним апаратом Москви.

Тому — не належу до „чорногледів”.

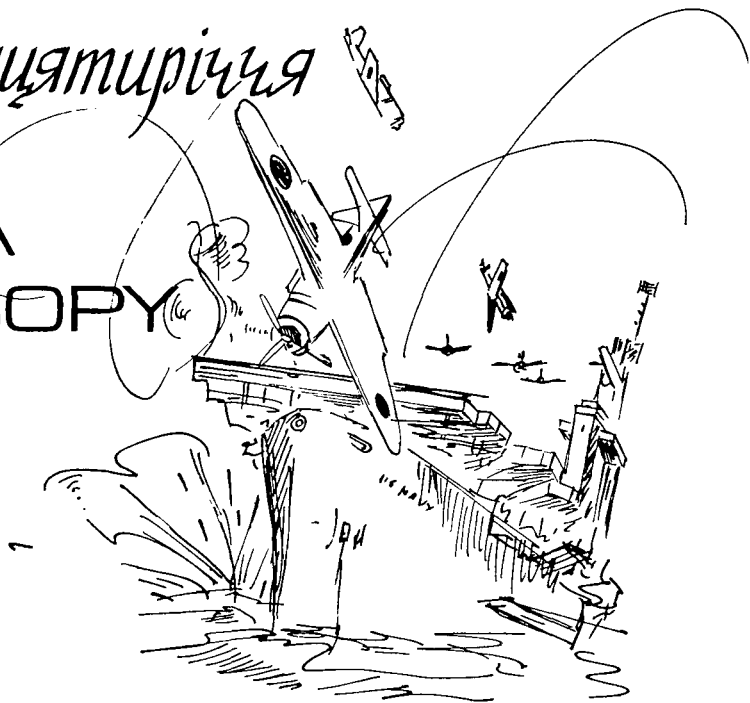
„ВУЛИЦЯ УКРАЇНИ” В ТУЛЮЗІ — ФРАНЦІЯ

Инж. Сергій Пащенко (1894-1970) промовляє під час урочистості відкриття „Вулиці України” в Тулузі в 1967 році. Поруч: дружина мера Тулузи, хресна мати вулиці, із китицею квітів.

У тридцятиріччя

ПЕРЛ ГАРБОРУ

Написав Олекса Солтисик

Зближався кінець 1941 р. Європа пелживала одну блискавичну інвазію за другою. Німеччина перемагала на всіх фронтах. Армії Гітлера відкинули англійців із європейського континенту на їхній острів і засипували Англію градом бомб. Німецькі вояки охороняли європейські побережжя від еспанського кордону до фінляндської тундри. На сході одні німецькі армії перейшли Дніпро і пробивались на схід, другі змагались з московськими морозами на півночі. Сніги вкрили Москву, коли з початком грудня німецькі панцерні армії станули під її мурами.

В Азії добігав 53 місяць японсько-китайської війни. Війна та велася

глибоко на китайській території й ангажувала японські сухопутні війська в той час, як грізна японька фльота стояла наготові у пристанях і чекала наказу до атаки. Війна велася теж і в Африці, в Лібії, залишався тільки один нейтральний континент — Америка. Латинські держави, хоч слідували із зацікавленням за ходом воєнних дій на інших континентах, вирішили не брати активної участі у війні. Канада, як британська домінія, приготувлялась до виступу по стороні Англії. Одні З'єднані Стейти Америки не встрявали у війну, бо їх населення бажало собі тільки миру. Помалу затиралися сліди депресії і в країні панував добробут. Для

прикладу варто пригадати тодішні ціни. Найкращий обід (печена воловина) у першорядному ресторані коштував із усіма додатками \$ 1.35. Першокласний особовий Форд 1941 р. з ogrівачем коштував \$ 765. Чоловічий одяг із двома парами штанів можна було купити за 35 дол. Заробітні платні вправного секретаря чи стенографа виносили 36 дол. за шість днів праці в тиждень. Відбудувавши свою економію після жакхливої депресії, ЗСА не хотіли війни. На початку грудня 1941 року у ЗСА фактично панував мир. Вправді від вибуху війни в Європі, отже протягом якого півтора року країна поділилася на два табори: вступати у війну чи лишатися з боку. Від 11 березня, тобто від схвалення акту про ленд-ліз, тріумфувала менша войовнича група, яка була за участю у війні. Сумнівними стали перспективи на мир, коли президент Рузвельт зустрівся із британським прем'єром Черчиллом на Атлантику. В Атлантийській Хартії стверджувалося, що ЗСА, хоч і не в стані війни, вже домовилися з Великою Британією щодо „повного знищення тиранії нацизму“. У цій декларації вже говорилося про „переможених і переможців“, про майбутнє диспонування територіями, про економічні привілеї, роззброєння напасника і нову світову організацію („ширшу і сталу систему загальної безпеки“). Підписуючи цю Хартію, Рузвельт дав до розуміння, що ЗСА схилиються до участі у війні.

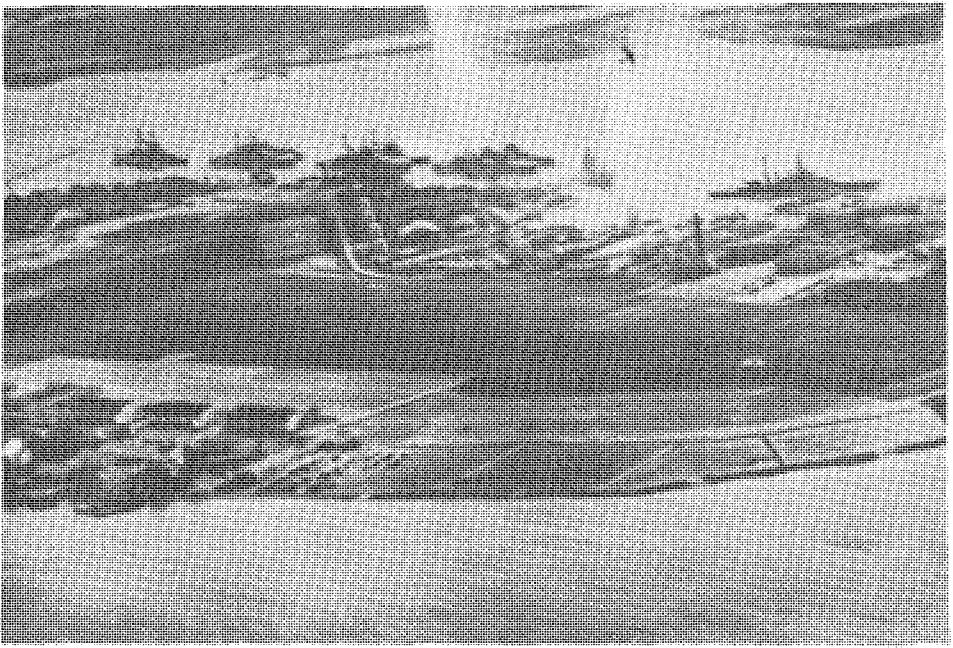
„Сам факт, що ЗСА, все ще таки формально нейтральні, об'єдналися із воюючою потугою, щоб зробити таку декларацію було подивувальною несподіванкою“. — лише Черчил у своїх споминах. Підпис Рузвельта під запланованим знищенням Німеччини „рівнявся провокації, яка в нормальних часах відповідала воєнній акції“. І на ділі флоту ЗСА вже мала наказ Рузвельта „стріляти при зустрічі“ на німецькі й італійські кораблі і підводні човни, що їх Рузвельт назвав „таракхавцями Атлантику“.

У Вашингтоні в міжчасі вже протягом довгих місяців ішли пертракта-

ції японських дипломатів із Рузвельтом і державним секретарем Голлом про можливість полагодження непорозумінь на Пацифіку, які були дуже пекучі. Не зважаючи на зусилля представника японського уряду адмірала Номури і японського амбасадора Курузу (спеціально висланого для допомоги амбасадорові Номурі), розмови із американським урядом залишалися безвислідними. Секретар Гол передав 26 листопада японцям гостру ноту із 10 точок з вимогою, щоб Японія прийняла її, якщо хоче порозуміння. У тій ноті Гол домався, щоб японці вивели свої війська цілковито із Китаю й Індокитаю; щоб вони підтримували тільки націоналістичний китайський уряд, з яким Японія вже чотири роки воювала; і щоб Японія зобов'язалася втримувати мир на Пацифіку і не вмішувалася у справи Європи, дозволяючи водночас на встравання ЗСА в європейські справи. Передаючи цю ноту японцям, Гол був певний, що Японія не прийме його пропозиції, і заявив секретареві війни Стімсонові: „Я умиив свої руки від цієї справи і вона тепер у ваших і Нокса руках — армії і фльоти.“

У Токіо, японський міністер закордонних справ Того, а за ним й інші члени уряду прийняли ноту Гола за американський ультиматум і повідмили своїх дипломатів у Вашингтоні, що коли вони не діб'ються порозуміння до 28 листопада, отже два дні після ультимативної ноти Гола, „справи будуть розвиватися автоматично“. „Пертрактації фактично не матимуть значення, — було сказано в інструкціях з Токіо — але не дайте пізнати, що пертрактації зірвані, тільки чекайте на дальші доручення“.

Ці і всі інші секретні повідомлення й інструкції пересилано з Токіо до японської амбасади „пурпурним“ шифром, який японці вважали неможливим до відшифрування. І англійські і німецькі експерти і техніки, не зважаючи на всі зусилля й намагання, не зуміли знайти ключа того шифру. Висилані повідомлення прийма-

Зроблене японцями і передане 180 японським літакам і торпедовцям фото Перл Гарбору з американськими кораблями у пристані

ла машина, яка замінювала масу приглушених імпульсів у послідовні речення. І Номура і Курузу і цілий японський уряд твердо вірили, що їхній код цілком безпечний. Не знали вони, що американська розвідка розшифрувала секретний „пурпурний” японський код ще в серпні 1940 р. і вибудувала машини для відбирання всіх японських таємних інформацій. Одну машину поставлено у департаменті фльоти у Вашингтоні. Одну післяно американській команді азійської фльоти на Філіппінах, а останню, яка була призначена для командування фльоти на Гаваях, передано до користування Англії ще в січні 1941 року.

На Гаваях, особливо на острові Оагу, де знаходиться Перл Гарбор, життя йшло нормально, як кожного дня в часі миру. Американська фльота на Гаваях була під командою адмірала Кіммеля, який за наказом Рузвелта замінив адмірала Річардсо-

на на становищі головнокомандувача ще в січні 1941 року Адмірал Річардсон був звільнений із посту головнокомандувача після передання протесту Рузвелтові проти зосереджування американської фльоти у Перл Гарборі із ствердженням, що вона там непотрібна і може бути заатакована, а то й знищена. Рузвелт відповів, що фльота стоїть на Гаваях, як забороло проти Японії. На думку Річардсона флоту треба було перевести до західного побережжя і там ремонтувану, відновлену і побільшену тримати напоготові до бойових операцій. Рузвелт заперечив тому, бо мав інший проєкт, що його він вручив Річардсонові під час зустрічі з ним у Вашингтоні. Проєкт той рівнявся блокаді Японії без виповідження війни. Щоб провести цю блокаду, Рузвелт хотів розставити через Пацифік два ряди легких американських кораблів. Річардсон заявив свій протест проти такого пля-

ну і сказав до секретаря Нокса, ро із такої акції напевно виникне війна і що багато із порозкиданих по океані кораблів будуть втрачені для ЗСА.

Розмова Річардсона із Рузвелтом і секретарем Ноксом відбулася в жовтні 1940 р., не цілий місяць перед вибором президента. Рузвелт кандидував утретє і головними точками його кампанії були обіцянки, що З'єднані Штейти Америки не приступлять до війни, „хіба що заатаковані” і що „ваші хлопці не будуть післані на ніякі закордонні війни”.

Два місяці після поновного перевибору Рузвелта на президента ЗСА адмірал Річардсон довідався, що його усунено з посту команданта фльоти, бо за словами секретаря Нокса він, „будучи у Вашингтоні, вразив своїм виступом президента”.

Адмірал Кімел одідичив усі клопоти свого попередника і сидів наче на гарячому вугіллі. Світова ситуація погіршувалась, а він був цілковито залежний від континенту. Всі інформації подавав Вашингтон, бо дешифрувальна машина призначена для Гаваїв була віддана Англії. Із своєї головної квартири адмірал Кімел бачив перед собою всю заякорену флоту. Розташований на південній частині острова Оагу, Перл Гарбор віддалений 2.000 морських миль на захід від Сан Франсіско і 3.430 морських миль на південний схід від Токіо. Єдиний доступ до затоки, де стояла фльота, був із півдня вхідним каналом, який прорубано через коралеві рифи. Вхід до каналу замикали дві сітки, які мали за завдання відкидати і затримувати кораблі, підводні човни і торпеди. Адмірал Кімел знав, що його бойова фльота була далеко позаду японської фльоти, всі важливіші її складові частини були вислані на Атлантик для участі в невідповідженій війні. Із модерних літаків, таких потрібних для фльоти у воєнних операціях, він мав усього півтузєня.

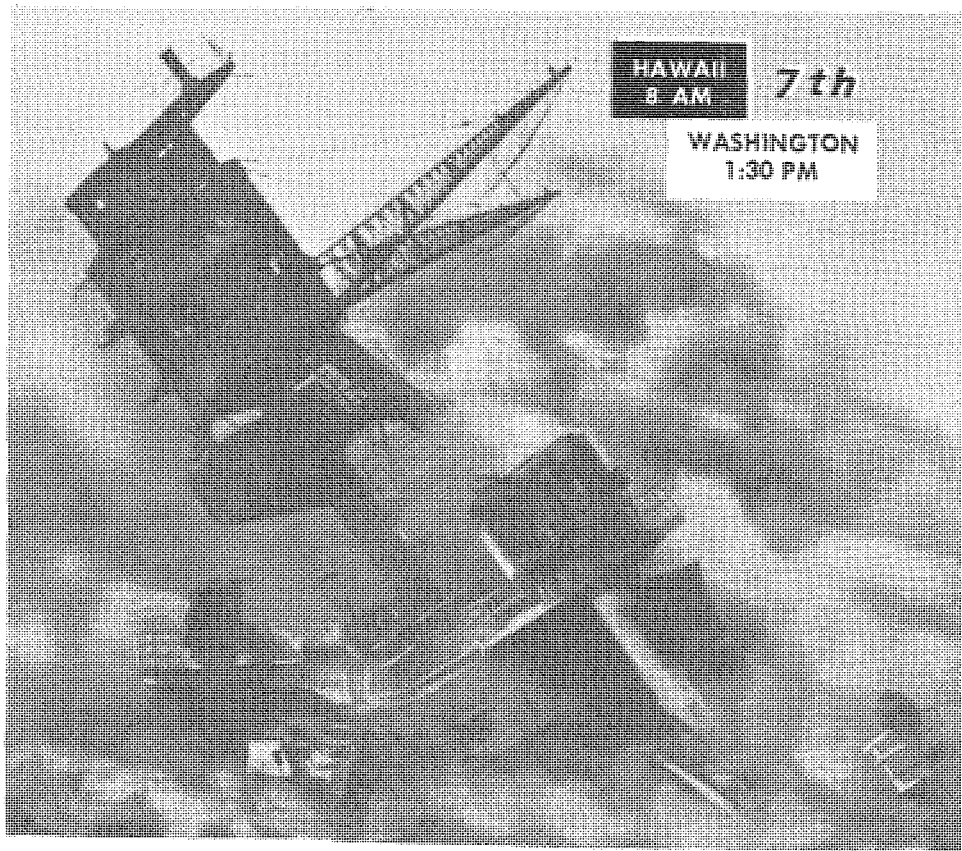
Сухопутними військами командував генерал Шорт, який мав до дис-

позиції теж бойові літаки, але велика їх кількість була перестаріла. Тільки шість із його В-17 бомбовиків були спроможні до літання. Бракувало майже цілком протилетунської артилерії.

Більшість потрібного для Перл Гарбору військового виряду передано Англії, Голляндії, Китаєві і Советському Союзові. Між 1-им лютим і 1-им груднем 1941 р. ЗСА доставили чужим державам 1.900 розвідувальних літаків. З того 1,750 літаків, майже 10 разів більше, як було потрібно для безперервного контролювання довкілля сконцентрованої в Перл Гарборі фльоти, одержала Англія. В тому самому часі із 5.500 протилетунських гармат, випродукованих для армії, Гаваї отримали сім. 1.900 гармат вислано іншим країнам, в тому числі 1.500 для Англії. Дивним виглядає, що Америка так побоювалась за Англію; з'ясовують цю справу слова професора історії американської дипломатії у Джорджтавнському університеті Чарлза Тонсіла: головним завданням американської закордонної політики від 1900 р. було збереження цілоти британської імперії.

27 листопада, один день після ноти секретаря Гола, департаменти війни і фльоти запропонували адміралові Кімелєві транспортувати мисливські літаки із Гаваїв на віддалені бази островів Вейк і Мідвей. Адмірал Кімел запитав офіцера воєнного планування капітана МекМоріса, що робити в разі повітряної атаки на майже безборонні Гаваї, і дістав у відповідь запевнення, що такої ніколи атаки не буде.

Головним командантом японської фльоти і летунства був адмірал Ямамото, противник договору осі з 1940 р., у висліді якого Японія стала партнером Німеччини й Італії. Він не був прихильником війни Японії із ЗСА, передбачаючи, що японська фльота хоч багато сильніша від американської, не витримає довше ніж один рік. Однак, будучи добрим грачем в покер, адм. Ямамото запропонував, щоб на випадок вибуху війни із ЗСА про-

Поцілений двома японськими торпедами 7 грудня 1941 р. американський лінійний корабель „Арізона” потопав. Разом із цим кораблем згинulo понад 1 000 старшин і моряків

вести удар у найбільш вразливе місце, а саме на американську флоту в Перл Гарборі на Гаваях. Японія мала поважну причину бути ворожою до ЗСА. 25 липня президент Рузвельт встановив заборону продавати нафту Японії і японські запаси нафти нагально почали зменшуватися. Командування японської флоту було свідоме того, що її запаси нафти вичерпаються протягом 3 до 4 літ і тоді вона не зможе проводити ніяких бойових дій. Виникла дилема: або вхопити за зброю ще заки буде запізно, або бути приготованим на еventуальну капітуляцію. У випадку рішення починати війну, японці планували одним замахом захопити нафтові по-

ля південно-західного Пацифіку, заки флота ЗСА могла б їм у цьому перешкодити.

Адмірал Ямамото мав інший погляд. Як довго сконцентрована на Гаваях американська морська сила не буде зліквідована, так довго Японія буде небезпечно відкрита для атаки. Тому потрібна несподівана атака і нищівний удар літаків із авіоматок. Для тієї мети треба вибрати найкращих експертів і приготуватись у найбільшій таємниці. План Ямамото був прийнятий, але тільки тоді, коли адмірал загрозив, що зрезигнує, як його план відкинуть.

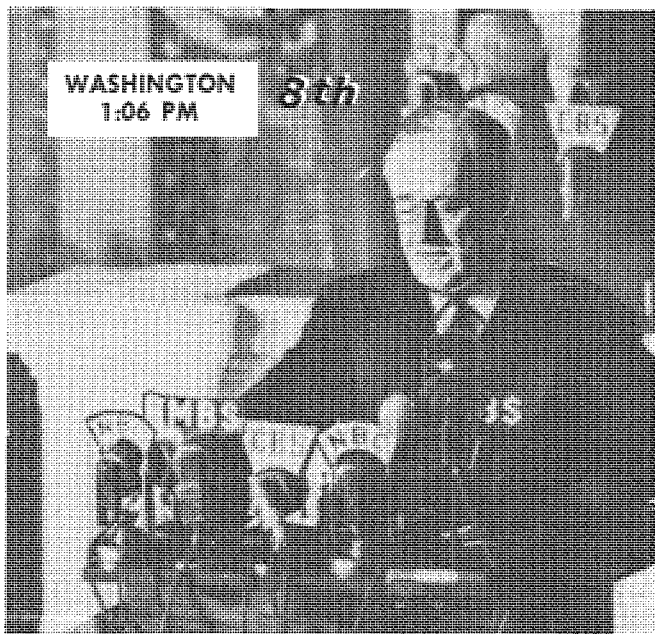
5 листопада на конференції з японським цісарем військові і цивільні

Повідомлення американських газет із 7 грудня 1941 року про японську атаку на Гаваї. — Внизу передача вістки через радіо

провідники Японії погодилися, що коли дипломатичні переговори із З'єднаними Штатами Америки не дадуть ніякої розв'язки до кінця листопада, то Японія почне війну. Всі вказівки і зарядження міністра закордонних справ Того до амбасадора Норуми відшифровано у Вашингтоні і всі від президента вниз знали, що приблизно від 28 листопада „справи будуть йти автоматично”. Все ж таки ЗСА zareагували на одчайдушне рішення Японії відкинення японської пропозиції з 20-21 листопада і переданням Японії 10 точок Гола 5 днів пізніше. Заповіджені в японських інструкціях дії почали розвиватися автоматично. 21 листопада започатковано збирання японської експедиційної фльоти для атаки на Перл Гарбор. В її складі було шість авіоматок, а їм до помочі й оборони призначено два

швидкі бойові кораблі, два тяжкі кружляки, один легкий кружляк і дев'ять нищильників. Як фронтальна і чолова розвідка їхали три підводні човни. Супроводило флоту вісім нафтоналивних кораблів. Командантом експедиції на Перл Гарбор призначено віце-адмірала Нагумо. 26 листопада вирушила флота із Танканської затоки на Курільських островах у найбільшій таємниці. Флотою авіоматок командував капітан Фучіда, досвідчений у китайській війні військовик, який мав під своїм командуванням найкращих офіцерів і найбільш вишколених летунів. Флота виплила із пляном вернутися, якщо прийшло до договору між ЗСА і Японією, і зупинилися, вичікуючи на морі на 42 північній паралелі і 170 степенів західньої довжини. Навіть ще 2 грудня флота могла перервати свою плав-

Президент Рузвельт промовляє 8 грудня 1941 року до Конгресу ЗСА, сповіщаючи про несподівану атаку Японії

бу на Гаваї за наказом вернутися зараз же до Японії. Але умови Гола виключали згоду і 1 грудня на остаточної конференції з цісарем військові провідники одержали дозвіл виконати намічений план. Фльота вирушила до атаки на Перл Гарбор.

В суботу 6 грудня в 10:40 ранку американський амбасадор в Англії Джан Вайнант задепешував з Лондону що згідно із звітом британської адміраліції два японські морські з'єднання в силі 63 кораблів і п'яти дивізій війська вийшли на Сіамський залив і попливли на схід в напрямі Малайського півострова. Ця вістка потрясла сильно т. зв. кабінетом війни (хоч війни ще взагалі не було), до якого належали крім президента Рузвельта секретарі Стімсон, Нокс і Гол, шеф штабу генерал Маршал і головний адмірал Старк. Всі вони стали перед дилемою — що далі?

Початок цієї дилеми був накреслений ще восени 1940 р., коли адмірал

Старк запропонував англійцям розмови про співпрацю обох флотів. Американсько-англійські переговори велись у Вашингтоні протягом двох місяців. Вислідом нарад був план великої стратегії злучених дій під назвою АВС-І. Подібні розмови штабів велись у Сінгапурі, у яких брали участь теж голландці. Затверджено план дії на Пацифіку подібний до Вашингтонського плану. Вашингтонський план дії апробували в таємниці генерал Маршал і адмірал Старк, не питаючи президента. Так постав мілітарний договір, який не був договором, однак накладав на ЗСА воєнні зобов'язання, хоч і ЗСА ще не були у війні. Не було у тому договорі планів оборони З'єднаних Штатів Америки й американської території. Всі плани концентрувались навколо спільної акції із колоніальними потугами південносхідної Азії і південнозахідного Пацифіку в обороні „Малайського пограниччя”, із ствердженням,

що головна сила мала бути спрямована увесь час проти Німеччини, „щоб дати сильну підтримку Англії в Європі”.

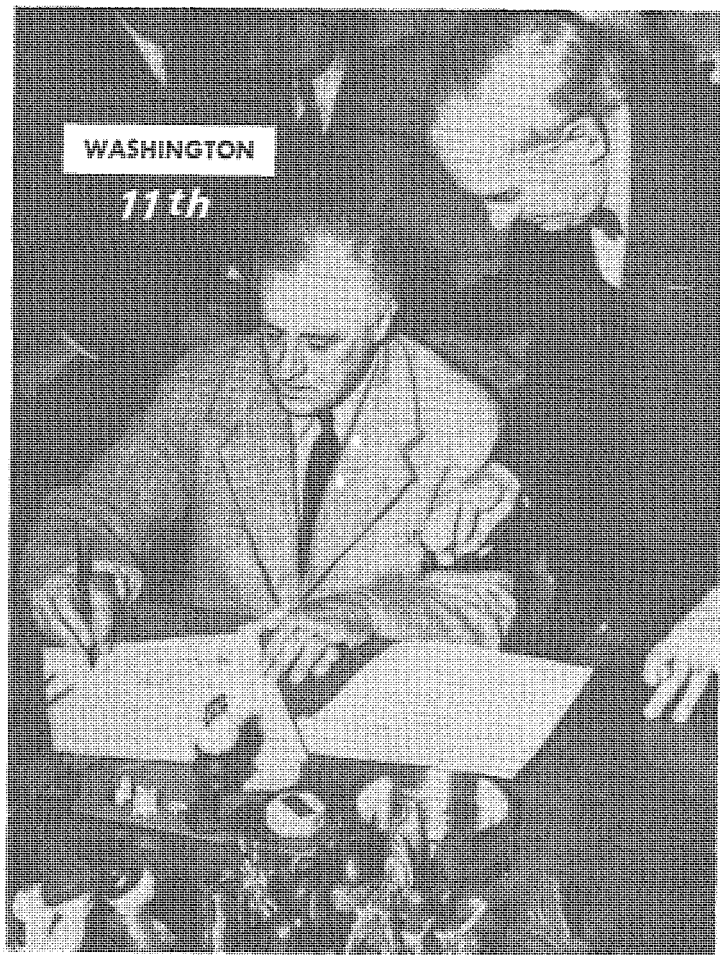
Плян дії АВС-І увійшов в силу 25 вересня, коли генерал Маршал і адмірал Старк його підписали і передали англійським штабам. На таємній конференції у Сінгапурі встановлено межю для японської експансії і відповіддю на порушення границі мала бути негайна мілітарна протиакція. Руки японського військового конвою на південь вздовж китайського побережжя стали відомі у Вашингтоні вже 25 листопада, але до них не прив'язувано великої уваги. Щойно коли японські конвої виплили на Сіамський залив, встановлена договором границя японцями була порушена і за постановами договору АВС-І і гарантіями для англійців і голляндців З'єднані Стейти були зобов'язані приступити до війни. За конституцією ЗСА тільки Конгрес може виповідати війну, а Конгрес про всі ті договори і зобов'язання нічого не знав. ЗСА могли рішатися на війну тільки заатаковані, саме тому виникла дилема, про яку секретар Стімсон написав у своєму щоденнику: „Постало питання, як ми повинні заманеврувати їх для віддання першого стрілу без великої для нас небезпеки. Була це тяжка пропозиція”. Бо тоді президент мав би автоматично право відплати за провокаційну атаку.

В міжчасі японська фльота була у повному поході на Гаваї вже чотири дні, з 2 грудня, коли адмірал Ямамото наказав їй вийти у похід. До того дня японські морські і летунські з'єднання не мали певности, чи вони підуть у бій, бо успішні дипломатичні переговори у Вашингтоні означили б відступ на японські води. Переговори припинилися й імперіяльна конференція задекларувалася за війною. Японці могли припинити свій похід ще й у тому випадку, коли б їх фльота зустрілася з більшим з'єднанням американської фльоти на відкритому океані; тоді японські з'єднання мали змінити курс, покинути випра-

ву і вернутися додому. Але на дорозі Великого Кола через розлогі і порожні простори північного Пацифіку між островом Мідвей і Алеуськими островами тяжко було зустрінути будь-який торговельний чи хочби патрульний американський корабель. Не спостережено ані корабля, ані літака й обійшлося без алярму. День атаки назначено на неділю 8-му годину ранку, бо, як завважив шеф японського головного морського командування, „американці в неділю ранком сплять довго”.

Японці так майстерно огорнули таємницею цілу виправу, що американська розвідка нічого не знала, де знаходяться японські кораблі. Зате японці знали докладно позицію кожного американського корабля. Із відшифрованих японських секретних звідомлень знав також Вашингтон, що японці незвичайно цікавляться Перл Гарбором й одиницями фльоти Тихого океану. Японський консул у Голнолюлю рапортував японцям про постій і руки кораблів. Його інформації і запити японського уряду розшифровувано і читано у Вашингтоні, але не повідомлено про те адмірала Кіммела, що за його фльою стежать постійно очі шпигунів. І ніхто з американців не знав, що принайменше 25 японських підводних човнів оточували Перл Гарбор, чекаючи на кораблі, як пси біля нори чекають на переслідувану звірину.

Вполудне 6-го грудня американська дипломатія була в процесі передачі своїх відповідальностей в руки військовиків. Хоч японці не доручили ще своєї остаточної відповіді на 10 точок Гола, то із минулих фактів було відомо, що останнє дипломатичне слово Японії завжди поєднувалося із започаткуванням воєнних конфліктів. Так було у трьох японських війнах модерних часів. І завжди було так, що коли починалася війна, Японія все вдаряла у морську силу свого противника. Знавці Далекого Сходу остерігали, що у випадку воєнного конфлікту між ЗСА і Японією, японці намагатимуться заатакувати аме-

*Президент Рузвельт підписує в присутності сенатора
Конналі декларації виповідження війни Німеччині
й Італії*

риканську флоту в час або зараз після започаткування воєнних дій. Так вони почали війну з Китаєм в 1895 р., так почали війну з Росією в 1904 р. і війну з Німеччиною в Тсінгтав в 1914 р. Виповідження війни було узгоджене із презентацією останніх нот; атака на ворожу флоту була узгоджувана щодо часу із виповідженням війни. Відшифровані звідомлення японських шпигунів давали всі докази, що у випадку конфлікту японці проведуть атаку на американську флоту в Перл Гарборі і компетентні офіцери у

Вашингтоні знали про це, але не брали цього до уваги і не остерегли командуючих офіцерів на Гаваях.

О 1-ій год. по полудні японська експедиційна флоту станула понад Гаваями і по 11 днях плавби на схід повернула на південь у сторону Гавайських островів. За весь час плавби японці не зустрічали американських кораблів і залишалися ввесь час „недобачуваними”, не зважаючи на безперервний радіовий контакт із головною флотою й адміралом Ямато у Гірошімі. Адмірал Ямато, го-

ловний командувач всіх флот Японії, вислав до експедиційної флоти радіову депешу: „Ріст або упадок імперії залежить від цієї битви; кожний виконає свою службу з найбільшою посвятою”. Адмірал Нагумо, командант експедиційної флоти, вивісив на командуючому кораблі славний „Z” прапор, той сам, який повісив із корабля адмірала Того тому 36 літ під час битви у просмику Цусіми, де розгромлено російську балтійську флоту в 1905 р.

У Вашингтоні очі всіх були звернені в іншу сторону. Ранішня депеша амбасадора Вайнанта з Лондону про великий японський конвой поза визначеною на нараді в Сінгапурі границею настроїла всіх вичікуюче і нервово, бо цей перехід встановленої границі зобов'язував „кабінет війни” (без відома президента) вступати негайно у війну проти Японії. Одне питання тільки непокоїло Вашингтон, а саме: чи країна буде підтримувати уряд? Не зважаючи на відшифровані повідомлення японських шпигунів про справи, які „автоматично будуть діятися”, увага Вашингтону була звернена на конвой, а не на Гаваї. Не було сумніву, про які „справи” говорили шпигунські звідомлення. Японська амбада у Вашингтоні за наказом з Токіо була у стані ліквідації, палено всі тасмні документи і наказано знищити одну із двох дешифрувальних машин. Відповідні інструкції отримала американська амбада в Токіо. Нищення тайних і класифікованих документів є завжди нормальною прелюдією до війни. Ті зарядження доказували, що і Вашингтон і Токіо були вповні свідомі того, що мало статися. Президент Рузвелт приготував листа до японського цесаря Гірогіто, в якому він висловив „гарячу надію, що ваша світлість може, як і я, подумати у цій дефінітивній кризі про способи розвіяння темних хмар”. Покликуючись на ім'я гуманности, Рузвелт ствердив, що „ми обидва... маємо святу повинність відбувати традиційну приязнь і запобігти дальшому вмиранню і нищенню

світу”. Вирішено, що коли на той лист не буде відповіді до понеділка 8-го грудня, тоді Рузвелт вишле у вівторок по полудні остерогу до японців. Англіїці й інші загрожені японськими діями нації мали долучити свої остероги за редакцією Черчилла щойно в середу 10-го грудня. Зредагована Черчиллом декларація кінчилася словами: „Якщо, на жаль, почнуться воєнні дії, то відповідальність за них лежатиме на Японії”.

О 5-ій год. по полудні 6-го грудня віце-адмірал Гельзі вертався на авіоматі „Ентерпрайз” до Гаваїв, закінчивши місію транспортування 12 мисливських морських літаків з Гаваїв на острів Вейк. Проходила ця місія в супроводі летунських вправ. Летуни вилітали й осідали на авіоматку досить вправно й у поворотній дорозі Гельзі зарядив розвідчі лети із авіоматки. Хорунжий Джан Фогт був досить втомлений, закінчуючи свій розвідувальний лет, й осівши відрепортував, що, здається, бачив велику флоту на горизонті, але було темно і до того кінчався запас його бензини, і тому він не може потвердити свого рапорту. Ніхто не зацікавився, чи той рапорт правдивий і нікого не виряджено, щоб це справдити.

Адмірал Нагумо вислухав усіх звітів обсерваторів американської флоти, розташованих на суходолі й у підводних човнах перед входом до пристані Перл Гарбор і, довідавшись, що флота стоїть заякорена і не виглядає, щоб мала кудинебудь вирушати, зреасумував цілу ситуацію у наказ: „Якщо не виникне якась непередбачена ситуація, ми заатакуємо Перл Гарбор. Покищо немає даних, щоб ворог був наготові, але це не повинно мати впливу на наше поготівля”.

О 6-ій год. вечора американські офіцери на Гаваях одягалися на заправу в офіцерському клубі. Генерал Шорт був у своїй квартирі, коли його повідомлено, що Еф-Бі-Ай сповістило командування армії про палення секретних паперів у приміщеннях япон-

Секретар морської флотії Френк Нокс, повернувшись з Перл Гарбору, звітує пресі 14 грудня 1941 року про розміри спричинених японцями знищень і втрат

ського консульату в Гонолулю. Військова розвідка інтерпретувала це так, що, мовляв, „Японія задумує починати якусь акцію, подібну до війни”. І більше не присвячено тому жодної уваги. Навіть повідомлення ЕФ-Бі-Ай про підслухану і дуже підозрілу розмову лікаря японського походження в Гонолулю із Токіо про літаки і кораблі на Гаваїх збуто короткою дискусією і ствердженням, що нема причини прив'язувати до тої розмови якогось більшого значення і починати протидію.

О год. 9-ій вечора у Вашингтоні перекладено і переписано 13 точок відповіді японців на 10 точок секретаря Гола з 28 листопада, що їх Токіо вислало до свого амбасадора у Вашингтоні пурпурним шифром і що їх американці перехопили. Всі 13 точок — за винятком останньої 14 точки японської остаточної відповіді — доручено всім високим чинникам у Ва-

шингтоні. Не одержали їх тільки дві найважливіші особи — генерал Маршалл й адмірал Старк. Останній був у той час у театрі і йому доручено копію відповіді щойно по півночі, а генерал Маршалл дістав напад амнезії і ніколи не дав вияснення, де він у тому часі був. Президент Рузвельт дав прочитати 13 точок японської відповіді Гопкінсові і коли той скінчив читати, висловився: „Це означає війну”. У 13-ій точці японської відповіді було сказано: „Американська пропозиція (цебто 10 точок Гола) загрожувє екзистенції імперії і понижувє її гонор і престиж. Тому, дивлячись на цілість справ, японський уряд із жалем не може прийняти тої пропозиції, як підставу пертрактацій”. Гопкінс відповів Рузвельтові, що якщо війна неминуча, то „погано, що ми не можемо вдарити перші і виключити будь-яку несподіванку”. Рузвельт сказав на те стримано: „Ми не можемо цього робити в ніякому випадку. Ми

є демократія і миролюбний нарід. Але ми маємо добрі рекорди”.

Ніхто із відповідальних осіб у Вашингтоні не подумав і не дав слова остороги до Перл Гарбору, де кораблі і літаки стояли в тісних формаціях і становили об’єкт, що його тяжко було не помітити. А одне слово остороги про те, що діється в дипломатичних кругах і що збираються воєнні хмари, було б дуже важливим і вирішальним. Так японці мали ще 16 годин для дії, під час яких ніхто їм не перешкоджував. Бож ніхто не вірив і не хотів вірити, що японці відважаться пройти на гавайські води. Навіть перехоплене повідомлення японського консула в Гонолулю генерала Кіти про кількість і розміщення американських воєнних кораблів у Перл Гарборі лежало покинуте на столі офіцера командування флоту у Вашингтоні ще 24 години після атаки на Перл Гарбор, хоч було перекладене на англійську мову за 14 годин перед атакою.

14-та і кінцева точка японської відповіді на 10 точок секретаря Гола надійшла до японської амбасаді у Вашингтоні о год. 2:40 недільного ранку, американці її перехопили і протягом ночі переклали, щоб вже вранці була вона в руках цивільних і військових провідників. В цій точці японської відповіді стверджувалося виразно те, що вже й так було безсумнівним, а саме, що дальші переговори не принесуть ніякого порозуміння. Зірвання дипломатичних переговорів визначає здебільшого ворожнечу, частіше війну. І вкортці після того пролунав перший стріл, і хоч як бажав цього Рузвелт, щоб його віддала Японія, перші стрілили З’єднані Стейти Америки. Під охороною ночі японські двоособові підводні човни чекали при вході до пристані Перл Гарбор на нагоду прорватися в середину затоки, де були американські кораблі, як тільки будуть піднесені охоронні сітки. Мінозбирач „Кондор” завважив „підозрілий об’єкт” о 4-й год. ранку і повідомив про те команду винищувача „Ворд”, що об’єкт у

выгляді малого підводного човна пливе у напрямі входу до пристані. „Ворд” змінив курс плавби, але тим разом не відкрив нічого.

О 5-й год. ранку японська амбасада у Вашингтоні одержала наказ японського уряду з Токію передати всі 14 точок японської відповіді на 10 точок секретаря Гола американському урядові о 1-й год. по полудні. Після того наказано спалити решту документів і знищити дешифрувальну машину. Дипломатія скінчила свою роллю. 1-ша год. по полудні у Вашингтоні рівнялася 8-й год. ранку на Гавайях.

О 6-й год. в неділю ранком японські літаки вилетіли із покладів авіоматок і полетіли на південь. Тільки 240 миль відділяло їх від Перл Гарбору. Літаки вилетіли у двох з’єднаннях, першу ескадру вів сам головнокомандувач Фучіда, 183 літаки, другу ескадру одну годину пізніше повів його заступник командант Шімазаки, 171 літак. В тім самім часі винищувач Ворд, який кружляв при вході до пристані, побачив „підозрілий об’єкт” і його командант лейтенант Автербрідж дав наказ до атаки. Перший стріл із віддалі 100 ярдів, перший вистріл війни, не попав у ціль, але другий стріл пробив конічну вежу, заки човен встиг сховатися під воду. Звіт про той інцидент командування прийняло з недовір’ям, але все таки зарядило замкнення обох пристаней Перл Гарбору і Гонолулю.

На другім боці острова Оагу була новозбудована радарова станція, цілком нове влаштування в армії і в ній тренувалися техніки для майбутніх завдань. Обслуга станції змінювалася щотри години. Того недільного ранку два техніки нетерпеливо чекали на авто, яке мало їх завести до бараків на снідання. В 7-й год. рано радарову станцію замикали на цілий день, але авто ще не приїхало і техніки гайнували час, дивлячись на екран радару. О 7:02 ранку обидва вони спостерегли на екрані радару велике з’єднання літаків — у віддалі яких — 137 миль від острова Оагу і

зарапортували про це командуванню. Офіцери із його складу були невиспані і втомлені цілонічною службою, і думали, що техніки „зловили” на радар свої власні літаки, які мали прибути із Сан Франсіско, як ескорта для бомбовиків В-17. Вони порадили технікам не журитися. Техніки проводили літаки радаром аж до віддалі 22 миль від острова і годі літаки зійшли з екрану. В 7:45 рано приїхало по них авто і забрало їх до бараків. По дорозі заатакували їх японські літаки.

У Вашингтоні всі цивільні і військові керівники прочитали 14-ту точку японської відповіді і довідались, що її вручення американському урядові мало статися о 1-ій год. по полудні. Передача відповіді була рівнозначна із збройним виступом японців проти Америки. Питання було тільки, коли й де ця атака відбудеться і чи в одному місці. Зібрались скликані на нараду секретарі Нокс, Стімсон, Гол й адмірал Старк. Не могли знайти генерала Маршалла, який відбував у той час довшу кінну прогулянку. Маршалл прийшов до бюра в 11-ій год. перед полуднем, прочитав усі документи, вислухав звітів і коментарів і видав наказ до армії і фльоти на Пацифіку, щоб були напоготові коло 1-ої год. вашингтонського часу. Текст тої депеші виглядав так:

„Японці доручають письмо о 1-ій год. Східнього Стандартного часу, що виглядає на ультимат. Рівночасно вони мають наказ негайно знищити свою дешифрувальну машину. Яку дійсність матиме назначена година, ми не знаємо, але будьте відповідно напоготові”.

Радіо армії було від ранку нечинне, але фльота й Еф-Бі-Ай мали могутні радіовислачі. Генерал Маршалл мав при своєму бюрку телефон, який переставляв слова при висланні телефонограми і ніхто крім особи при відбиральному апараті не міг її зрозуміти. З допомогою цього телефону можна було залярмувати Гаваї протягом кількох минут, як це пізніше сталося, але вже по атаці. Але ген.

Маршалл вирішив вислати тої наказ звичайним телеграфом Вестерн Юніон до Сан Франсіско, а звідтам з допомогою радіо RCA на Гаваї. Та телеграма прийшла на Гаваї в год. 7:33 ранку і її передано хлопцеві, щоб сів на ровер і доручив її. Дорога була досить далека для ровера і їзду хлопця перервали японські літаки. Станиця армії у Форт Шафтер одержала тої наказ о год. 11:45 ранку, дві години після того, як останній із атакуючих японських літаків вилетів. Відтак, тому що Маршалл не вислав того наказу із зазначенням „першість” або „пильне”, як інші зашифровані накази, його покладено набік і відшифровано щойно о 2:58 по полудні, сім годин і три минути після атаки на Перл Гарбор. Ця „осторога” дійшла до рук генерала Шорта за вісім годин і 12 минут після її висилки.

В год. 7:30 гавайського часу в неділю ранком японська летунська ескадра під проводом Фучіди досягла північного берега острова Оагу і повернула на захід, щоб ominuti острів і заатакувати Перл Гарбор з півдня. Погода дописала, хмари плили на висоті 3.500 стіп, було ясно і без вітру. Командант ескадри Фучіда, впевнений, що японського налету не виявлено, витягнув сигналізаційну пістоль і в 7.40 г. вистрілів сигнал чорного диму-„чорний змій” на знак, що повелося провести несподівану атаку. Водночас цей сигнал був умовленим знаком і наказом для торпедових літаків, щоб вони висунулись і заатакували американську флоту, заки бомбовики закриють все димом пожеж і експлозій. Знизившись із хмар летуни побачили Перл Гарбор цілком виразно, як на долоні, неприготований до оборони, і Фучіда дав наказ до атаки. Японці одним ударом збомбардували летища і знищили літаки в густих формаціях, уставлені до охорони проти саботажу. Коли над летищами вирости стовпи чорного диму, прийшла черга на флоту. О 7:58 японці заатакували заякорені кораблі дощем бомб і не було великої трудности попадати в бажану

ціль. Радіові станції перервали свої ранішні музичні передачі страхітливою вісткою: „Перл Гарбор заатакований. Це не маневри! Повторюю, це не маневри!“ Літаки атакували хвилями. Пристань замінилася у море вогню, кораблі розліталися, як забавки, нафта розлилась по поверхні води і загорілася. Сотки моряків попадали у воду, скинені з кораблів вибухами бомб. Бойовий корабель „Арізона“ був знищений сразу ж. Торпеда або бомба експлуодували у магазині впереді, а півтоннова бомба впала у комин і розірвалась в кітлах. 47 офіцерів, між ними віце-адмірал Кід і капітан корабля Ван Фалькенбург разом із 1,057 моряків пішли на дно із кораблем. Бойовий корабель „Оклагома“ перевернувся набік і замкнув у своєму нутрі 34 моряків на цілих два дні. На „Неваду“ впало 6 бомб і торпеда, але вона не затонула.

По одній годині атаки на Перл Гарбор японська ескадра повернула назад, щоб зробити місце для другої ескадри, яка летіла, щоб закінчити „завдання“. Друга атака почалася в 8:44 год. ранку і тривала теж одну годину. Командувач Фучіда обсервував обидві атаки майже протягом трьох годин, літаючи понад Перл Гарбором, і ніхто йому не перешкоджував, бо американське летунство було знищене. Вернувшись до японської фльоти, Фучіда намовляв адмірала Нагумо, щоб той дозволив ще третю атаку і тоді було б знищене все, що ще залишилося, але адмірал вибрав обережність і наказав поворот до Японії.

Американська фльота адмірала Кіммела зазнала страшних ударів і втрат. Бойові кораблі „Арізона“ й „Оклагома“ були цілком знищені. „Юта“, „Каліфорнія“ і „Вест Вірджинія“ потонули. „Пенсильвенія“, „Мериленд“ і „Теннесі“ зазнали важких пошкоджень. Така сама доля постигла винищувачі „Касин“, „Донс“ „Шов“ і ряд легких кружляків, між ними „Гелен“, „Гонолюлю“ „Роліф“, „Куртіс“ і „Весаль“. ЗСА втратили на Оагу 177 літаків втрати в людях

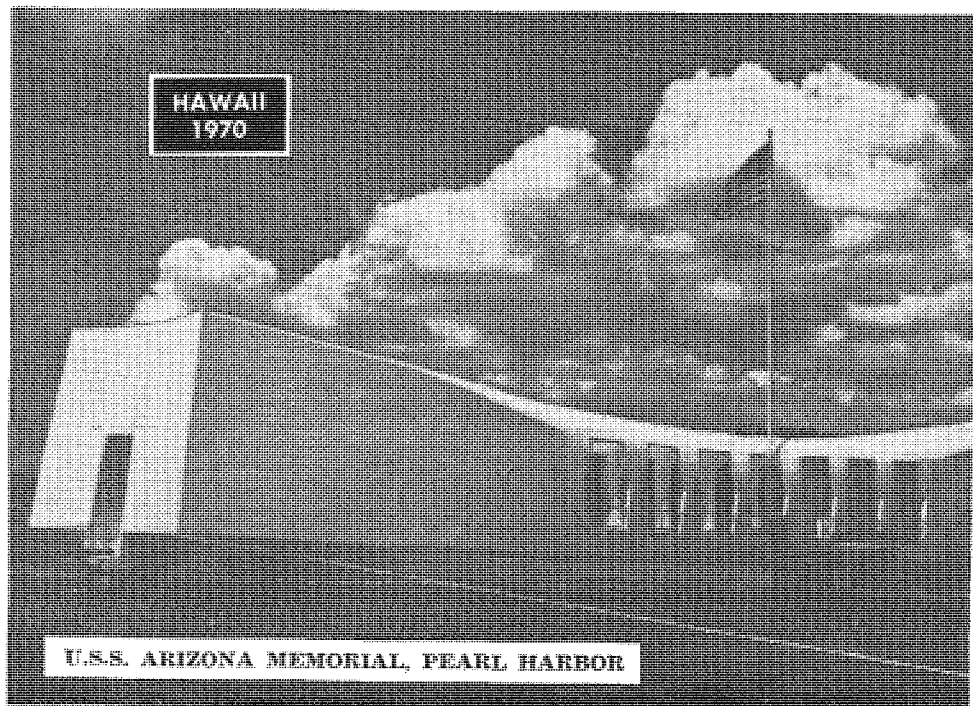
виносили 4.575, з того 3.303 вбитих і 1.272 ранених. Японія втратила 29 літаків і 55 летунів, п'ять двоособових підводних човнів і один великий підводний човен, що його затоплено годину перед повітряною атакою.

Була це найбільша одностороння морська перемога в історії, хоч пізніші історики називали її „великою помилкою“. Бо японці не знищили ані одної американської авіоматки, ні одного підводного човна, з допомогою яких американці переслідували потім японців у боях на Пацифіку. І не заатакували японці також резервуарів нафти американської фльоти, які могли бути знищені вибухом однієї бомби.

Японський амбасадор вручив ноту японського уряду державному секретареві Голові не о 1-ій год., як було пляновано, але щойно о 2:20 по полудні, отже 45 минут після атаки на Перл Гарбор. У Токіо було подібно. Японська пошта затримала листа президента Рузвелта до цісаря Гірогіто на цілих 12 годин. Американський амбасадор Грю зміг вручити того листа міністрові закордонних справ Японії о год. 12:15 ночі на 8 грудня, часу Токіо, що рівнялося 10:15 рано 7 грудня вашингтонського часу, отже більше ніж три години перед атакою на Перл Гарбор. Японський цісар передав тільки через міністра закордонних справ, радше для загального враження, заяву, що він завжди цинив мир, коли для цього було взаємне бажання.

Досі було дев'ять окремих досліджень Перл Гарбору; останньою була інвестиґація Конґресової Комісії в 19-45-46 рр. в справі атаки на Перл Гарбор. Під час досліджень зарекордовано мільйони слів і тисячі заприсяжених свідчень і виступів. Однак повної правди досі не вияснено.

Чи можлива була б подібна атака сьогодні? Департамент оборони вірить, що він вилімінував той фактор, який спричинив катастрофу Перл Гарбору, а саме неможливість скорого контакту керівних осіб Головного Командування Американських Зброй-

Пам'ятник Ю.С.С. „Арізона”, збудований на пошану американців, поляглих у Перл Гарборі

них Сил. Базуючись на джерелах із Пентагону, виглядало б це так:

Кожнохвилинне перебування секретаря оборони і його заступника, секретарів армії, фльоти і летунства, головнокомандувачів і шефів штабу й інших ключових осіб держиться постійно в евіденції.

Цивільні і військові шефи мають у своїх домах телефони, які пов'язують їх безпосередньо із центром Головного Командування і Білим Домом.

Крім „виразної розмови” телефонів заінстальовано помічні лінії отримані з електронічними апаратами для змішування слів і голосу, щоб можна було обговорювати і передавати секретні інформації.

Авта і літаки для послуги ключових осіб мають радіотелефони. У віддалених районах є підручні, зручні для переносення телефони. Крім того поблизу телефонів є завжди гелі-

коптери, щоб „підвезти” відповідну особу до телефону.

Які висліди Перл Гарбору? Велетенські: світ змінив своє обличчя. З-САмерики вийшли із своїх берегів на світову арену і вирости у найбільшу світову потугу. Але й собі на клопіт витягнули за собою другу потугу — Советський Союз. Розвалилися колоніальні потуги і народи більшості колоній стали незалежними націями. Але над ними й над світом висить загроза — тепер уже з боку комуністичного Китаю.

У пристані Перл Гарбору є корабель, який не їде нікуди, але завжди перебуває на морі. На кораблі повіває прапор З'єднаних Штатів Америки, як на кораблі, призначені для активної служби. Це вистаючий із води кадовб затопленого бойового корабля „Арізона” із залогою загинулих офіцерів і моряків.

ПАТТОН

Написала Віра Дорожинська

„Ми не бажаємо, щоб жаден з вас згинув в боротьбі за батьківщину. Нехай від нашої зброї гинуть вояки ворога...”

Це вільний переклад з частини звернення генерала Паттона до американських вояків. Дослівного перекладу подати неможливо, бо генерал Паттон славився винятковою барвистістю мови, яка не завжди надається до друку.

Пишемо для українців старшого віку, тих, що під час другої світової війни самі воювали, або добре розуміли хід війни, були ознайомлені з іменами видатних стратегів та, приїхавши до Америки, не змогли настільки оволодіти мовою, щоб вільно читати твори з життя основних військових фігур, оперуючих на шахівниці великої війни.

Тому, що ім'я генерала Паттона дороге майже кожному з нас, хто боровся чи сьогодні бореться проти комунізму, пишемо про нього. Певні, що не тільки молодь, але і старше покоління з зацікавленням подивиться один з найкращих фільмів, показаних на екранах американських театрів — „Паттон”.

Фільм збудований на правдивих даних з життя генерала та доскона-

ло зіграний артистом Джорджом С. Скотом. Не гірше зіграна роля доброго приятеля Паттона ще з Вест Пойнту — генерала Омара Бредлі — артистом Карлом Маулді. Паттон, геніальний стратег, глибоко релігійна людина, безкомпромісовий патріот Америки, ненависник комунізму, поет, мрійник і як більшість людей, що стоять на межі геніальності, не завжди зрозумілий в своїх діях пересічному обивателю. Людина високоосвічена, надзвичайно культурна, з обмеженим знанням історії взагалі, а військової особливо. Не тільки поет, але й автор двох найцінніших праць про оборону проти висадки чужих військ з моря на землю (“Amphibious Operations”, “Defense of Gallipoli”). Володіючи декількома мовами, очитаний, славився блискавичністю думання та відвагою вислову своїх думок. Оглядаючи барвисту парадну туніських військ, на запит міністра, як йому подобаються вояки, відповів: „Надзвичайно імпозантні... комбінація старих біблійних історій та сучасного Голлівуду”. При окупації Сицилії, генерал Айзенгавер наказав Паттонові не очолити наступ, лише прикривати ліве крило маршала Монтгомері, якого Паттон не дуже

цінив. Здивований таким наказом, Паттон дістав відповідь: — це бажання альянтів, — на що дуже відважно зауважив: „коли людина робиться альянтом, вона перестас бути патріотом!“ Нічого дивного, що при торжественному вмарші англійських військ до міста Палермо (Сицилія), маршал Монтгомері зі злістю мусів відсалютувати генералові Паттонові, який на чолі американських військ (7-ма Дивізія) вже окупував місто.

Третя Американська Армія під проводом генерала Паттона з нечуваним успіхом пройшла через Францію, зайняла частину Чехо - Словаччини, звільнивши з таборів альянтських вояків (полонених), серед яких, на велике здивування та радість, генерал Паттон знайшов дуже близького члена своєї родини.

В Африці армія Паттона в складі 32 000 вояків зайняла Касабланку, Морокко, Тунісію. В боях розбито до цього часу непереможне військо фельдмаршала Роммеля. Роммель написав надзвичайно талановиту працю „Мистецтво танкового наступу“. Генерал Паттон, простудіювавши її, виробив плян „мистецтва протинаступу“, з допомогою якого переміг німецькі війська. Обидва генерали — Роммель та Паттон — взаємно глибоко шанували знання та талант один одного.

Кар'єра генерала Паттона була тяжко пошкоджена, коли він ударив впавшого в гістерію вояка. На вимогу генерала Айзенгавера, генерал Паттон в присутності ранених та медичного персоналу шпиталю, вибачився перед покараним вояком. Деякі кола американського населення та альянти, підштовхувані бездарними шукачами слави на полі бою, примусили Головну Кватиру відкликати генерала Паттона з діючої армії та відправити на „відпочинок“ до Англії. Там він змарнував три місяці, аж поки при окупації Франції, не назріла необхідність присутності славного стратега.

Дехто з недуже талановитих вояків любить час-до-часу осудити генерала, мовляв, він любив мати більше ад'ютантів ніж хтось інший, був в певній мірі артистом. Один з найвидатніших військових талантів нашого сторіччя, матеріально незалежний найбагатший старшина американських військ, він міг собі дозволити на обслугову, ад'ютантів, в певній мірі на екстравагантність. Автор часто розмовляє з двома бувшими підстаршинами армії Паттона, що сьогодні займають високі становища в двох відомих американських фірмах, що конкурують між собою. Один був в розвідці в Африці (знає східні мови), другий в Третій Армії у Франції. Обидва тієї самої думки: генерала можна було нелюбити за його вимагання дисципліни, коректності, але неможливо не прихильнятись перед ним, як перед генієм, людиною безмежної відваги, що немов бавилась зі смертю. Вояки мусили пильнувати, щоб не „стрельнути“ по власному генералові, який, стоячи в джипові, з'являвся перед авангардом ворожої армії. Генерал Паттон не посилав вояків в бій, він їх вів! По закінченні війни найбільша територія, що належала американським та взагалі альянтським військам, була окупована армією Паттона. Генерал Паттон був тяжко ранений в загадковій автомобільній катастрофі 21-го грудня 1945 року. Похоронений в Люксембурзі, де знайшла останній спочинок частина вояків його славної Третьої Армії.

Генерал Паттон увійде в історію, як один з найвидатніших стратегів світу. Коротко, але правдиво сказав про Паттона його приятель генерал Бредлі: „Мене навчили в Академії бути вояком, Паттон ним народився!“

Генерал Паттон належить до військової аристократії Америки. Його прадід, генерал Г. Мереер, воював разом з генералом Вашингтоном, був вбитий в бою під Принстоном. Генерал-бригадир Паттон, дід генерала Паттона, згинув під Вінчестером (Армія Конфедератів). Батько гене-

рала, як і його дід, скінчив військову академію в Вірджинії та покинув військову кар'єру, ставши правником. Дід по матері, Б. Вілсон, був посадником в Мексиці, збудував першу єпископальну церкву в Каліфорнії.

Генерал Паттон народився 11 листопада 1885 р. Скінчив клясичну гімназію для хлопців в Пасадені, потім родинно-традиційну військову школу у Вірджинії та в 1909 р. Вест Пойнт. Після того високу школу для старшин генерального штабу і Коледж Стратегії.

В першій світовій війні — адъютант при Головній Кватирі Американських Експедиційних Військ. В 1917 році організував першу американську танкову школу. Організував та керував 1-ою та 304-ою танковими бригадами, будучи в ранзі полковника. По першій світовій війні був старшиною Головного Штабу на Гаваях, при шефові кавалерії у Вашингтоні,

бригадир-командир при 2-ій танковій дивізії у Форт Бормінг, командуючий (діючий) генерал 1-ої танкової дивізії (квітень 1941 р.).

При висадці в Африці, 8-го листопада 1942 року, генерал Паттон був головнокомандуючим військових об'єднань (африканських). В лютому 1943 року був призначений діючим генералом Західніх (європейських) військових об'єднань. В липні 1943 року був головнокомандуючим Сьомою Армією (Сицилія), в березні 1944 року головнокомандуючим Третьою Армією (Франція). Був нагороджений 24-ма найвищими орденами різних країн: 10 американських, 2 англійських, 3 французьких, 2 бельгійських, 2 люксембурзькі, 1 російський (Кутузов), 1 Морокко, 1 Мехіко, 1 П'ятої Олімпіади у Швеції, 1 Європейсько - Африкансько - Середньо-Східня стрічка з срібною та бронзовими медалями.

В'єтнамський щоденник

Написав Роман Купчинський

22 січня 1968 р. На літаку ДС 8, котрий окружляє сайгонське летовище Бен Ва, година 23:00.

Тяжко повірити, що ми вже долетіли до В'єтнаму. Виїхали із Сан Франсіско 16 годин тому, по дорозі вставали на Гаваях, на острові Гван і на Філіппінах. Дорога страшенно мучить, усі стюардеси ходять з веселими усмішками, а нас така „життєрадісність” ще більше пригноблює.

Дивлюся через вікно, і бачу де-не-де світла. Мене це дивує. Коли тут бойовий стан, чому світять світла? Всі хлопці на літаку напружені, більшість із нас перший раз у В'єтнамі. Далі дивлюся в темряву і нараз бачу: у повітря летять зелені „трасерс” — фосфорові кулі з кулемета. Не зрозуміло, чому стріляють в повітря? Мене це лякає, і я питаюся друга, чи ми вживасмо зелені

фосфорові кулі. Він каже, що непевний, але думає, що ні. З свого вишколу я можу пригадати тільки червоні „трасерс”. Думаю, що було б трохи комічно згинати на ДС 8 і не мати навіть нагоди побачити, як виглядає В'єтконг.

Пілот каже, щоб ми перестали курити, защепили пояси, бо ми готуємося сідати в Бен Ва. Всі перелякано дивляться один на другого і чекають на пояснення від пілота. „Бен Ва, як і цілий Сайгон, — каже він, — під сильною атакою ворога з нагоди в'єтнамського нового року „Тет”, і ми будемо сідати на сайгонським летовищі Тон Сон Нут, котре є позаду фронту”. На літаку мовчанка. Я стиснув пояс руками так сильно, що руки побіліли. Нервово заглядаю на Сайгон під нами, бачу розриви стрі-

*Автор репортажу Роман Купчинський
(з правого боку) із своїм товаришем
під час перепочинку між боями*

лен в далечині, в якомусь районі відбувається завзята стрілянина.

Висіли з літака, побігли до напівзруйнованого будинку, де на нас уже чекали військові чинники і в'єтнамська контроля. В будинку страшна гаряч, бруд і непорядок. Надворі чути стрілянину і вибухи. Я питаюся одного вояка, чи можна десь купити ковбасу, але він каже, що залізно, бо кіоск замкнули. Питаюся його про ситуацію в Сайгоні, і що властиво тут діється. Він каже, що почалися атаки на Сайгон, Вей і на інші міста і бази В'єтнаму. Він сам МП (мілітарна поліція), але йому нічого старшини не кажуть.

Надходить малий ростом чоловік, в цивільному убранні. Чорне волосся, темна шкіра, чорні зуби. Стає недалеко нас і витягає великий американський револьвер. Перевіряє, скільки набоїв має наладованих. Я питаюся МП, що то за один, чому він в цивільному убранні і носить такий великий револьвер? МП каже, що це в'єтнамський тайник. Його завдання: пильнувати терористів. Я придивляюсь до нього, бо це перший в'єтнамец, котрого я бачу. А чому в нього чорні зуби? Бо жує горіхи з дерева бетель, які фарбують зуби. Питаюся МП, чи він має довіря до

цього в'єтнамця? „Ніякого”, — відповідає і додає, що його самого треба пильнувати, щоб не обікрав новоприбулих американських вояків.

Повідомлення контролі: „Строго заборонено привозити до В'єтнаму будь-яку приватну зброю”. Я беру свій револьвер 32-ку і ховаю під пояс. МП, бачачи це, потакує головою і каже, що й він має при собі приватний револьвер, бо 45-кою військовою не можна поцілити в стіну. Каже, що майже всі хлопці привозять із собою якусь зброю.

Дві години чекали на автобуси. Нарешті приїхав конвой: 5 автобусів, 3 джипи зі скорострілами. Ми посідали, і нам сказали, що їдемо до бази Лонг Бін, де знаходиться адміністрація збройних сил ЗСА у В'єтнамі. Перестерігають, що в Сайгоні тепер ідуть тяжкі бої і ми не повинні відчиняти вікна по дорозі, бо хтось може вкинути гранату. Вирушили. Перший напис, що його бачимо: „Вітаємо в Сайгоні, Парижі Сходу!” — а під ним — „пийте Кока Кола”. Значить, заїхали.

Вулиці Сайгону набиті людьми, але люди перелякані, не знають, що діється. В місті стрілянина. В'єтнамське військо ставить барикади на кожній вулиці. Діти підбігають до нашого автобуса і жебрають. Проститутки усміхаються і махають до нас руками. Пильно на все дивлюся і запишую в нотес, що можу.

Сайгон виглядає брудний, але вночі та ще під час офензиви тяжко судити, яке це місто насправді. Шофер каже нам, що найтяжчі бої відбуваються в китайському районі Сайгону, і ми мусимо змінити нашу трасу. Я тримаю револьвер під поясом і час від часу стисаю його рукою. Думаю: як мій ворог добитися до самої столиці, щось тут не в порядку.

В 3:00 годині ми заїхали до Лонг Бін. Тут дають нам білизну і ми виповняємо різні формулярі. Хтось питається: „А коли ми дістанемо зброю?” Відповідь: „У нас немає для вас зброї!” Загальне здивування. Але

нема чого сваритися і нема з ким. Ідемо спати.

23 січня 1968 р. Лонг Бін.

В Лонг Біні знаходиться головна квартира американського війська у В'єтнамі і головний військовий кримінал. Питаюся, як довго будемо сидіти тут, але ніхто не знає. Виходити поза дроти не вільно, бо там уже чекає „Чарлі”. Цікаве явище: головна квартира американського війська, а за дротами сидить В'єтконг.

Того вечора знайшов товариша, з котрим кінчив старшинську школу. Ми сідаємо на веранді в клубі, попиваємо пиво і дивимося на „війну”. Недалеко попереду видно розриви стрілен, а наліво за кількасот метрів від нас несамоविта стрілянина. За парканом стоять танки, але чомусь там все спокійно. Кажу: „Дивна війна, там люди гинуть, а ми тут недалеко пиво попиваємо”.

22:00 година — час іти спати. Нам сьогодні ранком казали, щоб ми ховалися під матраци, якщо будуть на нашу базу стріляти, бо для новоприбулих бункрів тут немає. Хтось запитався, чому нема, але йому не відповіли. Хтось із спритніших десь викрав для нашого бараку вітряка, і ми вже почувалися як пани. Сидимо в бараку, одні грають в карти, другі пишуть листи, а треті сплять. Нарікаємо, що нам не дали зброї і ми сидимо, як барани, і чекаємо, щоб нас різали.

Будить мене страшний свист і гуркіт гелікоптера. Ховаюся під матрац. В бараку ніхто не знає, що діється. За 5 хвилин чути той самий свист, а за хвилину — вибухи ракет. До бараку прибігає вояк і каже, що недалеко почався бій, а що той свист, котрий нас розбудив, то був свист ракет, які вистрілюють з гелікоптерів. Надворі ясно, як в полудень. У небі на парашутах горять фосфорові смолоскипи. Над нами кружляють гелікоптери і щокілька хвилин вистрілюють ракети на поле за 300 метрів від бараку.

Раптом надлітає гелікоптер і хтось

„Мій” гелікоптер

на нього стріляє з того поля. Гелікоптер стає в повітрі, обертається і ми бачимо, як з нього безперестанку летять фосфорові кулі. Нам виясняють, що стріляє він з „мінігину” — скоростріла, котрий випускає 4.000 набоїв на хвилину. З поля перестають на нього стріляти. Але бій не закінчився, ворог не хоче залишати поля. Сідаємо з товаришем під деревом і запалюємо папіроси.

О годині 3:00 артилерія починає бити на поле. З одного кінця до другого без перерви. Вживають різних набоїв. Деякі вибухають над самою землею, щоб відламки ширше розліталися, другі з фосфору, щоб підпалити сухе поле. Кажу товаришеві, що з такою технікою, як тепер, Америка могла б знищити гітлерівську Німеччину за кілька місяців, але не може собі дати ради з тими бідними в'єтнамцями. Біля 4:00 „вистава” кінчається, і ми йдемо спати.

30 січня 1968 р. на базі Ан Ке. Іду лісом недалеко бази з патрулею новоприбулих і пригадую собі минулий тиждень. 28 січня я був призначений до 1-ої кавалерійної дивізії і виїхав з Лонг Бін того самого дня до головної бази моєї дивізії, котра знаходиться біля містечка Ан Ке. Сама дивізія оперувала в горах на північ від Ан Ке, але тут затрималися всі „бюрократи” і „позадні герої”. Як кож-

ного новоприбулого, мене післали до школи „етикету”, щоб я за тиждень навчився, як поводитися в джунглях, як стріляти з М-16 і набув потрібних для життя фахів. Ідучи з патрулю, розпитую про міни В’етконгу і про їхні засідки.

Нас вчать інструктори, підстаршини, котрі вже відслужили свій час на фронті, а тепер чекають, щоб їхня тура закінчилася. Ми на них дивимося із заздрістю, бо щойно приїхали і не знаємо, що на нас чекає.

Джунглі густі, а стежка вузька. Ідемо один за одним, коли раптом спереду чуємо вибух. Інструктор, вживаючи відповідної мови, каже хлопцеві, котрий ішов перший, щоб „пробудився”, бо щойно став на „міну”, яка напевно його б розірвала. Всі поволі починають собі здавати справу, що тут не гра, не прогулянка в природу, а війна і що на війні люди гинуть.

Того вечора дістаю призначення до 2-го батальйону п’ятої кавалерії. Але кажуть, що перше треба закінчити курси, поки можу зарепортувати до свого батальйону і дістати свій „платун”. Я з тим згідний і не хочу сперечатися.

8 лютого 1968 р., база Джейн, 60 кілометрів на північ від Ан Ке.

„Скажіть мені, молодий підпоручнику, що ви хотіли б робити в мозму батальйоні?” — питає мене підполковник, командир 2/5 батальйону. — „Я не знаю, правду кажучи, але підозріваю, що ви вже маєте для мене пляни”. — Він усміхається і чемно питає, чи я маю вільну хвилину. Відповідаю, що маю 353 дні відслужити у В’єтнамі і дуже радо можу йому присвятити день, навіть 353 дні. Бачу, що в нього не найкращий гумор і перестаю його провокувати.

Ми сідаємо в гелікоптер і летимо робити перевірку сотень, котрі знаходяться в джунглях. Сам підполковник є пілотом і сідає з другим керувати гелікоптером. Я сідаю позаду як турист. Вечоріє, і підполковник каже, що не буде часу всіх відвідати,

заїдемо тільки до „компанії А”. За 15 хвилин ми вже в околиці цієї „компанії”. Полковник викликав їх по радіо, і вони кидають гранату, котра пускає червоний дим, щоб ми могли їх з повітря пізнати.

Сідаємо, полковник представляє мене сотникові, котрий розповідає, що вони протягом дня робили. Каже, що сьогодні знайшли 5 тонн закопаного В’етконгом рижу і цілий день ладували його на гелікоптери, та перевозили його в’єтнамцям, що живуть в селі під контролею сайгонського уряду. Говоримо про щоденні справи. Я питаю його, звідки він походить, де ходив до школи, коли вертається додому. Але вже пізно і треба вертатися до Джейн.

9-го лютого 1968 р. На поляні за 15 кілометрів від Джейн в джунглях.

„Хочу вам представитися. Я називаюся Роман Купчинський, з Нью Йорку. Закінчив старшинську школу в травні 1967 року. Маю 23 роки і від сьогодні буду вашим „платун лідером”. Маю надію, що за короткий час ми краще запізнаємось. Цього вечора о годині 20:00 я зроблю перевірку зброї разом зі сержантом. Хочу звернути вам увагу, що я не бажаю, щоб будь-хто мені салютував. Не треба цих формальностей в джунглях. Моя мета, щоб кожний з нас вернувся додому живий і здоровий. Коли буде добра співпраця і взаємне довіря, таке можливе, інакше ми всі тут згинемо”.

Вей далі окупований північними в’єтнамцями, і американські марінс не можуть дати собі ради. В пресі кожного дня читаємо про базу Кей Сан, котра оточена і знаходиться під сильним артилерійським вогнем. Приходять до нас вістки, що на півночі ворог не той бідний, напіввикінчений партизан, з яким ми досі воювали, а досить сильний, добре zorganizований і має артилерію і транспорт.

З такими думками сідаю на літак на базі Оу Кат і лечу до міста Кванг Трі.

23 лютого 1968 р. на конвої з Кванг Трі до бази Евенс.

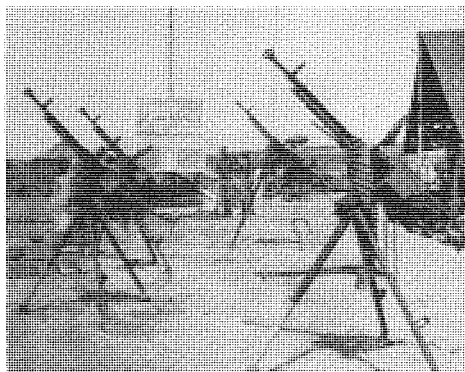
Дощ безперестанку, не сильний, але, здається, вічний. Все, що маю з собою, мокре. Вчора спав у грязюці на летовищі в Кванг Трі, але півночі не міг спати, бо нам казали, що два дні тому воно було під ракетним обстрілом. Доказом був зруйнований літак, який лежав збоку.

Вже два тижні їмо харчі з консервів „С ратіонс”. Кажуть, що ще два тижні не діставатимемо гарячої вечері.

Наш конвой великий і поволі супеться дорогою. Ми їдемо у відкритих транспортних автах, пильно дивимось на дерева, чи нема там ворожих стрільців.

Ми тепер у провінції Кванг Трі, яка лежить на границі демілітаризованої зони і Північного В'єтнаму. По дорозі руїна. Коли в центральному В'єтнамі села і міста в більшості не заторкнені війною, тут не можна знайти села, яке не було б зруйноване. Всюди бачимо дітей, які несуть на плечах менших. Усі просять „цап, цап”, себто чогось з'їсти. Бачу малого хлопчика з цигаркою в устах. Старші на нас не звертають уваги, ідуть дорогою, несучи на плечах довгі патики з кошиками. Ідуть, майже біжать згорблені старенькі жінки в гострокінчастих шапках. По дорозі видно руїни французьких фортець і бункрів. Пригадую собі історію цієї нещасної країни: скільки років уже вона воює, спершу проти Китаю, проти Франції, проти Японії, ще раз проти Франції, а тепер знову війна...

Ми їдемо мовчки, думаємо про завдання компанії. Дехто з нас читав книжку Бернарда Фала „Вулиця без радости” і знаємо, що там на нас чекає. Дивлюся на свій „платун”, і вдивляюся в обличчя хлопців. В „платуні” маю 25 вояків, а повинно бути 40. Вони походять з різних сторін Америки. Маю одного колишнього поліція з Нью Йорку, якому все „даю школу”, але по-товариськи Маю чотирьох веселих негрів, і люблю

На одній із оборонних баз у Південному В'єтнамі

їх „натягати”. В одного з них на зубі золота корона, і я йому не даю спокою своїми заввагами. Наш санітар, кубинець з Нью Йорку, також веселий, відважний хлопець.

Дощ не перестав, можна сподіватися такої погоди ще кілька місяців, бо ми приїхали під час монсуну, який тривав до травня.

Вже видно базу Евенс.

5-го березня 1968 р. на „Вулиці без радости”, 20:00 година.

Кличу своїх підстаршин на нараду. Заявляю: „За годину наш платун вирушатиме на засідку. 500 метрів на південь звідси. Ми будемо при „вулиці” чекати. Підійть і перевірте своїх вояків, скажіть мені, скільки їм бракує гранат. Мусимо мати принаймі 4 мін з дротами”.

О годині 21.00 вирушаємо від решти компанії. Ідемо тихо, один за одним. Гранати прив'язані плястиром, щоб не калатали. Не маємо рюкзаків, тільки дощовики, так звані „панцьо” і зброя. Цілий день падав дощ і болото де-не-де по коліна. Місце засідки ми вибрали на цвинтарі, недалеко „вулиці”, де ще можливо пересидіти ніч.

Ніч темна, місяця немає, прекрасна погода для засідки. Але не люблю ходити по болоті і не можу дочекатися, коли ми вже натрапимо на той цвинтар. Ноги мокрі вже майже два тижні безперестанку, шкіра побі-

ліла і починає злізати. Завжди маю при собі сухі шкарпетки, які тримаю під пахвою, щоб не змокли, і їх вбираю на вечір.

Нарешті доходимо до цвинтаря. Без слова розставляємо міни біля дороги, накриваємося дощовиками і чекаємо. Думаю, як то тепер вдома, що поробляють батьки і брат, чи в Нью Йорку також падає дощ. Думаю про ресторани Нью Йорку і про те, які страви буду їсти, коли вернуся „на світ”, як зовемо ми ЗСА. Засинаю.

Мене будять о годині 6:00. Ми збираємо міни і вертаємося назад до компанії. Засідка не вдалася, але таке часто буває. Ми перемучені, але знаємо, що сьогодні нас уже не будуть посилати на патрулю.

8 березня 1969 р., село Май Чан.

Всюди діти, підбігають до нас, просять цигарок, харчів. Продають нам „Кока Колу” по 75 центів за пляшку. Нас призначено чотири дні охороняти міст біля села Май Чан. Значить, будемо мати чотири дні відпочинку, змогу вимитися в річці, поголитися і написати листи додому. Всі в доброму гуморі, дисципліна трошки послабла. Хтось із хлопців купив на чорному ринку радіо, і ми пильно слухаємо найновішу американську музику і повідомлення про війну. Як і завжди з'являються карти, і починаються поважні фінансові витрати.

Увечері наш санітар дає першу допомогу хворим дітям. З дітьми нам добре, ми їх годуємо, бавимо, миємо. І вони нас частують своїми потравами, принесеними з хат. Правда, треба виробити смак до в'єтнамської кухні, але в порівнянні з консервами це — вечір в найкращому готелі Парижу. Тут головна страва риж, до якого додають рибу або куряче м'ясо і все поливають соком „никмаг”, що має оригінальний присмак. Їдять паличками.

Дощ далі падає, але видно, що надходить зміна сезону. Часом навіть з'являється сонце на день-два.

2 квітня 1969 лист додому.

Дорогі!

Дякую за листи, за папір до писання і за „Кул-Ейд”. Я одержав до сьогодні один пакунок і багато листів. Не журіться, коли листи не доходять на час, бо тут немає поштових скриньок в джунглях. Пишу, коли можу, буває це рідко. Ми три тижні оперували в джунглях, де страшна гаряч і треба носити всякі тягарі. А до того нерви людину з'їдають. Минулого тижня були під мінометним обстрілом, отже треба було бути дуже обережними в наших ямах, в котрих ми спимо.

Завтра вирушаємо до бази Кей Сан, де тепер знаходяться маріни. Ви про ту базу, мабуть, читали в пресі. Вчора слухали виступ президента Л. Б. Джансона на радіо, коли він казав, що перестануть бомбардувати Північний В'єтнам. Що в Америці про це говорять?

Пишіть, бо це одне, що тримає мене на душі.

Здоровлю всіх
Роман

3-го квітня 1968 р. в гелікоптері над базою Кей Сан.

Під нами поверхня Місяця. Куди не глянеш — земля переорана бомбами з великих американських літаків Б-52. Ніде не видно неспаленого дерева, саме село Кей Сан — руїна. На північ видно колишню базу зелених беретів „Лонг Вей”, яка в січні була знищена північними в'єтнамцями з допомогою радянських танків. Тепер ті танки лежать спалені недалеко. Сама база Кей Сан оточена ворожими військами. Видно їхні бункери, рови і колючий дріт.

Ми летимо в формції 20 гелікоптерів, а за нами ще 20, і так без кінця. Наше завдання — опанувати рови, котрі знаходяться навколо бази, і починати чистку в сторону самого Кей Сану. Знаємо, що тут скупчені найкращі дивізії Північного В'єтнаму під проводом Во Він Г'япа, міністра оборони і головнокомандувача їхніх збройних сил. Знаємо, що вони ма-

ряють йому в груди, як він від їх ударів ніби танцює страшний танець, і гине на місці. Позаду нього видно де-не-де в світлі смолоскипа невідомі форми інших вояків. В той момент вибухає знов світло, ще один смолоскип загорівся, але, замість стріляти, хлопці висадили міну.

Починається стрілянина, чути вибухи гранат. В'єтнамці нас оточили, але не можуть добитися до ровів. Перед ними рої куль, але це їх не лякає, і вони гинуть. Чуємо звук трубок, що кличе їх до атаки, додає відваги. Сотник закликає гелікоптери, які за 10 хвилин з'являються і починають стріляти з ракет в кущі недалеко наших позицій. Бій триває до 04:00 години, і в кінці нам уже починає бракувати набоїв. Але, на щастя, видно і їм таке саме сталося, і вони відступили.

В 05:00 годині, коли вже надворі ясно, висилаємо патрулю, щоб вияснила ситуацію. Рапторують, що ворога нема, але всюди трупи і зброя. Іду сам подивитися. Сотник мене

просить, щоб почислив трупи і зброю. По обличчях деяких трупів пізнати, що то молоді хлопці 16-19 років. Деякі так роздерті кулями чи ракетами, що не пізнати взагалі, що то таке. Разом було всіх тридцять турупів. На раменах трупів білі стяжки, щоб один одного міг пізнати вночі. Зброя китайська, автомати „АК-47”, гранати і скоростріли.

Полонені заявляють, що вони члени першої компанії 312-ої північно-в'єтнамської дивізії і вчора ранком перейшли кордон з Ляосу до В'єтнаму. Їхнім завданням було викінчити нашу компанію і вернутися до Ляосу. На питання, чому вони перед боєм реготалися, кажуть, що таким способом відпружували свої нерви. Незабаром прилітає гелікоптер і забирає їх до шпиталю.

Трупи ми не закопуємо в землю, лишаємо їх, щоб в'єтнамці самі їх колись знайшли. Дивлюся на них. Перший раз у житті бачив тоді 30 мертвих, роздертих людей. Знаю, що це не останній раз дивлюся на трупи, і мені стає погано.

Ганна ЧЕРІНЬ

ЧОРНОБРИВЦІ

*Жовтнева розкіш чорнобривців,
Дурманний аромат вина...
Які ж ми все-таки щасливіці,
Що осінь тиха і ясна,*

*Що не сердита, не плаксива,
А походить у саду,
Як молодиця чорнобрива
З густим рум'янцем на виду...*

*Вона й не думає про старість!
До квітів ближче підійде,*

*І їх дитячу, щиру карість
Собі у коси закладе.*

*Заграє вітер на сопілці,
Запахне п'янке сіножаття...
Гарячі хвилі чорнобривців
По грядці барвами біжать.*

*Та скільки ж їх! Яка орда!
Сміється золотом бадьорість!
Ця непокірність молода
Поборе хоч яку суворість.*

ють тяжку артилерію, танки і добру комунікацію.

Наша артилерія безперестанку б'є по горі, на якій ми будемо сідати. Два дні за порядком лупили цю гору „Б-52”, а сьогодні припала нам брудна робота ходити по ній пішки і закладати базу для дальших операцій.

З гелікоптера бачу, як обстрілює базу Кей Сан ворожа артилерія з Ляосу, за 6 кілометрів на захід. Але на нас ніхто не стріляє, і ми спокійно летимо.

Гелікоптери сідають на гору по три нараз. Ми вибігаємо, стріляємо в кущі і творимо кружок навколо поля, де будуть сідати наступні гелікоптери. 2 квітня будова ЛЖ (Ландінг Жовн) Том.

За 10 хвилин друга хвиля гелікоптерів зблизилася до гори, ми ввійшли з ними в радіовий контакт і почали кидати димові гранати, щоб нас було пізнати. Незабаром починають з'являтися величезні гелікоптери, які привозять артилерію, вантажні авта, дерево і залізні плити на будову бункрів. За годину на горі вже постає база.

Від ворога нічого не чувати. Бачимо, як „Б-52” бомбардують околиці. Самих літаків не видно, вони летять понад 50 тисяч стіп над землею, а бомби кидають з помічно електронічних приладів. Власне тому й боються так В'єтконг і північнов'єтнамські війська „Б-52”, що їх не видно й не чути. Хоч ми майже два кілометри від місця, де бомбардують, земля під ногами трясеться, а вибухи звучать, як грім. Дякуємо Богові, що ми не північні в'єтнамці, і дивимось на небо, чи не видно там совєтського „Ілюшина”.

10 квітня 1968 р. на горі біля гра-ниці Ляосу, 21:00 година.

В'єтнамська ніч прекрасна, монсун уже минув кілька тижнів тому і починається гаряч. Удень доходить до 115-120 ступенів, увечері холодніє до 70 ступенів.

Сиджу зі сотником. (Вже маємо

нового, перший був ранений у бою на „вулиці” і опинився в шпиталі в ЗСА). Говоримо про ситуацію і про пляни на завтрешній день. Є багато адміністративних справ до полагодження: кому належить підвищення ранги, кому їхати на відпочинок поза В'єтнам на 7 днів та ін. Витягаю з торбинки кусок ковбаси, а сотник невелику пляшку горілки і починаємо відзначати якесь там свято. Але святкування довго не триває. Чусмо, як і ціла компанія, дикий сміх з долини, який переривається і знов починається.

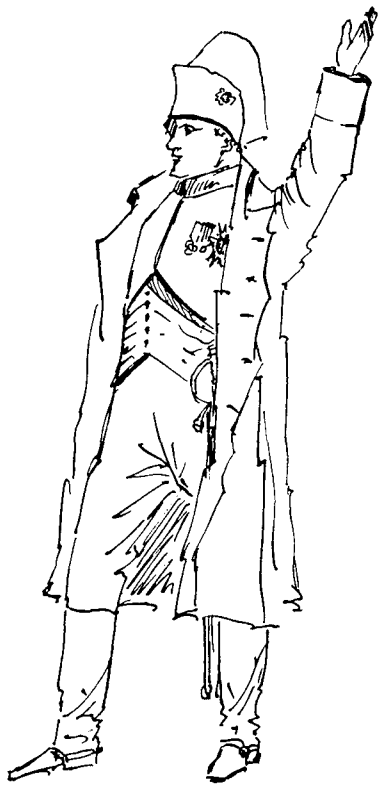
Відразу через радіо питаємося, чи то може наші хлопці на стійці впилися. Але ні, стійка відповідає, що й вони чули сміх і розмови по-в'єтнамськи. На нашій горі все затихло. Кожний перевіряє свій автомат, виймає з-за пояса гранати і кладе їх перед собою в рові. Через радіо сотник розмовляє з полковником, переказує йому, що ми чули. Полковник каже, щоб ми чекали, не стріляли в кущі, а він передасть вістку для артилерії і ракетним гелікоптерам, щоб були готові реагувати. За 10 хвилин нас повідомляють, що 8 гармат готові стріляти.

З долини знов чути сміх, але вже не веселий, а майже гістєричний, який можна почути хіба в домі умовохворих. Найгірше чекати на бій, як брати в ньому участь, найбільше мучать людину страх невідомого, страх смерти чи поранення. Сиджу в рові, дивлюся в той бік, звідки доходить сміх, і жую останній кусочок ковбаси. Думаю: чи не остання це моя вечєра? Пильно дивлюся на кущі, і враз мені здається, що це не кущі, а людина з карабіном в руці. Щоб прийти до себе, п'ю воду і далі чекаю.

О годині 01:00 чути несильний вибух, і враз розпалюється фосфоровий смолоскип типу міни. І ми бачимо на відстані яких може 50 кроків північно-в'єтнамського вояка, переляканого від раптового світла. В тій хвилині чути скоростріл, видно, як летять трасєрні кулі, і я бачу, як кулі вда-

ПРО НАПОЛЕОНА

(1769 — 1821 рр.)

Написав Василь Охріменко

Про Наполеона написано тисячі книжок, однак і досі ця надзвичайна історична постать привертає до себе увагу істориків.

Наполеон мав таємний план створити подібні до американських З'єднані Держави Європи з цілковитим скасуванням кріпацтва. В період великих перемог Наполеона, з падінням Москви національно свідомі почали підготовку до відновлення української самостійної держави.

В той час в Україні спалахнули повстання козака Супруна, осавула Саламахи, січового вихованця Таборянського й інших козацьких ватажків.

Одна частина повстанців загинула в боях з російськими військовими відділами, друга вимерла на каторжних роботах в Сибіру, а третя емігрувала

до Персії, Туреччини та арабських країн...

Вступивши в Москву, Наполеон, зняв капелюха, став на коліна й сказав: „Слава тобі, Боже! Царствуй ти, Боже, на небі, а я буду царствувати на землі!..”

Однак, щастя зрадило Наполеона. Після поразки французької армії російський цар Олександр I, під Парижем, знявши з голови капелюха, погордливо привітався: „Здоров, батеньку Париже, чим ти розрахуєшся за матінку Москву!?”

Наполеон був осуджений і висланий на острів святої Олени.

Після заслання французького імператора по світі поширилася чутка, що держави Південної й Північної Америки потаємно підготовляють морську флоту для його визволення.

Така й подібні чутки заколючували спокій Москви, Відня й Лондону і стали нібито причиною наглої ліквідації Наполеона.

В початку 1968 р. на світовому книжковому ринку появилася французькою мовою ревелацийна історична праця 37-річного історика Жоржа Ретіфа де ля Бретонна під назвою „Прагну, щоб мої останки...”

Автор цієї книжки, на основі аналізу історичних переказів і документів з різних джерел, доводить, що в саркофагу Наполеона Бонапарта в Палаці Інвалідів у Парижі лежать тлінні останки не Наполеона, а одного з його спільників — Франсеска Кіпріані.

Автор книжки описує, як, після уложеного між Лондоном і Парижем договору відбулася ексгумація Наполеона на острові св. Олени. Сталося це 15 жовтня 1840 р., майже через 20 років після смерті. Англійці дозволили перевести ексгумацію лише опівночі при світлі ліхтарів. Труну відкрито лише на дві хвилини.

Кожна особа, яка була присутньою при ексгумації, склала окремий рапорт, яким стверджується, що труп Наполеона знаходився в чотирьох трунах, вміщених одна в одну. Риси покійника годі було пізнати, хоч здавалося труп був набальзамований. Обличчя його було заросле. У відкритих устах видніли три білі зуби. Стверджено відсутність ордена Об'єднання, а стрічка ордена Почесного Легіону була заложена на сорочці під фраком.

Крім всього цього стверджено, що урна з останками внутрішніх органів знаходилась між ногами.

Всі подані в рапортах твердження, зв'язані з ексгумацією Наполеона в 1840 році, не відповідають тому, що заявляли і описали свідки при смерті й похороні Наполеона в 1821 році. Очевидці похорону стверджували, що труп Наполеона не був забальзамований; що через 12 годин після смерті обличчя його було полене, що зуби й уста були закриті.

Мертвий Наполеон був убраний в його імператорське убрання з трьома орденами: офіцерським хрестом Почесного Легіону, залізним хрестом та орденом Об'єднання. Стрічка ордена Почесного Легіону була наложена поверх фрака. Імператорський капелюх був положений в головах, а урна з його внутрішніми органами поставлена в ногах. Все було замкнуте в одній труні, яку вміщено в другу, а після того в третю. Отже, Наполеон був похоронений у трьох трунах, а не в чотирьох.

Автор книжки приходить до висновку, що 17-го жовтня 1840 р., після ексгумації і наваження труни з острова св. Олени, було привезено до Франції не Наполеонові тлінні останки.. Французький історик доводить, що заміну труни Наполеона dokonано в 1828 р. і що виконавцем цієї місії був англійський губернатор острова св. Олени, Гадсон Лов, який після смерті Наполеона став губернатором Цейлону.

У 1828 р. губернатор Гадсон прибув таємно з Цейлону на острів св. Олени, видобув труну Наполеона, перевіз її до Англії і там потайки схоронив у Лондоні в Вестмінстерській катедрі.

Автор книжки доводить також, що на місце наполеонової труни поставлено труну Наполеонового спільника, Франсиска Кіпріані, який зраджував Наполеона перед англійцями, в чому був розкався перед Наполеоном. Ще за життя Наполеона він поповнив самогубство.

Весною 1969 року, з нагоди 200-річчя з дня народження Наполеона, на світовім книжковім ринку появилася в двох томах праця під назвою „Наполеон і імперія”, написана 35-ма французькими видатними спеціалістами на основі близько 80 тисяч книжок, присвячених Наполеонові. Ця праця має 750 сторінок великого формату, 500 ілюстрацій і видана п'ятьма мовами.

Отак, французи дбають про пам'ять своїх велетнів.

Золотий Ювілей

Написав Іван Керницький - Ікер

Особи: Пані Татушиха, Пан Татух, Пан Магістер і Артист.

Дія відбувається в мешканні Панства Татухів на долині міста Нью Йорку, напередодні їх подружнього ювілею.

1

Пані Татушиха, мала, кругленька, як на свій вік дуже жвавенька, наливає Артистові цитринового соку ще й припрошує:

Пані Т.: Пийте, пийте, як вам смакує! То гуд, — по-нашому — добре на сю гарячку... А ви давно з Краю?

Артист: Я не з Краю, прошу пані. Я приїхав з Австрії. З таборів.

Пані Т.: Ну-ну, я ж і кажу — з Краю: з тамтого боку.

Артист: Ні, недавно, прошу пані Ледве три дні тому як зійшов із корабля...

Пані Т.: Ще не робите?

Артист: Та ще не було коли розглянутись за працею... Я ще й навіть не встиг полюбити Америку.

Пані Т.: Невер майнд, ще налюбитесь доскочу. У ваших роках — го, го, го!.. То ви, кажете, музикант?

Артист: Так, був колись...

Пані Т.: А масте школи?

Артист: Так. Я студіював музику, спершу у Львові, а потім в Австрії... У Відні.

Пані Т.: Ага. А то ваші тульси?... (показує на шкатулку, котру Артист тримає на колінах).

Артист: Так, це моя флейта.

Пані Т.: Піліз, а можна на тото подивитись?

Одноактівка, присвячена 25-літньому ювілеєві ЗУАДКомітету і 20-річчю прибуття нової іміграції.

Іван Керницький-Ікер

Артист: Будь ласка. (Витягає флейту, подає їй).

Пані Т.: О! Та ж се кларнет!

Артист: Ні, це таки флейта.

Пані Т.: Невер майнд. В Краю називалася флейта, а тутки кларнет. Сі, я трохи визнаюся на музиці, бо мій старий, коли ще був молодший, то служив при фасermanах і грав на трубі, в оркестрі. А як відходив з оркестри, йому подарували сю трубку на пам'ятку. Вона висить нагорі, в його румі. Я вам потім покажу.

Артист (ховас свою флейту): Дуже дякую.

Пані Т.: Замало, нема за що. А пан магістер Мальований, то хто вам приходитьсь? Якесь фамілія?

Артист: Ні, це добрий приятель і земляк мій. І мій спонзор: це він спровадив мене до Америки. Він приїхав раніше, на афідавіт, а мене привіз наш ЗУАДК.

Пані Т.: О, він дуже файний чоловік! І не дурний, має голову до всього: і до асекурації, і до політики, і до бізнесу, і до молодичь.

Артист: Так... він, саме, просив мене зайти до вас і тут на нього почека-ти...

Пані Т.: Невер майнд, він тут зараз буде. Мій старий поїхав по нього карою до Народного Дому. Мають там якесь засідання... Гм! Яке там засідання?... Сидять у барі, де-цо.

Артист: Колега Мальований сказав мені, що завтра відбувається тут концерт вашим старанням, і що я мав би взяти в ньому участь...

Пані Т.: Гм, як би то вам витлумачити? То, ніби концерт, ніби не концерт. Та буде трохи співу й музики, без того не обійдеться, але я вам скажу докладно, що се є: наше юнівојсері!

Артист: Вибачте, я не розумію...

Пані Т.: Невер майнд, я вам витолкую по-нашому: золотий ювілей! П'ятдесят рочків минуло, паночку, з того часу, як ми поженились! П'ятдесят рочків, як один день!.. Як то співали колись в Старім Краю: „А як ми ся полюбили — сухі дуби цви-ли...” (Просльозилася).

Артист (зривається): Прошу пані, прошу прийняти мої щирі гратуляції й побажання!.. (хоче поцілувати її в руку).

Пані Т. (ховас руку): Невер майнд. Ніколи того не робіть. Тут не цілують жінок по руках. Се в Краю була така установа...

(Знадвору задзвенів дзвінок)

— О, вже наші приїхали! Ви тут хвилюк посидьте, я лиш піду отвори-ти двері. Перепрашаю!

(Виходить)

2

Вбігає Пан Магістер з течкою паперів під пахвою.

Магістер: Здоров, здоров! Добре, що прийшов: буде нагода заробити пару „баків”.

Артист: Слухай, тут щось не тес...

Магістер: Що значить — не тес?

Артист: Якесь непорозуміння. Ти мені казав, що це буде концерт, а тут, виходить діло, якийсь ювілей підготовляється...

Магістер: А тобі яка різниця?... Важне, щоб зарвати декілька талярів, яких тобі тепер так треба!

Артист: О, вибач, є різниця! Інша річ грати перед концертною публікою, а інша річ на якомусь родинному збіговищі. Я навіть не знаю, яку програму їм підготувати?... Поза тим, мені треба буде піяніста...

Магістер: На дідька тобі піяніста?... Що заграєш, все буде окей!

Артист: Але, що заграти? Кажі, що?

Магістер: Нууу, щось таке з народних мелодій... Наприклад, „Гуцулку Ксеню” або „Що я буду бідний діяв...” На бенкеті буде переважно старша еміграція, якій модерна музика не припадає до густу.

Артист: То це буде бенкет?

Магістер: А ти що, з дуба впав?... Який же ювілей без бенкету?

Артист: Слухай, Влодку, я тебе дуже прошу: звільни мене з цього обов'язку! Я не хочу цього заробітку і не хочу компромітації.

Магістер: Чоловіче, не будь дурний! Є нагода легко заробити двадцять доларів, а ти ж без цента при душі. Будь спокійний, все буде гаразд, я все так зааранжую, щоб ти нічого не втратив із твого артистичного гонору. Увага, надходять Могікани! Тримай фасон, роби добру міну і хай тебе Бог боронить нарікати на Америку!

3

Входить Пан Татух, черствий ще дідок, рожевощокий, з білою, як сніг, головою.

Пан Т.: Гелов, гелов! О, се ви той містер-артист?

Магістер: Так, маю честь представити: це — пан Джан Татух, а це мій приятель, артист - музик, що недавно прибув на цю вільну землю Вашингтона...

Артист: Рибчук називаюся.

П. Т.: Приємно пізнати. А ми, знаєте, трохи засиділись в Народному Домі...

Магістер: Будували Україну.

Пан Т.: Ц-райт! Хе, хе, хе!.. А то, знаєте, дуже тяжка річ збудувати тую Україну...

Магістер: Сказав Вячеслав Липинський, що це найтяжча річ на світі!

П. Т.: Хто се сказав — Січинський?

Магістер: Ні, прошу, Липинський. Був один такий гетьманець.

Пан Т.: Велл... То ви нам, пане артисте, щось файне заграєте?... Га?

Артист: Попробую.

Магістер: О, він грас прекрасно! Артистично!

Пан Т.: Велл... Так дуже артистично нам і не треба. А ви знаєте, що се буде?..

Магістер: Так, так, він знає. Я йому все пояснив.

Пан Т.: Велл... Хочуть нас добрі люди пошанувати, то спасибі їм за те. Хоч поправді я не знаю, чи я собі на се заслужив...

Магістер: О, напевно! Абсолютно! Пан Татух, — треба тобі це знати, один з піонерів нашого національно-громадського життя, вельми заслужений в цій громаді. Довголітній рекордовий секретар місцевого Відділу Українського Народного Союзу, член Церковного Комітету, член Дирекції Народного Дому, знаний колись бизнесмен — мав великий ресторан на Першій евню!

Пан Т.: Дякую вам, пане Мальований, се дуже гарно з вашого боку, що ви мене так хвалите перед стороннім чоловіком, але все те — вже відспівана пісня. Що було, то ся минуло... Я тепер ретаср, або, як казали колись в Старім Краю, — на пенсії. Отак, містер-артисте, дотягнулось до золотого ювілею... П'ятдесят рочків минуло, як поженилися, сі?... Ніби се було вчора, як я запізнав на пікніку в Пассейку мою Мері... (Просльозився). Геї, стара, давш тую соду, чи ні?..

Пані Т. (за сценою): Невер майнд, стара. Даю, даю.

4

Входить Пані Татушиха, несе на підносі склянки, чарки і дві пляшки, одна з содою, друга з „віскі”.

Пані Т.: Чусте, пане магіструно, як він мене називас: „стара”!

Пан Т. (наливає чарки, для пані Та-тушихи соду): Та й не молоденька, коли золотий ювілей обходиш.

Магістер: В Америці нема старих жінок! Всі молоді!

Пані Т.: Ти чуєш, що вчені люди говорять?

Пан Т.: Чую, чую. Ну, то вип'ємо за вчених людей і за артистів!

Магістер: Ні, дуже перепрошую: я пропоную вже сьогодні піднести оцю чарку за щастя, здоров'я і довголіття наших високодостойних і дорогих ювілярів!

Пан Т.: Красно дякую! (всі випивають).

Магістер: А може наше, греко-католицьке „Многая літа”?

Пані Т.: Наразі дякуємо. Ви сейфуйте свій голос на завтра.

Пан Т.: О, завтра в нас великий день! Дуже файна програма буде, пане, як вам, кажете: Жабчук?

Артист: Ні, таки Рибчук.

Пан Т.: Ц-райт. Тільки, щоб ви нам сеї програми не попсували...

Пані Т.: Що ти верзеш, старий?... Чоловік заграничні школи скінчив, у самому Відні вчився, де наш Найясніший Пан мешкав!

Пан Т.: Велл, побачимо, який з нього майстер. Ювілей відбудеться у великій залі Народного Дому... дуже гарно удекорували залю скитальські пані! Дякую, пане Мальований! я знаю, що се ваша рука в сьому...

Магістер: Для вас, панство, я завжди готовий все зробити!

Пан Т.: Красно дякуємо. Тепер ви, містер - артисте, слухайте уважно, я вам подам цілу, так би мовити, програму, як воно йде одно по другому. Отож, насамперед, отець ігумен прочитують молитву. Потім подадуть дінер...

Пані Т.: Невер майнд, не дінер — обід! Говори до чоловіка по-нашому, по-українськи. Він недавноприбулий, по-ангельському не розуміє.

Артист (попиваючи): Ані слова! Темний, як махорка.

Пан Т.: Ол-райт, хай тобі буде — обід. Отже дінер буде першої кляси,

м'ясо замовлене в пана Стасюка, а на кожний стіл приходять, прошу пана, батля вина і батля горілки!

Магістер (затирає руки): Чудово! Прекрасно!

Пані Т.: І уважайте собі, що це тільки по п'ять талярів від особи за тікет!

Магістер: Подумайте!

Артист (вже трохи „під мухою”): Просто неймовірне!

Пані Т. (до Артиста): Ви дістанете тікет задармо.

Артист: Невимовно вдячний!

Пан Т.: Велл, на чому ми стали?..

Артист: На горілці.

Пан Т.: На горілці — то ол-райт, але що там ще є в програмі нашої академії?..

Магістер: Нууу, будуть промови, привіти, виступ церковного хору, що відспіває „Многая літа”...

Пан Т.: Так, як знаю, але вас, пане артисте, ся частина програми нічого не обходить, ви не берете в ній участі, так сказати б... Аж тоді, коли по тій церемонії прийде колекта...

Пані Т.: Невер майнд, колекта: поясню чоловікові, що се означає!

Пан Т. (хреститься): Навца і Сина! Він не знає, що таке колекта?

Артист: Я ж вам казав, що я темний чоловік.

Пан Т.: Велл, то я вам се витлумачу по-нашому. У нас, в Америці, завівся такий красний звичай або традиція, що під час ювілею срібного чи золотого зібрані гості, фамілія, дають ювілятам презенти. То значить, які презенти?..

Пані Т.: Кладуть гроші до коперти.

Пан Т.: Ц-райт. Кладуть в коперту пару талярів, підходять до стола, за яким сидять ювіляти, так, як ми будемо завтра сидіти, — дай, Боже, щасливо дочекати, подають коперту і складають віншування... О, власне, під час такого дарування наступас ваша точка: мусите щось файне заграсти!

Артист: А що, наприклад?

Пан Т.: Ану, покажіть наперед свого струмента, пліз.

Артист: Будь ласка (витагає флейту з футляра).

П. Т.: Що се таке?

Артист: Флейта.

Пані Т.: По-нашому — клярнет.

Артист: А по-нашому флейта!

Пан Т.: І ви хочете грати на вій дудці?

Артист: Єз, сер! На цій дудці я вже граю двадцять років!

Пан Т.: Но гуд! Той інструмент не підходить для нашої програми. Страшно пити. Може б ви заграли на трубці?

Артист: А може на бубні? . .

Пан Т.: Ні, вистачає на трубці. Я маю свою трубку на апстерс . . . то значить — на бантах, я вам зараз її принесу. А ти, стара, припрятай зі стола, ми тут зараз зробимо маленьку пробу. (Пішов).

Пані Т.: Невер майнд. — стара. Старих жінок немає в Америці.

(Збирає пляшки, чарки, виходить)

5

Артист: Дякую вам, пане магістре, шлячок би вас трафив! Але сте мене влаштували! І це рахується мій колега з Дивізії!

Магістер: Ну, що є? . . Що сталося?

Артист: Як то — що сталося? . . Та ж той дядько каже мені грати на трубці!

Магістер: І що станеться, коли заграєш? Корона з голови тобі не впаде: на залі не буде знавців музики чи якоїсь вибраної еліти, прості собі люди, але добрі, щирі, чесні, варто для них працювати, їй Богу!

Артист: Слухай селепе, я ж тобі кажу: я на трубці ніколи не грав і грати не буду!

Магістер: Справді не грав? . . А я думав . . . Ти мене зрозумій, я хочу, щоб ти собі заробив пару центів. Заповідаться обильна колекта, буде з чого потягнути . . .

Артист: Дуже тобі дякую! І це називається — друг, приятель! Ти хочеш, щоб перші мої кроки в артистичній кар'єрі на цій землі почалися таким скандалом!

Магістер, Стривай, заспокійся! Не буде жадного скандалу.

Артист: Ой, буде! Я покажу тобі, що буде!

6

Жваво входить Пан Татух з трубою, здуває з неї порошок, за ним достойно котиться Пані Татушиха.

Пан Т.: Ось вам моя трубка. Є що в руку взяти, сі? . . Не таке свистало, як ваше.

Пані Т.: Невер майнд, свистало. Дай чоловікові завдаток.

Пан Т.: А, правда. Ось вам завдаток — десять талярів, покищо. Я знаю, що ви новоприбулий і вам гроші зараз потрібні. Як буде добра колекта, то ще щось дістанете. (Втикає банкнота в кишеню сорочки Артиста).

Магістер (підштовхує Артиста): Скажи: „Денк'ю!”

Артист (з реверансом): Цілую ручки!

Пані Т.: Не цілюйте, не цілюйте, — тут нема такої установи.

Пан Т.: А тепер зробимо пробу — як та ціла церемонія буде виглядати. Ти, моя дарлі, сідай собі за стіл, як пишна пава, — о-так, а ви, пане Мальований, сядьте собі, тимчасово, коло неї, на моє місце.

Магістер: Прошу дуже! З присмністю!

Пані Т.: Ой, яка там приемність коло старої баби . . .

Магістер: Перепрошую, — немає старих жінок в Америці!

Пані Т.: Сяк чи так, дякую тобі, чоловіче, щось м'я коло них посадив: бодай раз, перед смертю, притулюся до пана магістра!

Пан Т.: Ти так дуже не тулися, бо я готовий взяти диворса ще перед золотим ювілеєм!

Пані Т.: Невер майнд, ювілей! Присунься, пане магіструню, трохи ближче до старої еміграції.

Артист: Це все дуже гарно, але що я маю робити з отою трубою? . .

Пан Т.: Ага: ви собі станьте осьдечки, коло дверей, і тримайте трубку навпоготові! І добре собі вачуйте, що

робиться за столом: я вже вам казав, що тепер буде таке дарування, як на весіллю в Старім Краю. Як дана особа, тобто гість, покладе на стіл коперту з десяткою, — ви граєте на її честь мелодію, то значить першу строфку марша „Ой, там на горі Січ іде“! Розумієте?

Артист: Розумію.

Пан Т.: А мелодію знаєте?

Артист: Знаю.

Пан Т.: Ол-райт. Як же знайдеться така дана особа, що положить більше, чим десятку, скажемо — двадцять чи тридцять талярів, тоді ви стане на гаптак і жарите на її честь „Многая літа“!

Артист: Ціле „Многая літа“?

Пан Т.: Ціле „Многая літа“. За двадцять талярів оплатиться.

Пані Т.: Невер майнд, оплатиться. Перед тим треба їм дати знак, що мають заграти, бо ж вони з Духа Святого не будуть знати, що хто встромив до коперти — п'ятку чи десятку!

Пан Т.: Велл, таких чіп-гостей у нас не буде, щоб давали п'ятку. Се одна річ. А друга — ви, містере - артисте, мусите добре завважити ці знаки, що їх моя місис буде вам подавати. Вона кожний раз заглядатиме до коперти: коли дана особа встромила десятку, моя місис піднесе догори один палець, а се є для вас той знак, що маєте заграти „Ой, там на горі Січ іде“!

Артист: Тільки одну строфку?

П. Т.: Ц-райт. За десятку більше не варто. Коли ж моя піднесе два пальці вгору — се знак, що в коперті є грубша валюта, і тоді ви, розуміється, граєте „Многая літа“ на нуту „Ми гайдамаки“. Розумієте?

Артист: Розумію.

Пан Т.: Уважайте, щоб сі дві мелодії не помішалися, бо в нас люди дуже образливі, і як комусь заграє „Ой, там на горі Січ іде“ замість „Многая літа“, то ми прибавимо собі ворога на решту нашого життя...

Пані Т.: Невер майнд, їм мелодії не

помішаються: вони скінчили заграничні школи!

Магістер: У Львові, і у Відні!

Пан Т.: Ол-райт, зараз побачимо і почуємо, який з нього артист. Так уважайте ж собі: я тут, ніби, є той гість, що йде складати конгратulatory парі ювілятів. (Встає зі свого крісла, підходить до стола, витягає коперту...

Артист (перебиває): Вибачте на моментик!

Пан Т.: Чого вам?

Артист: Хвилиночка... Може зробимо інакше: поміняємось ролями. Я буду цим гостем, що кладе коперту, а ви, пане ювіляте, станьте собі коло дверей і заграйте відповідну мелодію. Покажете мені, як її заграти... Ви ж колись грали в оркестрі, якщо не помиляюсь?..

Пані Т.: Шур! Він грав на трубці, як служив при фаєрманях!

Пан Т.: Слушна рація, давайте трубку, я вам покажу, як ся грає! Ще стільки духу в мене є. А... ви маєте десятку?

Артист: А вже ж! (витягає цю саму десятку, котру дістав від пана Татуха як завдаток, вкладає її до коперти). Увага, куртина вгору, починається представлення!.. Підходжу до стола, тисну руку ювілятам...

Пані Т.: Тисніть, тисніть, тільки не цілюйте!

Артист: І кладу на стіл коперту...

Пані Т.: Красно вам дякую!

Пан Т.: За „дякую“ тато з мамою не женився... Є десятка, чи ні?

Пані Т.: Шур, що є! (піднімає один палець).

Пан Т.: Велл... Тепер приходить марш.

(Надувається, червоніє, грає першу строфку січового маршу „Ой, там на горі...“ Пані Татушиха і Магістер приспівують за столом, Пані Татушиха ще й приплескує долонями...).

Артист (перебиває): Дякую! Знаменито! Цю партію ви виконали прек-

расно. Я вам щиро вдячний за марша, зіграного на мою честь, і — до побачення! З вами, пане магістре, я ще матиму окрему розмову!

Всі: Що?.. Як?.. Куди ж ви?!

Артист: Прошу Панства, я завтра виїжджаю з Нью Йорку до Філадельфії і, на жаль, не матиму змоги бути присутнім на вашому ювілейному святі. Тому вже сьогодні я зложив вам мій скромний ювілейний дар — десять доларів, щиро вітаю вас із золотим весіллям, бажаю гарної забави на бенкеті, і кажу по вашому: „Бай-бай!”

(Вхопив свою флейту, вибігає)

Магістер (підбігає вслід за ним):
Стій, вар'яте, куди летиш!

Пані Т.: Що з ним?.. Образився на нас чи загнівався?

Магістер: Я не знаю, що до нього приступило?

Пан Т.: Велл, пане магістре?.. Бачите, якого артистического ви нам нараяли?.. То мусить бути якийсь вайсгай!

Магістер: Не вайсгай, а просто — дурак!

Пані Т.: Еее, не кажіть так погано: от, бідний скиталець.

(Куртина)

КОЛОМИЙКИ ПРО СОЮЗІВКУ

*Чи поїдеш ти в далеку
Чи в близьку мандрівку,
Всі дороги, пане-брате,
Ведуть в Союзівку!*

*Як споглянеш на ці гори —
За Краєм затужиш . . .
А як глянеш на дівчата,
Світ увесь забудеш!*

*Сходить місяць над басейном
А ніченька чорна . . .
Як заграють „Амор”-исти
Аж ходить плятформа!*

*Як заграють на „Веселці” —
До „Киева” чути . . .
Ой, клаптику України,
Як тебе забути!*

*Ой, заграйте, музиченьки,
На чотири струни:
Подивіться, скільки „Юків”
На забаву суне!*

*Союзівко наша мила
Синіх Гір прикраса!
Ой, як би ти виглядала
Без Данила й Кваса!*

П а н а й

Батьків Отченаш

Написала Лєся Лисак

Коли Василь був дитиною, молитися вчила мати. Навчила молитов і усіх шестеро старших братів і сестер, і його найменшого. Такий уже був лад у родині: батько приходив з поля до хати, вечеряли всі разом, а потім він сідав на лаві, за скринню, читати „Народну Справу“. А мати, повечерявши, мила горшки й миски, а потім „проводила“ Василькові Отченаш, Богородице Діво і клала його спати.

Василь добре пам'ятає, як це було. Поперше, він і старша за нього на рік сестра Ганя завжди їли з однієї мисочки. Подруге, як тільки тато розклав на скрині газету, старший брат Степан швиденько хватав шапку й вискакував з хати, заки батько ще кликнув „а ти куди?“ Інколи з-за порога було ще чути відповідь, „до читальні“, але батько вже махнув ру-

кою і дивився у газету. Потретьє — найстарші сестри Мариня і Настя забиралися до вишивання рушників. А тоді мама, впоравшись вже із горшками, кликала до нього: „а ходи но тут, Василю, помолишся і підеш спати“.

Само „спати“ — було б у порядку, бо йому після вечері і так клеїлися очі (увесь день бігав з хлопцями та лазив по деревах!), але з тим „молитися“ було трохи важче. Бо треба було наперед поволі та виразно повторяти за мамою кожне слово. А пізніше — треба було вже самому „проказувати“ молитву — мама тільки клячала поруч нього та нагадувала: „А не ликай слів, Василю, бо Бозя буде гніватися“. А коли Василькові було мабуть п'ять років, він раз умудрився і відповів мамі: „Бозя така мудра, що і так всьо почує“. Але це почув тато

і закликав від газети : „но, но, ти там не договорюй, бо ремінь буде в роботі!” Правда, тато ніколи не вдарив ременем Василька, але страх був і з того часу він почав повільніше проказувати Отченаш. Але коли приходило до „Вірую”, то не раз траплялося, що десь при кінці, „глаголовшого пророки”, Васильків голос зовсім притихав, потім вмовкав, і він навколішки засипляв... І тоді мати брала його на руки і тихо клала на постіль, а Василькові уже снилися високі яблуні з великими червоними яблуками на гілках...

***

Коли Василеві скінчилося сімнадцять років, прийшла війна і прийшло багато змін. Це були такі зміни, про які малому Василькові ніколи не снилося... Йому, в дитячих роках, ніколи насправді не приснилося, що він буде в Баварії, буде гірко тужити за селом, а коли скінчиться війна, він вже не вернеться додому. Натомість з Баварії він поїде за океан, і поїде вже не сам, а з молодого жінкою — Маргарет. — Ах, тато й мамуня мабуть ніколи б йому не простили, що він привів їм „чужу” невістку, але тато й мамуня вже тихо спали у невідомій могилі...

Життя з Маргарет було добре, спокійне, не можна було ні на неї, ні на життя нарікати. Хоч чужа, але лагідна, спокійна і працьовита була Маргарет. Усе було гаразд, аж доки не прийшов до них малий синок — Петрик. Тоді у Василя — вже дорослого мужчини Василя — почало часто скиміти серце. Маргарет говорила до Петрика по-своєму — вона української мови ніколи не ввічила. Василь говорив до хлопчика по-своєму. Двома мовами говорилося в хаті. Правда, у Василя не дуже то був час розмовляти з сином — у нього вічно та постійно була якась робота. І був би Василь може й потрохи привик до того, що дитина частіше й краще говорить по-німецьки, як по-своєму, коли б не та історія із свяченою

Леся Лисак

водою. Прийшов отець з кропилом. Покропив хату, дав поцілувати хрест Василеві, Маргарет, малому Петрикові. Дав Петрикові образочок. А потім до Василя: „А ваш синок зміє вже молитву?” Петрик ще ніякої молитви не знав, бо Маргарет чомусь — і на Василеве щастя — ще не навчила його своєї. І Василь попросту, хоч трохи засоромлений, признався, що дитина ще ніколи не молилася, бо... додав на пояснення — бо ще мала. А пан-отець глянув трохи сумовито, а трохи суворо й відказав : „а скільки вам було років, коли мама проводила вам молитву?”

І зараз же того самого вечора Василь казав Петрикові клякнути біля ліжечка, скласти рученята й почав вчити його Отченашу. І Петрик гарно й гладко повторяв за ним, навіть не питаючи, що означають оті незрозумілі для нього слова. Тоді Василь пояснив: „Петрику, ти просив Божю, щоб тобою опікувалася і давала тобі те, що тобі потрібно”. А Петрик розумно кивнув голівкою, мовляв „добре, тату”.

За кілька вечорів, на велику радість Василя, Петрик вже сам мовив Отченаш — і кожне слівце виходило у нього гарно й чітко. Василь був тим таким вдоволений, що навіть признав, що колись, коли він був малий,

молитви вчила його мати, а не батько. Він був вдоволений із Петрика і з себе самого. Аж одного вечора Петрик зупинився по середині Отченашу, піднявся з колін і дивлячись Василеві прямо у вічі спитав: „татку, а чому ми щодня казаємо „хліб наш щоденний подай нам сьогодні“, а про масло і молоко нічого не казаємо?”

„Казасмо” був Петриків вислів на „кажемо”. Але не це заскочило Василя. Він раптом побачив своє власне дитинство. Батька, зачитаного у „Народній Справі” і матір, що клячала біля нього й говорила з ним Отченаш... І ціле його дитинство на рід-

ній землі стануло йому враз перед очима. Глиняна долівка хати і широка постіль батьків, на якій він засинав. Все своє дитинство побачив Василь. А тоді тихо відказав дитині: „Петрику, покищо будемо просити Бозю про хліб, а про масло та молоко колись пізніше — колись багато пізніше”...

... Часи міняються. Колись мати вчила молитви. Тепер вчить батько — Василь. Коли його син Петрик виросте — він знатиме, що молитва, яку він щоденно мовить — це батьків Отченаш...

СЛОВА Й ДУМКИ

„Ти, може, думаєш завше одягати наших людей у драні світки й вишивані сорочки? Страждання, злидні, солоний і постійні мандри — на інших землях, у каторгу, в ярмо, в перевертні?.. Ти думаєш, що ми не можемо підняти якір свого корабля й поставити паруси? Що ми не сильні духом і ділами для того, щоб заспівати веселої пісні про далекі краї, про блакитні високості неба, про бадьорі химери оновленого духа?”

Юрій Яновський
(„Майстер корабля”)

„Теперішній юнак відскочив би з жахом, якби йому показали його ж портрет у старості. Забирайте ж з собою в дорогу, виходячи з м'яких юнацьких літ у сувору мужність, забирайте всі людські почуття, не залишайте їх на шляху — не піднімете потім!”

Микола Гоголь
(„Мертві душі”)

„Людина не стає демагогом тільки через те, що вона піднімається та кричить до юрби: бо є такі часи, коли це може бути священним покликанням. Дійсна демагогічність дема-

гога скривається в його душі й вона корениться у безвідповідальності щодо ідей, якими він орудує — ідей, що не є його власним твором, а які він тільки перехопив від їхніх справжніх творців”.

Ортега і Гассет
(„Історія як система”)

„Коли американець каже, що він любить свою країну, він має на увазі не тільки підгірські краєвиди в Нью-Інгленді, осончені прерій, безмежні долини, гори й океани Америки. Він розуміє, що любить те внутрішнє повітря, внутрішнє світло, де живе свобода, де людина може дихати почуттям самопошани”.

Адлай Стівенсон

„Ми повинні зберігати мир. Але коли друга сторона із зброєю в руках і з великим військом втішає вас іменем миру, а в той час веде війну, то вам не залишається нічого іншого, як тільки воювати. Лише божевільний може назвати миром те, що допомагає Філіппові перемогти всіх інших, а накінець ударити на нас”.

Демостен

Месник

ОПОВІДАННЯ

Написав Олександр Дереш

Зима того року була тяжка. Сніг лежав збитою, твердою масою, вкритий замерзлою, рапавою льодовою поволокою. Хоч сонце вставало раніше й пізніше заходило, в горах, долинах і вертепах ще царив мороз, невразливий на зростаючу силу сонця. Сонно стояли стрункі смереки, задумано дрімали кріслаті буки та білі косаті берези. Тривожно тремтіли трепети пожовклим листям, а коли часом легкий вітер вдирався між гори, то тоді так же безрадісно хиталися довгі віти беріз. У провалі гір лежала в тіні дебра й від неї тягнуло сирістю та непривітливим холодом. Ніщо не порушувало лісової тиші в дебрі. Тільки часом переходило стадо диків, шукаючи за жиром, або проскочило стадо сарен, об'їдаючи по дорозі кущі малиннику. І знову дебру огортали тиша й спокій.

Та у печері під скалою, замаскова-

ній колодами й галуззям, чути було гнівне бурмотіння, що переходило в болісний стогін. Ведмедиця ходила неспокійно по печері, клалася на барліг вистелений мохом, то по хвилині зривалася знову на лапи, підходила до отвору печері, крізь який проривалося до середини світло дня. Покрутивши головою, немов на знак, що не пора ще розбивати гавру, верталася ведмедиця в другий кінець леговища, хвилину стояла й лягала знову на барліг. Сон її не брався, і це її, мабуть, більше втомляло, як дивні внутрішні болі. Порід у звірят такий же повен болю й неспокою, як і в людей. А коли почула тихе скавуління коло себе, заспокоїлася. Обнюхала уважно трое малих безпомічних створінь сліпих, без шерsti, пригорнула їх лапами до себе й почала облизувати. Здивована вп'ялила очі на малі білі плямки на грудях немовлят, старала-

Автор цього оповідання Олександр Дереш, народжений 21 березня 1892 року в Добрянах, пов. Стрий у Західній Україні, закінчив гімназію у Львові. Започатковані 1910 р. правничі студії закінчив після війни в 1921 р. докторатом прав. Брав участь у першій світовій війні в рядах австрійської армії. З 1918 р. служив в Українській Армії аж до кінця визвольних змагань. Повернувшись до Стрия, був окружним командантом УВО на Стрийську Округу. Після закінчення студій адвокатську практику відбув у Стрию і в 1925 р. відкрив адвокатську канцелярію в Долині, беручи водночас активну участь в організаційному і політичному житті. Емігрувавши на захід в 1944 р., перейшов 1951 р. до ЗСА, де й помер у Нью Йорку 1958 р. Свої оповідання, здебільшого із мисливського життя, друкував у різних часописах і журналах, зокрема у „Свободі”.

Олександр Дереш

ся їх злизати, та плями виступали ще виразніше, відбиваючися яскраво від бурої шерsti. Ведмедята прилягли до неї і жадібно смоткали материне молоко. Ведмедиця, втомлена породом, засипляла на короткий час та часто переривала сон, підносила голову, уважно прислуховуючися до спокійних віддихів свого насліддя.

Надворі, поза печерою йшло затяжне змагання між зимою в відступі й весною в наступі. Зеленіли молоді бруньки на деревах і кущах, живіше кружляли соки під корою, шумів часом бір під подихом теплого вітру, від якого чорнів сніг на узбіччях гір. Сніг топився, сповзав у доли, ночами знову замерзав, та на другий день лежав уже, знеможений, порозриваний рудими плямами зсохлої трави. В теплі дві комахни вилазила з зимових сховищ, грілася на сонці, простувала

ноги й крила, радіючи теплом і сонцем. Круки вигрівали вже своє поріддя на високо положених гніздах. Пташня пробувала ще несміливо співати перші пеани радості і втіхи на переломі нової пори року.

Ішла провесна. Серед снігу тремтіли перші сніжинки, блистіла до сонця холодна вода, і ріками пливла поторощена крига. Відмерзала поволі земля й дивний гін до руху опановував звіриний і рослинний світ.

Ведмедицю знову опановував неспокій. Часто підходила до печерного отвору й глибоко набирала в груди повітря, що мало вже інший запах, як досі — зимою. Стурбована верталася до своїх малят, зачісувала їх язиком, штовхала носом, щоб підняти їх на ноги, то знову з тяжким стоном лягала коло них, кормила їх і вигрівала. Вночі заспокоювалася.

Але дні з новими пахощами знадвору, дивним гомоном і метушнею, свіжі випари землі підсилювали її жагу до нового життя поза темними холодними стінами непривітливої печери. Довго стояла коло отвору, худа, з обвислою шкурою, виснажена довгою зимою й кормленням молодих, стурбована тим, що молоко висихає в грудах. Виголоділе тіло розпачливо домагалася свіжої поживи, щоб відновити й скріпити виснажені й ослаблені довгим голодом клітини: руху на свіжій повітрі, щоб живіше закружляла кров у жилах, щоб забуяла нова сила в щелепах і лапах.

Одного дня не видержала. Відсунула плиту, що загороджувала вхід до печери, прoderлася через ріща й колоди й вийшла на вільний простір. Сіла під скалою, прижмурила очі перед різким сонцем і п'яніла від тепла та свіжості дня. Клалася на боки, на хребет, витягаючи всі чотири лали вгору й так лежала довший час без руху, лінива від соняшного тепла, що приємно нагрівало її тіло. Та нараз насторожилася. Із печери чути було пискіт ведмежат. Ведмедиця зірвалася на ноги й побігла в печеру. Молоді рачкували по всій печері, шукаючи за теплом і кормом матері. Вона скоро завела порядок. Взяла кожне обережно в зуби, поклала на леговище, обгортнула лапами, гріла й кормила. Коли ведмедята заспокоїлися і, притулившись одно до одного, заснули, ведмедиця вийшла на повітря, напилася води із потоку, постояла хвилинку, немов надумуючися, куди йти, і поволі пішла яром в долину. Нові запахи ласкотали її ніздрі. Кожний з них викликавав у неї різноманітні спомини й образи. Байдужий — пригадував їй запах крушини, а цей призмний запах ялиці. На спомин ялиці почала ведмедицю свербіти шкура, зболіла від довгого зимового лежання й обезсилена довгим постом. Ведмедиця підійшла до стрункої ялиці, випрямилася на весь ріст і почала кігтями здирати кору. Потім обернулася спиною до пня і терлася

об луб. Раз-два. Раз-два. Один рух вгору, другий в долину. Ведмедиця робила присюди, гоїдалася на боки, як при танку. Обіймала ялицю лапами й терла об неї живіт і голову. Потім підійшла до купи навіяного снігу, совгалася по ньому, перекидалася на боки, порскала, коли набирала снігу в ніс, і залишала навколо себе клаптики шерsti. Стріпала з себе сніг, витягнулася, забурмотіла із задоволення. Відчула приплив нової сили і водночас дошкульний голод. Випорпала із-під землі кілька корінців і жувала між зубами. Сік коріння змішаний із слиною, протікав через горло, присмно дразнячи його. Підсилений голод оживив її уяву і в ній прокинулися спомини пори року, що давала їй легку добыч, тепер для неї недосяжну. Ведмедиця йшла уважно, витраючи, надслухуючи й приглядаючися до рідких слідів на залишках снігу. Нічого не попадало їй під лапи й зуби. А голод був нетерплячий і зростав із кожною хвилиною. Та ведмедиця була терпелива, бо знала, що не може голодна вертатися до печери, де на неї чекало троє малих, завжди голодних і жадібних теплого харчу. Нараз щось біле з сивими вже цяпками пробігло по землі й сховалося в щілині між камінням. Ведмедиця присіла за виступом скали й терпеливо ждала. По довшім часі в отворі появилася мала головка з рухливими очима, повернулася на всі сторони, за нею висунулося довге гнучке тіло. Ласиця піднялася на задні лапки, простежуючи оточення. Потім зробила кілька скоків, та не довелося далі бігти. Згори на ласицю впала лапа, придавила її до землі, скопила кігтями й понесла до рота й за хвилину ведмедиця облизувалася по першій добычі. Але мала ласиця ніяк не заспокоїла голоду. Шлунок домагався більшої поживи. Цим разом мала більше щастя. Попала на свіжий слід, що залишив ще випари тіла звірини. Ведмедиця обнюхала відтиски лап, знайшла одне, друге леговище й побігла за слідом. Із-під куща зірвалася хвора

сарна й почала тікати. Бігла спочатку швидко, та скоро ноги почали відмовляти їй послуху. Ведмедиця приспішила бігу, зрівнялася з сарною. Її важка лапа збила жертву з ніг, гострі зуби вп'ялися в шию, лапи придержали конвульсійне тіло і по хвилині все втихло. Ведмедиця розкошувала свіжим м'ясом і теплою кров'ю. Заспокоївши голод, притягнула рештки до печери.

Так серед ловів, турбот про ведмедят чергувалися дні за днями. На землю падали дощі, змивали бруд із неї. Земля зодягала нові шати, повні молодію зелені. Заповнювалися прогалини між галуззям дерев новими гілками, листками й шпильками. Гомонів ліс співом птахів про любов і радість відновленого життя. Засновували гнізда птиці, в затишних закутках бору, лані й сарни приводили на світ своїх молодих. Бір жив своїм ладом і порядком після відвічних законів життя й смерті. Одні його жителі нищили других, щоб удержати себе при житті й самі гинули, щоб могли жити другі. А в печері підростали ведмедята. По двох місяцях вони потовстіли, прозріли, покрилися шерстю й почали свої дитячі мандрі по печері. Просліджували, обнюхували, запам'ятовували кожний куток і залім та дивувалися, куди їх мати кожного дня таємничо зникає. Коли втомлювалися іграшками і голод починав дошкулювати, ставали разом коло каменя, спиралися об нього передніми лапами і втягали теплий запашний легіт вітру, що будив у них таку таємничу тугу за чимось новим, їм незнаним і таким привабливим, як можуть бути приманливими вільні простори для в'язня або звіра, позбавленого волі. А коли ведмедиця забарювалася на ловах, сумні й злющі бігали по печері, кусали себе молодими гострими зубами, бігли знову до виходу, виглядали, надслухували за звичинним шорохом ходи ведмедиці та пищали з нетерпеливості й довгого очікування. На кусок м'яса, принесений ведмедицею, кидалися з лютотою заїліс-

тю, намагаючись захопити для себе все, термосили паццями, видаючи гнівні звуки, гризлися, аж вкінці ведмедиця ударами лап заводила порядок між малими дикунами.

Коли ведмедята підрости, прийшов у відвідини до печери ведмідь. Він і раніше, опанований дивним почуттям, ходив по дебрі й намагався пройти в печеру. Але ведмедиця кожного разу скалила до нього зуби й не пускала до середини. Ведмідь стояв тоді задуманий коло входу, уважно прислуховувався до гомону ведмеденят, висував голову вперед, щоб втягнути в груди хоч запахи тіла своїх дітей. Коли пискливі голоси молодих підслювали його батьківські почуття, він, забуваючи погрози ведмедиці, всував своє грубе тіло в отвір. Тоді ведмедиця з люттю кидалася на нього, грізно ревля і насильно його виганяла. Ведмідь, хоч сильніший, все ж таки виходив із печери, повинуючися волі матері, бо такі були закони шановані ведмедями з роду в рід. Немічні молоді були в часі повільного розвитку „табу” для батька, а ведмедиця була сторожем законів, що оберігали молоде покоління перед загибеллю. Тож під час скупі на поживу пори року навіть діти могли впасти жертвою постійного голоду ведмедея, голоду, що перемагав батьківські інстинкти. В час першої дозволеної зустрічі ведмедиця уважно слідувала за ксжним рухом ведмедея. Він поволі обнюхував трое підлітків, що збиті в купу під склепом печери, тиснулися до стіни занепокосі появою незнаного їм створіння. Ведмідь поволі лизнув одне, воно присіло під його дотиком і запищало з страху. Ведмедиця забурмотіла голосніше і грізніше й підійшла ближче, готова кожної хвилини кинути-ся на ведмедея. Та ведмідь торкнув носом всі трое по черзі, присів біля них і почав торкати головою їхні тіла. Потім протягся на всю довжину. По хвилині, спочатку отягаючися, а опісля свавільно молоді почали лазити по його тілі, термосити за вуха, лапи й бавитися з ним, як були при-

звичасні це робити і з матір'ю. Ведме-
диця заспокоєна прилягла й собі.

З часом ведмедиця вивела ведмеде-
нят на Божий світ, приучувала до
ловів, хитрощів, підходів, карала не-
слухняних пощочинами й зубами: по-
казувала, як охоронятися перед не-
безпекою, була доброю матір'ю й
умілим учителем, захищала їх перед
звірами, та не могла їх охоронити
перед людиною.

**

В селі В. коло угорської границі
жив Іван Лайсвин. Односельчани го-
ворили, що його батько називався ще
Ляйош і кликав свого сина Іштван.
І не було більшої образи для Івана,
коли в суперечці хтось назвав його
— Іштваном, чи просто циганом або
циганським насінням. Іван попадав у
щал злости, виймав із-за халяви не-
розлучного ножа й кидався з ним на
противника. Небезпечно було воюва-
ти з Іваном і легко потрапити в біду,
живучи з ним у тісній дружбі. Іван
мав гурму дітей, що родилися щоро-
ку, і замучену жінку, що провадила
невелике господарство. Він сам про-
падав часом на цілі тижні. З'являв-
ся на підгірських ярмарках, торгу-
вав худобою, вівцями, перепачкову-
вав коні з угорської сторони на га-
лицький бік і знав усі стежки й про-
ходи в Карпатах. В печерах перехо-
вував дорогі речі невідомого похо-
дження, набивав кишені легко за-
робленим грошем і ще легше пускав
його по шинках, гуляючи разом із
своїми товаришами. Часом пропадали
коні в Ілемні й інших селах, що лю-
бувалися гарною породою коней, і
передавані з рук до рук попадали на
Поділля або за російську границю.
Люди шептали, що це робота Івана
і його спілки, повідомляли про кра-
діж австрійську жандармерію. В Іва-
на робили ревізії, тягали по прото-
колах та судах, та нічого каригідно-
го не могли йому довести, бо Іван
мав на заклик десяток свідків за со-
бою. Вони присягали, що критичної
ночі Іван гуляв у містечку віддале-
нім на десятки миль від місця зло-

чину. Одного вечора, коли він вер-
тався до хати, із-за дерева впав
стріл і куля просвистіла йому коло
голови, продіравлюючи шапку. Іван
вмить впав на землю й тихо порачку-
вав у тінь дерев, а по хвилині, зір-
вавшись на ноги, шмигнув у ліс. За
ним впав ще один стріл, але неціль-
ний. Від цього часу Іван показувався
вдома тільки днем, ходив настороже-
ний, як дикий звір, чуйний на кож-
ний шелест і недовіряв зустрічним
людям. Крадежі в околиці більше не
повторювалися, а час притупив жа-
добу пімсти.

Ведмедята у гірських зворах у той
час росли, підрастали, прибирали на
тілі: тужіли м'язи, прибувала сила.
Час розвивав інстинкти нападу й обо-
рони та самостійного пошукування
за поживою. Але правління в сім'ї
все ж таки належало до ведмедиці.
Минула золота осінь із пахучими яго-
дами та смаковитими горіхами. Під
зиму ведмедиця запровадила моло-
дих до печери, перебідувала довгу
пору зимового сну, а коли знову
прийшла радісна весна, ведмедята
скоро підкормилися під проводом і
при допомі матері. Не було в лісах
гідного їм противника, а інші сильні
звірі сходили їм з дороги. Одиноким
їх ворогом була людина. Коли часом
ведмедиця почула випари людського
тіла, уважно дивилася в ту сторону,
зганяла разом ведмедята й вела їх у
непрístupні вертепи. Та запах люд-
ського тіла постійно поновлявся, ко-
ли ведмежа родина мандрувала при-
вичним шляхом вздовж гірського по-
тока. Із-за заслони листя слідкувало
за нею двоє хитрих очей. Людина
стояла тихо й непорушно, придивля-
ючись іграшкам молодих, і в неї роди-
лася злюща думка, що вже від дов-
шого часу не давала їй спокою. Це
був Іван, який, зустрівши випадково
одного разу ведмедицю з молодими,
часто тепер слідкував за нею, щоб
упевнитися, куди вона постійно хо-
дить, які в неї звички й де удень
перебував.

Ночами не чіплявся його сон, а об-
межений простір хати давив його не-

мов тюрма. Із ненавистю дивився на передчасно від турбот постарілу жінку. Діти, що росли і браталися з селянським оточенням, ставали йому чужими. Ночами Іван виходив із хати, блукав по лісі, у відлюднім місці розкладав огонь, сідав на камені коло нього й довго сидів насамоті з заплющеними очима.

Останні зустрічі з циганським табором відроджували приспаний кль... ма поколіннями нахил до постійних мандрів. Іванові ввижалися далекі простори, безконечні шляхи й вечірні огнища на постоях. Палає багаття, освічує яскраво немов вилиті з бронзи смагляві обличчя. У казані, перевішенім над огнищем, вариться вечеря для всього гурту. Над табором зоряне небо, навколо вільний простір. Грає меланхолійно скрипка, притихли розмови. Ридання потрясає душею, коли скрипка плаче й сумує. Коли ж вона переходить на веселий мотив, роз'яснюються обличчя, розпростовуються похилені плечі, підносяться вгору голови й горять очі жагою руху й танку. Зриваються по статі із землі, липнуть молоді вродливі циганки до грудей парубків. Тупіт ніг, плескіт у долоні, дикі невгамовані вигуки й табір вирує у темпераментнім чардаші. Іван у думках пориває молододу красуню Азу, притискає до себе, крутиться, вирує, підскакує, б'є під такт музики чобітьми об землю і пристрасно цілує дівчину, що аж мліє в його обіймах.

Розплющивши очі, Іван прокинувся з задуми і мрій... От безглузде його життя! Один день точнісінько такий самий, як і другий. Та сама дорога з хати до стайні, до поля й до коршми. Все ті самі ненависні люди, що з погордою, прихованими кпинами й ворожістю дивляться на нього, як на зайду. Нема йому радощів ні з господарства, ні з землі, бо чужі вони йому й далекі. Товариші розбрелися, поневолі покинув він давнє злодійське ремесло, й нема чим заповнити життя.

Прибитий і сумний вертався Іван в

село, не заходив до хати, клався на оборозі сіна, довго перевертався на боки, поки знеможений думками засипляв неспокійним сном. А всні знову майоріли перед ним далекі простори, биті й небиті шляхи, соняшні дні, місячні ночі, повні чару й кольориту ватри серед темряви й молоді принадлива Аза, що викликала в нього нестримну жагу любови. Мандри й мандри. Нині подільська рівнина, завтра перехід через Вишківський перевал, угорська пушта, розлога з далекими обріями. Нема кінця мандрам. Один, два дні постою, і знову ворохопляться душа і все ство, щоб іти в далечінь, приманливу, сповнену все нових вражінь.

Іван перероджувався. Відживала в ньому прадідівська кров. Навіть раніше образливе для нього слово — Іштван — вже не дразнило його. Він вирішив зажити новим життям і це заспокоювало його. Тільки одна ще була в нього турбота, як зловити живцем молодого ведмеда, що його велів йому привести провідник табору у винагороду за прийняття до циганського роду.

Був божественний день золотої карпатської осені. Тихо й безшелесно стрясали з себе дерева листя, що новим ковром старого золота вкривало землю. Проріджувалося підшиття між деревами. Ліс платив данину осені стиглими ягодами, грибами, бронзовими шишками та горіхами. Збирали дари лісів люди, лакомилися на них звірі і птиці. Ведмедиця з дорослими вже ведмедятами сиділа над потоком і грілася на сонці, а молоді тугі і змужнілі хлюпалися в воді, ставали на задні лапи і старалися перекинути себе взаємно. Тихо було навколо, тільки журчав гірський потік, перекидаючи свою воду із скелі на скелю. Час до часу вистрибав несподівано ненажерливий із плеса пструг за комахами. Ведмедята, маючи доволі іграшок, також прилягли при ведмедиці. Нараз ведмедиця зірвалася і разом з нею ведмедята. Всі насторожилися. Від куців вище потока йшла

тривога. Ведмедиця вітрила, витягнувши вперед голову. Переважав запах дивного звіра, що ходив постійно на двох ногах й умів ударити болюче на віддаль, видаючи раптовий переразливий звук, а сам був недовсязняний перед лапами й зубами ведмедиці. Скільки разів ведмедиця відчувала запах цього двоногого звіра, відчувала знов і знов біль давно загосної рани від дивного предмету, що його цей звір кидав з великою силою, пробиваючи тіло і спричиняючи потім довгу, болісну недугу.

Це був одинокий ворог у лісі, поява якого розлючувала ведмедицю й викликувала почуття небезпеки. Часом її дике, гнівне бурмотіння відстрашувало ворога й він втечею рятувався перед розлюченою матір'ю. Та ніколи не можна було передбачити, чи підступний ворог не кине із засідки твердої грудочки заліза, що зіб'є з ніг миттю і найсильнішого звіра. Ні! Важко боротися з таким лютьним ворогом і краще сходити йому з дороги. Двоногий звір був небезпечний не силою своїх лап, що могли зламати тільки суху галузку, в той час, як ведмедиця могла вирвати для оборони молодого дубчака із коренем, ані малим ротом, що міг розкусити лісковий горіх, тоді, як ведмедиця розгризала тверду кість. Ні! Силою двоного створіння не могло ніяк мірятися з ведмедицею, яка, зловивши за шию вбіту телицю, могла її тягнути милями без натуги до своєї печери. Слабосильна людина володіла хитрою й небезпечною зброяю, проти якої всі дикі непереможні сили звірини були безсильними. Вроджений інстинкт, підсилений сумним досвідом, велів цей раз не ставати на двобій з людиною. Ведмедиця із гнівним бурмотінням штовхнула головою ведмедята й погнала їх перед собою у протилежному напрямі від причасного ворога. Та коли вона ще раз повернула голову, щоб перевірити, чи людина не йде за нею, щось болісно вдарило в неї й рівночасно вона почула гук малого грому. Вел-

медиця присіла до землі та вмить зірвалася і злюща, повна дикого гніву кинулася проти двоногого противника, що вийшов з-під прикриття дерев. Людина станула перелякана й безрадна, опанована страхом дивилася на розлюченого звіра, що звівся на задні ноги, видаючи дикий рев. Та скоро опам'яталася. Відрухово піднесла рушницю, знову впав стріл і ведмедиця, намагаючися досягнути ворога, впала безсильна на землю й уже більше не підносилася. Іван стояв задиханий, тремтячий і дивився ще сам опанований переляком на смертельні судороги великої звірини, що тепер безсильна лежала біля його ніг. Ведмедиця була тепер для нього байдужа. Він притомом кинувся до малого ведмедяти, яке, не з'ясовуючи собі трагічної події, стояло немов зачароване, дивлячись на тіло матері, що лежало непорушною масою. Двоє других ведмедят, відчуваючи небезпеку, утікали звором, а це, найменше, слабше від других, найбільше прив'язане до матері, стояло на місці безпомічне, переповнене дивним болом, що викликував у нього болісне скавучання. Та коли Іван зловив його за шию і хотів піднести догори, ведмедятко несподівано вп'ялило гострі зуби в його руку й перший раз засмакувало людської крові. Іван скрикнув від болю, копнув чоботом у живіт, а коли воно перекинулося на землю, приляг його тілом, ліктями придавив шию, сплутав ноги і зв'язав пашу. Тамуючи кров, копав злісно спутане ведмедятко, що пицало з болю, намагаючися зірвати пута й підвестися на ноги. Тоді виникла між людиною і звіром взаємна дика ненависть і смертельна ворожнеча. Так поплуталися шляхи й долі двох створінь в осінній мирний день Карпатських гір.

***

Циганський табір відпочивав на відлюднім місці. Молодий ведмідь лежав прив'язаний до колеса під возом і лизав передіравлене залізним кільцем ніздря. Рана була ще свіжа, опухла, роз'ярена. Під проводом старого

цигака Іван приборкував дикі інстинкти невільника. Кожний рух звирини, щоб зловити його за ногу або руку, відплачував ударами сукатої палиці. У припливі злости засилював на кільце дрючок і бив плетеним грубим бичем, а коли ведмідь попадав у люті і намагався кинутися на нього, Іван сильно торгав за дрючок, аж ведмідь регів із болю. Так жорстоко приучував він дикого звіра коритися його волі. Ведмідь поволі піддавався, освоювався, привикав до людей, собак, коней і з часом присмирнів. Зживався із долею ув'язненого й поневоленого. Затрачував свою власну волю, бо воля гнобителя була для нього жорстоким законом і порушення цього закону приводило негайно ж діймаючу кару. Спочатку ведмідь опирався, але згодом стосовани Іваном карі навчили його шанувати установлене людиною право і йому не противитися. Він це доволі скоро зрозумів і зробився уважливим і слухняним, як тресована собака. Ночами тільки, як втихав гамір табору, ведмідь через сон тяжко стогнав, бо снилися йому ліс, іграшки з молодими однолітками й нічим і ніким необмежена свобода. Тоді ранком із люттю дивився на Івана, відживала в ньому приспана ненависть до гнобителя й він знову старався зловити його за тіло й ще раз почути смак його крові. Та удар палиці присмирював зараз же знову його і пригадував обов'язуючі для нього закони неволі.

Та прийшов час ще більших знущань над безборонним.

— Гей, Іштван, даремне ти разом із ведмедем їси наш хліб. Лакомо тільки дивишся на Азу, як кіт на сало. До гулянки й склянки ти перший, а до роботи останній. Навіть простогоказана не вмієш зрбити. Може б ти краще вернувся до своєї баби, взяв чепіги в руки та орав землю. Здалека пізнати, що ти селюх. Завмерла в тебе циганська кров і хлоп із тебе вилазить, куди не повернешся. Та й ще верховодити хочеш над всіма. Вед-

медя приніс, та яка з нього користь. Побиваєш його кожного майже дня й думаєш, що зломиш його вдачу в цей спосіб. Твій дід і батько відциганювалися, господарями хотіли стати, бо їх бойкині обмогали. А ти таки не видержав і до нас знову пристає. Помішана в тебе кров і ти тепер ні Іштван, ні Іван. З дурним ведмедем не вмієш ради собі дати. Нездара й дармоїд зробився із тебе. Навіть забув уже, як коні з чужої стайні темної ночі випровадити. А колиш то ти був перший майстер в цьому ділі.

На згадку про давнє ремесло Іван розізлився і малоощо не кинувся на старого ватажка.

— Ну, ну, поволі. Сховай руки в кармани. А то покличу хлопців і збасаманую тобі спину тим самим бато-гом, що ним ти б'єш ведмедя, що й не будеш могти цілий тиждень сісти. Став огорожу, грій бляху й учи ведмедя танцювати. Час тобі і йому на хліб заробляти.

Ведмедя повели в школу вчити азбуки танку. Посередині огорожі блистіла бляха, під якою в ямках жаріло вугілля. Навколо огорожі зібралася вся ватага. Ведмідь здивовано дивився кругом, передчуваючи нову для себе небезпеку. По хвилині пройняв його неспокій. Почув під лапами все більшу гаряч. Інстинктивно кинувся до огорожі, щоб втекти перед новим ворогом. Але Іван так сильно вдарив його палицею по носі, аж ведмідь заревів із болю й приголомшений впав на бляху. Новий удар дрючка скоро підвів його на ноги й кожне намагання звіра вирватися із-за огорожі спричинювало нові удари й сміх глядачів. Тепло від бляхи зростало й ведмідь мимоволі почав переступати з ноги на ногу, щоб зменшити пекучий біль. Іван підірвав його дрючком за задні ноги і ведмідь був примушений піднімати тільки задні лапи. Сталий циган ударяв ритмічно в малий бубон, обвішаний дзвіночками, й ведмідь ревів від нестерпного болю, перескакуючи з лапи на лапу. — Гей, Іштван, твій

ведмідь танцює — кричали з утіхи циганчата й підскакували із утіхи. Підсміхалися старі цигани, задумано стояли старі циганки, плачучи короткі люльки, байдужі на біль і розпач катованого звіра. А ведмідь виконував танок болю, пониження і знущання. Болюча наука тривала так довго, аж ведмідь зрозумів, що мусить ставати на задні лапи і крутитися навколо, коли Іван брав його на дрючок і починав бубнити.

Коли ведмеда по лекції відводили до барлогу й він облизував напухлі п'яти і стогнав із болю, красуна Аза, яка завжди із щирим спочуттям дивилася на його муки, тихо й обережно підходила до нього, ніжно гладила його по голові й оливою гоїла рани. Ведмідь заспокоювався, лизав їй руки й вдоволено бурмотів. Аза приспівувала давні циганські коліскові пісні й ведмідь засипляв, заслуханий у дивну мелодію. Годинами інколи сиділа біля нього Аза, снуючи чорні думки.

**

Ведмідь почав танком заробляти на хліб для себе й циганів. Міряв із таборою далекі шляхи по австрійській імперії, заходив до Румунії, мандрував по степах України, біг прив'язаний до воза курячими дорогами, привід спеки гарячим літом і мерз зимою в мороз і сніговію. Постійно в русі, як рухливе й неспокійне було циганське життя. По селах і містечках збиралася навколо нього жадібна видовища юрба й він під звуки бубна виконував примітивний танок.

Знову село, знову майдан повний людей, тікають сільські собаки із спущеними хвостами й найженою шерстю, зачувши небезпечного ведмеда. Та ведмідь лагідний. На паці капонець, через ніздря пересилене кільце. Сила його нікому вже більше непотрібна, навіть йому самому: не страшна, бо спутана. Заникли дикі інстинкти, бо бук привчив його коритися волі людини. Дикий ведмідь зробився слухняним працівником, комічним балетмайстром для розбавленої і жа-

дібної сенсації юрби. Часом тільки відзивалися в ньому глибоко заховані в пам'яті, порозривані спогади із років дитинства, мрячні, неясні. Тоді ведмідь, лежачи під возом, прижмурював очі, щоб викликати образ такого давнього, призабутого й далекого і такого принадливого, приємного й радісного часу. Образи ті тікали, розпливалися в темряві, переплутувалися з гіркою дійсністю. Ведмідь жалібно зітхав і лежав непорушно, байдужий до всього й усіх.

В Івана знову віджила звичка до легкого заробітку. Дібрав нових товаришів, скоро розбагатів людською кривдою, гуляв із пройдисвітами, витрачував гроші на чужих жінок і в приступі непогамованої злости побирав без причини Азу й ведмеда. І знову Аза сиділа довгими ночами коло нього. Уже не шептала йому до вуха слів любови й прив'язання. Дикі горляні звуки, що родилися в неї під впливом жадоби пімсти, повні ненависти насторожували, а не заспокоювали ведмеда.

— Слухай, ти дурний ведмедю. Як довго ти ще будеш блазнем і посміховищем людей? Ти, рабе проклятий! Чи ти вже забув, що тебе породила вільна матір у печері, у вільнім борі? Ти бродив по лісі свободний, ніким і нічим необмежений. Не було для тебе огорожі, ні визначених доріг. Сам ти визначував для себе ловецькі шляхи. На полонини, де паслися білі вівці, до ліщини, де звисали товсті горіхи, до малинників із запашними ягодами. Тудю провадив твій шлях, куди й була твоя воля. А тепер? Прип'яли тебе, як невільника до воза й велють тобі бігти на змагання з кіньми, або запирають в клітку й показують тебе людям ради гроша. А як бубон загуде, то ти вже із при звичання піднімаєшся на лапи і блазнуєш. А знаєш чому? Бо бубон пригадує тобі, як тебе вчили танцювати на розжареній блясі. Правда, що тоді добре пекли тебе лапи. Га, га! Ти все це пам'ятаєш. А я милосердилася над тобою й го-

іла твої рани, бо думала, дурна, що врятую твою звірячу гордість. А ти зробився слухняним рабом й сам себе оплюгауєш. Звук до кільця й дрючка, як віл до ярма. Гірко плакала б твоя мати, якби побачила, якого виродка привела на світ. Ти вже певно забув, хто її вбив, як вона важко ранена намагалася стати в обороні твоїй і твоїх братів. Ну, нащур добре вуха, я тобі пригадаю. Той же сам Іштван, сьогодинішній пан твого життя й смерті. Це він ганебно замордував твою матір. А ти, виродку проклятий, підкоряєшся йому, як паршива собака. Де ж поділися твоя сила й відвага? помилилися володарі твоєї країни, що веліли на своїх гербах малювати образ ведмеда, як знак відваги й неподоланої сили. Ти не ведмідь, а трусливий засець, що лякається кожного шороху. Ти вдоволений, що тобі кидають у порох кусок смердячого м'яса, як надгороду за невільничу службу, а кожний найменший опір карають буком і бичем. Дивися на нас циган. Ми народ вільний і свободний. Не визнаємо ні кордонів, ні держав. Не маємо володарів над собою. Нині тут, завтра десятки миль деінде, бо до нас належить весь світ. А твій світ під возом і в заграбованій клітці. Свобода це найбільший скарб людини. За неї вона воює й життя своє віддає. Краща смерть, як неволя. Не бурмочи з вдоволення, ніби я тобі любовні слова шептала. А то візьму бука й будеш ревіти як під ударами Іштвана.

Циганка з пересердя вдарила з усієї сили кулаком ведмеда по голові. Він із переляку зірвався на ноги та здивовано дивився на неї.

— Ну, лягай. Не хочу я тобі кривди робити. І так не маєш жодного приятеля між нашим народом. Мій рід від віків завжди поневолював твій. Та мені жаль тебе. Жаль і самої себе. Яке ж я маю право вимагати від тебе, щоб у тобі ожив вільний звір? Я сама циганка, вільна людина на словах, а в дійсності, Іштванова рабиня. Ми обоє дуже бідні, ведме-

дю! Життя таке каторжне зробилося, що й жити не хочеться. Тобі болять рани на тілі, в мене також і душа. А може й у тебе є душа, що не менше терпить від моєї, а тільки стогоном висловлює свій біль. Хто може про це знати? Може ти болієш більше, як я, бо я можу висказати своє терпіння, а ти його душиш у собі. І може ти бідніший за мене. Ну, покладися. Так ось, гарно. Бачу, що забув про мій удар, бо й очі примкнув і тихо бурмочеш, коли я тебе гладжу по голові.

І знову довго сиділа циганка коло ведмеда і знову дивні думки снувалися по її голові.

Терпів ведмідь, терпіла й циганка. Та десь глибоко захований відживав спротив. Ведмідь почав дивитися все частіше зісними очима, коли коло нього проходив Іштван, і він бурмотів люто, коли його ім'я згадувала Аза.

**

Була темна ніч повна неспокою перед надходячою бурею. Вже звечора темні хмари бовваніли на небі, роз'яснювані яркими відблисками далеких громів, які гуділи глухо, як барабани перед битвою. Далекий обрій розпалювався мерехтливим вогнем між наступаючими на себе хмарами, а за хвилину ще більша темрява прикривала землю й небо. Відгомін громів був зловіщий для людини й звіра. Ведмідь припнятий на ланцюга ходив неспокійно під возом, видзвонюючи ним, як невільник кайданами. Іштван, вернувшись із п'яничання, перекидався на возі, змагаючи заснути. Більше, чим гуркіт грому дразнив його постійний брязкіт ланцюга. Подразнений скочив із воза й почав немилосердно бити ведмеда патиком. Цей спочатку по-невільничому приймав побої, але доведений до краю болю й терпіння, кинувся зненацька розлючений на Іштвана з диким ревом, залишаючи йому на грудях ряди дертих, глибоких ран. Від сильного поштовху Іштван упав на землю й лежав переляканий, не здаючи собі

справи, що з ним сталося. Ведмідь ревів, намагаючись зірватися з припону й досягнути свою жертву. Біль в ніздрях від напруженого кільця викликував у нього ще більший приплив жорстокості й жадобу крові. Іштван опритомнів. Піднісся на ноги, рукою діткнувся грудей й почув липкий плин на пальцях. В одній хвилині проминуло підхмілля, очі заблестіли жадою помсти, вхопив із воза сокиру й вичікував відповідного моменту, щоб одним ударом розшматувати голову ведмедеві. Від світла блискавки вістря заблестіло вогнем караючого меча, а циган робив враження дикого демона, що насолоджувався у своїй жорстокості бажанням помсти, поки завдасть своїй жертві смертельний удар. Та з темряви ночі вискочила Аза і, немов розлючена кітка, що стає в обороні своїх малих перед напастуючою собакою, кинулася на цигана, вириваючи його з рук сокиру.

— Ах, то ти, циганське кодро, змовилася на мене з ведмедем! Смерть твоя і його! — Горіло небо від блискавок і погасало, гудів грім і затихав і в проміжках тиші чути було тільки дикі вигуки розлюченого Іштвана, удари важких кулаків по тілі Ази, її стогін і рев ведмеда. Нараз сильний удар у груди відірвав Іштвана від би-тої до крові жінки і старий ватажок стояв грізний, споглядаючи суворо із-під лоба на Іштвана.

— Йди до воза, — промовив ватажок до Ази, а коли вона відійшла, хлипаючи з болю й образи, він довго дивився на Іштвана. Той стояв непорушно, немов зачарований його зором. Іштван зробив крок, щоб відійти, та ватажок зловив його за руку і примусив залишитися. Неприємна мовчанка продовжувалася, бо ватажок щось думав і душив у собі.

— Хоч чужий ти мені став своєю дикою поведінкою, то все ж у тебе є ще циганська кров і тому я тебе перестерігаю. На злу дорогу зійшов ти, Іштване. Побиваєш без причини Азу, знущаєшся над ведмедем і сам

не тямшиш, що робиш. Ти думаєш, що побоями можна з'єднати собі любов або прив'язання людини чи звіра. Знушання над ними викликає страх перед тобою, та з часом страх перероджується в ненависть, а ця викликає бажання помсти. А коли це бажання оволодіє Азою, то вона знайде способи, щоб тобі вкоротити віку. Є багато таємних речей тобі незнайомих, привезених циганами із далекої Азії, передаваних втаємниченим особам з роду в рід. І коли трапиться щось злого, то я пальцем не кивну. Не моє діло буде тоді судити Азу. Є Бог над нами, що її осудить. Вона вільна циганка й за нею право циганське й людське боронити себе перед поневоленням. Волю дав Бог кожному створінню, людині й звірині, як найдорожчий скарб і хто не вмів її шанувати і обороняти, той не вартий жити. Не будь певний, що буком ти зробив із ведмеда слухняну собаку. Собаку виховували сотками поколінь, поки її освоїли. Але й вона, доведена до злості, кусає руку, що її годує. А з ведмеда, який вродився вільним, ти не виб'єш жорстокості способами бажання волі. Він, правда, танцює за твоїм наказом, але ти, мабуть, у своїй дикій ненависті до нього, не спостерігаєш, якою люттю горять його очі, коли ти спиною повернешся до нього. А прийде час його одчаю, коли він гнівно буде дивитися тобі просто в вічі. Твоїх побоїв він більше не боїться, ось сьогодні він лапами поранив тобі груди. Завтра він може перегризти тобі горло. Він вже поза межами фізичного болю, бо ним оволоділа ненависть до тебе і не ти будеш переможцем у цім двобою. Бережися, щоб не було запізно.

— Дурниці плете старий, — думав Іштван, оглядаючи рани й натягаючи нову сорочку. — Як світ старий, то завжди панувала й панує сила і покорує собі слабших. Сильний звір роздирає слабшого, щоб удержати себе при житті. Войовничий нарід, хоч менший числом, підбиває силою другі численніші народи й володіє ними.

Володарі, хоч самі слабосильні, па-
нують над другими з допомогою си-
ли. Мій кулак завжди був рішальним
в непорозуміннях із товаришами. То-
му всі мене слухали й мені повину-
валися. Любов? Не знати, чи був би
мене послушав ведмідь, коли б я був
просив його: Дорогий ведмедику! Пі-
ди на гарячу бляху, причепи собі
підшви, бо не навчишся ніколи тан-
цювати. Тільки мій бук, а не любовні
слова зробили його покірним.

Іштван обмив рани горілкою, сам
випив кілька ковтків й по хвилині
оволодів ним сон. Буря перейшла.
Далеко ще тільки часом гуділи гро-
ми. Над табором, що поволі западав
у сон, несміло ясніли зорі. Ведмідь ле-
жав під возом, вилизував рани, сма-
кував вдруге залишки крові на ла-
пах й тихо постогнував із болю. Аза
сиділа на возі під наметом, тиха, за-
думана. Світло свічки рорз'яснявало
їй обличчя, що зраджувало внутріш-
ній неспокій. На постелі лежали роз-
кинені карти, немов розірваний при-
суд смерти. Карти були старі, брудні
від довгого уживання із дивними ри-
сунками людей, звірів і символічних
знаків. Два рази питалася карт про
свою й Іштвана долю і два рази ви-
ходили разом карти, що визначали
смерть. — Смерть, — прошептала ци-
ганка і, немов лякаючися цього гріз-
ного слова, махнула рукою перед чо-
лом, щоб відгнати від себе важку,
небезпечну думку, що гніздилася у
голові. Але думка верталася постій-
но й уперто, як настирлива муха в
осінню пору. Відрухово взяла карти
знову до рук, мішала довго й викла-
дала поволі, бажаючи мимоволі опі-
знати рішальний присуд. Безшелес-
но падали карти на постіль й укла-
далися рядами. Три ряди байдужі.
Приходив четвертий, важкий, як сло-
во судді, що оголошує остаточний
присуд у поголовній справі. Циган-
ка, повна неспокою, держала карти
в руці й дивилася бездумно в світло
свічки, що блимало під впливом про-
дудного повітря, яке вдиралося до
воза. Тихо було навколо. Вже й дале-
ких громів не було чути й мирно

спав табір. Тільки в душі циганки
шаліла буря. Раз переважало в неї
милосердя, то знову родилося бажан-
ня помсти. Від внутрішнього неспо-
кою вона вся дрижала, зимний піт
обливав чоло, що укладалося у гріз-
ні борозди, як хвилі ріки під подихом
вітру. Думки пливли в минуле й шу-
кали за щасливими роками життя,
але муки тіла й душі повертали їх
до дійсності. — Як жорстоко прохо-
дять мої молоді літа, так нехай жор-
стокою буде твоя смерть, коли так ви-
рішить доля! Стримавши себе, клала
циганка далі спокійно карти, які па-
дали тепер, як важке оливо, на бі-
лу постіль. В середині ряду знову
завагалася, держачи в руці невідкри-
ту карту. Та скорий рух пальців пок-
лав її в ряд, а за нею лягли на пос-
тіль дві другі. — Смерть — смерть, —
прошепотіла знову циганка. — Чия?
Вийде моя карта, будеш живий, а я
відійду у вічність. Вийде твоя, твоя
смерть, а моя вічна мука. — Поволі
рука відкрила карту, що зображува-
ла цигана із танцюючим ведмедем.
— Твоя смерть — прошепотіли затис-
нені уста. Аза замкнула очі й сиділа
непорушно. Остання карта маячила
перед нею.

**

Глухо, тривожно гуділи цимбали,
шаліла скрипка звуками дикої жа-
ги й бурхливих інстинктів. Блища-
ли при палаючій вечірній вогнищі
гострі кинджали й звучно вдаряла
сталь об сталь. Палали очі танцю-
ючих ясними іскрами й із затисне-
них уст падали хрипкі оклики. Під
впливом дикого танку збудилася й
дикість ведмеда. Одним ударом лапи
кинув свого гнобителя на землю і
гострі зуби затопив у його горлі. Аза
жахнулася з болю й від болісного
оклику опритомніла. Картини на кар-
тах стояли в непорушній байдужій
позі. — Кізмет, — промовила Аза, по-
гасила свічку й вийшла з воза.

Божевільний крик нестерпного бо-
лю й дикий рев ведмеда збудили та-
бір із глибокого сну. На силу відіг-
нали ведмеда від пошарпаного тіла

Іштвана. Ніким не турбований йшов ведмідь поволі в сторону гір, значучи свій шлях краплинами крові, що спливала із рани в грудях, пробитих гострим ножом Іштвана. Кров вільного ведмеда падала на зелену траву, зелене листя й застигала червоними плямами. Ясні промені заходячого сонця знайшли його у глибокій дебрі, подібній до тієї, куди водила його ведмедиця, породивши його вільним, і куди він вернувся, скинувши пута неволі. Темна ніч закрила йому очі вже на завжди.

Так загинув перший із трьох ведмедів, що їх трьох із білими плямами на грудях привела була на світ ведмедиця в Beskidських горах.

Уважно читав акти судових дохожден про смерть Іштвана карний суддя, старий, досвідчений мисливий, який бачив і знав чимало людського горя й нещастя. Похитав із спочуттям головою, написав на обкладинці актів червоним олівцем „Кізмет” і велів ці акти записати до реєстру полагоджених справ.

ГУМОР

ЖИТЬ СТАЛО КРАЩЕ . . .

Громадянина Масровича арештували за спекуляцію і ведуть під вартою на міліцію. По дорозі зустрічає його знайомий і питає:

- Абраша, куди ти йдеш?
- На полювання.
- А де ж твоя стрільба?
- Її той, що позаду, несе, — показав Масрович на міліціонера.

Громадянина Масровича спитали раз, як він почувається під совєтською владою.

— Як подорожний на кораблі, — відповів Масрович. — І нудить, і тікати нікуди.

СЛУШНА ПРИЧИНА

Після розгрому Гітлера через одне село на Білорусі гнали червоноармійці відділ полонених німців. З хат виходили селяни, жінки, діти, які шпурляли на колишніх „юберменшів” болотом і камінням. Один з полонених, що знав трохи московську мову, спитав якогось чоловіка:

— За що ви так знущаетесь над нами?

— За те, що ви, сволочі, війну прогнали, — була відповідь.

НАУКА В ЛІС НЕ ЗАВЕДЕ

До вечірньої школи в Нью Йорку записується одна, старша віком жінка. Директор приглядається їй уважно і питає:

— Мені здається, пані, що ви вже колись ходили до нашої школи?..

— Так, але це було досить давно... з десять років тому. Але я довго не ходила, може два-три тижні.

— А чому так коротко?

— Бо я хотіла навчитися підписати своє ім'я, тільки всього.

— А тепер?..

— Тепер я вдруге вийшла заміж і маю інше ім'я...

ДУМКИ . . .

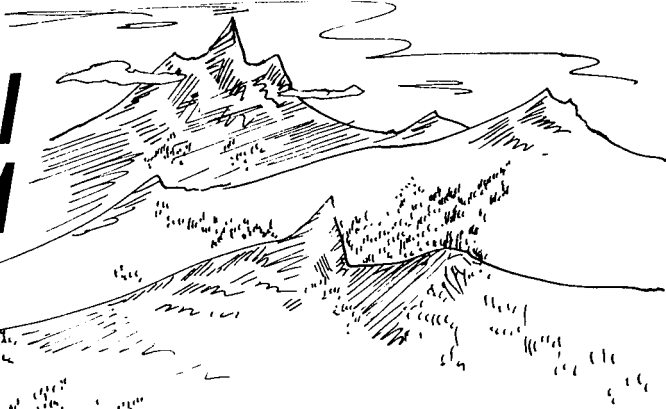
¶ Люди вже мають таку вдачу, що їх легко водити за ніс. Треба тільки намазати пальці таким запахом, який вони люблять.

¶ Давні учені не в одному відрізняются від сучасних. Тільки дурні всіх часів однакові . . .

¶ Світ не був би такий поганий, якби його зачасто не „поліпшували”.

¶ Жінки завжди хворіють, а чоловіки вмирають . . .

ПІВНІЧНІ КАСКАДИ

новий заповідник Крайовий Парк у ЗСА

У стейті Вашингтон при кордоні Бритійської Колумбії, Канада, є засніжені гори, частинно вкриті лісами-пралісами. Визначні природники-косерваціоністи запропонували закон, який вже перейшов у Сенаті. До кільканадцяти більших і менших крайових парків Америки, з першим і найбільшим парком Єлловстон, приєднається ще один, що визначається небуденною красою природи. Територія його дуже рідко заселена і майже недоступна для колового руху та недоторкнена рукою людини, невикористана експлуатацією бизнесменів, представляє собою певного рода унікат серед інших парків і тим притягає любителів природи, дослідників її, любителів водного і зимового спорту та взагалі мандрівників. Ціла хвиля вже хлинула туди, шукаючи вражень і пригод. Можна сподіватися, що й серед української молоді і навіть старших, знайдуться такі смі-

ливці, що схотять заглянути в цей чарівний край і поділяться потім своїми враженнями з нашою громадою.

На цих теренах не лише праліси зі своєю рідкісною рослинністю, звіриним світом і різними скарбами; тут високі гори з вічнозасніженими верхами, пишні озера з водною комунікацією, багатством риби, ріки і потоки, льодовики, стрімкі узбіччя гір, принадні для відважних альпіністів, мальовничі долини з різнобарвним диким квіттям й інші атрибути цього казкового і мов би зачарованого краю.

Найбільш притягаючим було досі озеро Челян, в самій південній частині пропонуваної території Північних Каскадів. Озеро вузьке і довге, при його північному березі мале село чи оселя радше — Стегекін (індіанська назва!), що є центром для мисливців, природників, подорожних і траперів. Жителі Стегекіну можуть зі своїх ві-

кон спостерігати гірських левів і гірських козуль. Село відрізане від світу — без доріг і телефонів; а людям це подобається. Лише власник місцевої крамниці може викликати з допомогою радіа рятувальну команду в наглих випадках. Озеро 50 миль довге і на ньому комунікація пароплавам, 6 разів тижнево літом і 3 рази зимою. А до Каскадів можна дістатися хіба літаком чи гелікоптером, верхи на конях або пішки. Є тільки 20 миль дороги, що лучить сільце Стегекін з розкиданими по долинах домами і ресортами.

Кількість туристів постійно збільшується. Старі засоби льокомоції — це баржі. У Стегекін є школа; вчителька Ед Стрендж оповідає, що останньо мала 6 учнів (в тому одна гарна дівчинка-індіянка з Аляски). Світають оливкою. Один власник яблуневого саду не може обігнатися від ведмедів, які крадуть яблука, нічною.

Є ще дві малі оселі, Ньюгелем і Даббло. Це й є єдині три селища серед дикої природи в терені, що призначений на парк. Він розташований серед інших відпочинкових (рекреаційних) теренів. По лівій західній стороні є Бейкер Нешенел Форест, по східній — Океноген Нешенел Форест. На південь простягається Пустеля Льодовикового Верха — Glacier Peak Wilderness, а далі Веначі Нешенел Форест.

Сітел Ситі Лайт Компані збудувала в роках 1930-61 там на ріці Скейджіт і там утворилися озера — Гордж, Даббло і Росс. Робітники цієї компанії живуть добре, у дружніх спільнотах. Дуже заохочуючим для літників і туристів є доброзичливість і гостинність компанії. Вона влаштовує транспортацію до парку з Сітел автобусами, дбає про прохарчування.

Могутній гірський хребет простягається довжиною 700 миль, від Каліфорнії через Сієрру Неваду, далі вигинається на північ через Орегон і Вашингтон та закінчується на річці Фрейзер в Бритійській Колумбії. Найвищим вулканічним верхом є

Рейнієр (14,410 стіп), а дальше верхи Шаста, Адамс, Гуд, Беркер, Глейсієр, Джефферсон і Лессен; цей останній є самотнім, що ще викидає з себе пару. Часті дощі змивають західні схили хребта. На схід вже від півніжжя гір починається півпустеля.

Весняна температура в Північних Каскадах триває ціле літо, а початок зими буває в місяці жовтні. Сніг не топиться майже ніколи і верстви його утворюють льодовики, число яких виносить ок. 150 більше, як в усіх інших стеях Америки, за винятком Аляски.

Цікаво, що Північні Каскади ще не є повністю скартографовані. Тож природники визнали ці терени за рідкісні красою природи і наполягали, щоб цей комплекс визначити крайовим парком і так охоронити перед знищенням. Тим більше, що один з відомих природників окреслив ці терени як найбільшу концентрацію природної краси в ЗСА. Щоб парк вдержати в первісному вигляді. Нешенел Парк Сервіс не плянує ніяких доріг для автового руху до центру парку. А ті, що бажають відвідати парк, мусять залишити свої авта поза засягом парку, до якого вони зможуть дістатися повітряним шляхом, а далі верхи або й пішки. Транспортація відбувається теж водою по озерах, як Челян Лейк, Росс Лейк, Бейкер Лейк і ін. — пароходами чи й тратвами (цими певно приватно) та пароходами. Вода в озерах, річках і потоках льодовато зимна і купатися можуть лише найбільш загартовані люди. Небуденної краси озера в північно-східній стороні — Даббло (тієї ж назви є місцевина і тама), Тан-дер (Громове), Гордж Лейк і довжелезне Росс Лейк, що простягається на північ аж за кордон Канади, Глейсієр Лейк (при кордоні Канади).

Назви гір і верхів, і їх висота з півночі на південь, такі: Глейсієр Пік, 8.976 ст. та мале озеро тієї ж назви; гора Редабт, 8.956 ст.; гора і льодовик Челленджер, 8.236 ст.; Ізі Пік, 6.613 ст.; гора Рут, 7.106 ст.; гора Шак-

ЗАХОДИ для очищення ДОВКІЛЛЯ

Написав Методій Борецький

Занецищення нашого довкілля та намагання його очистити не є лише проблемою сьогоднішнього дня. Ця проблема існувала цілими століттями. Однак, щойно сьогодні вона стала важливим питанням внаслідок небезпеки, яка загрожує існуванню майбутніх поколінь.

Сьогодні ми є свідками цілої низки переконливих фактів, які вказують на те, що занецищення нашого довкілля даліше толерувати не можна.

І так в грудні 1930 р. в долині Нев-

зи, у Бельгії, внаслідок затруєння повітря двоокисами сірки захворіло багато людей, з чого 60 осіб померло. Це сталося в околиці сконцентрованої виробничої індустрії, на площі приблизно 24-ох квадратних кілометрів. Під час цього нещастя в тій місцевості стверджено, що те повітря було затруєне 30-ма різними хемічними речовинами. Названа місцевість оточена горами і не має природнього продуву.

В жовтні 1948 р. в Донорі, у Пен-

сен, 9,127 ст.; Крукед Тамб Пік, 8,236 ст.; гора Фюрі, 8,292 ст.; гора Террор, 8,151 ст.; гора Діспейр, 7,292 ст.; гора Траюмф, 4,253 ст.; гора Рубі, 7,408 ст.; Пірамід Пік, 7,182 ст.; Колонієл Пік, 7,771 ст.; Сновфілд Пік, 8,350 ст.; Елдорадо Пік, 8,868 ст.; гора Бакнер, 9,200 ст.; гора Сагале, 9,134 ст.; гора Букер, 8,400 ст.; Мікс-ап Пік, 7,440 ст.; гора Меджік, 7,600 ст.; гора Слайдер, 8,200 ст.; гора МакГрегор, 8,100 ст.

Є такі просмики: з півночі на південь Уоткам песс (на північ від льодовика Челленджер), Ганнеген песс (на північ від гори Руть), Каскейд песс (на північ від гори Мікс-ап), Рейні песс і Вашингтон песс (два останні на південному сході, поза кордоном парку).

Потоки і струмки: Літл Бівер Крік, Бейкер Крік, річка Скейджіт, Пантер Крік, Марбл Крік, Тандер Крік, Бريدж Крік, Парк Крік, Агнес Крік, Стегекін Крік, Таттельйон Крік і багато менших без назви: може існують назви в устах поселенців чи туристів, а тим без назви певно будуть надавати назви туристи чи місцеві люди.

Рослинність: ліси, як переважно в гористих теренах, головню чатинні, місями з домішками листяних, особливо на берегах озер і потоків, творять панораму незвичайної краси. Різноманітне квіття вкриває чудовим ковром усі луки і лаводи зараз понизше снігів і льодів та наступає за ними, як ті зникають, топніючи під впливом гащрачого сонця: тут згадати — Авалянші (лявінову) лінію, синій лубін, Флемінгову індіанську (Пейнтбраш), лавендову Стокротку й інші.

Звіринний світ: крім згаданих гірських левів і чорних ведмедів, ще є олені (елк) і лосі (мус) та тисячі менших оленів (дір). Багато гірсько-го і лісового птаства.

Деякою небезпекою для тих, що їдуть кінно, є гнізда шершенів, під скелями зараз при стежках і доріжках. Кінь, наступивши копитом, мо-

же сполошитися і понести вершника, що при численних урвищах і пропастях може спричинити неприсмний упадок.

В озерах і річках багатство риб: В озері Челян (глибоке на чверть милі) — Сакей-лосось (сальмон), званий „кокени”, риба-тріска (код), багато озерних і річкових пстругів (форелл) й ін.

Треба згадати, що будується Кросс Стейт Гайвей: відвідувачі будуть могли паркувати у стіп гори Рубі, а далі йти пішки до т. зв. „трамвей”. Є пропоновані три „трамвей” на верх гори, як це є в Альпах.

Ще особливості: з гори Рубі є переважний вид на Пікет Рендж, що має найгостріші шпилі в цілих Каскадах, які виглядають неначе кігті бестії-велетня. Ця гора належить до найбільш небезпечних і на неї можуть виходити тільки найбільш вправні альпіністи. Навіть гелікоптерам там трудно приземлитися. Є одначе доріжка доступна для кінної їзди на півночі до просмику Уотком. Найкраще йти там в місяці серпні, в часі цвітіння диких рослин.

Один з туристів згадував про небуденну красу лазурової печери, яку він мав змогу оглядати на сніжно-льодовому схилі гори Колонієл Пік.

Є тут копальні металів — золота, срібла, міді й ін. — колись чинні. Деякі власники їх мають охоту відновити роботу після того, як срібло набрало ціни: це було б деякою загрозою для парку.

Вже самі назви верхів, озер і потоків мають такі привабливі назви (Даббло, Челленджер, Траюмф, Діспейр, Елдорадо й ін.), що притягають до себе усіх жадних вражень туристів. Поданий тут опис може хоч частинно вплине на наших любителів природи і мандрівників, щоб відвідати ці чарівні терени та причинитися до того, щоб і українське ім'я було там замарковане і відоме.

(За „Нешенел Джіогрефік”, травень, 1968, подав Ярослав Зубаль.)

силвенії, протягом 4-ох днів поважно захворіло понад 6 000 осіб, з чого 20 померли внаслідок затруєння повітря також двоокисами сірки. Округа Донори є центром важкої індустрії в долині ріки, що оточена горами. Знову ж брак природного продукту.

24-го листопада 1950 р. в Мехіко захворіло 320 осіб, з чого 22 померли. Причиною того нещастя було також затруєння повітря тим разом воднево-сірчаними випарами.

В Лондоні, у грудні 1952 р. внаслідок заневищення повітря постала епідемія, яка закінчилася смертю понад 3 500 осіб через подразнення віддихових органів. В тому випадку стверджено факт, що заневищення повітря було причиною епідемії, однак не встановлено окремої хемічної сполуки як спричинника.

**

Намагання контролювати заневищення довкілля започаткував, мабуть, англійський король Едвард I в 1273 році, проголосивши закон, яким заборонив мешканцям англійського материка пекти щонебудь над горючим вугіллям. Проголошено цей закон внаслідок загального переконання, що горіння вугілля спричинює хворобу, а навіть смерть, а в 1306 році королівською проклямацією заборонено вживати вугілля до палива у Лондоні взагалі. У висліді цієї проклямації одного власника фабричного підприємства, що наважився порушити цей закон, поставили перед суд, засудили на кару смерті і присуд виконали.

Очевидно, цей випадок, хоч з погляду сьогодення є дещо незрозумілий, то все таки він свідчить про серйозність ставлення до проблеми заневищення довкілля вже в 13-му столітті по Христі.

**

Заходи контролювати довкілляне затруєння і заневищення у З'єднаних Штатах Америки почалися в місті Чикаго, де в 1881 році міська рада

ухвалила постанову про контроль заневищення повітря димом.

Боротьбу із заневищенням довкілля почав вести і федеральний уряд З'єднаних Штейтів, проводячи у життя низку законів, які відносяться до всіх родів заневищення: повітря, води і суходолу.

В 1899 р. федеральний уряд увів закон проти заневищування рік і морських заток, яким заборонено доплив або вкидання в міжстейтові ріки і затоки всіх виділин, за винятком тих, що є в плинному стані і походять з вулиць або водопроводів.

Законом з 1924 р. проти заневищення води оливними продуктами заборонено відправляти оливні виділини до океану, заток і морських пристаней, як також до розважових осередків.

В 1956 р. проголошено перший постійний федеральний закон про контроль заневищення води з уведенням рівночасно відносно суворих кар для його порушників.

В 1956 р. З'єднані Штейти прийняли закон під назвою Акт Якости Води. Цим актом створено постійну Федеральну Адміністрацію Контролі Заневищення Води при Департаменті Здоров'я, Освіти і Суспільної Опіки. Ця установа виготовила стандарт якости води.

В 1966 р. окремим актом перенесено Федеральну Адміністрацію Контролі Заневищення Води під юрисдикцію Департаменту Внутрішніх Справ і наложено на штейти обов'язок встановити свої власні стандарти якости води, які, однак, мусять бути апробані федеральними властями.

Законом з 1967 р. про якість повітря надано обов'язок Департаментові Здоров'я, Освіти і Суспільної Опіки виготовити загальний стандарт якости повітря, а поодинокі штейти, згідно з тим законом, мають випрацювати власний стандарт якости повітря, який, однак, також мусить бути апробанований федеральним урядом.

В 1965 р. Конгрес З'єднаних Штейтів проголосив Акт Відправлення Ту-

гих Виділин, яким започатковує координацію намагань розв'язати проблему занечищення суходолу, і останній, але не менше важливий, уведений у життя, Акт Крайової Довкілляної Політики. Цим законом оформлено також Раду Якости Довкілля на кабінетному рівні.

**

Це стільки про теоретичні намагання очистити, а радше стримати занечищення нашого довкілля. А що конкретно зроблено досі і які практичні заходи робиться тепер?

В основному, всі практичні намагання йдуть по лінії припинення занечищення нашого довкілля радше ніж його очищення.

Всі інструменти і прилади, призначені для контролю занечищення чи затруєння повітря, можна поділити, в загальному на:

Механічні збирачі є приладами, в яких відосередня сила відділює занечищення в газах. Їх спроможність вагається від 20 до 80%. Вони є дешеві, але зате не дуже ефективні.

Газопромивники витягають, зглядно вимивають, занечищення з повітря або газів. Їх ефективність є від 80 до 96%. Це є прилад для очищення індустріального пилу і випарів. Він є спроможний очистити 1,000,000 кубічних стіп занечищеного повітря за одну хвилину. Застосовується вже тепер в індустрії, однаке з дещо меншою потужністю.

Електростатичні відстійники насичують частинки в повітрі електрикою, а потім їх притягають на певні плити, а звідси у відповідний збірник. Їхня спроможність є від 90 до 97% і їхню ефективність можна удосконалити до 99%. Вони є приладами для очищування випарів у паровивідних трубах при доменних печах.

Тканинні фільтри виловлюють занечищення під час переходу повітря або газів через них.

Монреальський спалювач — це більшого розміру прилад для спалю-

вання домашніх виділин і прочищування диму витвореного тим же спалюванням при допомозі електростатичних відстійників. Він очищує 95% пилу з газів. Має два комини високі на 250 стіп. Його вже уживають в таких містах: Гамбургу, Франкуфурті, Нюрнбергу, Відні і Токію. Його продукує швейцарська фірма в Монреалі для американського континенту. Спроможність цього спалювача: 400,000 кубічних стіп газу на хвилину. Він редукує, або зменшує кількість пилу в газах до 0.17 фунтів газу. Його поємність є 325,000 кубічних стіп.

Заходи для припинення занечищування повітря в автомобілевій індустрії зводяться до таких:

1. **Переставлення** автомобільних моторів з газоліни на природний газ.

І так, газоліна виділює:

а) 28 грамів двоокису вуглецю на одну милю їзди автомобілем, тоді коли застосований природний газ виділює лише 2 грами на милю.

б) 4 грами окисів азоту на милю, тоді коли натуральний газ виділює лише 0.15 грама.

Деякі агенції федерального уряду і ряд приватних підприємств вже використовують, покищо експериментально, автомобілі з подвійною рушійною системою: газоліною або природнім газом. Під час переїзду вулицями міста уживається системи натурального газу, а на провінції — газоліну. Переключення з однієї системи на другу автоматичне.

2. **Винахід** повітряно-впорскувального реактора — приладу для контролі газів, що його виділюють автомобілі. Цього приладу можна буде уживати лише в автомобілях з ручною трансмісією.

3. **Планування** продукції парових автомобілів з паровим казаном чи генератором, що виділюватиме лише 1/5 окису вуглецю (дуже отруйного і небезпечного газу), 1/9 вуглеводня і 1/60 азотних окисів від автомобілів, що вживають газоліну, як рушійну силу.

4. **В пляні** є застосування протиотруйної системи картера колінчастого вала (кренк-кейс ентай смаг сістем) — призначеної для унешкодливлення автомобільних виділин. Ця система покищо не зовсім успішна.

5. **Застосування** дезінфікованого засобу в газоліновій індустрії. Це має бути хемічний складник, що його додаватимуть до газоліни. Під час уживання цієї газоліни автомобілі мали б виділювати багато менше вуглеводнів і окисів вуглецю, як досі.

6. **Недавно** проголошено тридцятьма підприємцями летунських ліній про певні зміни в джетових моторах, що повинно бути великим кроком вперед у боротьбі за очищення повітря. Внаслідок тієї зміни джетові літаки, згідно їх мотори, повинні майже перестати виділювати занечищений дим. Ці поліпшення відносяться до моторів (jt8), що їх уживають джетові літаки внутрішніх ліній Боїнг 727 і 737 і Доглас ДС-9. Таких літаків в ужитку у З'єднаних Штатах є понад 3,000.

7. **Винахід** системи виявлювання газів, що може викривати на далеку віддал (до 70 миль) даний газ в повітрі в дуже низькій концентрації у відношенні однієї частинки до ста трильйонів частинок. Ця система матиме велике практичне пристосування. Нею можна буде міряти, наприклад, вплив занечищення індустриї на центри на менше занечищені житлові скупчення.

Тут треба додати, що уживання домашньої охолоджувальної системи та припинення курення є важливими охоронними чинниками в боротьбі із занечищенням нашої атмосфери.

***

До головніших процесів очищування води належать такі:

1. **Відстоювання** (седиментація) — є процесом, що відбувається через зменшення руху води до такого ступеня, в якому частинки, що творять занечищення, осідають на дні озера або штучного резервуару.

2. **Коагуляція** — процес, що відбувається через додання відповідних хемічних речовин, які в сполучі з частинками занечищення, що їх не очистив процес відстоювання, осідають на дно резервуара або озера. Цей процес також називають хемічною або біологічною оксидацією.

3. **Фільтрація** (прояснювання) є механічним способом очищення, в якому воду перепускається через верстув або верстви мілкового піску. В тому процесі вода, якщо вона не є прозорою позбувається краски.

4. **Аерація** є процесом, який усуває небажані смак і запах з води. Процес аерації також очищує воду від низьких газів, наприклад, двоокису вуглецю.

5. **Процес розм'якшування води**, усунувши з води елементи кальцій і магній, зм'якшує воду до бажаного ступеня.

6. **Хлоризація** — додання хлору до води, в газовому або плинному стані. Цей процес повинен усувати небажані запахи і смак. Процес хлоризації можна застосовувати перед або після кожного з наведених вище процесів.

Оливні занечищення в плинному стані усуваються методом, що називається тягарем-з-гори і її застосовується при танкерах з оливою. Вона полягає на хемічному розкладенні занечищеної рідини на воду й оливу. В тому процесі застосовується хемічний каталіст, який спричинює хемічний розклад занечищених сполук.

***

Найбільше санітарною розв'язкою позбавлення твердих виділин, на сьогоднішній день, є закопування їх в ґрунті. В теперішньому часі приблизно 85% всіх твердих виділин закопується в ґрунті, а лише 15% згоряє в міських спалювачах. В пляні, однак, є застосування нуклеарної енергії для перетворення, наприклад, старих автомобілів і подібних твердих виділин.

Вкінці треба згадати факт, що Крайова Аеронавтична і Космічна Адміністрація

ністрація (НАСА), при співпраці приватної індустрії, досліджує засоби, які повинні в коротці зменшити або зовсім унешкідливити шум або гамір, один із родів занецищення повітря, покищо від літаків.

***

Кошти контролі занецищення нашого довкілля — астрономічні. Ніхто, одначе, не є в змозі виготовити кошторис. Все таки, є відомий факт, що

федеральний уряд ЗСА випрацював п'ятилітній плян, згідно з яким кошти очищення нашого довкілля, протягом найближчих п'ятих років, вноситимуть 10 більйонів доларів. З цього федеральний уряд витратить 4 більйони, а стейти покриють 6 більйонів видатків.

Все це робитиметься в ім'я здоров'я і щастя прийдешньої людини і тому ніякі заходи в напрямі очищення довкілля тепер і в майбутньому не будуть надто великі.

САМАРА І СЛІПОРІД

САМАРА. Ліва притока Дніпра — Самара — бере свій початок на західних схилах Донецького кряжа і протікає по території Донецької, Харківської і Дніпропетровської областей. На підставі літописних згадок можна зробити висновок, що в давні часи Самара та її притока Вовча були частиною водного шляху („солонного путі”), який сполучав Дніпро з Озівським морем.

Походження назви річки остаточно не з'ясоване. Деякі дослідники пояснюють її, виходячи із словосполучення татарських слів, які в перекладі на українську мову означають „Воляче ядро”. За народними переказами „невірні” розпинали на волячих ярмах християн, змушуючи їх приймати іслам. Назву Самара, як відомо, має також Самарська Лука (Самара) на Волзі, яка за своєю формою — дуги — нагадує петлю Самари української, що за селом Михайлівкою Полтавської області.

СЛІПОРІД. Права притока Сули — Сліпорід — у літописах згадується під назвою „Снепорід”, „Снопород”. Беручи за основу цю літописну форму, назву пояснюють, зіставляючи з осетинськими словами „сно, сне”, що означає „вода, річка” та „порд, пород” — „велика річка”. Археологічні пам'ятки свідчать, що в давнину річки Дніпровського басейну були значно глибші й повноводніші, це підтверджують й топонімічні дослідження. Народні перекази більш пізнього часу, розшифровують назву річки Сліпорід як „сліпі джерела”. Береги річки мають багато схованих (сліпих) джерел, які живлять її води.

Двадцять невеликих річок басейну Дніпра, а також рукавів мають назву Річиця, тринадцять — Річище. У давніх назвах річок Дніпровського басейну багато назв з кореневою основою „вода”: Водяна, Водоточа, Водянка, Водна та ін.

З М І С Т

Державні гимни	5
За стерном Українського Народного Союзу (фото)	6
Календар	7
Урядові свята у ЗСА	19
Виказ слов'янських святих	20
Заклик СКВУ про сторіччя Лесі Українки	21
Леся Українка: І Ти колись боролась... (вірш)	23
М. Євшан: Леся Українка	24
В. Косташук: Стефаник — сам з собою	27
Л. Полтава: Слово Івана Франка (вірш)	34
А. Драган: УНС сягає хмар... ..	35
Я. Падох: У поході до 100-річчя УНС	42
В. Трембіцький: Американські українці в допомозі Українській Державі і її народів 1914-1923 рр.	49
В. Душник: Д-р Семен Демидчук — піонер і патріот	63
І. Кедрин: Паралелі в історії України. З нагоди 50-річчя Ризького Миру ..	67
М. Рибак: Михайло Чайковський — Мегмет Садик Паша	86
О. Городиський: Ген. Іван Васильович Турчин — особистий приятель Президента Лінкольна	98
И. В.: Українське Вільне Козацтво на чужині	108
В. Кедровський: Цензурний примірник „Досвіток” П. О. Куліша	111
Л. Полтава: Українська дитяча опера і оперета	119
М. Терлецький: Пацифікація 1930 року на Дрогобиччині	132
А. Драган: Козаки над Ебром	134
О. Соневицька: Посвячення пам'ятника композиторові українського національного гимну	140
В. Давиденко: З-перед 25 років: З незакінченого літопису	141
П. Феденко: Черноглядство і ясноглядство	156
О. Солтисик: У тридцятиріччя Перл Гарбору	159
В. Дорожинська: Паттон	174
Р. Купчинський: В'єтнамський щоденник	177
Г. Черінь: Чорнобривці (вірш)	184
В. Охріменко: Про Наполеона	185
І. Керницький-Ікер: Золотий ювілей	187
Папай: Коломийки про Союзівку	193
Л. Лисак: Батьків Отченаш	194
— : Слова й думки	196
О. Дереш: Месник. Оповідання	197
Гумор	209
Я. Зубаль: Північні Каскади — новий заповідник у ЗСА	210
М. Борецький: Заходи для очищення довкілля	213
— : Самара і Сліпород	217

УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ

ВІТАЄ

**УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ
НАЙСТАРШУ БРАТСЬКУ ОРГАНІЗАЦІЮ
АМЕРИКАНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ, ЙОГО
КЕРІВНІ ОРГАНИ ТА ВСЕ ЙОГО
ЧЛЕНСТВО.**

•

РІВНОЧАСНО СКЛАДАЄ ПОДЯКУ ЗА ВСЕБІЧНУ МО-
РАЛЬНУ І МАТЕРІАЛЬНУ ПІДДЕРЖКУ ЯК ЦЕНТ-
РАЛІ, ТАК І ВІДДІЛАМ УНСОЮЗУ ТА ПРЕСОВИМ
ОРГАНАМ УНСОЮЗУ: ЩОДЕННИКОВІ „СВОБОДІ”
І “UKRAINIAN WEEKLY”

•

**UKRAINIAN CONGRESS COMMITTEE
OF AMERICA**

**302 West 13th Street   New York, N.Y. 10014
Tel.: WA 4-5617**

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК У США

THE UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES
IN THE U.S., INC.

206 West 100th Street

New York, N.Y. 10025

В червні 1970 року приступила до праці новообрана Управа Академії, на чолі з президентом УВАН проф. д-ром Олександром Оглоблиним. Нове керівництво, на внесок президента, прийняло такі основи діяльності УВАН у США на каденцію 1970-1974 роки:

УВАН і далі існуватиме, як самостійна Українська Вільна Академія Наук; УВАН буде сприяти, в міру своїх сил і можливостей, розвитку всіх галузів науки, але головну увагу буде приділяти дослідям у царині українознавства, в найширшому розумінні цього слова; УВАН дбати про координацію і кооперацію всіх конструктивних сил у ній, притягаючи до активної співпраці, поруч зі старшими членами, кращих представників молодших генерацій науковців; УВАН стежитиме за розвитком української науки на Батьківщині й критично ставлячись до певних недоліків її, особливо в царині гуманітарних наук, буде співпрацювати як з іншими українськими науковими установами на еміграції, так і з неукраїнським (насамперед американським) науково-академічним світом.

На цей 1970-1971 академічний рік припадає ювілейна дата — 25-річчя діяльності Української Вільної Академії Наук і 20-річчя діяльності УВАН у США.

За час 25-річної діяльності Академія випустила у світ чимало наукових праць українською та англійською мовами. Ці видання УВАН є в найбільших державних та університетських бібліотеках світу. Своїми науковими публікаціями, науковими конференціями та засіданнями — Академія здобула собі визнання в науковому світі. Участь у науковій праці Академії беруть також вчені американці та з інших країн, виступаючи з доповідями на наукових конференціях та вміщуючи свої статті у виданнях Академії.

За допомогою українського громадянства, Академія придбала в 1961 році власний будинок у Нью Йорку (206 Вест 100 вул.), в якому розміщені Бібліотека, Музей-Архів ім. Д. Антоновича, Управа та секретаріат і зала для наукових конференцій, засідань та мистецьких виставок.

Академія має чартер і Текс Екземпт.

УВАН у США тепер не дістає жодних дотацій від неукраїнських джерел. Єдиним джерелом фінансування наукової та видавничої діяльності УВАН у США є членські внески та пожертви українського громадянства до Фондації Академії.

Підтримуйте наукову та видавничу діяльність УВАН у США своїми внесками та пожертвами.

Внески та пожертви просимо надсилати на адресу Академії, зазначену вгорі.

Щиро дякуємо за Вашу підтримку та допомогу.

УПРАВА УВАН у США

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ! ЧИТАЙТЕ! ПОШИРЮЙТЕ!

СВІТЛО

THE LIGHT

ВИДАЮТЬ ОО. ВАСИЛІЯНИ

ВИХОДИТЬ ЩО МІСЯЦЯ У ВИГІДНІМ ДО
ЧИТАННЯ ФОРМАТІ З ГАРНОЮ, МИС-
ТЕЦЬКОЮ ОБГОРТКОЮ.

ПЕРЕДПЛАТА ТІЛЬКИ 4.00 ДОЛ. РІЧНО.

Адреса :

THE BASILIAN PRESS

286 Lisgar Street Toronto 3, Ont., Canada Tel.: LE 5-6483

Ваші знайомі чи рідні будуть Вам вдячні весь
рік, коли як Різдвяний Дарунок замовите для
них „СВІТЛО”.

•

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН

ІЗ ВЛАСНОЮ ПЕРЕПЛЕТНЕЮ

виконує сумлінно й за умірковані ціни всякі
друкарські роботи: ЧАСОПИСИ, ЖУРНА-
ЛИ, КНИЖКИ, ВІДОВЗВИ, АФІШИ, ЛЕТЮЧ-
КИ, КАНЦЕЛЯРІЙНІ ДРУКИ, КОВЕРТИ,
ВІЗИТІВКИ, ВЕСІЛЬНІ ЗАПРОШЕННЯ,
ДРУКИ У ДВОХ АБО Й БІЛЬШЕ БАРВАХ,
ТОЩО.

THE BASILIAN PRESS

286 Lisgar Street Toronto 3, Ont., Canada Tel.: LE 5-6483

SINCERE FELICITATIONS

DIMITRI HORBAY MARY HORBAY

SERVING UKRAINIAN CLIENTS

IN

REAL ESTATE

**FINE HOMES IN THE HIGHLY DESIRABLE NORTH SHORE
AREAS OF FLUSHING, BAYSIDE, WHITESTONE, FRESH
MEADOWS, DOUGLASTON, LITTLE NECK.**

INSURANCE

**ALL TYPES OF COVERAGE FOR THE HOME, BUSINESS,
HEALTH & ACCIDENT, AUTO.**

TRAVEL

**INDEPENDENT OF GROUP VISITS TO UKRAINE, FOREIGN
AND DOMESTIC TOURS & CRUISES.**

**THE ONLY UKRAINIAN OWNED AND UKRAINIAN SPEAKING
AGENCY OF ITS KIND IN GREATER QUEENS.**

SCOPE AGENCY

192-12 NORTHERN BLVD.

FLUSHING, N.Y. 11358

Phone: 357-5400, area code 212

**СКЛАДАЙТЕ СВОЇ ОЩАДНОСТІ
В НАЙСТАРШІЙ ШАДНИЦІ КЛІВЛЕНДУ**

WEST SIDE FEDERAL SAVINGS

AND LOAN ASSOCIATION

(ОБ'ЄДНАНА З THE PARMA SAVINGS CO.)

Рік заснування 1886 року

- Тут Ваші гроші гарантовані високим резервовим фондом.
- Тут Ваші гроші обезпечені Державною Агенцією F.S.L.I.C. до \$15.000.
- Тут Ваші гроші одержують високу дивіденду виплачувану не два, а чотири рази в рік.
- Тут Ваші гроші опроцентовуються від 1-го кожного місяця, навіть якщо їх вложите 15-го того ж місяця.
- Тут маєте до вибору різні форми щадничих конт і щадничих сертифікатів.
- Тут можете легко щадити через пошту — ми оплачуємо кошта пересилки.
- Тут знайдете одну велику фінансову установу, яка для підкреслення тісного зв'язку з українською громадою, формально називає одну свою філію "Ukrainian Office".
- Тут можете свої справи залагодити в українській мові.

ПИШІТЬ ДО НАС ПО ІНФОРМАЦІЇ

WEST SIDE FEDERAL SAVINGS

AND LOAN ASSOCIATION

ЦЕНТРАЛЯ

21510 Lorain Road — Cleveland, Ohio 44126

Тел.: 331-6800

ФІЛІЇ:

Середмістя
345 Euclid Ave.

Парма
5839 Ridge Rd.

Українська філія
2190 Professor St.

North Royalton
6465 Royalton Rd.

W. 25th Street
2025 W. 25th Street
Vermillion
4400 Liberty Avenue

WEST SIDE FEDERAL SAVINGS

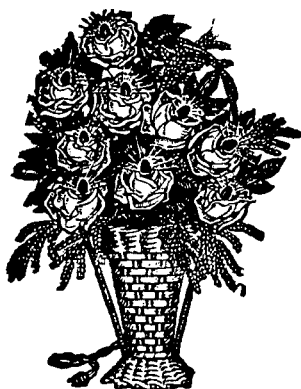
AND LOAN ASSOCIATION

Рік заснування 1886 року

ATA AMERICAN TRAVEL AGENCY

1857 WEST 47th STREET
CHICAGO, ILLINOIS, 60609, U.S.A.
Area 312. Tel.: 376-7228 or 376-6755

1. Заплановано на 1971 рік 6 прогульок в Україну. Відлети з Нью Йорку і Чикаго, а для Канадійців з Торонто і Монтреалю. Про ближчі інформації вже просимо писати подаючи місцевості в Україні, які хотіли би відвідати. Особисті виїзди полагодуємо також.
2. Виставляємо летунські білети на всі лінії летунські в Америці, як рівнож до всіх країн світу.
3. Виготовляємо запрошення на спровадження кривних з України чи Польщі.
4. Полагодуємо всякі справи зв'язані з виробленням чи продовженням віз і паспортів з урядами місцевими і заграничними.
5. Всякі інформації безплатно в мовах: українській, польській, російській і англійській, для вигоди наших клієнтів.

УКРАЇНСЬКИЙ ПОГРЕБНИК

ПЕТРО ЯРЕМА

ЗАЙМАЄТЬСЯ ПОХОРОНАМИ

В

**BRONX — BROOKLYN — NEW YORK
і ОКОЛИЦЯХ**

**КОНТРОЛЬОВАНА ТЕМПЕРАТУРА
МОДЕРНА КАПЛИЦЯ ДО УЖИТКУ — ДАРОМ**

PETER JAREMA

129 EAST 7th STREET

NEW YORK, N.Y. 10009

Tel.: ORchard 4-2568

TAZAB & CO. LTD.

НАИБІЛЬША ВИСИЛКОВА ФІРМА ПОРУЧАЄ НА ВИСИЛКУ
ПАЧОК В УКРАЇНУ І ДО ІНШИХ КРАЇВ

✓ ОДЕЖУ

✓ МАТЕРІЯЛИ

✓ ОБУВ'Я

✓ ХАРЧІ

і

✓ РІЗНОГО РОДА ТОВАРИ

- Великий вибір спеціальних стандартових пачок з товарами, великий вибір спеціальних стандартових пачок з харчами.
- Капи на ліжка, дивани на стіни, орталіонові плащі, солідне зимове взуття, викладане правдивим баранком, светери, швейцарські хустки, англійські матеріали. Правдиві і найлонові футра.
- Машини до писання, акордеони Гогнера (Hohner).
- TAZAB & CO., LTD. служить своїм клієнтам великою можливістю допомогти Вашим родинам в Україні.

MAXIMUM HELP — MINIMUM COST

ВЕЛИКА ПОМІЧ — МАЛИЙ КОШТ

Пропонує на цей сезон **Famous Family Support Parcel**, в котрій є подвійна італійська плюшова капа на ліжку, найліпшої якості (210 x 245 см.), з френдзями і кольорами до вибору. Два стінні дивани (вимір 125 x 190 см.) і один купон матеріалу на суконку, евен. матеріал на штани. Все це разом включно з митом, ліцензією, пересилкою і забезпеченням лише за 77.00 дол.

СОЛІДНА І СКОРА ОБСЛУГА — ПОМІРКОВАНІ ЦІНИ.

ГАРАНТІЯ ДОСТАВИ ПАЧОК.

Жадайте великих ілюстрованих каталогів в українській і англійській мовах.

Пишіть або телефонуйте до:

TAZAB & CO. LTD.

**16 STUYVESANT STREET
NEW YORK, N.Y. 10003**

Tel.: 254-4161

Урядові години: від 10-ої рано до 7-ої веч.

В неділі і свята бюро закрите.

*Compliments
of*

*The 'something for
everyone' bank*

**COMMERCIAL
TRUST**

**COMMERCIAL TRUST COMPANY
OF NEW JERSEY**

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

найстарша українська Академія Наук, що продовжує світлі традиції

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО і ІВАНА ФРАНКА

та буде обходити в р. 1973, сторіччя своєї діяльності — (основане 1873 року у Львові), веде у вільному світі свою наукову, видавничу, педагогічну та суспільно-громадську діяльність.

Свою працю, веде воно за допомогою своїх Секцій в централі в Нью Йорку, та через Осередки НТШ у Вашингтоні, Дітройті, Клівленді та у Філадельфії. НТШ видало досі понад 670 томів праць з різних ділянок науки, влаштовує наукові конференції для вшанування визначних наших вчених і письменників, веде в Університеті Українознавства курси для нашої університетської молоді та гуртує у своїх рядах найвизначніших українських і чужих науковців.

Вся діяльність Наукового Товариства ім. Шевченка спирається виключно на жертвенності нашої спільноти. Тому купуйте видання НТШ для себе та для американських бібліотек і університетів. Допоможіть Вашими щедрими пожертвами сплатити довг, що тяжить ще на домі НТШ в Нью Йорку, та продовжувати діяльність вільної української науки, перед якою стоять сьогодні так важливі для нашого народу завдання.

Адреса НТШ така:

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY, INC.

302-304 West 13th Street

New York, N.Y. 10014

OUR 50th ANNIVERSARY YEAR

KOWBASNIUK AGENCY

286 EAST 10th STREET

NEW YORK, N.Y. 10009

**AIRLINE and STEAMSHIP TICKETS
TOURS CRUISES HOTELS
IMMIGRATION**

**WORLD-WIDE, UKRAINE, POLAND and EAST
EUROPEAN TOUR SPECIALISTS**

FOREIGN REMITTANCES TO ALL PARTS OF THE WORLD.

Authorized agents for:

TUZEX, PEKAO, HASKOBA, AMERICAN EXPRESS

NOTARY PUBLIC

Vera Kowbasniuk Shumeyko

GENERAL INSURANCE

Anthony Shumeyko

УКРАЇНСЬКЕ БУДІВЕЛЬНЕ ПІДПРИЄМСТВО

STEWAL BUILDER, INC.

в околиці Союзівки — Кергонксон, Н. Й.

будує на замовлення — за бажаним пляном і на вибраній площі

НОВІ МОДЕРНІ ДОМИ, МОТЕЛІ, БОНГАЛА

- ✓ Виконує корисні і практичні перерібки уживаних домів.
- ✓ Добра нагода поселитися в здоровій гірській околиці.
- ✓ МАЄМО ТАКОЖ ДО ВИНАЙМУ НА СЕЗОН ВИГІДНІ БОНГАЛА КОЛО СОЮЗІВКИ.

Адреса: STEFAN LECHNOWSKY

P.O. Box 463, Kerhonkson, N.Y. 12446

Tel.: (914) 626-7602

PROVIDENT SAVINGS BANK

(ESTABLISHED — 1839)

- ✓ **NEW JERSEY'S OLDEST MUTUAL
SAVINGS BANK**
- ✓ **LARGEST IN HUDSON COUNTY
"THE OLD BEEHIVE"**

Member Federal Deposit Insurance Corporation

Deposits Insured Up To \$20,000.

**8 NEIGHBORHOOD OFFICES TO SERVE YOU
IN JERSEY CITY AND WEST NEW YORK**

GROUP OR INDIVIDUAL TRAVELS BY PLANES to Poland, West Europe, Russia and to any other country. Tours — Hotels — Visas

AIR TICKETS TO VARIOUS CITIES IN AMERICA AND CANADA. Short trips by motorcoach in United States.

STEAMSHIP TICKETS TO ANY PORT OF THE WORLD. Cruises. Documents for immigrants or visitors from Poland, Ukraine, Latvia, Russia.

PEKAO PARCELS TO POLAND. Food, medicines, many other merchandises, cars, co-apartments. Money orders.
DUTY FREE.

YOU MAY SEND YOUR ORDER BY MAIL ADDRESSING

TWARDOWSKI TRAVEL AGENCY

18 Saint Marks Place, New York, N.Y. 10003   Tel.: (212) 475-5588
(East 8th Street)   Please write for the price list and travel folders.

ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТОВА КООПЕРАТИВА

„САМОПОМІЧ” В ЧИКАГО

2351 В. Чикаго Аве., Чикаго, Ілл. 60622

Тел. 489-0520

ФІЛІЇ:

1933 West 51st, в Осередку СУМА
5000 North Cumberland Rd.

Тел. 476-9435

Тел. 625-9830

1. Платить 5% дивіденди.
2. Кожна сума має повне забезпечення.
3. Дас життєве забезпечення до висоти двох тисяч дол. від вложений вкладів.
4. Дас життєве обезпечення від позик до висоти десять тисяч дол.
5. Крім цього, дальше задержує якнайкращі услуги дешевим кредитом, студентськими позиками, кастодіян контами, спеціальним кредитом українським громадським інституціям і хворим.

У всіх фінансових проблемах, просимо сконтактуватись в бюрох „Самопоміч” або тел. до Централі — 489-0520.

51 YEARS OF SERVICE

51-ЛІТНЯ ОБСЛУГА

**NOW PROVIDING TWO LOCATIONS FOR BETTER SERVING
THE NEEDS OF FAMILIES THROUGHOUT THE
DELAWARE VALLEY.**

NASEVICH FUNERAL HOME

CONSCIENTIOUS SERVICE

CENTER CITY

**Franklin and Brown Streets
Philadelphia, Penna. 19123
MA 7-1320**

NORTH PHILADELPHIA

**109 E. Tabor Road
(5400 N. Front Street)
Philadelphia, Pa. 19120
DA 9-1844**

MICHAEL and ANNE NASEVICH

SP 7-9637

HOLIDAY LOUNGE

COCKTAILS AND DINNER

**75 ST. MARK'S PLACE
(8th Street)**

STEVE LUTAK

NEW YORK CITY

Tel.: ORegon 7-0370

УКРАЇНСЬКА ПЕРЕПІЛЕТНЯ

BIBLOS, CO.

107½ St. Mark's Place

New York, N.Y. 10009

GL 7-0300

GL 7-0300

Karbinyk Real Estate

153 W. Wyoming Avenue

Philadelphia, Pa. 19140

WAtkins 9-9421

EST. 1910

Pappas Restaurant, Inc.

14th Street at 8th Avenue

New York, N.Y. 10011

GL 7-2654

Eugene S. Rohach, Associates

GENERAL INSURANCE

1323 West Lindley Avenue

Philadelphia, Penna. 19141

COMPLIMENTS OF
STASIUK BROS.

124 First Avenue

New York, N.Y. 10009

ESsex 5-5555

LYTWYN & LYTWYN
FUNERAL DIRECTORS

801 Springfield Avenue

Irvington, N.J. 07111

ПРИВІТ ВІД

Ukrainian Savings and Loan Association

1321 West Lindley Avenue

Philadelphia, Pa. 19141

DA 9-7080-81-82-83

Baran's Restaurant and Motel

30 YEARS ON THE SAME PLACE.
THE OLDEST RESTAURANT BETWEEN
KIEV AND POND EDDY, NEW YORK.

JOHN BARAN

Pond Eddy, N.Y. 12770

Привіт найстаршій українській забезпеченій братській організації —
УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДНОМУ СОЮЗОВІ та її органіві „СВОБОДІ”
й побажання дальшого неупинного росту для добра
членства і української спільноти

— пересилають —

**Головна Управа ОУА „Самопоміч”
і Управа Відділу в Нью Йорку**

**С. СПРИНСЬКИЙ
В. ПАЛДВОР**

**Б. ЛАСТОВЕЦЬКИЙ
Е. МАНАЦЬКИЙ**

24 Hour Service

372-6812

ОДИНОКА УКРАЇНСЬКА ФІРМА В НЬЮАРКУ Й ОКОЛИЦІ

Smook and Son Oil Co.

HEATING OIL — SALES — SERVICE
OIL BURNERS, REPAIRS, INSTALLATIONS

2206 Stanley Ter.
Union, N.J. 07083

77 Schofield Street
Newark, N.J. 07106

Tel.: GR 7-9633

Coffee Shop — Home Cooking

ALL KINDS OF PIROGI AND STUFFED CABBAGE
SERVED DAILY

WE ALSO HAVE TAKE OUT ORDERS

THEODORE LESHKO

111 Avenue “A” (Corner 7th St.)
New York, N.Y. 10009

HE 4-2100

GR 6-2121

Rozdilsky and Sons

FUNERAL HOME, INC.

Funeral Directors & Embalmers

PETER ROZDILSKY & DANIEL ROZDILSKY

Members of two Branches U.N.A.

5040 S. Western Avenue

Chicago, Ill. 60609

З ПРИВІТОМ

34-ий Відділ УНС ім. св. Ів. Хрестителя в РИЧМОНД, ВІРДЖІНІЯ

УРЯД ВІДДІЛУ:

ІВАН ШТОГРИН — предсідник

Інж. ЛЕВ БЛОНАРОВИЧ — секретар

ЗІНА ТАРАН — заступниця секретаря

ІВАН СТОРОШКА — фінансовий секретар

Майор РОБЕРТ ЗЕНОВІЙ ТРЕНТ-МАЛАНЯК — голова Конт. Комісії

ЯКЩО ІДЕТЕ НАД МОРЕ, ІДЬТЕ ДО

Віллі Марії Анни NORTH WILDWOOD, N.J.

Вілля положена в гарній вакаційній околиці, лиш одна вулиця до чудової пляжі і „бордвоку”. Вілля має всі вигоди, кімнати з приватними лазничками, апартаменти і гарне бонгало. Можна винаймати на один день, тижнево, а навіть на ціле літо. В сусідстві нашої віллі маємо ще апартаменти з великим городом. — Всі інформації можна одержати:

MARY ANN VILLA

1706 Surf Avenue, North Wildwood, N.J. 08260 Tel.: 522-7127, Area Code 609

Власники — **АННА і ПЕТРО МАРЧИХА**

Український Народний Дім в Нью Йорку

140 Second Avenue, New York, N.Y. 10003

Tel.: GR 3-5289

має залі до винайму на:

БАЛІ — БЕНКЕТИ — ПРИЙНЯТТЯ — ВЕСІЛЛЯ — ТОВАРИСЬКІ ЗАБАВИ

БАРА „ЛИС МИКИТА” відкрита щодня від год. 4:00 по пол. до 3:00 рано,
в суботи від 12:00 в полудне.

**ВИСИЛКОВЕ БЮРО ПАЧОК В УКРАЇНУ
ТА ВСІ ІНШІ РЕСПУБЛІКИ ССРС**

Cosmos Parcels Express Corp.

39 Second Avenue, New York, N.Y. 10003

Tel.: AL 4-4556

Власники: **ВОЛОДИМИР СУШКІВ та ОСИП ДИБА**

Полагоджує сумлінно і скоро пересилки пачок-дарунків Вашим Рідним у краю. Приймає замовлення на автомашини, доларові сертифікати та приймає посилки до пересилки до краю з-поза Нью Йорку. Стало має на складі великий вибір товарів по уміркованих цінах. Бюро відкрите від понеділка до п'ятниці від год. 9 ранку до 6-ої вечора. Субота: від 9 ран. до 4 по пол. Неділя: від 9-ої ранку до 2-ої год. дня.

Earn the highest dividends in the nation 5% or 5¼% per year on Savings Pass-book Accounts.

Savings Certificates are ideal investments 5¼% to 7½%.

Depending on Amount & Type of Plan Dividends payable quarterly, monthly or as you wish.

Lovely Appreciation Gifts on New Accounts.

Liberty Federal Savings & Loan Association

202 N. Broad Street
Stenton & Duval Street

1625 Wadsworth Ave.
128 W. Cheltenham Ave.

PHILADELPHIA, Pa.

Manor Junior College

Fully accredited liberal arts college for women. A.A., A.S. degrees.

LIBERAL ARTS: Transfer and Terminal Curricula — Chemistry, Education, Early Childhood Education, English, Languages, Social Science.

BUSINESS ADMINISTRATION — LIBRARY ASSISTANT — SECRETARIAL SCIENCE — Executive Secretarial, Legal Secretarial, Medical Secretarial, Medical Assistant.

Modern Resident Facilities. Day, Evening and Summer classes. Located in suburban Philadelphia at Fox Chase Manor, Jenkintown, Pa. 19046.

CONDUCTED BY THE SISTERS OF ST. BASIL THE GREAT.

Phone (215) 885-2360

Write for catalog.

Хочете мати гарні вакації і викупитися в прекрасному озері Lake George, N.Y. то їдьте до

TWIN BAY VILLAGE INC.

Bolton Landing, N.Y. 12814

під зарядом родини

СТЕФАНА ХОМЯКА

Пишіть за проспектами
і цінниками.

See us Before You Buy and Save

GRamercy 3-5875

KARS JEWELERS & APPLIANCE, INC.

Watches — Jewelry — Diamonds
Antiques — Fine Watch & Jewelry
Repairs — Electric Appliances —
Imported Hi-Fi Radios

218 East 14th Street

Near Jefferson Theatre

Bet. 2nd and 3rd Avenue

M. Sztainhart New York, N.Y. 10003

As a Member of Self Reliance Credit Union in New York City, we are pleased to do business with Ukrainian Customers.

EAST SIDE BUSINESS MACHINES

IBM Specialists
Repairs — Sales — Rentals

92 Second Avenue
982-2490 New York, N.Y. 10003

OR 3-4949 Established Since 1918

ROBERT I. MORRIS

OPTOMETRIST
CONTACT LENS SPECIALIST

Hours:

Mon. to Thurs. — 10 AM to 6 PM

Sat. 3 PM. Closed Fri. & Sun.

60 Avenue "B"

Bet. 4th & 5th Sts.

New York, N.Y. 10009

Compliments of

**FRESKEETO FROZEN
FOODS, INC.**

P.O. Box 207 — Rt. 209

Ellenville, N.Y. 12428

Ukrainian National Association

**TARAS SHEVCHENKO
SOCIETY
BRANCH 156**

701 Green St., Chester, Pa.

MICHAEL NOWAK, Sec.

Longacre 5-2768

Union 7-3281

**BELL
PHOTOENGRAVING CO.**

QUALITY & SERVICE

2814 Jeannette Street
Union City, N.J.

**TOMPKINS SQUARE
Ukrainian Restaurant, Inc.**

105 St. Mark's Place
New York, N.Y. 10009

ILKO MEAT PRODUCTS, INC.

144 First Avenue
New York, N.Y. 10003

Tel. YU 2-6499

Виробляємо: ковбасу й інші м'ясні
вироби нашим старо-красвим
способом.

CE 6-5260

CE 6-4262

BENSON FUEL OIL CO.

IMMEDIATE DELIVERY
SERVICE & REPAIRS

512 W. Montgomery Ave.
Philadelphia, Pa. 19122

JOHN MOLCHANOW

**J. M. SERVICE
PLUMBING — HEATING**

1645 Germantown Avenue
Philadelphia, Pa. 19122

POplar 9-2879

**Українська Федеральна
Кредитова Кооператива**

„САМОПОМІЧ”

4814 N. Broad Street
Philadelphia, Pa. 19141

Приймає охадності, уділяє пози-
ки, обезпечує безплатно позики,
дає безплатно життєву обезпече-
неву полісу до \$2,000.00, служить
найкращим інтересам своїх членів.

GREETINGS TO THE MEMBERS
OF UNA AND THE READERS OF
THE SVOBODA ALMANAC

INK & CHEMICAL CO., INC.

Clifton, N.J. 07011

Tel.: ALgonquin 4-8675

L. PROC
HAIR STYLIST

Specializing in
Individualized Permanent Waving
Tinting and Bleaching

95 Second Avenue
New York, N.Y. 10003

Тел. GL 5-1400

ІВАН ГАСИН

Найстарший Український
Погребник у Філадельфії
й околицях.

"Air Conditioned Parlors"

HASYN FUNERAL HOME
4244-48 Old York Rd.
Philadelphia, Pa.

GR 3-8725

Res. GR 5-2804

BLUE & GOLD TAVERN

— BAR and GRILL —

M. Roscishewsky — C. Liszczynsky
79 East 7th Street
New York, N.Y. 10003

McSORLEY'S
OLD ALE HOUSE

15 East 7th St. New York City
(Bet. Second and Third Aves.)
A LANDMARK OF OLD
NEW YORK

McSorley's has been serving its
Fine Home cooked Food and Ex-
cellent Ale to a world-wide MALE
clientele for over a Hundred and
Fifteen Years.

Hardanger • Aida Cloth
Penelope Canvas • Panama Cloth
Irish Linen
Needlepoint canvases stamped in
colors tapisserie wool "Anchor"
stranded cotton.

A. BRUNEAU CANADA LTD.

Wholesalers — Importers

Tel.: 861-6771
1000 Clark Street
Montreal 128, Que., Canada
All lines available from stock.

Тел. 494-9400

ПЕКАРНЯ ВАСИЛЯ КИИ

2702 Вест 3-тя вулиця
Честер, Па. 19013

Смачні, європейського стилю, ви-
робні. Декоровання весільних
тортів.

KYJ'S BAKERY

2702 West 3rd Street
Chester, Pa. 19013

Decorated & European Style Cakes
Our Specialty. Wedding & Birthday
Cakes.

Tel.: 494-9400

DELTO SPORTSWEAR CO.

136 First Ave. (bet. 8th & 9th Sts)
New York, N.Y. 10009 228-2266

має на складі різного рода това-
рі до висилки на УКРАЇНУ. Та-
кож в нас є великий вибір: кера-
міки, друкованих обрусів
і серветок.

Власник: Роман Іваницький

**KINGSTON OIL SUPPLY
CORP.**

"Your Comfort is our Concern"

(914) 331-0770

БЕСЕЛКА

144 Друга Евею, Нью Йорк, Н. Й.

Тел. 228-9682

Відкрита від вчасного ранку
до пізньої ночі.

Saveon Stationery Co., Inc.

MACO OFFICE SUPPLIES

Commercial Stationers
Printers — Office Furniture

**1000 Kennedy Boulevard
Union City, N.J. 07087**

**ХОЧЕТЕ СМАЧНО И ДЕШЕВО
З'ЇСТИ, ЗАЙДИТЬ**

**ДО РЕСТОРАНУ СЛИВКИ
ODESSA RESTAURANT**

**117 Avenue "A"
473-9132 New York, N.Y. 10009**

575-7540

Air Conditioned

SING WU RESTAURANT

**FOR THE FINEST CHINESE
FOODS IN THE TRUE
SHANGHAI MANNER**

Oater for Parties **123 2nd Ave.**
Orders to **Bet. 7-8 Sts**
Take Out **New York, N.Y. 10003**

Phone: GRamercy 3-3318

OUR PHARMACY
is also know as a

**УКРАЇНСЬКА АПТЕКА
A. & S. PHARMACY, INC.**

**116 Second Avenue
Corn. 7th St.
New York, N.Y. 10003**

THEODORE WOLINNIN, INC.

**E. Joseph & Ruth E. Zebrowski
FUNERAL DIRECTORS**

**123 East 7th Street
New York, N.Y. 10009**

GRamercy 5-1437

RATNER'S

in good taste ----- since 1905

RESTAURANT

2nd Ave. & 6th St. GR 3-7374

BAKE SHOP

**2nd Ave. & 7th St. OR 4-9206
NEW YORK CITY**

НЕ ТРЕБА ДОВГО ЧЕКАТИ

ЗАЖИЙТЕ ЩЕ СЬОГОДНІ Д-РА И. МІЛЛЕРА

З І Л Л Я

J. MILLER'S PURE HERB COMPOUND # 6,
а вже за кілька годин, а найдальше слідуєчого дня
почуєтесь ліпше.

Зілля Д-ра Міллера п. н. **J. MILLER'S PURE HERB COMPOUND #6**, не треба варити ані запарювати, а вживати в такому природному виді, як є і тому воно таке помічне і так скоро ділає.

Це зілля ділає дуже скоро і є помічне в слідуєчих недугах: кваси жолудка, запір, нестравність, гази, відбивання, завороти голови, біль у крижах і інші недомагання.

J. MILLER'S PURE HERB COMPOUND #6, складається з шість шляхотних зел, і так скомбінована формула, щоби кожний міг собі допомогти в разі потреби.

**НАШЕ ЗІЛЛЯ ПОВИННО БУТИ В КОЖНІЙ ХАТІ,
ЯК ПЕРША ПОМІЧ.**

Ціна одної пачки \$10.00, а якщо берете для своїх приятелів, тоді 3 пачки тільки — \$20.00.

Якщо Ви незадоволені протягом 24-48 годин, зверніть пачку, а гроші будуть Вам сейчас повернені.

Пишіть зараз, долучуючи чек або моні ордер на адресу:
THE MILLER CO., INC. Dpt. 41 K — 790 Broad St., Newark, N.J.
Для вигоди можна замовити телефонічно — Тел. (201) 642-0773

Подасмо до відома, що висиласмо наше зілля до всіх країн.

ЩО НАШІ ОТЦІ ДУХОВНІ ПИШУТЬ ПРО НАШЕ ЗІЛЛЯ

Дуже дякую за Ваше зілля, яке має надзвичайну лічничу силу. Я довгі роки терпів на жолудок, був два рази у шпиталі, однак нічого мені не помогли. Чого я не уживав, однак все було безуспішне. Аж важє зілля мені помогло. Нині я здоров та чуюся краще, тому раджу кожному, щоби спробував. Ще раз дякую дуже.

Брат Петро ЧОІЗГ (C.s.s.R.)
Торонто, Канада

Дяка Богові і Вам чоловіколюбці, відколи я приймаю Ваше зілля, всі ті біди, що терпів мій плунок минули.

Слова мого признання стверджую моїм підписом і можете публікувати їх, ті слова в пресі.

З вдячністю і пошаною

Протосрей Демид Бруко
Stuttgart Zuffenhausen
Odheimer Str. 20, Germany